

ODSEVI PRETEKLOSTI

4

**IZ ZGODOVINE CELJA
1941 – 1945**

Mitja FERENC

† Tone FERENC

Tone KREGAR

Božo REPE

Aleksander ŽIŽEK

ISSN 1408-6611

ODSEVI PRETEKLOSTI
4

IZ ZGODOVINE CELJA
1941-1945

Celje, 2004

Izdal in založil

MUZEJ NOVEJŠE ZGODOVINE CELJE

Glavna in odgovorna urednica

MARIJA POČIVAVŠEK

Uredniški odborJANEZ CVIRN
BRANKO GOROPEVŠEK
TONE KREGAR
ŽARKO LAZAREVIČ
MARIJA POČIVAVŠEK
ANDREJA RIHTER
ANDREJ STUDEN
ALEKSANDER ŽIŽEK**Lektoriranje**

ANTON ŠEPETAVC

Prevod v nemščino

AMIDAS

Prevod v angleščino

EVA ŽIGON

Bibliografska obdelava

SREČKO MAČEK

Fotografije

MUZEJ NOVEJŠE ZGODOVINE CELJE

Oblikovanje idejne zasnove

RADO GOLOGRANC

Računalniški stavek

MARIJA POČIVAVŠEK

Tisk

DIKPLAST

191549

N 04-02-2005/40

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4 Celje)"17/19"(082)

IZ zgodovine Celja / [glavna urednica Marija Počivavšek]. – Celje :
Muzej novejše zgodovine, 1996-<2004>. – (Odsevi preteklosti : 4)

4: 1941-1945 / [prevod v nemščino Amidas, prevod v angleščino Eva
Žigon ; fotografije Muzej novejše zgodovine Celje]. – 2004

ISBN 961-6339-08-7 (zv. 4)

1. Počivavšek, Marija
64387072

VSEBINA

† Tone Ferenc

NEMŠKA OKUPACIJA CELJA IN OKOLICE 5

Aleksander Žižek

»ŠE NIKOLI NISMO BILI TAKO MLADI, MOČNI, VERNI IN FANATIČNI,
KAKOR SMO DANES!« 83

Tone Kregar

OKUPACIJSKO NASILJE NA CELJSKEM 137

Tone Kregar

CELJE V UPORU PROTI OKUPATORJU 165

Božo Repe

PREVZEM OBLASTI V CELJU IN OKOLICI LETA 1945 193

Mitja Ferenc

TABORIŠČE TEHARJE IN PRIKRITA GROBIŠČA V SLOVENIJI 215

Tone Ferenc

NEMŠKA OKUPACIJA CELJA IN OKOLICE*

* Prof. dr. Tone Ferenc je leta 1998 za Odseve preteklosti začel pripravljati članek, v katerem je med drugim želel predstaviti okupacijski sistem in politične razmere pod civilno in vojaško upravo, gospodarski razvoj, preskrbo, šolstvo ter vsakdanje življenje pod okupacijo, vendar ga je pri uresničevanju tega velikopoteznega načrta na žalost prehitela smrt.

Pričujoči prispevek predstavlja zato le del omenjene problematike; določene ostale vsebine pa so poskušali osvetliti nekateri drugi avtorji v tem zborniku.

CELJE V NEMŠKIH SPOMENICAH POLETI 1940

Poleti 1940 so v Berlinu nekaj časa predvidevali, da bo prišlo do sporazuma med Nemčijo in Veliko Britanijo, ki je po prvih vojaških zmagah Nemčije in Italije v drugi svetovni vojni ostala sama, brez zaveznikov. Hitler ji je namreč ponudil delitev sveta tako, da bi ji prepustil gospodstvo na morjih, ona pa naj bi Nemčiji prepustila gospodstvo v Evropi. Seveda iz tega ni bilo nič, saj je imela Velika Britanija že odločno vlado na čelu s premierom Winstonom Churchillom.

Najbrž so v Celovcu in Gradcu dobili naročilo iz Berlina, naj za primer Hitlerjeve preureditve jugovzhodne Evrope pripravijo spomenice o novi razmejitvi med Nemčijo in Jugoslavijo. Kraljevina Jugoslavija je namreč po izbruhu druge svetovne vojne razglasila svojo nevtralnost, se je pa gospodarsko vedno bolj povezovala z Nemčijo, ki je nekaj časa upoštevala njeno nevtralnost. V Gradcu je spomenice izdelal Inštitut za jugovzhodno nemštvo (Südostdeutsches Institut Graz), ki ga je vodil dr. Helmut Carstanjen. Predvideval je tri možnosti za novo razmejitev, tj. za priključitev delov Slovenije k Štajerski. Dve možnosti sta v Štajersko vključevali tudi Celje s širšo okolico. Prva možnost je ponavljala že stare avstrijske zahteve iz časa po prvi svetovni vojni, tj. razmejitev po t. i. vitanjski črti, ki bi Celje z okolico pustila v Jugoslaviji. Druga možnost je predvidevala razmejitev po t. i. laški črti (Laško = Tüffer), ki gre po hribovju od Laškega prek Kozjanskega. Tretja možnost pa je bila priključitev cele Spodnje Štajerske z razmejitvijo po reki Savi. Te spomenice so seveda spravili v predal in jih niso nikdar več obravnavali. Po zmagi v vojni z Jugoslavijo in potem ko je okupirala precejšen del njenega ozemlja, si je Nemčija pač vzela, kar se ji je zljubilo. Hitler je poraženo Jugoslavijo razkosal, in to še preden so njeni predstavniki v Beogradu 17. aprila 1941 podpisali premirje oz. brezpogojno vdajo jugoslovanske kraljeve vojske.¹

NEMŠKA ZASEDBA CELJA APRILA 1941

Po množičnih demonstracijah jugoslovanskih narodov proti pristopu Jugoslavije k trojnemu paktu med Nemčijo, Italijo in Japonsko, v katerem so bile tudi že vse jugoslovanske sosedne države, in po državnem udaru v Beogradu 27. marca 1941 se je mnogo pripadnikov nemške manjšine z vlaki odpeljalo v Avstrijo, med njimi so bili tudi celjski Nemci. Kot zveemo iz dnevnških zapiskov celjskega Nemca Eduarda Pidascha, so nekateri sodelovali pri pripravi okupacije Celja in njegove okolice, nekatere, med njimi je bil tudi celjski industrialec Max Adolf Westen, pa so uporabili za t. i. posebne vodnike (Sonderführer) nemškim enotam v vojni aprila 1941. V pripravah za zasedbo Celja in okolice so imeli v Gradcu kar precej gradiva, saj je bil zlasti v letih 1938–1941 zelo delaven celjski nemški vohunski center, ki so ga vodili Werner Stiger, za njim Willfried Hofmann in končno Max Adolf Westen,² graški obmejni urad nacistične stranke (Gaugrenzlandamt NSDAP Graz), v katerem je bil delaven tudi Anton Dorfmeister, pa je imel že prej sestavljen seznam zaupnih ljudi v Spodnji Štajerski, na

¹ Tone Ferenc, Spomenice o nemških ozemeljskih zahtevah v Sloveniji. Zgodovinski časopis.

² Tone Ferenc, Celjski vohun Werner Stiger. Vodja vohunskega centra v Celju. Zgodovina za vse. V/1, 1998, str. 77–92.

katere se lahko nemški prišleki obračajo za novice in podatke. Nemška varnostna služba v Gradcu, ki jo je vodil esesovski polkovnik (SS-Standartenführer) Otto Lurker, pa je po že zbranih podatkih in tistih, ki jih je še naglo zbrala, za vsak okraj na Spodnjem Štajerskem sestavila poseben dosje z raznimi podatki, še posebej s seznamami nemštvu neprijaznih in nacizmu sovražnih organizacij, društev in ustanov. Tak dosje se je ohranil tudi za mesto Celje. Poleg podatkov o celi dravski banovini je v njem mnogo podatkov o upravi, gospodarstvu, društvih, osebah itd. v mestu Celje, med drugim tudi seznam profesorjev Prve državne realne gimnazije z ocenami njihove politične opredelitve (strogo klerikalen, klerikalen, klerikalen, a miren, nacionalist, komunist itd.).³

Ni še minil teden po Hitlerjevem sklepu, da bo Nemčija skupaj z Italijo in Madžarsko 6. aprila napadla Jugoslavijo, so v Gradcu 3. aprila že določili okrajne politične komisarije za Spodnjo Štajersko in tudi za Prekmurje, ki so ga štajerski nacisti tudi želeli priključiti k Štajerski. Za političnega komisarja samostojnega mesta Celje so imenovali že omenjenega graškega nacističnega funkcionarja Antona Dorfmeistra, za celjski okraj pa štiriinpetdesetletnega uradnika iz Neumarkta na Zgornjem Štajerskem Josefa Eidenberga. Določili so tudi več deset štajerskih uradnikov, ki naj odrinejo v Spodnjo Štajersko službovati v nemško civilno upravo.⁴ Vse imenovane funkcionarje in oborožene oddelke bodoče civilne uprave, tj. policijo, orožništvo Sturmabteilungen (SA), nacionalsocialistični motorizirani korpus (NSKK) itd., za vsak spodnještajerski okraj, so 10. aprila vključili v t. i. akcijski štab (Einsatzstab), ki bo na ukaz odpotoval v določen okraj.

- Hitler je že zgodaj sklenil, da bo nemška vojaška uprava v Spodnji Štajerski kratkotrajna in ji bo kmalu sledila civilna uprava z nalogo, da Spodnjo Štajersko pripravi za dejansko in tudi formalnopravno priključitev k nemškemu rajhu, tj. k pokrajini Štajerski (Gau Steiermark). Tako za Spodnjo Štajersko kot za Gorenjsko in Mežiško dolino je izbral tak okupacijski sistem, kot ga je že izbral za dve zahodni poljski pokrajini in dve vzhodni francoski pokrajini ter veliko vojvodino Luksemburg. Obema že zgodaj imenovanima šefoma civilne uprave – pokrajinskemu vodji NSDAP za Štajersko dr. Sigfriedu Uiberreitherju in namestniku pokrajinskega vodje za Koroško Franzu Kutscheru – je Hitler že zgodaj (konec marca ali v začetku aprila 1941) tudi določil osnovno nalogo, in to z zglasnim naročilom: »Napravite mi to deželo zopet nemško!« (Machen Sie mir dieses Land wieder deutsch!). Oba imenovana naj bi funkciji opravljala do formalnopravne priključitve zasedenih slovenskih pokrajin k nemškemu rajhu, za kar so že zelo zgodaj predvidevali 1. oktober 1941.

Med štirimi divizijami iz treh nemških armadnih zborov, ki so 6. aprila 1941 začele prodirati v Jugoslavijo, je bila 1. gorska divizija pod poveljstvom generallajtnanta Huberta Lanza tista, ki je od Dravograda prek Slovenj Gradca in skozi Mislinjsko,

³ Arhiv Republike Slovenije, II. dislocirana enota (bivši arhiv Inštituta za novejšo zgodovino, dalje: ARS-II), fond deželnega svetnika Celje (dalje: Ld. Cilli, f.).

⁴ Po nekaterih podatkih so v Gradcu okrajne politične komisarije za Spodnjo Štajersko določili že 3. aprila 1941, za celo vrsto ljudi je dan njihovega imenovanja za delo na celjskem območju 11. april 1941. Do srede julija 1941 so jih določili več kot 75. ARS-II, Ld. Cilli, f. 35, seznamimi oseb, določenih za delo na celjskem območju.

Prihod nemške vojske v Celje, 11. 4. 1941.

Šaleško in Savinjsko dolino prodirala proti Celju, ki ga je dosegla 11. aprila.⁵ Baje so se tisti dan odpeljali naproti omenjeni diviziji do Žalca srezki načelnik dr. Zobec, župan dr. Alojzij Voršič in magistratni ravnatelj Ivo Šubic.⁶ Najbrž so njenemu poveljstvu povedali, da v Celju ne bo nobenega odpora, ker so se jugoslovanske enote že umaknile proti Hrvaški ali pa razšle. O delovanju celjskega 39. pehotnega polka, ki so ga vključili v Dravsko divizijo (poveljstvo v Slovenski Bistrici), ne vemo ničesar. Štab te divizije se je po umiku čez Kozjansko 11. aprila razšel. V samem mestu se do prihoda nemške vojske ni zgodilo nič pretresljivega. »Samo za dve uri je propadajoča oblast pridržala peterico celjskih Nemcev, da bi bili nekakšni talci za vsak primer. Potem jih je z opravičilom izpustila,« beremo v Roševem Celjskem dnevniku za 10. april.⁷ Omenjena nemška divizija se v Celju ni mudila dolgo in je po dolini Savinje in Save ter Mirne, Novega mesta in Metlike odhitela proti Karlovcu, ki ga je s predhodnico dosegla še isti dan.⁸ Kaže, da je poveljstvo divizije ostalo še en dan v Celju, kamor je 12. aprila z dovoljenjem italijanske vojske s spremstvom prispel ban dravske banovine in predsednik narodnega sveta za Slovenijo dr. Marko Natlačén, da bi z nemške strani dobil zagotovila, da bo Nemčija zasedla vso dravsko banovino in nad njo uvedla nekakšen protektorat. Vendar je Natlačénovo delegacijo sprejel le zastopnik nemškega zunanjega ministrstva pri poveljstvu 2. nemške armade in mu povedal, da so v Berlinu sklenili drugače.

Za 1. gorsko divizijo so prihajale druge, manjše nemške enote iz 2. nemške armade, ki so tudi hitele proti Hrvaški, za njimi pa manjše enote 188. gorske divizije, ki so jo sestavili na Koroškem in Štajerskem iz tamkajšnjih rekrutnih, šolskih in rezervnih delov nemške vojske in so imele predvsem zasedbene naloge. Tako so npr. neko četo tankovskih lovcev iz St. Pöltna poslali v Prekmurje in 16. aprila iz Murske Sobote prek Gornje Štajerske v Celje, da bi tam 20. aprila proslavljala Hitlerjev rojstni dan. Tam je našla že četo nemške zaščitne policije.

Isti dan ko je Hitler imenoval oba šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko in za t. i. zasedena območja Koroške in Kranjske, je Uiberreitherjev štab prispel iz Gradca v Maribor, tisti dan so se z avtomobili pripeljali v razne okraje Spodnje Štajerske tudi okrajni akcijski štabi, ki so jih zbrali v raznih krajih Zgornje Štajerske. Akcijski štab za mesto in okraj Celje pod poveljstvom orožniškega poročnika Josefa Kolmanitscha so zbrali v Frohnleintnu, Gratweinu in Kahlsdorfu, in to 31 orožnikov, 159 mož SA in 24 mož NSKK. Proti Celju je odpotoval 14. aprila po glavni cesti preko Maribora, Slovenske Bistrice in Konjic.⁹ »Orožniški okrožni vodja poročnik Josef Kolmanitsch in orož. nadstražmojster Franz Rohling sta 15. aprila 1941 zvečer prispela v Celje. 16. aprila 1941 sta opravila predhodna dela za zasedbo orožniških postaj. 16. aprila zvečer so prispeli orožniki za okrožje Celje in prenočili v Celju. 17. aprila 1941 so zasedli vse

⁵ Burdick Charles, Hubert Lanz. General der Gebirgstruppe; 1896–1982. Osnabrück: Biblio, 1988. 266 Seiten. Reihe: Soldatenschicksale des 20. Jahrhunderts als Geschichtsquelle; Band 9.

⁶ Fran Roš, Celjski dnevnik 1941. Celjski zbornik 1961, str. 147–165 (dalje: Roš, Celjski dnevnik).

⁷ Roš, Celjski dnevnik.

⁸ Lanz, n. d.

⁹ ARS-II, BDO Alpenland.

Baklada pred celjskim magistratom, 12. 4. 1941.

orož. postaje okrožja Celje - podeželje. Jugoslovanske orožnike smo odpustili, razorožili in so nam na voljo,« beremo v orožniškem poročilu 18. aprila 1941.¹⁰ Medtem se je tja pripeljal tudi okrepljeni 72. rezervni policijski bataljon, katerega čete so porazdelili v južnem delu Spodnje Štajerske. Poleg teh oboroženih oddelkov nemške redarstvene policije so na zasedeno ozemlje takrat prispeli uradi nemške varnostne policije, in to tajne državne policije (gestapo), kriminalistične policije (kripo) in varnostne službe (SD); vsi trije uradi so prispeli tudi v Celje kot izpostave tovrstnih uradov komandanta varnostne policije in varnostne službe v Mariboru.¹¹

OKUPATORJEVA CIVILNA UPRAVA V CELJU

Urada okrajnih civilnih komisarjev v Celju in preureditev okrajev v okrožje Celje

V Celju sta se 14. aprila 1941 nastanila politična komisarja za mesto Celje in za celjski okraj s svojimi uradniki, določenimi v Zgornji Štajerski. Že prva odredba šefa civilne uprave dr. Uiberreitherja 14. aprila 1941 v Mariboru (kamor je prispel tisti dan), ki so jo razglasili tudi na lepakih, je odpravila jugoslovanska srezka načelstva in občinska zastopstva (odbore), izvoljena na občinskih volitvah v drugi polovici tridesetih let,¹² so pa okrajni politični komisarji še nekaj dni ali kak teden pustili v občinskih uradih nekaj dotedanjih županov. V celjskem okraju so nanovo imenovani župani prevzeli vodstvo občinskih uradov od 17. do 22. aprila 1941 in so bili razen enega vsi nemške narodnosti.¹³ Za urada nemških političnih komisarjev v Celju je primanjkovalo ljudi in se je zato Dorfmeister konec aprila 1941 pritoževal višjemu vladnemu svetniku dr. Adalbertu Wöhrrerju iz urada šefa civilne uprave v Mariboru: »Ko sem od gauleiterja in državnega namestnika prejel povelje, naj takoj odidem z nemškega poslaništva v Budimpešti v Celje, da bi tukaj nastopil službo kot politični komisar, takrat nisem našel v Celju nobenih Volksdeutscherjev in Reichsdeutscherjev, ker je znaten del njih pred začetkom vojne proti Jugoslaviji zbežal v Gradec, na Dunaj, v Celovec itd., medtem ko se je drugi del še skrival zunaj mesta. Da bi sploh lahko začel delati, sem po telefonu poklical iz Gradca članico stranke Liselotte Pickel in tovarišico Wilmo Pälzl ter člana stranke Hansa Lercherja. /.../ Tovariša Eduarda Pidascha sem moral vzeti v komisariat za svojega volksdeutscherskega svetovalca, ker je moral tovariš Werner Stiger, ki sem ga svojčas predvidel in ga je gauleiter potrdil, medtem v vojsko in do danes še ni prost.«¹⁴ Čeprav sta bila zdaj v mestu dva politična komisarja, so bili nekateri zavodi iz predokupacijskega časa v mestu skupni in sta tudi nekatere nove urade imela skupne, že predvidevajoč upravopolitično preureditev Spodnje Štajerske.

¹⁰ ARS-II, orožniško okrožje Celje, f. 80/1, Kolmanitschevo poročilo št. 2 z dne 18. 4. 1941.

¹¹ Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark (dalje: VABl. Ustmk.).

¹² VABl. Ustmk., Folge 1 – odredba Cdz 14. 4. 1941.

¹³ ARS-II, Ld. Cilli, f. podatki o prevzemu občin 18. 4. 1941.

¹⁴ ARS-II, Ld. Cilli, f. 20, Aktennotiz für Herrn ORR Dr. Wöhrrer, nedat. Vendar so nato Dorfmeistru poslali uradnike za vodstvo posameznih referatov in uradov. Tako so bili sredi junija 1941 tile poverjeniki in vodje uradov: poverjenik za finančno upravo dr. Krauland, za državno banko Alberti, za železnice Hillebrand, za poštno upravo Willfling, za šolstvo Rudolf Rentmeister, za prehrano Paul Meitznich vodja urada za gradnjo cest inž. Igler, za vodno gospodarstvo inž Berkal, za delo Tanzer, za zdravstvo dr. Harald Weikmann, za veterino dr. Rader in za prevozno službo Haqleitner. (ARS-II, Ld. Cilli, f. 8/1, Der Politische Kommissar der Stadt Cilli 16. 6. 1941).

Anton Dorfmeister prevzema oblast v Celju, april 1941.

Upravnopolitično ureditev, kakršno je našel v Spodnji Štajerski, je imel namreč nemški okupator za začasno in jo je hitel prilagojevati tisti v Zgornji Štajerski, ki bi naj bila, podobno kot v drugih avstrijskih pokrajinah, vzor za povojno preureditev vsega velikega nemškega rajha. Pri tem je šlo predvsem za odpravo okrajev in ustanovitev okrožij ter za združitve manjših občin v večje. O tem je šef civilne uprave po 3. juniju izdal nekaj okrožnic¹⁵ in nato 18. junija tudi posebno uredbo.¹⁶ Med petimi t. i. podeželskimi okrožji je ustanovil tudi **okrožje Celje**. Samo mesto z nekaterimi predmestji je bilo premajhno, da bi ga, podobno kot Maribor, uredili kot okrožje Celje-mesto, zato so ga združili s celjskim podeželskim okrajem in z drugimi okraji oz. njihovimi deli. Podeželsko okrožje Celje so sestavili iz mesta Celje, okrajev Celje (22 občin) in Gornji Grad (9 občin), večine okrajev Šmarje pri Jelšah (12 občin) in Slovenj Gradec (7 občin) ter iz dela okraja Laško (3 občine), torej je šlo za skupaj 54 občin. Prevzem občin v novo okrožje so opravili 23., 24. in 27. junija 1941 v navzočnosti dotedanjih političnih komisarjev, njihovih namestnikov in predstavnika šefa civilne uprave dr. Wöhrerja iz Maribora. Celjsko podeželsko okrožje je merilo 1826,28 km² in je junija 1941 imelo 54 občin, 10. oktobra 1941, ko je nemška uprava v Spodnji Štajerski opravila prvo štetje prebivalstva po občinah (1942 je izid objavila v uradnem listu šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko), pa 33 občin s 143.410 prebivalci. Župani v občinah so bili neposredno podrejeni okrožnemu političnemu komisarju (kasneje preimenovanemu v deželnega svetnika).

Celjsko okrožje je bilo največje okrožje Spodnje Štajerske in je na vzhodu mejilo na t. i. Neodvisno državo Hrvaško, zato mu je okupator pripisoval poseben pomen in za političnega komisarja imenoval Dorfmeistra. Ta je na tem položaju ostal do svoje smrti 3. februarja 1945, ko je izgubil življenje ob partizanskem napadu pri Frankolovem. Nasledil ga je esajevski funkcionar Heinz Mayerhofer. Poleg političnega komisarja okrožja Ptuj, ki je na vzhodu tudi mejilo na NDH, je bil edini upravni funkcionar, ki je bil tudi okrožni vodja politične organizacije Štajerske domovinske zveze. Ohranil pa je tudi nekaj funkcij v Gradcu.

Celje kot središče največjega spodnještajerskega okrožja je bilo tudi za Mariborom največje mesto, gospodarsko središče in je v nekaterih pogledih imelo na jugu pokrajine enak položaj kot Maribor na severu. Dobilo je namreč nekatere urade, ki niso imeli pristojnosti samo za celjsko podeželsko okrožje, temveč tudi za trboveljsko in brežiško okrožje.

Urad političnega komisarja oziroma deželnega svetnika za podeželsko okrožje Celje

Urad političnega komisarja in nato deželnega svetnika okrožja Celje je bil zelo razvejen in se je, podobno kot urad državnega namestnika (Reichsstatthalter) dr. Uiberreitherja v Gradcu delil v dva dela, in to v državno upravo in okrožno samoupravo, ki pa je imela le malo pristojnosti (še največ na zdravstvenem in socialnem področju). Sestavo urada so večkrat spremenili. Po začasnem načrtu, ki so ga 3. junija 1941 izdelali v uradu šefa

¹⁵ ARS-II, Ld. Cilli, f. 20, Zl. U/I Ia 2/10-1941: Aufbau der Landkreise Marburg, Cilli, Pettau und Rann, Marburg 3. 6. 1941. Takrat se še niso dokončno odločili tudi za okrožje Trbovlje. Nekaj časa so predvidevali ureditev velikega okrožja s središčem v Sevnici.

¹⁶ VABI. Ustmk., Nr. 25, 20. 6. 1941, Verordnung über die gebietliche Gliederung der Untersteiermark in Land- und Stadtkreise vom 18. Juni 1941.

civilne uprave v Mariboru, naj bi poleg deželnega svetnika bila dva oddelka, in to prvi za državno upravo in drugi za okrožno samoupravo. Prvi oddelek naj bi imel šest področij (t. i. decernatov): 1. politične, splošne notranje in policijske zadeve ter nadzor nad občinami, 2. gospodarske zadeve, 3. zdravstveni oddelek, 4. veterinarski oddelek, 5. okrožni šolski svetnik in 6. okrožni orožniški vodja. Drugi oddelek pa bi naj imel samo dve področji: 1. splošna in finančna vprašanja okrožne samouprave ter skrbstvene zadeve in 2. vojnogospodarska vprašanja (delovni področji: a) prehrabne zadeve – prehranjevalni urad – oddelek B in b) vojnogospodarske zadeve). Takrat so predvidevali, da bo imel urad deželnega svetnika največ do šestdeset uradnikov in nameščencev različnih stopenj in ker jih niso mogli toliko poslati v vsako okrožje, so svetovali, naj si v okrožjih izberejo domače Nemce. Ko se je urad celjskega okrožnega političnega komisarja do začetka julija 1941 tudi tako organiziral, je bil Dorfmeisterov namestnik, vladni svetnik dr. Ernst Hecke (prišel je iz Slovenj Gradca in nasledil dr. Prantnerja), ki je vodil tudi I. oddelek, medtem ko je II. oddelek vodil vladni prisednik dr. Franz Ultschnigg.¹⁷

Nekaj dni zatem ko je Dorfmeisterov okrožni urad začel poslovati, je Dorfmeister izdal zaupno okrožnico vsem svojim funkcionarjem in poklicnim županom: »Vsak človek, ki je na povelje šefa civilne uprave prišel na delo v osvobojeno Spodnjo Štajersko ali bo še prišel, se v očeh spodnještajerskega prebivalstva pojavi kot nosilec nacionalsocialističnega nemškega vedenja. Kar nekdo med nami stori, ne obremeni njega, temveč nas vse in, kar je še težje, sam nacionalsocialistični rajh. Kljub temu je toliko in toliko sodelavcev in sodelavk v akciji, ki se te velike in težke zaveze in odgovornosti do firerja in bojujočih se vojakov na fronti žal ne zavedajo. Zato bom v prihodnjih dneh sprejel ustrezne ukrepe, ki bodo nastajajoče nepravilnosti jasno preprečili.« Kot se vidi iz nadaljnjega besedila okrožnice, ni šlo za nobene politične prekrške, temveč za vožnje z avtomobili po mestu.¹⁸

→ V posebnih razmerah okupacije, ko še niso veljali vsi predpisi nemškega rajha, se je število uradnikov, nameščencev in delavcev v celjskem okrožnem uradu v nasprotju s pričakovanji skoraj podvojilo. Tako je Dorfmeister 21. avgusta 1941 poročal o personalnih zadevah v Maribor: »Personalno stanje državne uprave in okrožne samouprave vključno z zdravstvenim uradom obsega zdaj 118 delovnih moči. Med njimi je 19 odrejenih uradnikov in 9 delovnih zavezancev. Ostanek je bil, razen posameznih odrejenih nameščencev, sprejet na novo. V državni upravi je 66 delovnih moči, v okrožni samoupravi 11, v gospodarskem uradu 21, v B oddelku prehranjevalnega urada 5 delovnih moči ter v zdravstvenem uradu 15 nameščencev.¹⁹ Del iz rajha odrejenih uradnikov in nameščencev je že izjavil, da želi ostati tukaj. Drugi del bi se po vojni rad vrnil domov, ker po eni strani sili tja in ker po drugi strani tukaj ni možnosti za napredovanje v zelenem obsegu. Tukaj zaposlene delovne moči so se dobro izkazale,

¹⁷ ARS-II, Ld. Cilli, f. 15/1, Der Politische Kommissar für den Landkreis Cilli 31. 7. 1941: Geschäftsverteilungsplan.

¹⁸ ARS-II, Ld. Cilli, f. 15/1, Der Politische Kommissar für den Landkreis Cilli, vertraulich, Runderlass Nr. 2, 6. 7. 1941.

¹⁹ Kot vidimo iz raznih seznamov, so v nemški upravi šteli za uradnike tiste, ki so bili v plačilnih razredih od I do IV oz. od A 1 do A 10, za nameščence pa v plačilnih razredih od V do X. Zavezanke za službo so bile večinoma neporočene ženske ali ženske brez otrok.

potrebujejo pa večinoma podporo in uvidevnost. Načrtujemo še pridobitev nadaljnjih dobrih pisarniških moči, poleg tega pa bo tukaj v službi tudi 17 bukovinskih preseljencev. Pri občinah pa še deloma zelo manjkajo uvedeni občinski tajniki, kakor tudi ženske pisarniške moči, ki bi neoporečno obvladale nemščino. Začasno še moramo uporabljati dosedanje občinske uslužbenke, ki slabo govorijo nemško. Tudi tukaj načrtujemo zaposliti nekaj bukovinskih preseljencev.«²⁰

Ko so se pogajali za sistemizacijo delovnih mest v uradu celjskega deželnega svetnika za leto 1941, ki se je sicer že iztekalo, so predvideli 22 uradniških in 38 nameščenskih mest, za leto 1942 pa samo za državno upravo 16 uradniških in 18 nameščenskih mest, za okrožno samoupravo pa celo 37 uradniških in 16 nameščenskih mest. Število delovnih mest v okrožnih upravnih uradih je bilo odvisno predvsem od notranjega ministrstva v Berlinu. V zasedenih slovenskih pokrajinah naj bi do njihove formalnopravne vključitve v nemški rajh še veljale nekatere izjeme, za katere sta se zavzemala urada šefov civilne uprave oz. državnih namestnikov za Štajersko in Koroško, ki sta tudi prispevala veliko denarja za plače in gmotne izdatke. Tako je dr. Uiberreither 2. februarja 1942 zagotavljal okrožnim političnim komisarjem: »Glede na obstoječe posebne razmere v Spodnji Štajerski bom pri državnem notranjem ministrstvu zahteval povečanje števila delovnih mest za računsko leto 1942. Prizadeval si bom, da po možnosti dosežem odobritev za sedanjo zasedbo delovnih mest.«²¹ Ko je Dorfmeister 7. februarja 1942 predlagal 5 novih delovnih mest k že obstoječim 64 (22 uradniških, 32 nameščenskih in 10 delavskih), je sodil: »Ta zasedba se morda zdi prevelika glede na dosedanje zasedbo delovnih mest v rajhu. Vendar je treba pri tem poudariti, da se z ustanovitvijo okrožja z okoli 150.000 prebivalcev v primerjavi z večino okrožij v drugih pokrajinah rajha tukaj kaže osebje kot združeno iz 3–4 okrožij in da sta zato obseg in odgovornost na posameznih mestih občutno povečana. Poleg tega gre upoštevati, da je **v interesu utrjevanja nemštva v obmejni deželi** (poudaril T. F.) posebno pomembno, da sposobnim uradnikom in nameščencem damo možnost napredovanja.«²² Iz poznejših pregledov osebne sestave Dorfmeisterovega urada razberemo, da je bilo število osebja večje od tistega v letu 1941; bilo je 26 uradnikov, 119 nameščencev in 23 delavcev.²³ Ko je Dorfmeister utemeljeval vlogo za boljše nagrajevanje začasno poslanih uradnikov in nameščencev v Celje, je dejal: »Okoliščina, da so redke Spodnještajerke, zmožne govora in pisave nemščine, že v drugih uradih ali industrijskih ter gospodarskih obratih, kjer so dobro plačane, me sili k temu, da uporabim za službo obvezne akcijske moči, ker druge Spodnještajerke ne obvladajo popolne nemščine in ne zmorejo stenografije niti pisanja s strojem, so torej samo omejeno uporabne in ne nudijo nobenega nadomestila za odvzete za službo obvezne moči. Za zdaj je pri meni v službi zaposlenih 13 za delo obveznih akcijskih moči.«²⁴

Še junija 1943 je šef civilne uprave v svojem uradnem listu objavil začasen organizacijski načrt za urade deželnih svetnikov.²⁵ Za primer naj navedem, da je imel

²⁰ ARS-II, Ld. Cilli, f. 35/I, poročilo pol. kom. Celje z dne 21. 8. 1941.

²¹ ARS-II, Ld. Cilli, f. 35, GZ: Ib – 66 Ste 13/50 – 1942, 2. 2. 1942: Stellenplan für die Landratsämter.

²² ARS-II, Ld. Cilli, f. 35: I - Ia Pers/1942, 7. 2. 1942: Stellenplan für die Landratsämter.

²³ ARS-II, Ld. Cilli, f. 35, Verzeichnis über Angestellte, Beamte des Landrates Cilli.

²⁴ ARS-II, Ld. Cilli, f. 35, Zl: I 1a - PA - B 37/31 – 1942, 30. 12. 1942.

²⁵ VABl. Ustmk., junij 1943, začasni org. načrt Ld. Celje.

Politični komisar Anton Dorfmeister, industrialec Max Adolf Westen in propagandist Eduard Paidasch (od leve proti desni).

Dorfmeisterov urad v letih 1942–1943 v t. i. državni upravi celo 16 t. i. upravnih oddelkov, v katerih so bili tudi zdravstveni urad, veterinarski urad, okrožni šolski svetnik, okrožni orožniški vodja, vodja voznega parka itd.), v t. i. okrožni samoupravi pa pet oddelkov.²⁶

Tako razvejen celjski okrožni urad je seveda zahteval tudi veliko prostorov, zato ni mogel biti nameščen v eni stavbi, temveč v več zgradbah. Poročilo dr. Prantnerja iz urada političnega komisarja Celje - podeželje z dne 29. maja 1941 pove, da se je njegov urad naselil v poslopju dotedanjega srezkega načelstva na Prešernovi ulici, katere del so nacisti prekrstili v Adolf Hitler Platz. Tam so nastanili državno upravo vključno z veterinarskim oddelkom, okrožnega šolskega svetnika, okrožno orožniško poveljstvo, gospodarski urad in prometni urad, začasno pa tudi vodnogospodarski urad in del urada za gradnjo cest, medtem ko je moral zdravstveni urad delovati na drugem kraju. Zato so predvideli, da z gradnjo razširijo poslopje tako, da bi pridobili 35–40 novih uradnih prostorov ter 2 sejni sobi za državno upravo in okrožno samoupravo.²⁷ Ves čas vojne so bili oddelki Dorfmeisterovega okrožnega urada na različnih krajih v Celju in ne samo na omenjenem trgu.

Tudi veliko število uradnikov in nameščencev, ki so prišli iz Avstrije in kakšen tudi iz Nemčije, je zahtevalo precej stanovanj. Zato so pri izganjanju Slovencev iz mesta Celje upoštevali tudi stanovanjske potrebe. Za stanovanja osebja upravnih uradov in tudi drugih organov je morala skrbeti celjska občina. Zato se je ta 18. septembra 1941 obrnila na pokrajinskega stanovanjskega komisarja v Gradcu, da bi odobril gradnjo stanovanj za uradnike. Dorfmeisterov urad je to priporočil in potrdil, »da je zdaj v Celju takšna stanovanjska stiska, da ni mogoče nastaniti uradnikov in nameščencev, ki prihajajo na delo v posamezne urade. Niti s sedaj že končano preselitveno akcijo se ni posrečilo pokriti stanovanjske potrebe. Urad za utrjevanje nemštva lahko pridobi le majhno število stanovanj za uradnike in nameščence, ker mu je zaupana priselitev bukovinskih Nemcev in mora predvsem preskrbeti stanovanja zanje. Poleg tega odpade tudi vrsta stanovanj za uradnike, ker morajo obrtniki in trgovci svoja stanovanja enako spet oddajati v svojem krogu.«²⁸ Da bi omilila stanovanjsko stisko, je celjska mestna občina poleti 1941 prosila šefa civilne uprave, naj posreduje pri dodelitvi kreditov 7 zasebnikom za dokončanje najemniških stanovanj.²⁹

Občine

- Občine so bile edine upravne enote, ki jih nemški okupator v zasedenih slovenskih pokrajinah ni nameraval odpraviti, temveč le preurediti po zgledu občin v Nemčiji in v priključenih avstrijskih pokrajinah. Politični komisarji so morali po pozivu šefa civilne

²⁶ ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/1, Landrat Cilli, 1942: Geschäftsverteilungsplan.

²⁷ ARS-II, Ld. Cilli, f. 24, Prantnerjevo pismo 001/1 z dne 29. 5. 1941 kot odgovor na okrožnico šefa civilne uprave U/I Au 1/11-1941 z dne 24. 5. 1941.

²⁸ ARS-II, Ld. Cilli, f. 13/IV, pismo župana Celje, Zl. 3657-1941 z dne 18. 9. 1941 in pismo pol. kom. Celje, 80-Wo-1/3-1941 z dne 19. 9. 1941.

²⁹ ARS-II, Ld. Cilli, f. 13/IV, vloga celjske mestne občine Präs. Zl.: 356/1941 z dne 30. 7. 1941: Fertigstellung von Neubauten. Behandlung der Grundbuchgesuche.

uprave za Spodnjo Štajersko sporočiti seznam obstoječih občin,³⁰ njihov obseg in število prebivalcev. Nato jih je šef civilne uprave 2. maja posebej opozoril, da je zavarovano delo poklicnih županov »osnova za graditveno delo v Spodnji Štajerski« in zahteval, da se osebno s posebno skrbjo zavzamejo za izgradnjo županov. Ko je navedel minimalno kadrovske zahteve za izgradnjo županov (poklicni župan, občinski uradnik, pisarniška moč), je ugotavljal, da mnoge občine ne morejo ustreči tej zahtevi, »ker ni na voljo ustreznih Volksdeutscherjev«, in zahteval, da mu do 7. maja sporočijo imena velikih občin in predvideni kader. Nato je obljubil: »Storil bom vse, da bom manjkajoče položaje izpopolnil z možmi iz Stare Štajerske in z drugih območij rajha.« Svetoval je, naj položaj rešujejo na izreden način, npr. da posamezni izkušeni poklicni župani motorizirano nadzirajo nezadostno zasedene občine. Napovedal je, da bo glede na to, da gre v Spodnji Štajerski povprečno za velike občine z več kot dva tisoč prebivalci, z velikimi območji in jezikovnimi posebnostmi, imenoval zanje poklicne župane. Opozoril jih je na zahtevo po polni strokovni usposobljenosti pri predlaganju poklicnih županov.³¹

Medtem so v okrajih na širšem celjskem območju 18. aprila brez formalnih odlokov razrešili dotedanje župane in določili nove, seveda Nemce. Med njimi so nato nekateri med 22. in 25. aprilom prevzeli še upravo nad nekaterimi manjšimi sosednjimi občinami.

Iz dveh razlogov – gospodarskega in kadrovskega – so že kmalu mislili na združevanje dotedanjih občin v t. i. velike občine. Vendar so iz urada šefa civilne uprave 10. maja odgovarjali, da »za sedaj ni treba upoštevati združevanja občin in postavljati takšnih predlogov.«³² Šele čez 14 dni so sporočili, naj bi predloge za združevanje občin pripravili najkasneje do 10. junija.³³ Ko je Dorfmeister skupaj z dotedanjimi okrajnimi političnimi komisarji in dr. Wohrerjem iz Maribora obiskal vse občine, je 5. junija predlagal šefu civilne uprave združitev občin v bodočem celjskem okrožju. Mestna občina Celje naj bi ostala v dotedanjem obsegu. Iz dotedanjega gornjegrajskega okraja naj bi 9 občin združili v 6, iz dotedanjega celjskega okoliškega okraja naj bi 22 občin združili v 16, iz dotedanjega šmarskega okraja naj bi 12 občin združili v 7, iz dotedanjega slovenjegraškega okraja naj bi 7 občin združili v 2, iz laškega okraja naj bi 3 občine združili v eno, pri čemer pa naj bi nekaj občin iz enega okraja priključili k občinam iz sosednjega okraja. Nekaj občin iz teh okrajev, ki jih niso vključili v celjsko okrožje, so vključili v sosednje trboveljsko, brežiško, mariborsko in ptujsko okrožje. Tako naj bi novo celjsko okrožje imelo **33 občin**, kar so čez nekaj tednov v Mariboru tudi potrdili. Za predvidene občine je Dorfmeister tudi povedal, ali je že potrjen nepoklicni ali poklicni župan. Za nekatere občine je povedal: »Poklicni župan je potreben, ker ni ustreznega Volksdeutscherja.« Pri dveh občinah (Slivnica, Velika Pirešica) je zapisal, da je potreben poklicni župan, ker v občini sploh ni nobenega Volksdeutscherja, pri

³⁰ ARS-II, Ld. Cilli, f. 11/III, okrožnica šefa civilne uprave Zl. U/I Ge 1/1-1941 z dne 21. 4. 1941, f. 24, poročilo pol. kom. za Celje - okolico, PK-18/1/1941 z dne 25. 4. 1941. Eidenberger je poročal za 16 občin s 57.411 prebivalci in dodal tudi seznam medtem začasno imenovanih županov.

³¹ ARS-II, Ld. Cilli, f. 11/III, CdZ, Zl U/I, AU 1/1 1941: Aufbau der Amtsbürgermeisterien, 2. 5. 1941.

³² ARS-II, Ld. Cilli, f. 4, Zl. U/I WI 6/1-1941 z dne 10. 5. 1941.

³³ ARS-II, Ld. Cilli, f. 4 in 11/III, okrožnica šefa civilne uprave, Zl. U/I Ge 14/1-1941 z dne 26. 5. 1941.

nekaterih občinah je bil že potrjen poklicni župan ali pa nepoklicni župan – Volksdeutscher.³⁴

Vendar šef civilne uprave iz finančnih razlogov najprej ni bil pripravljen dovoliti toliko poklicnih županskih mest, temveč le 11.³⁵ Vendar je nato Dorfmeister 27. junija 1941 prosil, naj dovolijo poklicno opravljanje županske funkcije še osmim ljudem. V utemeljivi beremo tudi tole: »Sestava občin je takšna, da od neprofesionalnega župana, ki mora predvsem opravljati svoj poklic, ne moremo zahtevati dela, ki zahteva vedno več naraščajočih upravnih del. Prebivalstvo je na temelju tuje narodne pripadnosti posebno še v političnem pogledu težko vzgajati. Neprofesionalni župan, ki je cela leta živel skupaj s prebivalci, v marsikaterem pogledu niti ne bi mogel premagati naravnih ovir. Že zato je nujno potrebno nastaviti za profesionalnega župana moža, ki je vzgojen v nacionalsocialističnem duhu in odločen. Deloma pa sploh ni mogoče najti ustreznega neprofesionalnega župana, ker v raznih občinah sploh ne živijo Volksdeutscherji.« Za mesta poklicnih županov naj bi se potegovali zlasti »izkazani in za delo pripravljeni župani in občinski uradniki«, ki so sedaj v večjem številu na delu v Spodnji Štajerski, in tudi ustrezni Volksdeutscherji.³⁶

Šef civilne uprave je 18. junija 1941 z uredbo določil, katere občine tvorijo posamezno podeželsko ali mestno okrožje, ter okraj Ljutomer, ki ga je upravljal deželni svetnik iz nemške Radgone. Pri celjskem okrožju so še vedno navedene dotedanje občine, in to 54.³⁷ Ko je 1. julija začel delovati okrajni urad političnega komisarja v Celju, so imeli župani 17. julija v hotelu Evropa v Celju sestanek, na katerem sta Dorfmeister in dr. Hecke govorila o bližnjem združevanju občin. Dr. Hecke je poudaril, »da vzpostavljene občine še niso skupno dobro nemške uprave, temveč se bolj podvržejo okrepljenemu državnemu nadzoru in zaenkrat občinski red, ki se ga v osnovi molče uporablja, v Spodnji Štajerski še ni uveden, da pa tudi natanko tako kot pri drugih oblasteh **velja za upravo v občini osnovno načelo, da je treba Spodnjo Štajersko spet napraviti nemško.**« (poudaril T. F.) Dorfmeister je tudi sporočil županom, da bo imel štirinajstdnevno ali mesečno z njimi sestanke in da mu morajo tudi mesečno pisno poročati, sam pa bo imel tedensko uradni dan v Mozirju za zahodni del okrožja, v

³⁴ ARS-II, Ld. Cilli, f. 24, Dorfmeisterov predlog za združevanje občin 5. 6. 1941. Dva dni prej je Dorfmeister predlagal tudi razdelitev okrožja v krajevne skupine Štajerske domovinske zveze. Ponovno je Dorfmeister v poročilu šefu civilne uprave 3. julija 1941 predlagal združitev občin in navedel potrebe po poklicnih županih. (ARS-II, Ld. Cilli, f. 24/III. Gemeinde-Zusammenlegung im Landkreis Cilli und hauptamtliche Bürgermeister, 3. 7. 1941. Politični komisar za okraj Šmarje pri Jelšah v Rogoški Slatini je združitev občin predlagal 6. 6. 1941 (ARS-II, Ld. Cilli, f. 4).

³⁵ ZL. U/VI Bu 1/2-1941, 9. 6. 1941: Besetzung mit hauptamtlichen Bürgermeistern.

³⁶ ARS-II, Ld. Cilli, f. 26/III, U/VI BU 1/2-1941, Bewilligung von hauptamtlichen Bürgermeisterstellen, 27. 6. 1941. Ko je utemeljeval svoj predlog, je zapisal: »Zgoraj navedene občine zdaj vodijo nepoklicni župani, deloma Volksdeutscherji. Dosedanje izkušnje so pokazale, da na daljšo dobo ni mogoče opravljati rednega upravnega dela. /.../ Na osnovi tuje nacionalne pripadnosti je prebivalstvo posebno težko vzgajati, še posebej v političnem pogledu. /.../ Deloma pa niti ni mogoče najti ustreznega nepoklicnega župana, ker v raznih občinah sploh ne živijo Volksdeutscherji.«

³⁷ VABl. Ustmk., Nr. 25, 20. 6. 1941, Verordnung über die gebietliche Gliederung der Untersteiermark in Land- und Stadtkreise vom 18. Juni 1941.

Šmarju pri Jelšah pa za njegov vzhodni del. Drugi funkcionarji so govorili o vprašanih s svojih delovnih področij.³⁸

O združevanju občin v Spodnji Štajerski je šef civilne uprave 18. avgusta 1941 izdal posebno uredbo, s katero je imenoval občine, ki se združujejo v Spodnji Štajerski.³⁹ Na tej osnovi je Dorfmeister 22. avgusta izdal okrožnico št. 53, s katero je posebej obvestil uradnike o Uiberreitherjevi odredbi, ki je začela veljati 15. avgusta. Napovedal je izvedbene predpise in od županov zahteval priprave za izročitev in sprejem občin v upravljanje.⁴⁰ Šele nato so opravili formalno združitev. Z novo uredbo z dne 20. septembra 1941 »o območni členitvi Spodnje Štajerske« je šef civilne uprave za celjsko okrožje navedel že združenih **33 občin**.⁴¹ Pozneje so od občine Laško odcepili bivšo občino Rimske Toplice in jo osamosvojili, tako da je bilo leta 1943 že 34 občin. Dorfmeister pa je nato z okrožnico pozval funkcionarje svojega urada, naj na svojih področjih odredbo čimprej izvedejo, »da bo celo podeželsko okrožje dobilo svoj enovit obraz«.⁴²

Vsaka občinska uprava naj bi imela na voljo 4 ali 5 ustreznih prostorov.⁴³ To je zahtevalo njeno poslovanje, ki je bilo zaradi vojnih razmer in nalog precej drugačno od poslovanja v Kraljevini Jugoslaviji.

Že iz Dorfmeisterovega predloga za združevanje občin in potegovanja za čim več poklicnih županstev se vidi, da je zelo primanjkovalo domačih Nemcev, t. i. folksdojčerjev. Ti so se namreč ukvarjali predvsem z gospodarstvom in niti niso bili usposobljeni za upravne posle, ki bi jih morali opravljati poklicno. Zato je morala okupatorjeva civilna uprava v Spodnji Štajerski pripeljati iz Zgornje Štajerske na desetine uradnikov. Pregled županov in občinskih poverjenikov iz konca leta 1941 nam za celjsko okrožje pokaže takšno podobo: 27 jih je bilo članov NSDAP iz Zgornje Štajerske, eden je bil iz Zgornje Štajerske in ni bil član NSDAP, 5 jih je bilo folksdojčerjev s stalnim nemškim državljanstvom (v Celju, Rečici ob Savinji, Rogaški Slatini, Šoštanj in Laškem), nekateri tudi s članstvom NSDAP. Nekateri so bili tudi krajevni vodje Štajerske domovinske zveze.⁴⁴ Zaradi premestitev ali vpoklica v nemško vojsko se je sestava županov menjavala, tako da so se v nekaterih občinah izmenjali trije župani ali morda celo več. Po površini je bila največja občina Luče v Savinjski dolini (214,1672 km²), najmanjša pa Šmartno v Rožni dolini (18,1022 km²); po številu prebivalstva je bila

³⁸ ARS-II, Ld. Cilli, f. 24, Der Politische Kommissar für den Landkreis Cilli: Bürgermeistertagung am 17. 7. 1941.

³⁹ VABl. Ustmk. Nr. 36, 18. 8. 1941, Verordnung über Eingemeindungen in den Landkreisen der Untersteiermark vom 15. August 1941.

⁴⁰ ARS-II, Ld. Cilli, f. 15/1, Der Kreisführer und Politische Kommissar Cilli, Zl. 0/2001/20, Runderlass Nr. 53, 22. 8. 1941.

⁴¹ VABl. Ustmk., Nr. 43, 25. 9. 1941, Verordnung über die gebietliche Gliederung der Untersteiermark, 20. 9. 1941.

⁴² ARS-II, Ld. Cilli, f. 15/1, Der Politische Kommissar für den Landkreis Cilli, Zl.: 00 01 – 1941: Runderlass Nr. 102, 1. 10. 1941.

⁴³ ARS-II, Ld. Cilli, f. 11/III, okrožnica šefa civilne uprave za Sp. Štajersko, 24. 5. 1941.

⁴⁴ ARS-II, Ld. Cilli, f. 35, seznam županov okrožja Celje, nedat. /konec 1941/.

največja mestna občina Celje (18.300) in najmanjša Šmartno v Rožni dolini (1450).⁴⁵ Kasneje je deželni svetnik Dorfmeister po navodilih šefa civilne uprave ukazal, da mora biti od občinskih funkcionarjev nekdo vedno navzoč pri »močnih obremenitvah«, npr. »pri sodelovanju v akciji za uničevanje državi sovražnih elementov«, ob povodnih, prometnih nesrečah itd. Župan ali neki drugi strokovno ustrezni zastopnik naj bo, je zahteval, vedno navzoč v kraju, da lahko v posebnih primerih rešuje nastopajoče zadeve. Župani so sicer imeli pravico, da za naročila za javne potrebe do 2000 mark plačujejo brez dovoljenja šefa civilne uprave.⁴⁶ Ne da bi čakali na posebno imenovanje, naj si župani izberejo svojega zastopnika, ki mora imeti stalno nemško državljanstvo in ga mora potrditi deželni svetnik.⁴⁷ Zaradi nekaterih nesporazumov med vodilnimi funkcionarji v občinah in krajevnih skupinah Štajerske domovinske zveze je Dorfmeister tudi pozval župane, vodje krajevnih skupnosti in vodje orožniških postaj k sodelovanju: »Zato prosim, da v prihodnje male ribarije, ozkosrčnosti pustite ob strani, ker je nemško ljudstvo v odločilnem boju na smrt in življenje in se lahko pričakuje, da ima vsak vodilni član stranke in državljan dovolj horizonta, da ne bo svojih in drugih moči oviral s takšnimi neumnostmi.«⁴⁸ Kot od državnih uradnikov je okupator tudi od županov zahteval, da s tiskom rok opravijo zaobljubo.

- Občinske uprave v nemškem rajhu so se ravnale po Nemškem občinskem redu (Deutsche Gemeindeordnung), ki so ga nacisti postopoma uvajali tudi v zasedenih slovenskih pokrajinah. Kot kažejo organizacijski načrti nekaterih občinskih uprav, so se le-te organizacijsko delile na več oddelkov: 1. splošna uprava z a) glavno upravo, b) policijskim področjem in c) socialnim skrbstvom in mladinskim uradom, 2. blagajna in knjigovodstvo, 3. finance in davki, 4. vojnogospodarske zadeve z oddelki: a) prehrana, b) gospodarstvo in c) urad za izdajo kart, 5. matični urad z vodenjem matičnih knjig.⁴⁹ Ponekod so občinske uprave, zgledujoč se po Nemškem občinskem redu sestavile svoje začasne statute. Tako je npr. začasni statut občine Sv. Jurij pri Celju določal, da ima župan tri podžupane (Beigeordnete) in 12 občinskih svetnikov (Gemeinderäte).⁵⁰

Nemški uradniki v Spodnji Štajerski so bili večinoma tudi vojaški obvezniki in so nekatere res vpoklicali v nemško vojsko in jih nadomestili z drugimi uradniki ali pa ukinili njih delovno mesto. V celjskem okrožju si je Dorfmeister prizadeval zlasti za odložitev vpoklica nemških županov. Dne 16. maja 1942 je npr. takole utemeljeval potrebo po odložitvi vpoklica nekaterih županov: »Drugače kot v občinah Stare Štajerske in ostalega starega rajha v občinah celjskega okrožja poklicni župan večinoma ni samo edini Nemec, temveč istočasno župan in krajevni kmečki vodja v eni osebi, edina zares

⁴⁵ ARS-II, Ld. Cilli, f. 24, Einwohnerzahl der Ortsgruppen und Gemeinden. F. 35, pregled županov, občinskih tajnikov, vodij krajevnih skupin, orožniških postaj, sodišč, poštnih uradov, župnij, števila prebivalstva v občinah in površin občin (nedat.).

⁴⁶ ARS-II, Ld. Cilli, f. 8, okrožnica šefa civilne uprave Je/1941 z dne 27. 6. 1941. Glede na tovrstno naredbo z dne 7. 5. 1941 je pol. kom. za Celje - okolico 9. in 10. 5. 1941 zahteval za nadaljnje 4 mesece za potrebe občin 34.635 mark.

⁴⁷ ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/1, Zl. 1 b - V-1/1-1942, okrožnica št. 136 z dne 20. 5. 1942: Verwaltung der Gemeinden.

⁴⁸ ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/1, Sonderrundschreiben Nr. 3, streng vertraulich, 27. 5. 1942.

⁴⁹ ARS-II, Ld. Cilli, f. 50, organizacijski načrt občin Pristova 15.7.1942 in Sv. Jurij pri Celju 23. 7. 1942.

⁵⁰ ARS-II, Ld. Cilli, f. 50, Der Bürgermeister der Gemeinde Anderburg, G.Z.: 920/1-243: Vorläufige Hauptsatzung.

zanesljiva oseba v občini in obenem tudi edini, ki ustno in pisno obvlada nemščino ter je tudi zmožen odgovarjati zahtevam današnjega časa.« Potrebo, da ostanejo župani na svojih mestih, je utemeljeval tudi s tem, da »so župani ravno sedaj intenzivno zaposleni s tem, da spodnještajersko mladino zajamejo za službo v nemški vojski.« Tretji razlog je Dorfmeister videl v tem, da »vojnogospodarski ukrepi domovine ne zahtevajo samo natančnega poznavanja, temveč predvsem izrecno nepodkupljivost in odgovornost za vojne potrebe« in to lastnost lahko zahtevajo samo od neoporečnih Nemcev. Končno je pri utemeljevanju navedel še to, da bodo politične razmere v celjskem okrožju v naslednjih mesecih zahtevale posebne previdnostne ukrepe.⁵¹

Občina Celje-mesto

Nemški okupator je mestno občino Celje pustil v dotedanjem obsegu (3.934,3964 ha) s sedmimi katastrskimi občinami (Celje, Košnica, Lisce, Medlog, Ostrožno, Spodnja Hudinja in Zagrad),⁵² le da jo je po svojem prihodu podredil političnemu komisarju Dorfmeistru. Ta je že zgodaj za bodočega celjskega poklicnega župana izbral celjskega Nemca Roberta Himmerja. Ta je bil od 1. marca 1920 prokurist pri celjskem veletrgovcu Franzu Zanggerju in se je konec marca 1941 skupaj z okoli 50 celjskimi Nemci umaknil v Avstrijo in se nato po nemški zasedbi Celja vrnil vanj.⁵³ Dorfmeister je 6. maja 1941 pisal šefu civilne uprave: »Za bodočega komisaričnega poklicnega župana je predviden gospod Robert Himmer, roj. 25. 3. 1890 v Beljaku, trgovinski prokurist, poročen, r. k., v Celju, Lutrova ulica št. 1. Do njegove umestitve za poklicnega župana sem ga nastavil za pogodbenega uradnika pri mestni upravi, da bi se vpeljal v različne upravne zadeve, po drugi strani pa mi lahko nudi dragocene usluge pri političnem ocenjevanju oseb. Himmer je Volksdeutscher, član Kulturbunda od njegove ustanovitve, od jeseni 1940 njegov organizacijski vodja, politično je neoporečen v vsakem pogledu, absolviral je pravno fakulteto v Gradcu in uspešno položil 1. in 2. državni izpit. 3. državni izpit mu je preprečila prva svetovna vojna, novembra 1918 se je demobiliziral kot rezervni poročnik pri železničarskem in telegrafskem polku v St. Poltnu in se nato obrnil h gospodarstvu. Po mojih informacijah je on tisti človek, ki ga je treba upoštevati za poklicnega župana.«⁵⁴ Šef civilne uprave je 14. maja s tem soglašal in 17. junija 1941 je Dorfmeister izdal Himmerju odločbo, da je z 19. majem 1941 sprejet v službo mesta Celje.⁵⁵ Himmer se je pri zaslišanju po vojni izgovarjal, da je bil do septembra 1941 le nekakšen pripravnik in da je županske posle do takrat opravljal kot občinski pooblaščenec dr. Karl Heidinger.⁵⁶ Iz odločbe, ki jo je 2. septembra 1941 izdal šef civilne uprave, res razberemo, da mu je s 1. septembrom 1941 zaupal »komisarično vodstvo predvidenega poklicnega županskega mesta občine Celje.« Obenem mu je sporočil, da bo sklep o dokončnem imenovanju za poklicnega župana sledil šele po

⁵¹ ARS-II, Ld. Cilli, f. 35/V, Ust. Ia-PA-U12/4 z dne 16. 5. 1942.

⁵² Splošni pregled dravske banovine. Glavni statistični podatki, upravna, sodna in cerkvena razdelitev ter imenik krajev po stanju 1. julija 1939 z dvema zemljevidoma, Ljubljana 1939 (dalje: Splošni pregled dravske banovine), mesto Celje, str. 89.

⁵³ Arhiv Republike Slovenije, III, dislocirana enota (Bivši arhiv ministrstva za notranje zadeve; dalje: ARS-III), ZA-450/2536, Robert Himmer, Zapisnik zaslišanja v Ljubljani 2. in 7. 6. 1945 (dalje: Himmer, zaslišanje).

⁵⁴ ARS-III, ZA-450/2536, R. Himmer, Dorfmeisterovo pismo Pers. zl. 49/1941 z dne 6. 5. 1941.

⁵⁵ ARS-III, ZA-450/2536, R. Himmer, Dorfmeisterova odločba Zl. Pers. 166/1-1941 z dne 17. 6. 1941.

⁵⁶ Himmer, zaslišanje, 2. 6. 1941.

vključitvi Spodnje Štajerske v nemški rajh. Zato pa naj bi si Himmer do takrat pri Zanggerjevi trdki izposloval najprej šestmesečni brezplačni dopust.⁵⁷ Istočasno se je šef civilne uprave zahvalil dr. Heidingerju za opravljeno delo pri vodenju celjske občine in mu naročil, naj svoje posle izroči Himmerju, kar se je nato zgodilo 12. septembra 1941.⁵⁸ Na neko vprašanje o dotedanjih zaposlitvah je Himmer odgovoril: »Od 16. 4. 41 do 4. 5. 41 sem bil iz Gradca dodeljen političnemu komisariju za okrožje Celje kot strokovni svetovalec – poznavalec kraja. Od 5. 5. sem nameščen kot komisarični poklicni župan mesta Celje in kot tak vključen v plačilno skupino III TOA.«⁵⁹ Šef civilne uprave dr. Uiberreither mu je odločbo izdal 9. septembra 1941 »v pričakovanju, da bo imenovani zvest svoji službeni prisegi vestno izpolnjeval svoje uradne dolžnosti in opravičil zaupanje, ki mu je izkazano s tem imenovanjem. Obenem lahko zaupa v posebno zaščito firerja.«⁶⁰ Potem ko so v Berlinu sredi decembra 1941 že tretjič odložili formalnopravno priključitev zasedenih slovenskih pokrajin k nemškemu rajhu in ko so bivši člani Kulturbunda dobili stalno nemško državljanstvo za Himmerja, ki je novembra 1941 postal tudi član NSDAP,⁶¹ ni bilo nobene ovire več, da ne bi pri županskem nazivu odpadel prilastek »komisarični«, vendar listine o tem nistem našel.

V občinski upravi, ki se je ravnala po Nemškem občinskem redu, je bilo poleg župana Himmerja in njegovega namestnika dr. Heidingerja (prišel iz Gradca), ki je bil tudi ravnatelj mestne uprave, več uradov, ki so jih večinoma vodili Nemci. Dne 1. januarja 1942, ko se je mestna uprava že precej uredila, je imela skupaj s svojimi službami tele oddelke in urade: I. županov urad z županom Robertom Himmerjem, namestnikom dr. Karlom Heidingerjem, sekretarjem Ernstom Klunkerjem in tremi pisarniški močmi, II. personalni urad, ki ga je vodil župan, z dvema referentoma, III. finančno področje, ki ga je vodil dr. Heidinger in so na njem delali: a) pravni urad in zakladnica z vodjem dr. Bernhardom Wokaunom in štirimi močmi, b) mestna blagajna in knjigovodstvo z vodjem Josefom Tauschmannom in šestimi močmi, c) mestni davčni urad z vodjem Rudolfom Winhandlom in trinajstimi močmi, IV. glavna pisarna z vodjem Antonom Tischino in sedmimi močmi, V. telefonska centrala z dvema telefonistkama, VI. urad za nakaznice z vodjem Alfredom Medwedom in sedmimi močmi, VII. urad za živilske nakaznice z vodjem Rudolfom Archom in devetimi močmi, VIII. gospodarski inšpektorat z vodjo dr. Alfredom Juchartom in štirimi močmi, IX. skrbstveni urad z vodjo Ivanom Šubicem in sedmimi močmi, X. dom za ostarele občane z vodjo dr. Juchartom in eno močjo, XI. matični urad z vodjo Rudolfom Götzejem in petimi močmi, XII. stanovanjski urad z vodjo Götzejem in štirimi močmi, XIII. prijavni urad za občane z vodjo Franzem Kopschetom in štirimi močmi, XIV. obrtni in tržni urad z vodjo Jožefom Pogačnikom in tremi močmi, XV. mestni gradbeni urad z vodjo dipl. inž. Hansom v. Tornagom in trinajstimi močmi, XVI. mestni obrati (vodovod, posestvo, avtobusi, gramoznica, kopališče) z vodjo dipl. inž. Hansom v. Kleinschrodtom in dvanajstimi močmi, XVII. pogrebni zavod (z mestnim pokopališčem in mestno vrtnarijo) z vodjo dr. Juchartom in šestimi močmi, XVIII. mestna

⁵⁷ ARS-III, ZA-450/2536, R. Himmer, odločba šefa civilne uprave za Sp. Štajersko E.ZI. U/VI, Du 1/26 1941 z dne 2. 9. 1941.

⁵⁸ ARS-III, ZA-450/2536, R. Himmer, pismo šefa civilne uprave za Sp. Štajersko dr. Heidingerju 2. 9. 1941 in Heidingerjevo poročilo 27. 9. 1941.

⁵⁹ ARS-III, ZA-450/2536, R. Himmer, Himmerjevo pismo 17. 9. 1941.

⁶⁰ ARS-III, ZA-450/2536, R. Himmer, Ernennungsurkunde 9. 9. 1943.

⁶¹ ARS-III, Himmer, zaslišanje, 2. 6. 1945.

ekonomija (z mestnimi gozdovi) z vodjo dr. Juchartom in dvema močmi, XIX. mestna knjižnica s tremi močmi, XX. šolstvo z dvema slugama, XXI. mestna klavnica z vodjo živinozdravnikom dr. Antonom Lampretom in štirimi močmi. Skupno je bilo v mestni upravi in njenih službah zaposlenih 132 delovnih moči. V seznamu so jih 8 označili za Nemce iz rajha (Reichsdeutsche), 33 za Nemce zunaj rajha (Volksdeutsche), večina je bila torej slovenske narodnosti; precej so jih vzeli iz bivše jugoslovanske mestne uprave.⁶²

Neki drugi, nedatiran seznam, navaja 137 občinskih uradnikov, nameščencev in delavcev, od katerih jih je 50 že prej delalo v celjski mestni upravi, drugi so bili z različnimi poklici in prejšnjimi zaposlitvami (npr. 6 učiteljev in profesorjev). Po politični organiziranosti so bili 3 člani NSDAP, 51 jih je bilo z rdečo izkaznico Štajerske domovinske zveze (stalno nemško državljanstvo), 70 z zeleno izkaznico (nemško državljanstvo na preklic), za 16 pa seznam navaja, da so v vojski, pri vermanšaftu, državni delovni službi itd.⁶³

Vsi oddelki in uradi mestne uprave so bili nastanjeni v magistratni stavbi, razen gospodarskega inšpektorata, ki je bil na Bismarckovem trgu 6.

Občinska uprava Celje je 1. avgusta 1941 ocenila vrednost svojih nepremičnin v Celju in okolici. Mestno hišo in drugih 34 poslopij (tudi muzejsko, gledališko, gasilsko itd.) je ocenila na 2.237.530 mark, občinski napravi (mestno klavnico in mestni vodovod) pa na 597.240 mark. Ta cenitev je bila nujna zaradi hipoteke na dolgove, ki so večinoma izvirali še iz predokupacijske dobe. V to ceno pa niso vključili mestnega električnega in plinskega podjetja, ker ga je šef civilne uprave sredi junija 1941 vključil v delniško družbo za energetske preskrbe Südsteiermark (Energieversorgung »Südsteiermark« A.G. Marburg s. d. Drau). Odškodnino zanj naj bi plačali iz izkupička za prodana zemljišča, ki jih je zapolnil pooblaščenec državnega komisarja za utrjevanje nemštva, tj. šef civilne uprave. Mestnega avtobusnega podjetja pa ni bilo več, ker je bivše mestne avtobusne linije prevzela nemška državna pošta. Mestna občina Celje je imela tudi 335 ha, 75 a, 7 m² zemljišč (največ – več kot 218 ha – gozdov); njive in travnike je dajala v najem za letno najemnino 1.168,05 mark.⁶⁴

Organi za preskrbo prebivalstva

Za preskrbo prebivalstva sta bila pomembna predvsem dva urada, in to okrožni prehranjevalni urad (Ernährungsamt) in okrožni gospodarski urad (Wirtschaftsamt). Te urade je v Spodnji Štajerski ukazal ustanoviti šef civilne uprave junija 1941 in je zanje določil tudi njihovo osnovno sestavo. Treba je namreč upoštevati, da je bila Nemčija že več kot poldrugo leto v vojni in je že v začetku vojne racionirala živila, tekstilno blago in usnje ter tekstilne in usnjene izdelke. Upoštevati je treba tudi to, da je že Kraljevina Jugoslavija poznala celo vrsto omejitev pri razdeljevanju potrošnih dobrin in da je s 1. februarjem 1941 uvedla tudi karte za kruh in moko. Nemški okupator je takoj po

⁶² ARS-II, Ld. Cilli, f. 432, Stadtgemeinde Cilli, Ist-Stellplan nach dem Stande vom 1. 1. 1942.

⁶³ ARS-II, Ld. Cilli, f. 36, seznam osebja mestne občine Celje.

⁶⁴ ARS-II, Ld. Cilli, f. 432, Himmerjevo poročilo pol. komisarju Celje, 06-062-04/K/41 z dne 23. 12. 1941 in 4932/42 z dne 2. 2. 1942, Aufstellung der Schatzwertes der städt. Gebäude nach dem Zeitwert (teilweise berichtigte Schätzung vo. 1. 8. 1941).

zasedbi slovenskih pokrajin začel nanje postopoma širiti sistem preskrbe, kakršen je veljal v Nemčiji in je končno še v letu 1941 uvedel enake živilske in oblačilne karte, kot so jih imeli prebivalci v Nemčiji. Kasneje, ko je po splošnem političnem in rasnem pregledu in ocenitvi velike večine prebivalstva zasedenih slovenskih pokrajin nekaj deset tisoč oseb določil za t. i. zaščitenca nemškega rajha (Schutzangehörige), tj. osebe brez državljanstva, je nanje uvedel nekaj omejitev pri dodeljevanju nekaterih živil.

Okrožni prehranjevalni urad v Celju se je delil na dva oddelka, in to oddelek A, ki je moral preskrbeti živež in ga je vodil okrožni kmečki vodja (Paul Mertznich), ter oddelek B, ki je razdeljeval racionirana živila (vodja Ernst Schweickhardt). Strokovno sta bila podrejena pokrajinskemu prehranbnemu uradu »Südmark« v Gradcu, ki je tudi imel oddelka A in B. Po občinah so ti nalogi opravljali krajevni kmečki vodje (Ortsbauernführer) in oddelki za izdajo živilskih kart. Na že omenjenem sestanku okrožnih funkcionarjev in županov 17. julija 1941 v Celju je Merznich podal pregled preskrbovalnih razmer v okrožju in posebej v nemškem rajhu ter pojasnil, kakšne zaloge je le-ta imel ob začetku vojne, poudarjajoč, »da je Spodnja Štajerska zaradi dosedanjega slabega gospodarjenja izrecno uvozno območje, čeprav bi ob racionalnem gospodarjenju načelno lahko brez nadaljnjega bila v položaju, da prehranjuje prebivalstvo.« Izpostavil je potrebo po večjem pridelovanju krompirja in strogem omejevanju nasadov hmelja. Župane je pozval, naj občane osvobajajo liberalističnega načela, da ponudba in povpraševanje določata ceno. Končno je spregovoril še o ustanovitvi celjske mlekarne z zmogljivostjo 12.000 litrov.⁶⁵

Gospodarski urad, včasih naveden tudi kot vojnogospodarski urad (vodja Josef Wagner), ki je skrbel za oskrbo prebivalstva z vsemi drugimi potrebščinami (tekstilno blago, usnje, tekstilni in usnjeni izdelki), je bil podrejen deželnemu gospodarskemu uradu v Salzburgu. To področje je bilo torej še bolj centralizirano kot področje za preskrbo z živili, saj so bili deželni gospodarski uradi le pri tistih državnih namestnikih, kjer so bili tudi sedeži vojnih okrožij. Gospodarski uradi pri deželnih svetnikih v vseh štirih t. i. alpskih pokrajinah, tj. Štajerski, Koroški, Tirolski in Salzburški, so morali redno dostavljati podatke o številu prebivalstva v svojih okrožjih, nato pa je deželni gospodarski urad v Salzburgu določal kontingente posameznih potrošnih predmetov glede na izdane državne oblačilne karte (Reichskleiderkarte), prijavljene potrebe (t. i. Antrag), na katere so izdajali nakaznice (Bezugscheine) itd. Državne oblačilne karte so bile letne z določenim številom točk in vsak oblačilni predmet je veljal določeno število točk. Tako so prebivalci zasedenih slovenskih pokrajin jeseni 1941 dobili tretjo državno oblačilno karto. Z vedno dlje trajajočo vojno se je manjšala zaloga surovin in je bilo blago vedno slabše kakovosti; hudo pomanjkanje bombaža in volne so nadomeščali z umetnimi vlakni iz celuloze. Podobno kot se ni ohranilo gradivo celjskega okrožnega prehranjevalnega urada, se ni ohranilo tudi gradivo okrožnega gospodarskega urada. Iz lastnih izkušenj bi lahko rekli, da je bilo pomanjkanje raznih potrošnih predmetov proti koncu vojne večje kakor pomanjkanje živil.

⁶⁵ ARS-II, Ld. Cilli, f. – zapisnik sestanka z župani okrožja Celje 17. 7. 1941 z dne 18. 7. 1941.

Pravosodje

Nemška okupacija je v Celju odpravila tri sodišča, in to upravno sodišče za celo dravsko banovino, okrožno sodišče in okrajno sodišče. Poverjenik šefa civilne uprave za izvajanje posameznih pravovarstvenih ukrepov dr. Gerhard Amlacher v Mariboru je na mesta dotodanjih okrajnih sodišč imenoval vodje svojih izpostav. V okupatorjevem političnem in upravnem okrožju Celje so bile takšne izpostave v Celju (Johann Heller, nato Dully), Laškem (Franz Strobl), Rogatcu (Franz Judmaier), Šmarju pri Jelšah (Wilhelm Osimitsch), Šoštanju (Johann Krainz) in na Vranskem (August Tschiedl). Ukvarjale so se predvsem z natanko predpisanimi civilnimi nepravdnimi zadevami, medtem ko okupator pravih sodišč v bivših okrajnih mestih ni nikdar vzpostavil. T. i. policijska oblastva – upravni, policijski in orožniški funkcionarji – so lahko izrekli mandatne kazni, in to zaporne in denarne, vendar le do določenega obsega. Za obravnavo nepolitičnega hudodelstva je bil pristojen kazenski oddelek pri komandantu varnostne policije in varnostne službe v Mariboru, za političnega pa gestapo. Referent na gestapu je po zaslišanju osumljenca, ki je lahko bilo tudi poostreno (praviloma z udarci), sestavil sklepno poročilo s predlogom kazni. Ta je lahko bila bodisi odgon v koncentracijsko taborišče I., II. ali III. stopnje ali pa usmrtitev. Prvi predlog je potrdil vodja urada gestapa pri omenjenem komandantu v Mariboru (1942 v Celju), predlog za usmrtitev pa sam komandant, medtem ko je imel šef civilne uprave pravico do spremembe kazni ali za pomilostitev. Za lepši videz so leta 1944 v Mariboru ustanovili sodišče za politična hudodelstva, ki pa je obravnavalo le malo primerov.

Ker so okupatorjeve oblasti v začetku zasedbe še predvidevale vzpostavitev sodišč, kakršna so bila v Nemčiji in Avstriji (Landgericht, Amtsgericht), so se zavzele za gradnjo novega sodnega poslopja v Celju, v katerem bi bili obe omenjeni sodišči, tožilstvo in zapor, kar so baje načrtovale že jugoslovanske oblasti. Baje so že izbrale gradbeni prostor, ki pa ga je okupator namenil za »slavnostni travnik« (Festwiese). *»Prostor, ki je bil namenjen za gradnjo večjega sodnega poslopja in je bil last jugoslovanske pravosodne uprave – katere pravni naslednik je nedvomno pravosodna uprava rajha –, je prejšnje občinsko zastopstvo mesta Celje pridobilo z zamenjavo za staro sodno poslopje na trgu Adolfa Hitlerja.«* Zato naj bi nemška pravosodna uprava dobila drugi gradbeni prostor. *»Kakor hitro bo Spodnja Štajerska priključena k rajhu, bodo začela delovati tudi sodišča. Prostori, ki so zato na voljo v Celju, so nezadostni in tako omejeni, da se lahko v njih nastanita le okrajno sodišče in del tožilstva, medtem ko bi deželno sodišče moralo začasno poslovati v Mariboru.«*⁶⁶

Na pogovoru z županom Himmerjem in drugimi 15. oktobra 1941 so se odločili za prostor na podaljšku Beethovnovе ulice (last bratov Rakusch). Iz rokopisne beležke bi lahko sklepali, da so morali zamisel o novogradnji odložiti na povojni čas. Zato so vprašanje prostorov za obe predvideni sodišči obravnavali na novem sestanku s predsednikom višjega deželnega sodišča v Gradcu dr. Fritzem Meldtom. Sklenili so, da bo bodoče okrajno sodišče v prostorih Grofije št. 17 in 19, kjer so bila sodišča pred okupacijo, za deželno sodišče pa so predvideli poslopje Grofije št. 13. Z zadovoljstvom

⁶⁶ ARS-II, Ld. Cilli, f. 13/IV, Dullyjevo pismo Dorfmeistru 53 E-89/41 7 dne 9. 10. 1941.

so se seznanili s prizadevanjem občine, da bo za nekatere urade zgradilo lesene barake.⁶⁷

Ureditev šolstva

Mesto Celje je imelo pred drugo svetovno vojno zelo razvejeno šolstvo, saj je imelo državno realno gimnazijo, dve državni meščanski šoli, dvorazredno trgovsko šolo, tri državne osnovne šole, rudarsko šolo itd. V pripravah na zasedbo Spodnje Štajerske so v Gradcu sklenili, da se bodo glede šolstva držali petih načel, in to: 1. »V Spodnji Štajerski bodo vzpostavljene samo nemške šole. Učni jezik v šolah bo edinole nemški. 2. Ne bo niti dvojezičnega pouka niti manjšinskih šol. 3. Delo v šoli in delo Nemške mladine v Štajerski domovinski zvezi bosta najtesneje povezani in postavljeni na enotne temelje. 4. Nemški vzgojitelji bodo vodili jezikovne tečaje v okviru urada za ljudsko izobrazbo v Štajerski domovinski zvezi. 5. Šola predstavlja središče celotnega ponemčevalnega procesa (pouk, jezikovni tečaji, ljudske knjižnice).«⁶⁸ Pri predvidenem šefu civilne uprave dr. Uiberreitherju v Gradcu so sestavili cel štab za šolstvo v Spodnji Štajerski, ki so ga sestavljali poverjenik za šolstvo dr. Karl Urragg, referent za personalna vprašanja in opremo šol z učili dr. Peter Sernetz, referent za izgradnjo višjih šol dr. Manfred Straka in referent za grotne zadeve šol in posebej za šolska poslopja dr. Wilhelm Kern. Še v Gradcu so določili poverjenike za šolstvo za vseh 15 okrajev; za mesto Celje Rudolfa Rentmeistra, za Celje - okolico Hermanna Döhrna, za Šmarje pri Jelšah Roberta Trötscherja, za Gornji Grad Hermanna Stauda, za Laško Franza Lorenza in za Slovenske Konjice Erwina Dukarja. Ti so tvorili t. i. akcijsko skupino I; v začetku aprila so jo seznanjevali s prihodnjimi nalogami v Wetzelsdorfu pri Gradcu in jo 14. in 15. aprila skupaj z drugimi uradniki poslali v Spodnjo Štajersko. T. i. akcijsko skupino II je sestavljalo 150 vzgojiteljev, ki so jih v tridnevnem pripravljalnem tečaju v Svečini in Betnavi seznanili z nalogami in jih 23. aprila začeli pošiljati v Spodnjo Štajersko, 26. aprila pa so se lahko udeležili Hitlerjevega obiska Maribora. Večino so določili za šolske upravitelje. »23. aprila 1941 so me dodelili za Celje, ki je pod srbskim gospostvom zelo trpelo, vendar za vedno ostalo nemško. Besede bi bile prerevne, da bi lahko izrazile moje veselje, ko sem držal v rokah akcijsko povelje, kajti težko bi bilo le doživljati veliki čas, ne pa moči sodelovati na odločilnem mestu«, je izpovedal nemški učitelj Walter Förster iz Weiza.⁶⁹ Za njimi so po tridnevnih tečajih v Mariboru poslali t. i. akcijsko skupino III, tj. učitelje in učiteljice za osnovne šole. »Čez tri mesece je 860 nemških vzgojiteljev poučevalo v 2123 razredih 72.400 otrok.«⁷⁰

Po že omenjeni upravni preureditvi Spodnje Štajerske v okrožja sta bila v okrožju Celje dva poverjenika za šolstvo, in to eden (Robert Trötscher) za njegov vzhodni del, v katerem je bilo tudi mesto Celje, in drugi (Erwin Dukar) za njegov zahodni del. Dne 1. oktobra 1941 so bile v vzhodnem delu okrožja Višja šola (gimnazija) v Celju (direktor dr. von Schnehen), 4 meščanske šole v Celju, in to dve moški in dve ženski, 47 osnovnih šol s skupaj 124 učnimi močmi, medtem ko so bile v zahodnem delu okrožja meščanske

⁶⁷ ARS-II, Ld. Cilli, f. 13/IV, Zl. Präs. 540/1941, Gedächtnisniederschrift, 21. 10. 1941.

⁶⁸ Der Aufbau des Schulwesens in der Untersteiermark, Marburg, Oktober 1941, str. 7 (dalje: Der Aufbau des Schulwesens).

⁶⁹ Der Aufbau des Schulwesens, str. 69.

⁷⁰ Der Aufbau des Schulwesens, str. 7–9 in 38–39.

šole v Žalcu, Šoštanju in Vojniku ter skupaj 112 učnih moči. V mestu Celje je bilo v meščanskih in osnovnih šolah 39 učnih moči, razen dveh vse iz Zgornje Štajerske.⁷¹

Nemško šolstvo v Spodnji Štajerski je bilo povezano s šolskim uradom (vodja Michl Strobl) zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze v Mariboru. Njegov zastopnik pri celjskem okrožnem vodstvu Štajerske domovinske zveze je bil Herbert Trötscher. Nemški učitelji in učiteljice so takoj prevzeli vodenje nemških jezikovnih tečajev, ki so bili za spodnještajersko prebivalstvo skoraj obvezni. Dne 1. avgusta 1941 jih je bilo v celjskem okrožju 282 z 11.367 tečajniki. Mnogi so prevzeli tudi vodilne funkcije v nemški mladinski organizaciji Deutsche Jugend, medtem ko je nekaj deset funkcionarjev te organizacije poučevalo v šolah kot laični učitelji.

Kako se jim je mudilo ne samo s ponemčenjem šolstva, temveč tudi z njegovo nacifikacijo, kaže zgodnje pismo šolskega poverjenika za okraj Šmarje pri Jelšah 29. aprila 1941 glavni nacistični založbi Eher v München: »V osvobojeni Spodnji Štajerski je potrebno vzpostaviti živahno nacionalsocialistično propagando. Pri tem mora glavno nalogo opraviti šola.« Poverjenik je zato prosil za slikovno gradivo in sklenil: »Zgoditi se mora to, kar je ukazal firer: Napravite mi Spodnjo Štajersko zopet nemško.«⁷²

Gospodarstvo

Vojaške operacije aprila 1941 niso prizadele gospodarstva v celjskem okraju. Morda je bila še največja škoda v poljedelstvu zaradi odvzema konj za jugoslovansko vojsko, ti so bili najbolj potrebni za pomladanska poljedelska opravila, toda to je veljalo za celo dotedanjo dravsko banovino. Če je bila industrija kaj prizadeta, je bilo temu vzrok pomanjkanje surovin in delovne sile, ki je bila mobilizirana v jugoslovansko vojsko, ni pa bilo nobenih rušenj.

Najbrž je bil sam državni komisar za utrjevanje nemštva Heinrich Himmler tisti, ki je po obisku nekaterih slovenskih krajev, tudi Celja, napotil iz svojega urada v Berlinu v zasedene slovenske pokrajine posebno komisijo. Ta je v prvi polovici leta 1941 obiskala vse okraje pod nemško civilno upravo in izdelala več sto strani dolg elaborat,⁷³ v katerem je navedla vse bistvene podatke, in to od okraja do okraja, tudi za celjski okraj skupaj z mestom Celje. Natančnejši vpogled v elaborat pokaže, da se je pri statistiki opirala na že objavljene podatke v Krajevnem leksikonu dravske banovine (Ljubljana 1937) in Splošnem pregledu dravske banovine (Ljubljana 1939). V elaboratu je predstavila tudi več gospodarskih panog.

Glede poljedelstva je navedla, da je v okraju 34.085 ha obdelovalne zemlje (13.486 ha njiv, 12.822 ha travnikov, 5054 ha pašnikov, 1027 ha sadovnjakov in vrtov ter 1696 ha vinogradov), 28.627 ha gozdov in 1735 ha drugih površin. 20 odstotkov naj bi bilo zelo dobrih, 40 % dobrih, 25 % srednje dobrih in 15 % slabih njivskih površin, zaradi česar naj bi bile talne razmere v tem okraju bistveno boljše kot v drugih okrajih

⁷¹ Der Aufbau des Schulwesens, str. 95–99. Seznam navaja eno učno moč, Slovenko in enega Nemca iz Bukovine.

⁷² ARS-II, Ld. Cilli, f. 4, pismo R. Trötscherja, Zahl 9 z dne 29. 4. 1941.

⁷³ National Archives Washington, Microcopy T- , poročilo komisije iz RKFDV Berlin, VOMI 278 - 296), posnetki 2407096–121 (Celje), 301–322 (Gornji Grad), 373–393 (Šmarje pri Jelšah), 422–443 (Laško).

Spodnje Štajerske. Pri njivskih podatkih je komisija navedla tudi kulture in poudarila poseben pomen hmeljarstva, ki pa je v zadnjih letih nazadovalo zaradi slabih možnosti prodaje, zaradi česar so v letu 1940 svetovali hmeljarjem, naj svoja hmeljišča zmanjšajo za tretjino in jih posejejo s pšenico (kot vemo, je bil tisto leto pridelek pšenice slabši kot prejšnja leta). Ugodno je komisija ocenila razmere v živinoreji in navedla število glav živine iz poslednjega popisa v Kraljevini Jugoslaviji (2871 konj, 7453 govedi, 9790 krav, 17.528 svinj, 885 ovac, 592 koz, 55.944 perutnine in 2486 čebelnih panjev). Sodila pa je, da je pridelek mleka, tj. 1000 l na kravo, premajhen. O posestni sestavi je komisija navedla, da je med 8177 posestmi največ (2931) takih z manj kot 2 ha velikosti, da jih je skoraj toliko (2923) v velikosti od 5 do 10 ha in da je razmeroma malo (16) veleposesti z več kot sto ha velikosti. Poudarila je velik pomen 2600 hmeljišč in mali pomen vinogradov (večinoma v občini Dramlje).

Pri gozdovih je komisija navedla, da je 29.330 ha razdeljenih med 7918 lastnikov, vendar da ima večina (7896) le do 50 ha gozda, le 7 lastnikov pa več kot sto ha. Kakovost gozdov da je slabša kot drugod, letni prirastek naj bi znašal le okoli 70.000 m³, posek pa okoli 90.000 m³. Komisija je omenila tudi splavarstvo (leta 1937 naj bi na 275 splavih iz okraja splavili 3875 m³ rezanega in tesanega lesa). V celjskem okraju naj bi les žagalo 14 žag, pri čemer je komisija mislila najbrž le na polnojarmenike.

Glede obrti in industrije je komisija omenila, da sta za celo okrožje le dva večja mlina in cela vrsta majhnih mlinov, ki pa meljejo za manjši krog ljudi, dve opekarni (v Celju in Žalcu), poimensko pa je navedla celo 82 obrtnih in industrijskih obratov (nekatero celo dvakrat), nekaj tudi z mejnih območij sosednjih okrajev. Izstopajo cinkarna, Westnova tovarna emajlirane posode in nekaj tekstilnih tovarn. Zanimivo, da komisija ni nič pojasnjevala razmer v obrti in industriji.

Podobno kot za celjski okraj je berlinska komisija popisala tudi druge okraje, katerih večina je nato prišla v celjsko okrožje: gornjegrajskega, šmarskega in laškega. Za gornjegrajski okraj je poročala o pičli poljedelski površini, razbiti na 2363 kmetij, med katerimi jih je večina (832) imela manj kot 2 ha površine, 52 pa jih je imelo več kot sto ha. Tudi o stanju živine je navedla natančne podatke, najbrž tudi iz leta 1937 (1135 konj, 3082 govedi, 3460 krav, 5341 svinj, 2664 ovac, 755 koz in 16.983 perutnine), in poudarila pomen ovčereje. Pri gozdnih površinah (28.540 ha) je več kot polovica lastnikov (1150 od okoli 2000) imela manj kot 5 ha, več kot četrtina (658) jih je imelo 5 do 10 ha, en sam pa (morda ljubljanska nadškofija) celo 7742 ha. Letni posek da znaša okoli 76.840 m³ ali 2,42 m³ na ha. »Da bi na vsak način odpravili pomanjkanje pašnikov, so samo v občini Luče po jugoslovanski agrarni reformi določili 1300 ha škofijskih gozdov za iztrebljenje. Delo je zdaj v teku.« Gozdnim posestnikom, so poročali, prinaša gozd 80 % dohodkov, živinoreja pa le 20 %. Les obdelujejo celo 203 žage, večinoma na parni pogon, vendar samo 9 polnojarmenikov. V letu 1937 so iz okraja odposlali 2230 splavov z 20.200 m³ žaganega in rezanega lesa. Glede obrtnih in industrijskih obratov so zapisali, da jih je malo: medtem ko je v celjskem okraju presežek obrtnikov, jih v gornjegrajskem okraju primanjkuje.

Tudi za okraj Šmarje pri Jelšah je komisija poročala, da ima na poljedelskem področju med 8326 posestniki večina (2664) manj kot 2 ha zemlje, le 2 pa več kot sto ha, da pa je razmeroma manj kočarjev kot drugod. Območja okrog Šmarja pri Jelšah, Podčetrta

in Rogatca da so večinoma v rokah treh veleposestnikov. Za živino je komisija navedla »novejše« podatke, vendar manj natančne kot za druge okraje (600 konj, 15.500 govedi, 11.300 svinj, 44 ovac, 300 koz, 45.000 perutnine in 2000 čebelnih panjev). Obdelovanje zemlje s stroji, so zapisali, je slabo razvito. 22.960 ha gozda pomeni okoli 42 % površine okraja. Večina gozdnih posestnikov (6157 od 6169) ima manj kot 50 ha gozda, 2 veleposestnika pa več kot tisoč ha, večina gozdov pa da meri od 2,5 do 3 ha. Letni prirastek je okoli 50.000 m³, letni posek v poslednjih letih pa okoli 85.000 m³. Les obdeluje 5 žag. Obrtnih in industrijskih obratov da je malo, pomembnejše je le steklarstvo v Rogaški Slatini (280 steklarjev) in Rogatcu (700 steklarjev), ki pa sodi v občino Hum; lastnik obeh je Nemeč Abel, ki pa ima steklarski obrat tudi v Laškem. Rogaška Slatina je tudi pomembna zaradi zdraviliškega turizma.

Nekdanjemu okraju Laško (800 km²) so okupacijske meje odrezale precejšen kos (250 km²), ki je prišel pod italijansko zasedbeno območje, nato pa so iz njegovega zahodnega dela ustanovili še okrožje Trbovlje. O okraju Laško je berlinska komisija poročala še pred ustanovitvijo trbovelskega okrožja. Tudi tam je bila zelo razdrobljena poljedelska posest, vendar je največ lastnikov (37 %) imelo od 5 do 20 ha, do 2 ha (31,5 %), medtem ko ni bilo veleposesti. »V prihodnje bo v poljedelstvu treba povečati obrate.« Razdrobljena je bila tudi gozdna posest, saj je večina (2485) od 3250 lastnikov (skupno 16.231 ha) imela manj kot 5 ha. Pri obrti in industriji sta bili seveda najpomembnejši pivovarna v Laškem (z okoli sto zaposlenimi) in tekstilni tovarni (z okoli 150 zaposlenimi). Komisija je seveda poročala tudi o industrijskih obratih na trbovelskem območju, kar pa nas tukaj ne zanima. Podobno kot v nekaterih drugih okrajih je bil tudi v laškem okraju presežek obrtnikov.

Dejstvo, da se je omenjena komisija veliko bolj zanimala za poljedelske in gozdne površine, kaže na določen interes berlinskega urada. Ta je po načelu, da je le kmet stabilen element, koloniziral predvsem nemške kmete. Zasedeno slovensko ozemlje so nacisti predvideli za kolonizacijo in jo tudi začeli izvajati še med vojno, še bolj pa po vojni, če bi jo seveda dobili.

Okupatorjeva civilna uprava v Spodnji Štajerski se seveda ni mogla zadovoljiti z več kot deset let starimi podatki o številu prebivalstva in z dve leti starimi statističnimi podatki o gospodarstvu, zato je sklenila opraviti svoje štetje prebivalstva in popisati gospodarske obrate na področju obrti in industrije.

V Spodnji Štajerski so v letu 1941 opravili celo dva popisa industrijskih in obrtnih obratov, in to 15. septembra ter 10. oktobra. Iz obeh popisov so se ohranili podatki tudi za celjsko okrožje in mesto Celje.

Prvi popis je sledil odredbi šefa civilne uprave »O začasni ureditvi obrtništva na Spodnjem Štajerskem«, v kateri je ukazal obvezno prijavo obrti, in to tudi za osebe, ki ne opravljajo več obrti, pa jim obrtno dovoljenje še ni poteklo (čl. 1). Pridržal si je pravico do prepovedi opravljanja obrti v posameznih primerih in to pravico je podelil tudi političnim komisarjem (čl. 4), ki da lahko izdajajo dovoljenja za novo opravljanje obrti (čl. 5).⁷⁴ Navodila šefa civilne uprave so zahtevala, da se nova obrtna dovoljenja

⁷⁴ VABl, Ustmk., 1941, Nr. 38, 18. 8. 1941, Verordnung über die vorläufige Regelung des Gewerbewesens in der Untersteiermark 15. 8. 1941; Mbg. Ztg., 21. 8. 1941. Upoštevati je treba, da pri

izdajajo samo ustrezno zanesljivim (soglasje Štajerske domovinske zveze) in za opravljanje obrti sposobnim osebam (soglasje prevodnega urada Gospodarske zbornice Südmark v Mariboru),⁷⁵ poverjenik za gozdove pa je iz tržnih razlogov svetoval odvzem obrtnih dovoljenj na področju gozdov in lesarstva, češ da gre za presežek.⁷⁶ Ko so opravili ta popis, so za celjsko okrožje ugotovili, da je v njem 313 upravičencev do obrti, ki niso zavezanci davka od osebnega dohodka (v mestu Celje 26), in 799 upravičencev, ki so davčni zavezanci (v mestu Celje 214), upravičencev pri rokodelskih obratih da je 1840 (v mestu Celje 403), pri koncesijskih obratih 149 (v mestu Celje 48), gostilniških obratih 676 (v mestu Celje 70), skupno torej 3778 (v mestu Celje 761). Navedli so 143.368 prebivalcev (v mestu Celje 18.190).⁷⁷

Nalogo, opraviti drugi popis obratov, ki je zajel tudi prebivalstvo, je šef civilne uprave zaupal svojemu statističnemu uradu, ki ga je vodil profesor dr. Otto Wittschleben v Mariboru. Podatki tega popisa naj bi pomagali 1. gospodarskemu svetovalcu šefa civilne uprave pri usmerjanju svojega področja in 2. finančnim uradom pri določanju davkov za leto 1942. »Popis bo dal pomembno osnovo za delovanje finančnih uradov in pomenil tudi podlago za zmožnosti obdavčitve po občinah. Šef civilne uprave je soglašal s tema razmislakoma in je odredil, da bo popis oseb in obratov 1941 po stanju 10. oktobra 1941 tudi v Spodnji Štajerski.« Ta dan je bil namreč podoben popis v nemškem rajhu. Brez tega popisa baje v Spodnji Štajerski ne bi mogli uvesti nekaterih davkov za leto 1942. Zato so morali finančni uradi sodelovati z občinami pri tem popisu.⁷⁸ Politični komisar Dorfmeister pa je naročil županom, ki so predstavljali t. i. »prijavno oblastvo« (Meldebehörde), da ob popisu uvedejo »kartoteko registriranih oseb«, in to za moške v beli in za ženske v modri barvi, ter dal navodila za izpolnjevanje te kartoteke.⁷⁹

Po predhodnem preizkusnem popisu v mestu Maribor in na nekaterih drugih območjih so nato 10. oktobra 1941 res opravili splošen popis v celi Spodnji Štajerski in nato izdelali ustrezne kartoteke.⁸⁰ Zaradi zanimanja raznih uradov za to statistiko, jo je februarja 1942 le za »službeno uporabo« in kot »strogo zaupno« razmnožil omenjeni statistični urad. Popisali so namreč tiste obrate, ki so davčni zavezanci, in jih razdelili v t. i. velike obrate (Grossbetriebe) in male obrate (Kleinbetriebe); meja med njimi je bila 20 zaposlenih.

Nemcih pomeni pojem Gewerbe obrt v širšem pomenu in zajema poleg obrti tudi industrijo, trgovino, promet itd.

⁷⁵ ARS-II, Ld. Cilli, f. 101/II, CdZ, U/I, Ge 16/3-1941, Runderlass 15. 8. 1941.

⁷⁶ ARS-II, Ld. Cilli, f. 101/III, CdZ, MÜ/J, 12. 9. 1941.

⁷⁷ ARS-II, Ld. Cilli, f. 102/I, Uebersicht über die Gewerbeberechtigten in der Gemeinden des Landkreises Cilli nach der Anzeigepflicht vom 15. September 1941.

⁷⁸ ARS-II, Ld. Cilli, f. 11/III, okrožnica poverjenika za finančno upravo pri šefu civilne uprave dr. Allbergerja, 0 2010-5 z dne 3. 9. 1941.

⁷⁹ ARS-II, Ld. Cilli, f. 15/I, pol. kom. Celje, 14 a-El-1/1-41 7 dne 7. 10. 1941, Runderlass Nr. 113, Erfassung der Wohnbevölkerung durch die Meldebehörden aus Anlass der Personenstands- und Betriebsaufnahme am 19. 10. 1941.

⁸⁰ ARS-II, Ld. Cilli, f. 11/III, okrožnica poverjenika šefa civ. uprave za finančno upravo v Sp. Štajerski, 0 2020-5 z dne 3. 9. 1941, Personenstands- und Betriebsaufnahme 1941 in der Untersteiermark; f. 15/I, pol. kom. Celje, 14 a-El-1/1 z dne 7. 10. 1941, Runderlass Nr. 113, Erfassung der Wohnbevölkerung durch die Meldebehörden aus Anlass der Personenstands- und Betriebsaufnahme am 10. 10. 1941.

Tukaj nas zanimata predvsem celjsko okrožje in posebej mesto Celje, zato bom navedel le podatke za njiju.

V **mestu Celje** so popisali 22 velikih obratov z 2912 zaposlenimi, med katerimi jih je bilo 14 industrijskih (2596 zaposlenih), 4 trgovski (180 zaposlenih), 3 rokodelski (91 zaposlenih) in 1 koncesijski (45 zaposlenih). Pri industrijskih obratih so bili trije kovinski (1790 zaposlenih), 2 kemična (168 zaposlenih), tekstilni (132 zaposlenih), gradbeni (129 zaposlenih) itd. V **celjskem okrožju brez mesta Celje** so popisali 40 velikih obratov s 6994 zaposlenimi, med njimi največ, tj. 36, industrijskih (6707 zaposlenih), trgovski (68 zaposlenih) in 3 koncesijske (219 zaposlenih). Med industrijskimi obrati jih je bilo 5 rudniških (2082 zaposlenih), trije gradbeni (1207 zaposlenih), največ, tj. 6, pa je bilo tekstilnih (821 zaposlenih). Drugi obrati so bili manjši (5 za »kamen in zemljo«, 2 električna, 3 gradbeni, 4 lesnopredelovalni, 2 steklarska, 2 usnjarska, 2 živilska in po en livarski, keramični, kemični, oblačilni in žganjarski).

T. i. malih obratov so v **mestu Celje** popisali 921 s 1609 zaposlenimi. Največ – kar 496 z 810 zaposlenimi – je bilo rokodelskih, 234 koncesijskih (377 zaposlenih), 179 trgovskih (367 zaposlenih), 2 javna (23 zaposlenih) in 10 drugih (32 zaposlenih); povprečje na obrat pomeni 1,7 zaposlenega. Med rokodelci je bilo največ krojačev (100), čevljarjev (58), mizarjev (34), mesarjev (30), šivilj (29) itd. V **celjskem okrožju brez mesta Celje** pa je bilo 1614 malih obratov s 1371 zaposlenimi (kar morda pomeni, da so imeli nekateri po dva ali več obratov), med njimi 878 rokodelskih (858 zaposlenih), 441 koncesijskih (316 zaposlenih) in 295 trgovskih (197 zaposlenih), kar pomeni na obrat povprečno 0,84 zaposlenega.⁸¹

Po novem popisu prebivalstva, ki ga je opravila Štajerska domovinska zveza za svoje in tudi za državne potrebe, so objavili tudi njegovo »pripadnost h gospodarskim oddelkom« (Zugehörigkeit zur Wirtschaftsabteilung), ki je bila pri stalnem prebivalstvu, tj. brez tistih, ki so bili v vojski ali državni delovni službi (RAD), v **celjskem okrožju** (skupno z mestom Celje) in posebej v **celjski občini** (skupaj z družinskimi člani) takšna:

Gospodarski oddelek	v celjskem okrožju		v celjski občini	
a) poljedelstvo in živinoreja	76.356	55,8 %	1.494	8,2 %
b) industrija in obrt	33.007	24,1 %	7.812	42,6 %
c) trgovina in promet	8.659	6,3 %	2.980	16,3 %
č) javne službe in zasebne zaposlitve	6.597	4,8 %	3.248	17,7 %
d) hišne službe	4.708	3,4 %	1.240	6,8 %
e) samostojni brez poklica	7.650	5,6 %	1.543	8,4 %
Skupaj	136.977	100,0 %	18.317	100,0 %

Če upoštevamo celjsko okrožje brez mesta Celje, so imele največji delež (v %) pri posameznih gospodarskih oddelkih tele občine: v poljedelstvu in živinoreji Podčetrtek (88,9), v industriji in obrti Škofja vas (52,8), v trgovini in prometu Rimske Toplice (12,7), v javnih službah in zasebnih zaposlitvah Žalec (5,2), v hišnih službah Škofja vas (6,5) in samostojnih brez poklica Vojnik (8,9).

⁸¹ ARS-II, Ld. Cilli, f. 101/II, CdZ, Statistische Dienststelle, 100-42, Graz, 23. 2. 1942, Betriebszählung in der Untersteiermark.

Utrinek iz medvojnega dogajanja v celjski tekstilni tovarni.

Objavili so tudi statistiko o »socialnem položaju v poklicu« (soziale Stellung im Beruf) »pri zaposlenih in njihovih sorodnikih, ki so brez glavnega poklica« za obe območni enoti:

Socialni položaj	v celjskem okrožju		v celjski občini	
a) samostojni	53.691	41,5 %	2.722	16,2 %
b) pomožni družinski člani	16.237	12,6 %	429	2,6 %
c) uradniki	2.619	2,0 %	1.018	6,1 %
č) nameščenci	8.297	6,4 %	3.922	23,4 %
d) delavci	48.483	37,5 %	8.683	51,7 %
Skupaj	129.327	100,0 %	16.774	100,0 %

Če podobno kot prej upoštevamo celjsko okrožje brez celjske občine, so imele največji delež (v %) pri posameznih socialnih položajih v poklicu: pri samostojnih Podčetrtak (64,7), pomožnih družinskih članih Dobrna (28,4), uradnikih Sv. Jurij pri Celju (4,2), nameščencih Šoštanj (8,4) in delavcih Arja vas (52,0).

Objavili so tudi statistiko o pridobitvenih osebah (Erwerbspersonen), ki izkazuje za celo **celjsko okrožje** 65210 oseb (47,5 %) in za **celjsko občino** 9346 oseb (51,0 %). Pri **podeželskih občinah** je bil največji delež (v %) takšnih oseb v Arji vasi (54,8).

V ohranjenem seznamu 24 industrijskih obratov v mestu Celje so po številu zaposlenih izstopale Westnova tovarna emajlirane posode (1358 zaposlenih), Cinkarna (380 zaposlenih) in Unger-Ullmannova opekarna (226 zaposlenih), med veletrgovskimi podjetji pa Rakuscheva trgovina z železnino (108 zaposlenih).⁸²

Nemški okupator je spoštoval zasebno lastnino nemških državljanov (za prebivalstvo Spodnje Štajerske, Gorenjske in Mežiške doline so neko obliko nemškega državljanstva že pripravljali). Gospodarske obrate je med vojno glede na njihov pomen zanjo delil v tri velike skupine, in to 1. oborožitvene, 2. pomembne za vojno in 3. za ljudsko potrošnjo. Podrejene so bile določenim oborožitvenim in gospodarskim ustanovam v rajhu, tako da urad političnega komisarja ali deželnega svetnika, niti njegov gospodarski urad, ni skrbel za njihovo proizvodnjo.

Med 12 **oborožitvenimi obrati** v Spodnji Štajerski z 8242 zaposlenimi so bili tudi štirje iz Celja in okolice z 2498 zaposlenimi, in to Westnova tovarna emajlirane posode (2083 zaposlenih), železarna v Štorah (350 zaposlenih), Rebekova tovarna voz in ključavničarstvo (56 zaposlenih) in Javorškova tovarna fine mehanike. (9 zaposlenih).⁸³ Izdelovali so predmete za nemško vojsko in bili podrejeni oborožitveni inšpekciji pri poveljstvu 18. vojnega okrožja v Salzburgu, nad katero je kasneje prevzelo pristojnost Speerovo ministrstvo za oborožitev in vojno proizvodnjo. Westnova tovarna je npr. izdelovala stabilizatorje za letalske bombe, morske mine, oklepne plašče, razno posodo itd. ter popravljala letalske dele. V prvih dveh letih okupacije je njena proizvodnja

⁸² ARS-II, Ld. Cilli, f. 102/III, Industrie- und Grosshandelsbetriebe in Cilli, nedat.

⁸³ Stefan Karner: Die Steiermark im Dritten Reich 1938 – 1945. Aspekte ihrer politischen, wirtschaftlich-sozialen und kulturellen Entwicklung. Graz – Wien 1986 (dalje: Karner, n. d.).

naraščala, leta 1940 je bila npr. 5629 ton, leta 1942 se je povzpela na 5937 ton, nato je upadala in bila leta 1944 le še 1784 ton. Podobno je bilo z zaposlenimi, do leta 1944 se je njihovo število zmanjšalo na 1079.⁸⁴

Nekoliko manjši pomen kot oborožitvenim obratom je nemški okupator pripisoval **za vojno pomembnim obratom**. Pri šefu civilne uprave v Mariboru oz. Gradcu je bilo za posamezne gospodarske panoge več poverjenikov, za splošno gospodarstvo pa so bili pomembni predvsem trije, in to gospodarski svetovalec pri šefu civilne uprave (dr. Jentl), poverjenik za splošna gospodarska vprašanja in poverjenik za načrtovanje in usmerjanje gospodarske graditve v Spodnji Štajerski (dr. Jentl). Kakšen pomen je okupator pripisoval obratom, ki so pomembni za vojno (W-Betriebe), kaže to, da je gospodarski svetovalec dr. Jentl že 22. aprila 1941 razposlal političnim komisarjem sezname obratov, »ki se po začasnih raziskavah in preverjanjih lahko smatrajo za vajnogospodarske obrate.« Naročil jim je, da morajo ti obrati čimbolj nemoteno nadaljevati delo, da je treba torej poskrbeti za njihovo zaščito pred zunanjimi vplivi, za energijo, transport in delovne moči.⁸⁵ Nimamo (še) podatkov, koliko takšnih obratov je bilo v Spodnji Štajerski in koliko v celjskem okrožju ter samem mestu Celje. Morda lahko domnevamo, da je mednje sodila tudi Cinkarna Celje, ki je med vojno izdelovala cinkovo pločevino, cinkovo belilo, žvepleno kislino, modro galico in umetna gnojila (dnevno 2 vagona). Glavni izdelek – cinkova pločevina – je bila večinoma za potrebe nemške vojske. Od aprila 1941 do konca tega leta je izdelala okoli 3440 ton izdelkov iz cinka. Za leto 1944 je predvidevala, da jih bo izdelala skupno 6580 ton in predelala okoli 13000 ton svetlice, ki jo je dobivala iz Pliberka, Mežice, Trepče in Rablja.⁸⁶ Leta 1944 je baje zaposlovala 422 delavcev, 46 uradnikov in 12 obratnih stražarjev.⁸⁷

Celjska Cinkarna si je dve leti zelo prizadevala za svojo vključitev v zvezo tovarn za valjanje cinka (Zinkwalzwerksverband) v Berlinu, ki je zajemala 13 cinkarn in kaže, da je bila na ožjem interesnem območju rajha le celjska Cinkarna zunaj nje. Dogovarjati so se začeli že poleti 1941, vendar celjska Cinkarna ni mogla sprejeti vseh pogojev za vključitev. Najprej je zaradi nekdanjega dražjega nakupa jugoslovanskih surovin imela tudi višje prodajne cene kot omenjena berlinska zveza. Ko je ta privolila vanje, pa je prišlo do nove težave. Cinkarna namreč ni mogla nakazati dela dobička od izvoza svojih izdelkov, ker ga je uporabljala za prenovo svoje tališnice, naprav za izdelavo žveplene kisline in destilacijo, v skupni vrednosti okoli 9 milijonov mark. S tem bi proizvodnjo izdelkov cinkove pločevine povečala od 6000 na okoli 16.000 ton, žveplene kisline od okoli 5000 na okoli 26.000 ton. Oviro je pomenilo tudi odklonilno stališče Berlina, da bi dunajski trdki Metall und Farben A.G., ki se je imela za nekakšno krovno trdko nad celjsko Cinkarno, dovolili grosistično prodajo cinkovih izdelkov v Nemčiji. Medtem sta se berlinska zveza tovarn za valjanje cinka in celjska Cinkarna

⁸⁴ Janko Orožen, Tovarna emailirane posode v Celju (1884–1945). Celjski zbornik 1975–1976, Celje 1977, str. 397–399.

⁸⁵ ARS-II, Ld. Cilli, f. 3, CdZ, Je/40 z dne 22. 4. 1941, W-Betriebe.

⁸⁶ Bundesarchiv Koblenz, R/167.

⁸⁷ ARS-II, part. vojni arhiv, f. 59/1, Industrija v Sloveniji 1944–1945. Obveščevalni center Kozjanskega odreda pa je o mesečni proizvodnji Cinkarne zbral tebe podatke: 300 t surovega cinka, 25 t cinkove pločevine, 80 t cinkovega belila, 300 t žveplene kisline, 75 t cinkovega sulfata, 30 t aluminijevega sulfata, 7 t natrijevega hidrosulfata, 180 t modre galice, 1 t zelene galice, 58 t raznih barv. Navedel je tudi odnos vodilnega osebja do slovenstva in NOB. (prav tam)

sporazumeli glede tržišča za cinkove izdelke. Po pogajanjih je Cinkarna dosegla, da se je omenjena berlinska zveza odrekla delu njenega dobička od izvoza za celo leto 1943 in prvo polletje 1944 ter polovici obroka za drugo polletje 1944. Vendar po dveh letih dogovarjanj in pogajanj Cinkarne še vedno niso sprejeli v berlinsko zvezo. Še vedno je bilo odločilno, da je zveza odklanjala izdajo dovoljenja omenjeni dunajski tvrdki za grosistično prodajo v Nemčiji. To so v Berlinu utemeljevali z zmanjšanjem mesečnih potreb po izdelkih iz cinka s prejšnjih 12.000–14.000 ton na 8000–9000 ton, zaradi česar niso potrebovali novega prodajalca. Po vključitvi Cinkarne v omenjeno berlinsko zvezo pa bi itak ta sama skrbela za prodajo svojih izdelkov v nemškem rajhu.

Po okupaciji Slovenije so berlinski uradi sodili, da bi Cinkarna Celje svoje izdelke prodajala še naprej v bivše jugoslovanske pokrajine. Izvoz v t. i. Neodvisno hrvaško državo je bil v letih 1941 in 1942 tako ugoden, da so decembra 1942 predlagali še nadaljnji izvoz v jugoslovanske pokrajine. Zato je bil tudi z zvezo tovarn za valjanje cinka sklenjen sporazum, da bo celjska Cinkarna prodajala »znotraj Nemčije le na zasedenih območjih Spodnje Štajerske, Spodnje Koroške (!) in Gorenjske.« Kako so vprašanje vključitve celjske Cinkarne v omenjeno berlinsko zvezo, iz katere so nameravali ustanoviti kartel, reševali po avgustu 1943, ne vemo, ker o tem nisem našel gradiva. Ne vem niti, ali je Cinkarni Celje uspelo dokončati omenjeno prenovo in kdaj.⁸⁸

Finančne zadeve

V priprave na zasedbo slovenskih pokrajin so v Gradcu vključili tudi tamkajšnjo finančno upravo za Štajersko in Koroško, ki jo je predstavljal višji finančni predsednik (Oberfinanzpräsident) Richter. Ta je za poverjenika za finančne zadeve v Uiberreitherjev štab poslal dr. Albeggerja in določil naloge za prevzem finančnih uradov ob zasedbi. Šlo je za naslednje: zapisniški prevzem urada, popis vseh jugoslovanskih finančnih uradnikov, preverjanje njihove politične zanesljivosti, prevzem arhivov, zaprtje bančnih računov, nadaljevanje poslovanja pod strogim nadzorom. Poleg tega je bilo treba še: 1. izbrati ustrezno poslopje za urad; 2. zagotoviti dovolj stanovanj za nemške finančne uradnike; 3. »iz krogov Volksdeutscherjev dobiti ustrezen naraščaj za uradnike in nameščence«; 4. preveriti, kdaj se opustijo nekateri bivši jugoslovanski uradi in združijo s tistimi, ki bodo poslovali pod nemško finančno upravo.⁸⁹ Organizacijo finančne službe v Spodnji Štajerski je šef civilne uprave objavil v svojem uradnem listu 24. aprila 1941.⁹⁰

Poverjenik za finančne zadeve dr. Albegger je imenoval poverjenike za predvidena nova okrožja, in to za Celje vladnega finančnega svetnika dr. Kraulanda. Ker so v nemškem rajhu graničarji sodili pod finančno ministrstvo, so v Gradcu imenovali tudi vodji poveljniških mest carinske zaščite za Maribor (dr. Riesch) in Celje (višji carinski svetnik Deimel, ki ga je kmalu nasledil Saams). O prevzemu jugoslovanske finančne uprave v Celju je dr. Krauland poročal tole:

⁸⁸ Bundesarchiv Koblenz, Abteilung Potsdam, Reichswirtschaftsministerium, RWM, 31.01/11.713, dopisovanje od novembra 1942 do avgusta 1943.

⁸⁹ ARS-II, Ld. Cilli, f. 20, Richtlinien für die Sofortmassnahmen des Beauftragten des Oberfinanzpräsidenten Graz.

⁹⁰ VABl. Ustmk., 1941.

»1. Poverjenik v Celju je jugoslovansko finančno upravo Celje in katastrski urad Celje zasedel 16. aprila 1941 in opravil vsa potrebna zavarovanja.

2. Kolikor je lahko ugotovil, so akti ohranjeni. Poslovanje se nadaljuje brez težav z navzočimi jugoslovanskimi uradniki in nameščenci. Število v celjskih uradih zaposlenih uradnikov in nameščencev znaša 22, od teh je bil eden vpoklican in drugi aretiran. Gotovina in prihranki so prevzeti v redu. Gotovine je bilo 34.893,01 dinarjev. O znesku v blagajni in vrednostnih papirjih je bil sestavljen zapisnik. Dvojniki in trojniki blagajniških ključev so pri finančni direkciji v Ljubljani.

3. Davčne uprave Gornji Grad, Laško, Šmarje pri Jelšah in Šoštanj so bile zasedene 17., 18., 19. in 20. aprila 1941. Urade so prevzeli v nepoškodovanem stanju. Vsi akti, knjige in oprema so popolnoma ohranjeni. Jugoslovanski uradniki in nameščenci vodijo uradne posle naprej pod nadzorom in kontrolo uradnikov rajha. Najdena gotovina pri davčni upravi Gornji Grad znaša 457,75 dinarjev, Šmarje pri Jelšah 848,25 din, Laško 1051,25 din in Šoštanj 5398,75 din. Zneski v blagajnah in vrednostni predmeti so ohranjeni in popisani.

Zveza s političnimi komisarji je vzpostavljena. Storjeni so potrebni koraki za zagotovitev naraščaja za uradnike in nameščence. Združitev davčnih uradov zdaj ni mogoče upoštevati zaradi pomanjkanja prostorov.«⁹¹

Na prvem delovnem sestanku okrožnih poverjenikov v Mariboru 22. aprila je dr. Krauland poročal o prevzemu finančnih uradov v celjskem okrožju, kar sem že navedel. Potožil je, da zaradi preobremenjenosti političnih komisarjev še ni opravljeno preverjanje bivših jugoslovanskih finančnih uradnikov in nameščencev. Tudi vprašanje prostorov za njegov urad v Celju je bilo še odprto, ker je bil začasno nastanjen v poštnem poslopju in je poštna uprava sama potrebovala te prostore. Na tem sestanku so zvedeli, da do nadaljnjega velja pobiranje davkov in taks po bivšem jugoslovanskem sistemu in da vse naloge jugoslovanskih finančnih uradov, zlasti pobiranje davkov, preidejo na urade nemške državne finančne uprave. Okrožnim poverjenikom so obljubili pomoč delovnih moči iz Zgornje Štajerske, dopustili pa so jim, da poleg domačih Nemcev zaposlijo tudi Slovence, s katerimi pa morajo soglašati politični komisarji in uradi varnostne službe. Ker sta bila tobak in sol v Kraljevini Jugoslaviji državni monopol, so okrožni poverjeniki tožili, da ju primanjkuje, vendar so zvedeli, da je to zadeva političnih komisarjev, na katere pa finančna uprava ni imela vpliva.

Sredi aprila so Albeggerjevi okrožni pooblaščenci prevzeli tudi katastrske urade. 26. in 27. maja 1941 je bil sestanek zastopnikov finančne uprave in XIV. glavnega oddelka za meritve (Hauptvermessungsabteilung XIV) z Dunaja (vodja dvorni svetnik Martinz). Na njem je Martinz glavni oddelek prevzel vse katastrske urade v Spodnji Štajerski in imenoval njihove vodje v okrožjih. Za vodjo katastrskega urada v Celju je imenoval višjega meritvenega svetnika Michorja. Vendar katastrskih uradov glede na davčne naloge, ki so jih imeli po jugoslovanskem pravu, še niso mogli ločiti od finančne uprave in so zato sklenili, da bo njihovo poslovanje tesno povezano s poverjeniki za finančno upravo. Zato sta se dr. Albegger in Martinz dogovorila: 1. da bodo katastrski uradi v

⁹¹ ARS-II, Ld. Cilli, f. 20, pov. za fin. upr. v Sp. št., O 1483-7 z dne 28. 4. 1941, Auszug aus den Berichten über die Übernahme der jugoslawischen Steuerverwaltungen und Katasterämtern in der Untersteiermark.

Spodnji Štajerski še naprej sodili k finančni upravi; 2. da jih bo vodil uradnik omenjenega glavnega meritvenega oddelka; 3. da bo za vse gmotne izdatke skrbela finančna uprava, razen za omenjenega uradnika; 4. da bodo katastrski uradi delali še naprej po do tedaj veljavnih zakonih, odredbah in določbah, razen tehničnih del, za katera začno takoj veljati določbe Technische Anleitung za vodenje zemljiškega katastra v Ostmarki (Tako so namreč nacisti nekaj časa imenovali priključeno Avstrijo, dokler niso zavrgli tudi tega izraza in so uporabljali ime podonavske in alpske pokrajine; op. p.), da katastrski uradi sprejemajo smernice v vseh davčnih zadevah od finančne uprave, v vseh tehničnih zadevah pa jih dobivajo od omenjenega glavnega meritvenega oddelka na Dunaju.⁹²

Na tretjem uradnem pogovoru vseh vodij uradov finančne uprave v Spodnji Štajerski in Gorenjski ob Richterjevi navzočnosti 27. maja 1941 v Mariboru so ugotavljali, da je finančna uprava v Spodnji Štajerski formalno sicer podrejena šefu civilne uprave, da pa *»morajo biti vsi organizacijski in davčnopравни ukrepi naravnani tako, da bo ob določenem času zagotovljena brezhibna prevedba tega upravnega aparata v državno finančno upravo, tako na področju davčnega prava kot tudi na upravnotehničnem polju, še posebej pa glede personalnih vprašanj.«* Ugotavljali so tudi pomanjkanje ustreznih ljudi za finančno službo in možnosti za zaposlovanje bivših jugoslovanskih financarjev in carinikov, vendar le pod pogojem, da se naučijo nemščine. V Celju – tako so poročali – bivši, upokojeni slovenski šolski upravitelj poučuje nemščino vse slovensko osebje v finančni službi.

Podobno kot že na drugem delovnem pogovoru so tudi na tretjem govorili o ukrepih za pobiranje jugoslovanskih davkov in dajatev. *»Rajh lahko uresniči svoje velike naloge le, če je zagotovljen redni dotok vseh davkov in dajatev,«* so poudarili. Začetna težava je bila v tem, da bi to lahko delali le z gotovino, ker drugi denarni zavodi in pošta glede tega še niso poslovali.⁹³

Energija

Nemški okupator je v Spodnji Štajerski popolnoma spremenil organizacijo energetike in njeno preskrbo. Več obratov je združil v javnopravno telo z imenom Energieversorgung Südsteiermark (E.V. Süd) s sedežem v Mariboru. To je utemeljeval takole: *»Za razjasnitev zapletenih razmer v spodnještajerskem energetskem gospodarstvu in za zagotavljanje enotne in po nac. soc. načelih usmerjene preskrbe z energijo, se je šef civilne uprave v Spodnji Štajerski odločil za zaplembo v Spodnji Štajerski ležečih premoženjskih vrednosti Elektranne Fala a. d., Trboveljske premogokopne družbe, Državnega rudnika Velenje in Kranjskih deželnih elektrarn in za njihovo izročitev novoustanovljenemu javnopravnemu telesu 'Energieversorgung Südsteiermark', ustanovljenemu z odredbo 6. 6. 1941.«* V to javnopravno telo sta poleg omenjenega premogovnika v Velenju iz celjskega okrožja sodila tudi premogovnika Huda Jama pri Laškem in Zabukovica. Vodstvo vseh teh v

⁹² ARS-II, Ld. Cilli, f. 20, poobl. za fin. upr. v Sp. Št., O 1483-36, Niederschrift über die Besprechung wegen der Übernahme der Katasterverwaltung durch die Hauptvermessungsabteilung XIV in Wien am 26. und 27. Mai 1941.

⁹³ ARS-II, Ld. Cilli, f. 20, poobl. Za fin. Upr. V Sp. Št., O 1483-39 z dne 30.5.1941, Niederschrift über die dritte Amtsbesprechung mit den Dienststellenleitern in der Untersteiermark am 27. Mai 1941.

javnopravno telo vključenih premogovnikov je bilo v Celju, na Grabengasse 2, in je bil ves čas njihov direktor dipl. inž. Ernst Löffler.⁹⁴

Cestna uprava

Nemški okupator je v Spodnji Štajerski prevzel tudi cestno upravo. Do takrat je ceste I. do III. reda vzdrževala banska uprava prek srezkih cestnih odborov, medtem ko so ceste IV. reda vzdrževale občine. Vse banovinske ceste je okupator začasno prevzel kot deželne ceste, da bi jih pozneje glede na njihov pomen prekrstil v deželne ceste I. in II. reda. Upravo državnih in deželnih cest je glede na predvideno formalnopravno priključitev Spodnje Štajerske k nemškemu rajhu razdelil tako kot v avstrijskih pokrajinah, tako da je upravo vseh državnih in deželnih cest I. in II. reda vodil državni namestnik za Štajersko s svojim gradbenim oddelkom. Osebnostne in gmotne stroške je nosila država, in to urad generalnega inšpektorja za nemške ceste dr. Fritza Todta, po njegovi smrti pa Alberta Speera. V štabu šefa civilne uprave je bil poverjenik za gradnjo cest vladni gradbeni svetnik Hans Renner. V okrožjih so ustanovili urade za cestno upravo (Strassenamt), v Celju ga je vodil dipl. inž. Libert Igler. Ta urad je skrbel za vse ceste, razen za občinske, za katere so morale skrbeti občine.⁹⁵

— Socialno zavarovanje

Direktor Deželne bolniške blagajne (Landkrankenkasse) v Gradcu dr. Hermann Görger - St. Jörgen je 6. januarja 1942 pisal Dorfmeistru, da mu glede na njun pogovor pošilja v prilogi osnutek pisma, ki da naj ga pošlje županom, da bi le-ti pospešili urejanje socialnega zavarovanja, ki ga predvideva Deželna bolniška blagajna za zaposlene v spodnještajerskem poljedelstvu in gozdarstvu. Prosil je tudi, da bi mu dovolili govoriti na prihodnjem delovnem pogovoru z župani, ker da bi jim rad posredoval ustrezna pojasnila.⁹⁶ Omenjeni direktor se je 10. januarja res udeležil delovnega pogovora z župani v Celju in zato Dorfmeister ni razposlal županom že pripravljenega pisma. V njem opozarja na objavljeno odredbo šefa civilne uprave in na navodila Deželne bolniške blagajne. »Pri tem delu je treba izkoristiti priložnost in opozoriti na nemški način pisanja imen.« Posebej opozarja na zavarovanje samostojnih lastnikov in najemnikov, ki si iz gospodarskega razloga ne bodo mogli privoščiti pomoči v primeru bolezni in se bodo pogosto obračali na socialno skrbstvo. »Zato ni samo v interesu ljudskega zdravja, temveč v neki meri tudi v interesu občine, če bodo vsi posestniki in najemniki pristopili k zavarovanju, saj ni zagotovila, da bi si v primeru lastne bolezni ali bolezni svoje družine mogli ustrezno pomagati.«

Cerkvene in verske zadeve

Nacionalsocializem je bil protikrščanski in se je zavzemal za neko novo vero, ki naj bi temeljila na germanski mitologiji. V Nemčiji sta vera in Cerkev sodili med notranje

⁹⁴ VABl. Ustmk, 1941, ARS-II, Ld. Cilli, f. 11/1, EV Süd, sporočilo z dne 22. 8. 1941.

⁹⁵ ARS-II, Ld. Cilli, CdZ, U/I Ra 18/2-1941 z dne 5. 9. 1941, Strassenverwaltung.

⁹⁶ ARS-II, Ld. Cilli, f. 13/IV, Landkrankenkasse f. d. Stmk. z dne 6. 1. 1942, Einführung der Sozialversicherung für die in der Land- und Forstwirtschaftätigen.

nasprotnike nacizma in bili-podvrženi nadzoru tajne državne policije – gestapa.⁹⁷ V zasedenih slovenskih pokrajinah so imeli nacisti vero in Cerkev za sovražnika tudi iz nacionalnopolitičnih razlogov, češ da sta nosilki slovenstva. Zato so bili proti njima uperjeni prvi nasilni ukrepi nemškega okupatorja: zaplemba cerkvene posesti, množičen izgon duhovnikov in omejevanje cerkvenih in verskih obredov. V Spodnji Štajerski so te ukrepe izvajali urad za utrjevanje nemštva v Mariboru in njegove podružnice v okrožjih (zaplembe), policija (množično izganjanje duhovnikov) in poverjenik za cerkvene zadeve pri šefu civilne uprave dr. Paul Hillinger v Mariboru (od 1942 v Gradcu) ter drugi upravni organi.⁹⁸

Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko je že kmalu ukazal zapleniti cerkveno posest, tudi župnišča, ki so jih nato uporabili za nastanitev raznih uradov ali za druge namene. Prostore župnijskih uradov, kjer so sploh še ostali, so omejili zgolj na bivanje v kaplanijah, vendar ob plačevanju najemnine.⁹⁹ Pri tem so bili najbolj prizadeti samostani, ki so bili brez izjeme zaplenjeni; v Celju npr. kapucinski samostan, v katerem so kmalu uredili začasno sprejemno taborišče za izgnance. Drugačen je bil odnos nemškega okupatorja do evangeličanske cerkve, ki je bila v Spodnji Štajerski nemška in so bili njeni verniki člani precej nacificirane Švabsko-nemške kulturne zveze. Okupatorjev množičen izgon Slovencev je prizadel večino slovenske duhovščine, saj je ta bila med najbolj prizadetimi poklicnimi skupinami izgnancev. Okupator je zaradi zunanjega političnega videza pustil v Mariboru lavantinskega škofa dr. Ivana Jožefa Tomažiča, po nekaterih župnijah pa kakšnega duhovnika, za katerega je sodil, da zaradi starosti ne bo mogel ovirati ponemčevanja in nacifikacije. Nemški policist Kurt Mack v Mariboru je namreč že 22. aprila 1941 naročil izpostavam gestapa in varnostne službe: »Duhovnike lahko aretirate v večjem številu. Da ne bi nastalo slabo razpoloženje, pa je treba paziti, da bo na nekem večjem območju ostal vsaj eden, ki bo opravljal pogrebe in podobne obrede.«¹⁰⁰

V okupatorjevem celjskem okrožju je bilo 66 katoliških, ena (nemška) protestantska in ena starokatoliška župnija. Katoliški župnijski uradi so bili v vseh občinah, razen v dveh (Arja vas in Škofja vas). Nimamo podatkov, koliko duhovnikov je bilo v njih in v samostanih in koliko jih je okupator izgnal na tuje spomladi in zgodaj poleti 1941 ter koliko se jih je umaknilo v Ljubljansko pokrajino.¹⁰¹ Iz poročil okupatorjevih uradov v

⁹⁷ Friedemann Bedürftig: Kirchenkampf. Zentner - Bedürftig: Das grosse Lexikon des Dritten Reiches. Augsburg 1993, str. 311–313. Janez Janžekovič, Narodni socializem kot svetovni nazor, v: J. Janžekovič, Domoljubni spisi – Vebrova filozofija, Celje 1997, str. 20–21; Vekoslav Grmič, Ideološke osnove nacifašizma (nacional-socializma). Moja misel. Zbirka člankov in razprav. Ljubljana 1995, str. 217–229.

⁹⁸ Tone Ferenc, Cerkev na Slovenskem pod nemško in italijansko okupacijo. Chiesa e Società nel Goriziano fra guerra e movimenti di Liberazione. Cerkev in družba na Goriškem, njih odnos do vojne in osvobodilnih gibanj. Gorizia 1987, str. 73–78 (v italijanščini str. 79–85); Miloš Ribar, Nacistični ukrepi zoper duhovščino lavantinske škofije 1941–1945. Zbornik ob 750-letnici mariborske škofije. Maribor 1978, str. 44–102; Vekoslav Grmič, Štajerska duhovščina med okupacijo 1941–1945. Iskanje resnice. Zbirka člankov in razprav. Ljubljana 1997, str. 163–173.

⁹⁹ ARS-II, Ld. Cilli, f. 15/l, zaupna okrožnica pol. kom. Celje, Zl. la SO 3/1-1941 z dne 11. 10. 1941.

¹⁰⁰ Milan Ževart, Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini. Ljubljana 1977, str. 100. V Šaleški dolini sta ostala le dva dotedanja duhovnika, in to tisti v Zavodnjah in hišni kaplan grofice Herberstein, ki je bil po rodu sudetski Nmec.

¹⁰¹ Na nepopolnem seznamu škofijskih duhovnikov lavantinske škofije v Spodnji Štajerski, izdelanem v vojnem času, ki mi ga je ljubeznivo posredoval prof. dr. Milan Ževart in se mu zanj ob tej priložnosti lepo

okraju Šmarje pri Jelšah zvemo, da so nekaj Judov in duhovnikov pognali čez mejo na Hrvaško in da so 22 zaprtih duhovnikov odpeljali v Maribor. Po množičnem izgonu slovenskih duhovnikov iz Spodnje Štajerske je politični komisar Dorfmeister 30. avgusta 1941 zahteval od županov podatke o duhovnikih, ki so ostali in opravljajo svojo službo.¹⁰² V takratnih 33 občinah so bili katoliški duhovniki samo v 19 občinah, in to skupaj 29. Več kot dve tretjini jih je bilo rojenih še v 19. stoletju (7 je bilo starih med 50 in 60 leti, 3 med 60 in 70 leti, 11 med 70 in 80 leti, najstarejši pa je imel 83 let).¹⁰³ Med rojenimi v 20. stoletju je gestapo zaradi sodelovanja v odporu tri aretiral, enega med njimi usmrtil (Izidor Završnik), dva pa poslal v koncentracijsko taborišče (Feliks Podpečan in Franc Puncer).¹⁰⁴ Predvsem iz germanizacijskih razlogov je šef civilne uprave izposloval pri sekavski škofiji v Gradcu, da je ta poslala v Spodnjo Štajersko 62 nemških duhovnikov. Kaže, da jih je bilo med njimi kakšnih pet, ki so v celjskem okrožju delovali že leta 1941 ali vsaj leta 1942.¹⁰⁵ V celjski katoliški župniji sta po izgonu ostala le dva duhovnika, in to 57-letni Peter Jurak in 55-letni Jožef Kardinar, ki je po Jurakovi odselitvi na Hrvaško (tam je bil tudi rojen) ostal sam.

Šef civilne uprave je že 6. maja 1941 izdal strogo zaupna »navodila za verske zadeve«, v katerih je določil, kaj se sme in česa se ne sme opravljati na verskem področju (prepoved procesij po cestah, delovanje verskih društev, javnih zborovanj, izobešanje cerkvenih zastav itd.). Ukazal je »nadzirati vedenje rimsko-katoliške duhovščine in o tem nenehno poročati.«¹⁰⁶ Čez nekaj dni je naročil, »naj se pri vsej omejitvi cerkvenega vpliva izogne, da bi aretacije in po njih izpadla cerkvena dejanja neugodno vplivala na počutje prebivalstva« ter zahteval, naj mu politični komisariji o tem poročajo.¹⁰⁷ Iz trške občine Vojnik so poročali: »V tej župniji so delovali 3 dušebrižniki, bili so aretirani. Pomožno opravlja dušebrižniško službo sedaj 65-leten, upokojen, bolehen bivši župnik. /.../ Glede na sedanje razmere je duhovno življenje prebivalstva nekoliko potlačeno. Sprejeti ukrepi seveda neugodno učinkujejo na počutje prebivalstva.«¹⁰⁸

Čeprav je šef civilne uprave v prvih navodilih glede cerkvenih zadev napovedal, da bosta Cerkev in država ločeni in da se država ne bo vmešavala v dušebrižništvo, ni bilo tako. Že kmalu, zaradi približevanja praznikov (Vidovdana, 28. 6., in sv. Cirila in Metoda, 5. 7.), je komandant varnostne policije in varnostne službe v Mariboru Lurker v pismu lavantinskemu škofu dr. Tomažiču prepovedal, da bi služba božja tista dva dni

zahvaljujem, sem za 58 župnij naštel 94 katoliških duhovnikov (med njimi opata in bolnišničnega duhovnika). Za župnijo Celje navaja 10 duhovnikov. Manjkajo torej podatki za 8 manjših župnij. Ker za nekatere duhovnike ne navaja župnije, je morda na seznamu tudi kakšen duhovnik iz takšne župnije.

¹⁰² ARS-II, Ld. Cilli, f. 15/I, Runderlass Nr. 64, Zl. 1 c: SO Allg. z dne 30. 8. 1941.

¹⁰³ ARS-II, Ld. Cilli, f. 13/IV, pregled duhovnikov v okrožju Celje, avgust 1941.

¹⁰⁴ Franc Puncer, Duhovnik v taborišču smrti, Celje 1991.

¹⁰⁵ Eden (Franz Treiberg v Šoštanju) je bil rojen na Koroškem, štirje (Franz Hiersche pri Št. Andražu, Venčeslav Čeh v Frankolovem, Robert Vaclawik v Gotovljah in Johann Keller v Šmartnem pri Velenju) so bili rojeni na Češkem).

¹⁰⁶ ARS-II, Ld. Cilli, f. 11/III, Zl. U/VII Ko 1/1-1941 z dne 6. 5. 1941, Richtlinien in konfessionellen Angelegenheiten.

¹⁰⁷ ARS-II, Ld. Cilli, f. 11/III, Zl. U/VII Ko 1/2-1941 z dne 12. 5. 1941, Richtlinien in konfessionellen Angelegenheiten.

¹⁰⁸ ARS-II, Ld. Cilli, f. 102/I, Zl. BV 117/2 z dne 19. 5. 1941.

kakorkoli presegala tisto ob delavnikih, kršilec pa je zagrozil z državnopolijskimi ukrepi.¹⁰⁹

Po množičnem izgonu slovenske duhovščine iz Spodnje Štajerske je šef civilne uprave brez javne objave prepovedal slovensko pridiganje, molitve in petje, medtem ko je bilo maševanje takrat itak samo v latinščini. Tam, kjer je še bila služba božja, so odpadle pridige, petje pa, kolikor ga je sploh še bilo, je bilo tudi v latinščini (ponekod je pel samo organist). Kako dosledni so bili nacisti pri tem ukrepu, kaže primer iz Škofje vasi. Ko so pozno jeseni 1941 v Mariboru zvedeli, da se v Škofji vasi še vedno moli in poje slovensko, je zvezni vodja Štajerske domovinske zveze Franz Steindl pisal Dorfmeistru: »Tvoje pismo v zgoraj navedeni zadevi /slovenski jezik v cerkvi, op. p./ sem uporabil za to, da sem mariborskemu škofu sporočil, da je dolgoročno nevzdržno, če se v deželi, ki sodi v Nemčijo in je bila zato nemščina razglašena za uradni jezik, v cerkvi poje in moli slovensko. V konkretnem primeru 'Škofja vas' prosim, da župnika na ustrezen način osebno primeš.«¹¹⁰ Ta primer je Dorfmeister izkoristil, da je na sestanku z župani 12. decembra le-tem naročil, »da morajo župnike in vikarje pozvati k sebi in jih izrecno opozoriti, da se v cerkvah ne sme slovensko (vindišarsko) pridigati, moliti in peti.«¹¹¹ Kljub tako strogim navodilom in grožnjam so ponekod še molili in peli slovensko. Tako je Friedrich Steinböck iz Žalca prijavil duhovnika Antona Veternika, da so tam na velikonočno nedeljo 5. 4. 1942 pri maši peli slovensko. Dorfmeister je ukazal dr. Lehnertu, naj o tem poroča dr. Hillingerju, Veterniku pa izreči strogi opomin z denarno kaznijo.¹¹² Sredi marca 1942 je Sepp Jellenz prijavil Dorfmeistru, da so v Vojniku opravili cerkveno poroko v slovenščini. Prijave so šle na gestapo, varnostno službo, k šefu civilne uprave in morda še kam. 10. aprila 1942 je dr. Hillinger iz Gradca sporočil, da naj župnika Janeza Goričana ne kaznujejo, ker »odredbo o uporabi jezika pri cerkvenih opravilih šele pripravljajo.« Zato je Dorfmeister 16. aprila prosil Hillingerja: »Ker še ni pravne podlage za kaznovanje zgoraj imenovanega, je ne bom izrekel. Prosim pa, da čimprej izdate odredbo o uporabi jezika pri cerkvenih opravilih, ker so se tukaj ravno po velikonočnih praznikih pritoževali, da so celo v mestu Celje glasno molili in peli slovensko. Ta navada ogroža naš ponemčevalni proces in je zelo nevarna. V tem primeru sem pooblastil župana trga Vojnik, da ustno opozori Goričana.« Ta je to res storil. Goričanu je zabičal: »V cerkvi se ne sme slišati nobena slovenska beseda!«¹¹³

¹⁰⁹ ARS-II, Ld. Cilli, f. 102/i, Kdr. Sipo u. SD Ustmk., IV B 1 z dne 10. 6. 1941.

¹¹⁰ ARS-II, Ld. Cilli, f. 77, Der Bundesführer, St/Sch. 1934 z dne 27. 11. 1941, Slowenische Sprache in der Kirche. Ko bi moral župnik iz Vojnika Ivan Goričan na pogovor k Dorfmeistru, je vojniški župan Steinberger sporočil: »Duhovnik ne more priti v Celje, ker je star in zelo šibek in bi lahko bila za njega pot v Celje k političnemu komisarju nevarna.« Nato je uradnik Ortshaber v Lehnertovi odsotnosti sporočil županu, naj župnika pozove k sebi »in mu v imenu političnega komisarja pove, da so cerkveni obredi (pridige, petje, molitve itd.) v slovenščini strogo prepovedane in da bo v ponovnih primerih župnik strogo kaznovan.« (Prav tam).

¹¹¹ ARS-II, Ld. Cilli, f. 77, zapisek dr. Lehnerta 12. 12. 1941.

¹¹² ARS-II, Ld. Cilli, f. 77, poročilo orož. postaje Žalec 5. 4. 1942 in osnutek Dorfmeisterovega poročila dr. Hillingerju, III - 7a-26-3/1-1942 z dne 15. 4. 1942. Rokopisna pripomba: »Kazenski nalog je presežen s pismom šefa civilne uprave 10. 4. 1942 - C.d.Z. 356 G 186/1-1942.«

¹¹³ ARS-II, Ld. Cilli, f. 77/A, Jellenzovo pismo 15. 3. 1942; poročilo župana Vojnik 3094/42 z dne 20. 3. 1942; Dorfmeisterovo poročilo dr. Hillingerju, gestapu in SD, III-7a-11-1/1-1942 z dne 2. 4. 1942; Hillingerjevo pismo Dorfmeistru, CdZ 356 G 186/1-1942 z dne 10. 4. 1942; Dorfmeisterovo pismo dr.

Ko sta nemška učitelja iz Rogaške Slatine zatožila kmetico Berto Fajs, da v Dreveniku v župnišču pripravlja otroke za birmo v slovenščini, so to iz Celja sporočili v Gradec. Od tam so ukazali, da je treba takšen pouk preprečiti.¹¹⁴

Najbrž so bili v Spodnji Štajerski mnogi primeri, ko so kljub ustnim in tudi pisnim ukazom nižjih upravnih organov po cerkvah še molili in peli slovensko. Verjetno je zaradi njih šef civilne uprave na prvo obletnico uvedbe civilne uprave, tj. 14. aprila 1942, z odredbo prepovedal v cerkvah uporabljati drug jezik kot latinščino in nemščino. Izjemo je dovolil le pri spovedi.¹¹⁵

Po nekem primeru je Dorfmeister opozoril župane in vodje orožniških postaj, da morajo paziti na to, da bodo po župnijah pri verskih obredih poleg latinščine uporabljali nemščino. »Ta odredba se ne nanaša samo na uporabo nemščine pri pridigah, molitvah in petju, temveč posebej tudi pri porokah.« Če poročni par sploh ne zna nemško, se mora poleg slovenskega besedila uporabiti tudi nemško. Če bi bile cerkvene poroke samo v slovenščini, »bi to povzročalo dvom in negotovost glede vrednosti in dostojanstva poroke pred matičarjem v nemščini in bi bilo enako cerkveni propagandi za slovenski jezik.« Povedal je, da je že davno prek županov pozval župnike, da se morajo držati te odredbe in da zahteva strog nadzor nad njenim izvajanjem in poročanje o prekrških.¹¹⁶ Viri pričajo, da je zaradi ene same cerkvene poroke v slovenščini nastal velik vik in krik v Celju in Gradcu, kamor so poročali o vsakem, tudi najmanjšem prekršku.

Okupatorjevo gorečnost za odpravo vsega slovenskega v cerkvenem življenju v celjskem okrožju kaže tudi Dorfmeisterov odlok županom iz srede leta 1943. Ta se glasi: »V mnogih cerkvah so še napisi, plošče itd. v slovenskem jeziku in pisavi. Posebno gre za napise in naslove na svetniških podobah (križev pot), za napise na glavnih in stranskih oltarjih, kipih in drugih likih. Te cerkve, v katerih so še takšni napisi, plošče itd. v slovenskem jeziku in pisavi, je treba ugotoviti in sem poročati o imenu in kraju.« Zahteval je poročila najkasneje do 18. 7. 1943, češ da je tudi sam vezan na ta rok.¹¹⁷ Celjski župan Himmer je 17. julija poročal, da Danijelova, Marijina in Nikolajeva cerkev nimajo nobenega slovenskega napisa, druge cerkve pa da so zaprte. Glede razpel in kapel pa je naročil poizvedbe. O njih je poročal 28. julija, rekoč, »da od 26 pregledanih razpel ob poteh in kapel na območju meta Celje niti ena nima slovenskega napisa, temveč latinskega ali nemškega.«¹¹⁸

Šef civilne uprave je 24. marca 1942 odredil, da so v vojnem času iz delovnopравnih razlogov verski obredi ob praznikih, ki niso državni prazniki, lahko samo v obsegu kot

Hillingerju, III-7a-11-1/2-1942 z dne 16. 4. 1942; Dorfmeisterovo pismo županu Vojnika 18. 4. 1942; poročilo vojniškega župana 3364/42 z dne 20. 4. 1942.

¹¹⁴ ARS-II, Ld. Cilli, f. 77, poročilo župana Herberta Miglitscha, št. 360/1 z dne 18. 2. 1944; Hillingerjevo pismo, CdZ Ia-354 F 17/1-1944 z dne 6. 3. 1944.

¹¹⁵ VABI. Ustmk., 1942, Nr. 78, 20. 4. 1942, Verordnung über den Sprachgebrauch bei kirchlichen Handlungen, 14. April 1942.

¹¹⁶ ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/I, dež. svet. Celje, III-7a-11-1/1-1942 z dne 2. 4. 1942, Runderlass Nr. 86, Verwendung der slowenischen Sprache bei kirchlichen Handlungen.

¹¹⁷ ARS-II, Ld. Cilli, f. 77, dež. svet. Celje, III-7a-Allg. - 25/1-1943 z dne 13. 7. 1943, Runderlass Nr. 182, Kirchliche Angelegenheiten.

¹¹⁸ ARS-II, Ld. Cilli, f. 77/II, Himmerjevi poročili, Präs. 206/2-1943 z dne 17. 7. in 206/3-1943 z dne 28. 7. 1943.

ob navadnih delovnih dneh in da lahko ta obseg presežejo le po 19. uri.¹¹⁹ Dne 16. aprila 1943 pa je šef civilne uprave zaradi potrebe »po totalnem delu« do 15. oktobra 1943 omejil verske obrede, razen porok in pogrebov ob delavnikih, na čas pred 7. uro in po 19. uri, s čimer so morali župani duhovnike ustno seznaniti.¹²⁰ Tričetrleta pred tem so prepovedali »postavljanje stojnic in prodajanje verske krame ob cerkvenih praznikih.«¹²¹

Spomladi 1942 so nekoliko omilili svoje odklonilno stališče do cerkvenih obredov, zlasti procesij zunaj cerkve, ki so potekale drugače kot v Zgornji Štajerski. 20. marca 1942 je Dorfmeister natančno in strogo zaupno predpisal postopek za možnost uporabe prostora zunaj cerkva in kapel za cerkvene prireditve. Zanje da ne smejo uporabljati župnišč in zasebnih poslopij, glede procesij pa da se morata upoštevati zračna zaščita (kot bomo videli, takrat v Spodnji Štajerski še ni bilo nevarnosti za letalske napade) in cestnopolijski predpisi. Pridržal si je pravico odločanja o vlogah, ki so mu jih morali v pisni obliki poslati 4 tedne pred predvideno procesijo. Če župani, tako je obveljalo, ne dobijo do treh dni pred nameravano procesijo njegove ustne prepovedi, se procesija lahko opravi.¹²² Isti dan je šef civilne uprave omejil možnost procesij na tiste, ki so bile že od prej v navadi. »Uvajanje novih procesij torej ni dovoljeno in jih ne sme biti.« Če pa bi procesije motile cestni promet, je zapisal, jih bo prepovedal, ustrežno omejil ali preusmeril. »V Stari Štajerski smo na ta način dosegli bistveno zmanjšanje procesij in cerkvi nismo dali povoda za pritožbe.«¹²³ 30. marca 1943 je dr. Hillinger pisal Dorfmeistru: »Uvajanje verskih procesij v Spodnji Štajerski ni zaželeno. Torej prosim, da jih na ustrezen način preprečite.«¹²⁴ Dorfmeister je nato odklanjal vse vloge za opravljanje procesij. Ko je zvedel, da je župan na Ljubnem sam dovolil župniku cerkveno procesijo, ga je pokaral in ga opozoril na svoja odloka št. 69 in 71 iz marca 1942.¹²⁵

¹¹⁹ ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/I, dež. svet. Celje, III-7a-VO-4/2-1942 z dne 31. 3. 1942, Runderlass Nr. 79, Kirchliche Veranstaltungen.

¹²⁰ ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/III, dež. svet. Celje, III-7a-VO-10/1-1943 z dne 19. 4. 1943, Runderlass Nr. 111, Kirchliche Veranstaltungszeit, Festlegung.

¹²¹ ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/II, dež. svet. Celje, IV-3-M-12/1-1942 z dne 8. 8. 1942, Runderlass Nr. 216, Marktfahrer bei kirchlichen Feiern.

¹²² ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/I, dež. svet. Celje, III-7a-VO-4/1-1942, Runderlass Nr. 69, Kirchliche Veranstaltungen ausserhalb der Kirchen.

¹²³¹²³ ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/I, dež. svet. Celje, III-7a-VO-5/1-1942 z dne 20. 3. 1942, Runderlass Nr. 71, Kirchliche Umzüge.

¹²⁴ ARS-II, Ld. Cilli, f. 77/I, CdZ, I a 354 P 5/1-1943 z dne 30. 3. 1943.

¹²⁵ ARS-II, Ld. Cilli, f. 77, dež. svet. Celje, I-Bev. 3-13-2/1-43 z dne 10. 9. 1943. Župan Peter Schindwein je odgovoril: »O Vašem pisanju 10. t. m. lahko domnevam, da je njegova vsebina zame osebno graja. Rad bi povedal, da sem prevzel občino, katere prebivalstvo se je po pravici znašlo v opoziciji. Zavedal sem se, da se mi bo občane Ljubnega posrečilo pripeljati k nacionalsocialistični ideji le tako, da bom uporabljal način, kakršen v rednih časih ni možen. Kot star bojevnik gibanja sem pobijal politične nasprotnike duhovno in sem uporabljal nasilje le takrat, ko ga je kdo uporabil nad menoj. Lahko domnevam, da morate kritizirati moj način dela. Zagotavljam Vam, da ne mislim kreniti s poti, na katero sem krenil, ker glede naloge voditi ljudstvo, ne vidim razlike med županom in vodjem krajevne skupine (Štajerske domovinske zveze; op. p.). Gospod deželni svetnik, upam, da boste iz prikaza mojega stališča potegnili neke konsekvence in Vas prosim, da me razrešite funkcij župana in vodje krajevne skupine Ljubno. Zame je nadaljnje delo nemogoče, če vem, da ga ne odobrovate.« (ARS-II, Ld. Cilli, f. 77, Schindweinovo pismo Dorfmeistru 14. 9. 1943). Schindweina je res kmalu nasledil Johann Berler.

Kot že rečeno, so morali okupatorjevi organi nadzirati delo in vedenje duhovščine in o tem poročati svojim nadrejenim. Pri nadziranju verskega in cerkvenega življenja je deželni svetnik Dorfmeister večkrat zahteval od županov poročila o personalni zasedbi župnij, tako tudi 1. avgusta 1942, in sprotno poročanje o vsaki spremembi.¹²⁶ Zahteval je tudi poročila o izkušnjah z duhovniki iz Zgornje Štajerske, ki delujejo v celjskem okrožju.¹²⁷

Glede razširjanja tiska po cerkvah in župniščih je veljala prepoved šefa civilne uprave z dne 6. maja 1941. Širjenje vsakršnega tiska pa sta urejala odlok šefa civilne uprave z dne 6. maja 1941 in naredba državnega ministrstva za propagando in ljudsko razsvetljevanje z dne 22. januarja 1942; slednja je dovoljevala širjenje le s pisnim dovoljenjem opremljenim zastopnikom.¹²⁸ Ko je graška založba Styria v nekaterih župnijah celjskega okrožja prodajala nemško nabožno literaturo, je to pri celjskih nacistih izzvalo vznemirjenje. Dorfmeister je vprašal v Gradec, ali ima ta založba sploh pravico prodajati knjige v Spodnji Štajerski in izrazil svoje stališče: »Drugače pa si dovolim, da še pripomnim, da je pošiljanje takšnih cerkvenih knjig v Spodnji Štajerski oz. v celjskem okrožju nezaželeno.« Prosil je, naj po določbah odredbe o prijavi moških in žensk za naloge državne obrambe zaprejo knjigotrštvo Styria vsaj, kar zadevo izdelavo in prodajo cerkvenih knjig, ter tam zaposlene delovne moči pošljejo na drugo delo, ki je pomembno za vojno. Kmalu nato je poverjenik za ljudsko prosvetljevanje in propagando pri šefu civilne uprave v časniku Marburger Zeitung razglasil, da še vedno velja zapora za prosto vnašanje tiska in umetnostnih predmetov v Spodnjo Štajersko ter njihovo razširjanje v tej pokrajini, odrejena 20. aprila 1942.¹²⁹

Omenil sem že aretacijo treh duhovnikov iz celjskega okrožja. Posebnega nadzora je bil poleti 1942 deležen tudi župnik Stefan Stiper, ki je aprila 1942 prispel v Luče iz brežiškega okrožja in je opravljal dušnopastirsko delo v župnijah Luče, Ljubno in Solčava. O njem je sredi julija 1942 Dorfmeister poročal dr. Hillingerju: »Kot sem navedel v svojem poročilu o položaju za mesec junij 1942, so pri tolovajstvu v zahodnem delu celjskega okrožja poleg bivših komunistov posebno udeleženi klerikalni krogi. Kakor mi sporoča okrožni vodja, član stranke, /Adolf/ Swoboda iz brežiškega okrožja, se je v občino Luče premeščeni župnik Stefan Stiper v brežiškem okrožju udejeval zelo sovražno nemštvo. On goji tudi že tudi v Lučah zaupno druženje z zagrizenimi sovražniki nemštva. Morda je mogoče pripraviti škofa do tega, da sam ne bi v ogrožene občine nameščal najbolj čudaških mož za župnike.«¹³⁰ Kot zvemo iz zapiska dr. Lehnerta, se do

¹²⁶ ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/II, dež. svet. Celje, III-7a-VO-8/1-1942 z dne 1. 8. 1942, Runderlass Nr. 209, Besetzung der Pfarren und jeweilige Veränderungen.

¹²⁷ ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/II, dež. svet. Celje, III-7a-Vo-9/1-1942 z dne 28. 8. 1942, Runderlass Nr. 233, Ausübung der Seelsorge durch altsteirische Pfarrer in der Untersteiermark. Ko so ugotovili, da prihaja v Solčavo maševat takšen duhovnik – Valentin Stückler iz Mežiške doline, so se v Celju vznemirili in zahtevali, da predloži dovoljenje mariborskega škofa. (ARS-II, Ld. Cilli, f. 77, dež. svet. Celje, III-7a-14-3/1-1943 z dne 10. 2. 1943. O Stücklerjevem delovanju v Mežiški dolini glej njegovo knjigo: Duhovnik med okupacijo in revolucijo, Celovec 1987.

¹²⁸ ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/I, dež. svet. Celje, III-7a-VO-6/1 -1942 z dne 23. 4. 1942, Runderlass Nr. 104, Konfessionelles Schrifttum.

¹²⁹ ARS-II, Ld. Cilli, f. 77/, dež. svet. Celje, III 7 a-14-4/1-1943 z dne 18. 2. 1943. Bekanntmachung über die Zulassungssperre für Buch- und Kunstverreter, 24. 3. 1943.

¹³⁰ ARS-II, Ld. Cilli, f. 77, dež. svet. Celje, III-7a-14-2/1-42 z dne 16. 7. 1942, Antrag auf Versetzung eines Pfarrers.

začetka oktobra ni zgodilo nič in naj bi se Dorfmeister o tem 3. in 5. oktobra 1942 pogovarjal v Gradcu, nato pa sklenil, »skupen pogovor zaradi župnikov«.¹³¹

Kako so nacisti v Celju nadzirali duhovnike, priča tudi prijava vodje krajevne skupnosti Štajerske domovinske zveze za Celje-Lisce Reinholda Blechingerja, da duhovnik Jožef Kardinar »dnevno obiskuje dom onemoglih v Celju na Sachsenfelderstrasse in se tam cele ure pogovarja s stanovalci«. Župan Himmer se je pogovoril s Kardinarjem, ki mu je izjavil, da je obiskal dom onemoglih samo na željo stanovalcev, nakar je Himmer odgovoril Blechingerju: »Moram povedati, da so duhovnikovi podatki resnični in vam zagotavljam, da se po izdanih navodilih za Spodnjo Štajersko poč zelo zanimam za cerkvene zadeve. Celjskega opata Juraka sem večkrat pozval v svoj urad in je dobil ustrezna navodila, ki se jih bo tudi držal.« Iz Gradca pa so ukazali: »Ker duhovnik ni zaposlen v domu za starce, se lahko v njem pojavi, ko to želijo stanovalci in njegov obisk ustreza vodstvu doma.« Dorfmeister pa je Himmerju pisal, da mu je šef civilne uprave 27. februarja prepustil v odločanje, da to ustrezno uredi. »Zato zahtevam, da za obisk duhovnika določite pol dneva na teden.«¹³²

Podobno kot do velikih cerkva je bil nemški okupator sovražen do verskih ločin ali sekt. Ko so v Celju odkrili krog ljudi, ki naj bi sodil v baptistično občino in imel 7. 2. 1943 sestanek, jih je gestapo zaprl in dva organizatorja poslal v koncentracijsko taborišče, druge pa opomnil in izpustil. Ob tem je Dorfmeister predlagal prepoved delovanja krajevnih skupin »freikirchlichen Gemeinden«.¹³³

Poleg okupatorjevih upravnih organov sta se z verskimi in cerkvenimi zadevami ukvarjala tudi varnostna policija in varnostna služba. Tako je III. oddelek (obveščevalna služba za notranjost države) komandanta varnostne policije in varnostne službe v Mariboru 9. aprila 1943 zahteval od svojih izpostav v Celju, na Ptuj, v Brežicah, Trbovljah in Ljutomeru »splošen pregled o razvoju cerkvenih razmer«, posebej »1. o vedenju slovenskih duhovnikov in duhovnikov, ki so na delu v Sp. Štajerski, 2. o dušebrižniškem delu (posebno če je narastlo, kakšni posebni dogodki se ugotavljajo, dušebrižniška oskrba zunaj cerkva itd., 3. o nabirkah v cerkvah, 4. o verouku, in 5. o raznem.«¹³⁴ Potem ko so na ta vprašanja do 6. maja morali odgovoriti župani deželnemu svetniku v Celju, je ta (referent Vinzenz Watzlawik) poročal omenjenemu III. oddelku v Maribor: »Dušebrižniško delo v mestu Celje se je zmanjšalo, ker po odselitvi opata Petra Juraka na Hrvaško dušebrižniško delo za vso župnijo, razen za bolnišnico, opravlja 83-letni upokojeni profesor verouka Franc Kardinar. Obisk maš je ob nedeljah in praznikih zelo močan, tako da ljudje večinoma stojijo še pred cerkvenimi vrati. To pa ne pomeni porasta obiska cerkve glede na jugoslovanski čas, ker je treba upoštevati, da so bile v Celju ob osvoboditvi Spodnje Štajerske zaprte 3 cerkve (kapucinska, Jožefova in Salezijanski dom), tako da se morajo obiskovalci prejšnjih 5 cerkva zdaj omejevati na

¹³¹ Prav tam. Zapiska dr. Lehnerta 1. in 7. 10. 1942.

¹³² ARS-II, Ld. Cilli, f. 77/I, Blechingerjevo pismo Himmerju 17. 2. 1942, Dorfmeisterovo pismo šefu civilne uprave, III-7a-6-1/1-1942 z dne 21. 2. 1942; Himmerjevo pismo Blechingerju 3. 3. 1942; Dorfmeisterovo pismo Himmerju 3. 3. 1942.

¹³³ ARS-II, Ld. Cilli, f. 77, dež. svet. Celje, III-7a-Allg.-15/1-1943 z dne 10. 3. 1943.

¹³⁴ ARS-II, Ld. Cilli, f. 102/II, Kdr. Sipo u. SD Ustmk., Abt. III B Nr. III C 2 z dne 9. 4. 1943. Dež. svet. Celje, III- 7a - Allg.-18/1-1943, Runderlass Nr. 122, Erziehung und Religionsleben, Entwicklung der Lage im dortigen Bereich.

dve cerkvi.« Glede obiska verskih obredov je še pripomnil, da je zdaj manj moških obiskovalcev, ker so v državni delovni službi in vojski. »Pridig ni več, krst, poroke in pogrebi se opravljajo tudi cerkveno, dušebrižniškega dela zunaj cerkva, razen obiskovanja bolnikov in njihovega previdenja ni, zato pa je več stikov duhovnikov s prebivalstvom prek spovednic, ki so nenehno zasedene. Posledice spovedi so precej hujše od drugih dušebrižniških dejavnosti, ker jih ni mogoče nadzirati. V nekaterih občinah je duhovna oskrba skrajno omejena, ker visoka starost mnogih župnikov ne dopušča več živahnega delovanja.« Glede nabirk je poročal, da jih opravljajo in da v Celju prinesejo vedno od 20 do 50 mark, ob večjih praznikih pa tudi več. »Verouka je v splošnem malo. Župniki ga imajo večinoma le pred Veliko nočjo in Binkošti, ko pripravljajo otroke na prvo spoved in obhajilo.« Za Celje je poročilo zasnoval po Himmerjevem poročilu. Župan Himmer je poročal tudi o protestantski cerkvi v Celju: »Dušebrižništvo opravlja župnik May, čigar dejavnost se razteza čez mesto na celotno celjsko okrožje ter na okrožji Trbovlje in Brežice in na 6 občin mariborskega okrožja.« Navedel je tudi, da dušebrižništvo za starokatolike opravlja župnik Jakob Jost, ki ga je za to imenoval škof Marko Kaludjera iz Zagreba. Mašuje pa da v svoji pisarni na Jesenkovi ulici, pri čemer se njegova dejavnost razteza na enako območje kot Mayeva.¹³⁵

V drugi polovici leta 1943, ko je okupator uvedel odvzem zvonov za vojaške potrebe, je na pobudo upravnih organov prišlo tudi do zapiranja cerkva, v katerih ni bilo cerkvenih opravil. Tako so avgusta zaprli tri cerkve v občini Pristova, dve cerkvi v občini Luče in kapelo v Logarski dolini.¹³⁶

Nemški nacisti se leta 1941 niso prikazovali samo kot osvoboditelji t.i. Vindišarjev »izpod srbskega jarma«, temveč tudi kot pobudniki verske svobode. V resnici je bilo njihovo prizadevanje usmerjeno zlasti proti katoliški cerkvi, ki je bila v Spodnji Štajerski čisto slovenska. Šef civilne uprave je 18. junija 1941 izdal dve odredbi, in to »o izstopu iz verskih skupnosti« in »o varovanju izpovedne prostosti«. S prvo odredbo je omogočil na preprost način (s pisno ali ustno izjavo pred županom ali političnim komisarjem) osebam z izpolnjenim 14. letom starosti izstop iz verskih skupnosti. Z drugo odredbo pa je prepovedal vsako javno objavo oseb, ki so izstopile iz verskih skupnosti, ki to nameravajo storiti ali ki se ne udeležijo ali se ne nameravajo udeležiti prireditev verskega značaja. Isti dan je izdal tudi službena navodila za izvajanje teh odredb.¹³⁷

Politični komisar Dorfmeister je mesec dni po objavi teh odredb zahteval od županov, da z njimi seznanijo župnijske urade in mu takoj sporočijo »prekrške duhovnikov proti tem odredbam.«¹³⁸ Da izstopa iz verskih skupnosti v celjskem okrožju niso podcenjevali,

¹³⁵ ARS-II, Ld. Cilli, f. 192/II, Watzlawikowo poročilo iz Celja 10. 5. 1943. F. 77/II, Himmerjevo poročilo Präs. 215/1-1943 z dne 5. 5. 1943.

¹³⁶ Predloga sta dala župana, podprl ju je Dorfmeister, odobril pa dr. Hillinger. Ker se je Franc Logar pritožil, da je kapela njegova last, so mu ključke vrnili.

¹³⁷ VABl. Ustmk., 1941, Nr. 27, dne 24. 6. 1941, Verordnung über den Austritt aus Religionsgemeinschaften, Verordnung zur Wahrung der Bekenntnisfreiheit, 18. Juni 1941. ARS-II, Ld. Cilli, f. 11/V, CdZ, Zl. U/VII Ki 1/3-1941 z dne 18. 6. 1941, Dienstanweisung zu der Verordnung über den Austritt aus Religionsgemeinschaften vom 18. Juni 1941.

¹³⁸ ARS-II, Ld. Cilli, f. 102/I, pol. kom. Celje, 360/1-41 z dne 25. 7. 1941, Runderlass Nr. 15, Unterrichtung der Pfarrämter. Opozoril jih je tudi na odredbo o sklepanju zakonske zveze, o kateri pišem na drugem mestu. Na predpise o izstopu iz verskih skupnosti je Dorfmeister zaradi nekih nejasnosti opozoril vodje

priča tudi to, da je referent Lehnert o tem najmanj dvakrat (17. in 31. julija 1941) govoril na delovnih sestankih županov.

Z omenjenima odredbama je okupator hotel dobiti čim več ljudi v skupino t. i. bogovercev (deistov, Gottgläubige), kakršni so bili člani NSDAP. Ti so namreč morali ob vstopu v stranko s pisno izjavo izstopiti iz verske skupnosti in so nato v dokumentih na vprašanje o veri odgovarjali, da so »gottgläubig«. Izstopov iz verskih skupnosti pa takrat ni bilo niti tako malo. Medtem ko so pravoslavni izstopali zato, ker so mnogi ljudje pravoslavnega porekla biti podvrženi izgonu in je nemški okupator zlasti v prvih mesecih okupacije zganjal hud šovinizem proti pravoslavnim Srbom (v Celju je razstrelil pravoslavno cerkev), pa so za izstop iz večinske katoliške cerkve v Spodnji Štajerski morali biti drugi vzroki. Po statistiki z dne 29. novembra 1942 je bilo v Spodnji Štajerski 4.324 oseb, ki so se izjavile za »gottgläubig«. V celjskem okrožju jih je bilo 828 ali 0,6 %, več kot polovica (499) jih je bila v mestu Celje, manjše skupine so bile v občinah Laško (51), Šoštanj (37) in Rogaška Slatina (33), le v 4 občinah ni bilo nobenega.¹³⁹ Po tej statistiki je bilo takrat v celjskem okrožju 136.711 katoličanov (v Celju 17.426), 632 protestantov (v Celju 419), 196 drugih kristjanov (v Celju 125), 1 Jud (v Celju), 45 vernikov-nekristjanov (v Celju 22), 828 bogovercev (v Celju 499) in 18 brezvercev (v Celju 6).¹⁴⁰

Po 7. členu službenih navodil za izvajanje odredbe o izstopu iz verskih skupnosti so morali župani vsako leto do 15. januarja uradu deželnega svetnika sporočiti število izstopov. Tako je celjski župan Himmer za leto 1943 navedel 100 izstopov, in to 85 iz rimskokatoliške, 10 iz protestantske, 2 iz pravoslavne in 3 iz starokatoliške verske skupnosti. Isti je za leto 1944 navedel 47 izstopov (torej več kot polovico manj), in to 31 iz katoliške, 19 iz protestantske, 5 iz starokatoliške in 1 iz muslimanske verske skupnosti. To zmanjšanje števila izstopov je bilo najbrž že posledica spremenjenih razmer na velikih frontah in tudi doma.¹⁴¹

OBOROŽENI ODDDELKI CIVILNE UPRAVE

A. Redarstvena policija

Podobno kot v Nemčiji in avstrijskih pokrajinah so temeljne oborožene oddelke predstavljali obe glavni veji nemške policije, tj. redarstvena policija (Ordnungspolizei), ki jo je v 18. vojnem okrožju (središče v Salzburgu) vodil poveljnik polkovnik Helmut Mascus v Mariboru in nato na Bledu (za njim generalmajorja Karl Brenner in Hans Knofe na Bledu), z zaščitno policijo (Schutzpolizei), organizirano po vojaškem vzoru (vodi, čete, bataljoni itd.), orožništvom (Gendarmerie), organiziranim po teritorialnem načelu, in tehnično nujno pomočjo (Technische Nothilfe), nekakšno civilno zaščito za primere naravnih katastrof itd. Ker je v mestih za red in mir pristojna predvsem policija, so v mestu Celje vzpostavili t. i. posamezno službo zaščitne policije (Einzeldienst der

matičnih uradov maja 1942. (ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/I, dež. svet. Celje, III-7a-Vo-7/1-42 z dne 16. 5. 1942, Runderlass Nr. 133, Austritt aus Religionsgemeinschaften).

¹³⁹ Bevölkerungsaufnahme 29. 11. 1929. Po isti statistiki je bilo takrat v celjskem okrožju 629 članov NSDAP, med njimi v mestu Celje 351.

¹⁴⁰ Prov tam.

¹⁴¹ ARS-II, Ld. Cilli, f. 102/III, Zl. O40/20 z dne 6. 1. 1944 in 12. 1. 1945.

Schupo) z razmeroma majhnim številom policistov (30), ki so pod vodstvom poročnika Winklerja prišli iz Celovca. Glede orožništva pa so v Gradcu v začetku aprila 1941 sklenili, da bodo v Celju vzpostavili orožniško glavarstvo (Gendarmerie-hauptmannschaft) z glavarjem, stotnikom Fehleisnom, ki mu bodo podrejeni okrajni orožniški vodje v Celju (za okraj Celje), Laško, Gornji Grad, Šmarje pri Jelšah in Brežice. Za okrajnega orožniškega vodjo Celje so že zgodaj imenovali poročnika Josefa Kolmanitscha, ki je o prihodu v Celje poročal: »Orožniški okrožni vodja, poročnik Josef Kolmanitsch in nadstražmojster Franz Röhling sta prispela v Celje 15. aprila zvečer. Dne 16. aprila sta začela pripravljati vse nujno za zasedbo orožniških postaj. 16. aprila zvečer so v okraj Celje prispeli orožniki in prenočili v Celju. 17. aprila so zasedli vse postaje. Jugoslovanske orožnike smo razorožili in so nam na voljo. Prevzeti orožniški službeni prostori so večinoma v dobrem stanju. Tako smo lahko ta dan povsod začeli delati. Na nekaterih orožniških postajah smo našli mnogo vojnega materiala, ki so ga deloma zbrali Volksdeutscherji in deloma jugoslovanski orožniki.« Moštvo SA in NSKK, ki je bilo prve tedne okupacije v pomoč orožništvu, so čez nekaj časa vrnili na Zgornje Štajersko. Po ustanovitvi okrožij je bilo v Celju poleg orožniškega glavarstva za celjsko, trboveljsko in brežiško okrožje tudi orožniško okrožno poveljstvo z že omenjenim Kolmanitschem, ki je bil baje doma blizu Radgone in je znal slovensko. Takrat je bilo v celjskem okrožju na postajah le majhno število orožnikov, zato so sprejeli v službo kot pomožne policiste (Hilfspolizei) po političnem preverjanju in celo rsnem pregledu tudi nekatere bivše jugoslovanske orožnike, ki so jih za službo novemu gospodarju posebej urili v raznih tečajih (Ptuj, Hollabrunn). S širjenjem partizanskega osvobodilnega boja se je število orožniških postaj manjšalo, število orožnikov pa nenehno večalo, tako da je že npr. leta 1943 vsaka postaja pomenilo majhno trdnjavo s strelnimi linami, strojničnimi gnezdi, strelskimi jarki in okopi, bunkerji, z. alarmnim sistemom itd., ki jo je bilo težko zavzeti ali uničiti celo večjim partizanskim enotam. Dne 31. maja 1943 je bilo v celjskem okrožju že 435 orožnikov, in to 7 častnikov, 216 podčastnikov in navadnih orožnikov, 16 pomožnih policistov, 146 rezervnih policistov in 50 stražarjev pri raznih napravah. Orožniški glavar v Celju je bil podrejen poveljniku orožništva pri šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko, polkovniku Hugu Novotnyju v Mariboru (1941) in nato v Gradcu, ta pa je imel v Mariboru ali Celju svojega namestnika, npr. majorja Sagerja (1942–1943) in majorja Schneiderja (1944).

V mirnem času bi tistih trideset zaščitnih policistov v mestu Celje najbrž zadostovalo za vzdrževanje reda in mira. Ker pa je okupator v svoji zasedbeni politiki uporabljal tudi ostrejšje ukrepe, zlasti množičen izgon slovenskega življa, je pripeljal v Spodnjo Štajersko tudi vojaško organizirane enote zaščitne policije. Tako je bilo v Celju velikokrat nastanjeno poveljstvo bataljona zaščitne policije, npr. 72. rezervnega policijskega bataljona (pozneje preimenovan v I. bataljon 19. SS policijskega polka), I. bataljon 5. policijskega polka, I. bataljon »Cholm« 25. SS-policijskega polka, vsekakor pa je bila tam vedno kakšna četa zaščitne policije, npr. 1. četa 72. rezervnega policijskega bataljona, I. rezervna orožniška motorizirana četa »Alpenland«, rezervna policijska četa »Wien« itd.

B. Varnostna policija in varnostna služba

Varnostna policija in varnostna služba sta bili druga velika veja nemške policije, v Spodnji Štajerski ves čas podrejeni komandantu varnostne policije in varnostne službe v Mariboru (leta 1942 v Celju). Sem je sodila tudi kriminalistična policija. V nemškem rajhu in avstrijskih pokrajinah so bili njihovi uradi po deželah ločeni, v zasedenih pokrajinah pa združeni pod vodstvom komandantov (Kommandeur) ali poveljnikov (Befehlshaber). Za celjsko okrožje je komandant, esesovski polkovnik Otto Lurker, še v Gradcu določil vodje izpostav (Aussenstelle) vseh treh omenjenih služb: tajne državne policije ali gestapa (esesovski podporočnik Hermann Jung),¹⁴² kriminalistične policije (?) in varnostne službe (esesovski stotnik Gustav Fast). Med temi izpostavami je bila seveda najpomembnejša izpostava gestapa na Wokaunplatz 6. Lurker je osebje zanjo vzel iz dotedanjega obmejnega policijskega komisariata Lipnica. Jungu so kot vodje sledili Hans Toby, Fritz Schönrock in Georg Krammhöller.

O posloplju, v katerem so namestili celjsko izpostavo gestapa, se je ohranilo zanimivo poročilo: »Dne 27. 4. 41 sta bila na osebni ukaz državnega vodje SS (Heinricha Himmlerja; op. p.) ob njegovem obisku Celja za izpostavo tajne državne policije zasežena bivša jugoslovanska borza dela in zavetišče za brezdomce. /.../ Notranjost službenega posloplja smo medtem preuredili, ustrezno povelju državnega vodje SS. Vgradili smo zaporno celico in temnico. Napravili smo priprave za vgraditev teleprinterskega aparata. O zasedbi posloplja smo obvestili glavni državni varnostni urad, da bo opravil dokončno zaplembo.«¹⁴³

Njena glavna naloga je bila zatiranje sovražnikov in nasprotnikov nacionalsocializma in nemškega rajha. Kot druge izpostave gestapa v Spodnji Štajerski je tudi celjska imela mnogo posla z množičnim izganjanjem Slovencev, tako tistih v Srbijo in Hrvaško kot tudi sorodnikov partizanov in ubitih talcev v nemška preselitvena taborišča. Za izsledovanje nasprotnikov in sovražnikov nacizma in nemškega rajha je uporabljala zaupnike, od leta 1942 tudi t. i. izvidnike (Aufklärer), ki so jih ljudje zaradi njihovega nastopanja v partizanskih uniformah imenovali raztrganci, nastanjeni pa so bili predvsem na postojankah (Stützpunkt) gestapa, ustanovljenih v nekaterih večjih krajih celjskega okrožja zaradi razmaha partizanskega gibanja. Ker se je le-to najbolj razmahnilo ravno v celjskem okrožju, se je komandant Lurker z nekaterimi svojimi sodelavci spomladi 1942 preselil iz Maribora v Celje, kjer je ostal do novembra 1942. To je bil čas, v katerem je vodja nemške policije Heinrich Himmler 25. junija 1942 ukazal izvesti ofenzivo na Gorenjskem in Spodnjem Štajerskem in v katerem se je tudi najbolj razmahnilo okupatorjevo krvavo nasilje, saj je takrat postrelil največ talcev v zasedenih slovenskih pokrajinah. Fotografije, ki jih je ob ustrelitvi sto talcev 22. julija 1942 v celjskem Starem piskru posnel neki gestapovec, so med najzgovornejšimi dokumenti okupatorjevega nasilja v okupiranih evropskih državah.

¹⁴² V nekaterih virih se navaja kot prvi vodja neki Salicites, o katerem ne vemo ničesar.

¹⁴³ ARS-III (bivši arhiv ministrstva za notranje zadeve), zbirka gestapo Celje, Jungovi poročili Dorfmeistru 28. 4. in 26. 5. 1941.

MATIČARSTVO IN DEMOGRAFSKE ZADEVE

Kot na mnogih drugih področjih je nemški okupator tudi na področju civilnega prava marsikaj spremenil. Področje, ki mu je namenil posebno pozornost, je bila demografska politika. Razloga za to sta bila najbrž dva, in to: 1. težnja po čim hitrejši in čim večji rasti nemštva in 2. razisem. Ta politika se je izrazila tudi v zasedenih slovenskih pokrajinah.

V zasedeni Spodnji Štajerski si je do predvidene splošne uvedbe nemškega prava ob formalnopравни priključitvi te pokrajine k nemškemu rajhu pridržal pravico do urejanja tega področja šef civilne uprave dr. Uiberreither. Ker do že natanko predvidene priključitve ni prišlo,¹⁴⁴ si je to pravico pridržal tako rekoč do konca vojne. To področje je bilo pomembno tudi za urad političnega komisarja ali deželnega svetnika celjskega okrožja Dorfmeistra in njegovega referenta dr. Karla Lehnerta. Ta je delal na matičnem uradu v Batzenu, dokler ga niso 1. 5. 1940 premestili v vladni urad v Dresdnu in ga skoraj natančno po enem letu, konec maja 1941, poslali v Celje. Srečujemo ga tudi pri reševanju verskih in cerkvenih zadev celjskega okrožja.¹⁴⁵ Ko je leta 1943 odšel iz Celja, ga je nasledil vladni inšpektor Primschitz.

Prva zadeva na tem področju je bil odvzem matičnih knjig župnijskim uradom. Politični komisar za okraj Celje - podeželje je že 30. aprila 1941 sporočil županom, da bo »celotno matičarstvo v prihodnje naloga državne uprave in bo v rokah bodočih matičnih uradov, ki jih bo treba ustanoviti«. Zato jim je ukazal pobrati matične knjige pri župnijskih uradih in jih zavarovati do ureditve matičnih uradov. Ta ukaz je nato ponovil še 14. maja 1941. Župani so nato poročali, da so ta ukaz tudi izvedli.¹⁴⁶ Nihče pa takrat še ni izdal navodil, kdo naj vodi v občinskih uradih spravljene matične knjige do ureditve matičnih uradov.

Prva, in kot kaže zelo pomembna zadeva omenjenega pravnega področja, je bilo sklepanje zakonske zveze, ki so jo še nekaj tednov opravljali župniki, če jih niso že prej aretirali in spravili v sprejemna preselitvena taborišča. Da se je okupatorju mudilo ravno s to zadevo, je najbrž vzrok v nameri preprečiti poroke, s katerimi bi se kdo hotel izogniti aretaciji in izgonu. Tako je šef civilne uprave v Mariboru že 12. maja 1941 opozoril politične komisarje, »da se ženitvenim oklicem ne smejo več dovoljevati krajšanja uradno določenih rokov«.¹⁴⁷ Očitno je že pripravljal »odredbo o sklepanjih zakonske zveze v Spodnji Štajerski« z dne 16. junija 1941, ki jo je objavil tudi v svojem uradnem listu.¹⁴⁸ V 1. členu je določil: »Vsaka sklenitev zakonske zveze je zvezana z mojo predhodno odobritvijo. Sklenitev zakonske zveze brez moje odobritve je za državno področje pravno neveljavna.« 2. člen je določal, da morata oba kandidata za poroko

¹⁴⁴ Metod Mikuž, Ali je narodnoosvobodilna borba preprečila priključitev...; Tone Ferenc, Vprašanje priključitve zasedeni slovenskih pokrajin nemškemu rajhu...

¹⁴⁵ ARS-II, Ld. Cilli, f. 69/IV, Lehnertovo pismo založbi Max Hettasch v Dresdnu 7. 7. 1941.

¹⁴⁶ ARS-II, Ld. Cilli, f. 69//, pol. kom. Celje - podeželje, BV-64/1/1941 z dne 30. 4. in 14. 5. 1941. Ohranjena so poročila županov o prevzemu matičnih knjig. V Polzeli npr. so zapisnik o izročitvi in prevzemu 21 matičnih knjig 5. maja 1941 podpisali župnik Andrej Pirc, župan Georg Eftkowski in uradnica Christine Suppantšitsch.

¹⁴⁷ ARS-II, Ld. Cilli, f. 72/I, okrožnica šefa civ. uprave za Sp. Št., Zl. U/I Ee 2/1-1941 z dne 12. 5. 1941, Eheaufgebot, Kürzung der Aufgebotsfrist.

¹⁴⁸ VABl. Ustmk., 1941, Nr. 26, 23. 6. 1941, Verordnung über Eheschliessungen in der Untersteiermark, 16. Juni 1941.

predložiti osebne dokumente županu občine, v katero je pristojen ženin. V 3. členu je za primer, če oba kandidata predložita izkaznico o stalnem ali začasnem članstvu v Štajerski domovinski zvezi, prepustil odobritev pristojnemu županu, tj. županu občine, v katero je pristojen ženin.

V prvem letu nemške okupacije ljudi pri odločanju za zakonski stan ni oviralo kaj posebnega. Župani so sprejemali v prej navedeni odredbi predpisane dokumente in jih pošiljali dr. Lehnertu v Celje, ta pa v Maribor, vendar ne v kakšen pravni urad, temveč v urad poverjenika za rasna vprašanja pri šefu civilne uprave, dr. Walterju Walluscheku-Wallfeldu (bil je tudi vodja rasnega urada v zveznem vodstvu Štajerske domovinske zveze v Mariboru).¹⁴⁹ Dr. Uiberreither je namreč 1. julija 1941 z okrožnico – izvedbenim odlokom – obvestil politične komisarje in prek njih poklicne župane: »Moja odredba 16. junija 1941 o sklepanju zakonskih zvez v Spodnji Štajerski nudi možnost, da do uvedbe zakona o osebem stanu (Personenstandsgesetz) sklepanje zakonskih zvez vodimo po načelu narodnostne in rasne politike.« (podčrtal T. F.) Naročil je, da morajo vloge za dovolitev poroke, »ki omogočajo oceno zaročencev po rasnih in narodnopolitičnih načelih« (podčrtal T. F.), pošiljati dr. Walluscheku-Wallfeldu. Predpisal je tudi ustrezen obrazec in postopek za reševanje vlog ter jih obvestil, da tega izvedbenega odloka ne bo objavil.¹⁵⁰ Dr. Walluschek-Wallfeld je vloge reševal počasi ali pa tako zavlačeval z odobritvami ali zavrnitvami, da so na odgovor čakali tudi po več mesecev. To je najprej razhudilo vodjo krajevne skupine Štajerske domovinske zveze Celje-Lisce Reinholda Blechingerja in se je pritožil Dorfmeistru kot političnemu komisarju in tudi kot okrožnemu vodji te organizacije. Prosil ga je, naj posreduje, »da se ta nepravilnost, ki čisto nasprotuje naši demografski politiki, čimprej odpravi in Spodnještajercem nudi možnost za poroko še pred pričakovanimi vpoklici v vojaško službo«. Posebej je opozoril na okoliščino, da je nekaj prosilk »že visoko nosečih« in so pred porodom.¹⁵¹ Ko mu je pisal kot političnemu komisarju, je uporabil nekoliko drugačno utemeljitev: »V interesu velikega nemškega rajha je, da se ravno v vojnem času po možnosti forsirajo poroke, da bi v vseh smereh preprečevali izpad rojstev. Sedaj pa v Mariboru že 6 mesecev ležijo nerešene vloge za poroke in med njimi tudi za visoko noseče ženske.«¹⁵² Dorfmeister je res posredoval in za čas julij–november navedel 46 nerešenih vlog ter pri tem uporabil utemeljitve iz Blechingerjevih pisem.¹⁵³ Walluschek-Wallfeld je odgovoril 5. decembra in navedel »samo« 43 nerešenih vlog ter težave pri reševanju. Pregledati da mora, je zapisal, namreč prijavnice obeh ženitvenih kandidatov za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo, ki so urejene po krajevnih skupinah. Na prijavnicah je bil namreč podatek o narodnosti prosilca ali prosilke, politična in rasna ocena, po katerih so odločali o sprejemu v organizacijo ali o zavrnitvi.¹⁵⁴ Ko so razdelili članske izkaznice

¹⁴⁹ Potem ko so ga vpoklicali v nemško vojsko, je kmalu padel na fronti.

¹⁵⁰ ARS-II, Ld. Cilli, f. 11/1, CdZ, Zl. U/I Ee 3/1-1941 z dne 1. 7. 1941.

¹⁵¹ ARS-II, Ld. Cilli, f. 72/1, Blechingerjevo pismo Dorfmeistru 19. 11. 1941.

¹⁵² ARS-II, Ld. Cilli, f. 72/1, Blechingerjevo pismo Dorfmeistru 19. 11. 1941.

¹⁵³ ARS-II, Ld. Cilli, f. 72/1, pol. kom. Celje, III-2b-Ea-11/1-1941 z dne 26. 11. 1941. Zanimivo je, da je tudi Dorfmeister navedel, da gre računati z vpoklici, v vojsko.

¹⁵⁴ ARS-II, Ld. Cilli, f. 72/1, CdZ, W/M 221/2419 z dne 5. 12. 1941 in W/O 221/2725 z dne 18. 12. 1941. O postopku pri sprejemanju v Štajersko domovinsko zvezo glej razpravo Tone Ferenc, Politične in državljanske kategorije prebivalstva na Štajerskem pod nemško okupacijo, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1960/61, št. 2.

Štajerske domovinske zveze, je bilo odobravanje vlog za določene prosilce in prosilke prepuščeno županom.

Šef civilne uprave je 4. junija 1941 prvič obvestil okrajne politične komisarje, da bo v Spodnji Štajerski predvidoma 1. oktobra 1941 (takrat so predvidevali tudi formalnopravno priključitev zasedenih slovenskih pokrajin k nemškemu rajhu) uveden zakon o osebnem stanu (Personenstandsgesetz). Zato naj bi pripravili vse potrebno za ustanovitev matičnih uradov: do 30. junija naj bi poslali predloge, kje naj jih ustanovijo. Načeloma naj bi imela vsaka občina z najmanj 3000 občani svoj matični urad, občine z manjšim številom prebivalcev pa le v primeru utemeljenih posebnih krajevnih razmer. Do matičnega urada naj ne bi bilo več kot 6–8 km, meje občin in matičnih uradov se ne bi smele sekati, kar pomeni, da kraji v eni občini ne bi smeli soditi k matičnemu uradu v drugi občini. Če naj bi dve ali več občin imelo skupen matični urad, bi morale predvideti njegov sedež. Šef civilne uprave je navedel tudi smernice za izbor matičarjev in uslužbencev matičnih uradov: 1. za vsako območje matičnega urada je treba imenovati matičarja; 2. praviloma naj bo župan tudi matičar; 3. območja, ki tvorijo mestno okrožje (to je bil samo Maribor), morajo določiti posebne matičarje, ker tega posla ne morejo opravljati nadžupani sami; 4. stroške poslovanja matičnih uradov plačujejo občine. V nadaljevanju je bil določen način plačevanja matičarjev.¹⁵⁵

Še konec avgusta 1941 so predvidevali priključitev 1. oktobra 1941 in uvedbo prava o osebnem stanju (Personenstandsrecht). Zato je državna zveza matičarjev (Reichsverband der Standesbeamten Deutschlands) pripravila tridnevne tečaje za predvidene matičarje, za celjsko okrožje od 26. do 30. septembra. Napovedali so tudi, da bo septembra na voljo ustrezno nemško gradivo za poslovanje matičarjev (matične knjige, pravna literatura, pomožna sredstva, uradni žigi itd.). Napovedali so tudi, da bodo o ureditvi notranjosti matičnih uradov izdali posebna navodila.¹⁵⁶ Ta navodila je Dorfmeister že drugi dan sporočil županom in jim naročil, naj mu do 4. septembra (češ da že naslednji dan mora predloge poslati v Maribor) predlagajo matičarje, ki naj bodo predvidoma župani sami, in namestnike matičarjev, ki naj bodo praviloma »splošni zastopniki županov«. V nobenem primeru pa ne more biti župan matičarjev namestnik, kakor ne more biti duhovnik ali drugi verski služabnik matičar. Predloge za matičarje bo potrjeval šef civilne uprave, ki lahko v primerih županove preobremenjenosti ali nesposobnosti za vodenje matičnih zadev imenuje za matičarja ali njegovega namestnika (nemškega!) učitelja ali šolskega upravitelja. Proti koncu je Dorfmeister županom še sporočil: *»Položaj matičarja je težak in zelo odgovoren, vendar tudi lep. Prvi pogoj, ki ga morata izpolnjevati matičar in namestnik, je popolno govorno in pisno obvladanje nemščine. On mora biti zmožen tudi opraviti poroko na dostojanstven način in pri tem zaročencema podati kratek nagovor o smislu in namenu zakonske zveze.«*¹⁵⁷ Kmalu je šef civilne uprave naročil političnim komisarjem, naj začno pripravljati ustrezne prostore za matične urade in je zelo natanko predpisal njihovo notranjo opremljenost, še posebej poročne

¹⁵⁵ ARS-II, Ld. Cilli, f. 11/I, Uiberreitherjeva okrožnica, CdZ, U/I Sta 3/3-1941 z dne 4. 6. 1941, Einführung des Personenstandsrechtes in der Untersteiermark.

¹⁵⁶ ARS-II, Ld. Cilli, f. 11/V, šef civ. upr., CdZ, U/I Sta 3/34-1941 z dne 28. 8. 1941, Einführung des Personenstandsrecht und Einrichtung der Standesämter.

¹⁵⁷ ARS-II, Ld. Cilli, f. 15/I, pol. kom. Celje, ZL I C-8 VO-1 z dne 29. 8. 1941, Runderlass Nr. 57, Bestellung der Standesbeamten.

dvorane. Dorfmeister je želel imeti pripravljene prostore do 24. septembra.¹⁵⁸ Čez nekaj dni je šef civilne uprave naročil celo, kakšne Hitlerjeve podobe je treba obesiti v matičnem uradu.¹⁵⁹

Isti dan je šef civilne uprave ukazal političnim komisarjem, naj poskrbijo za odvzem matičnih knjig župnijskim uradom in za uskladiščenje v občinskih uradih. Zahteval je, da morajo izdelati seznam odvzetih knjig v treh izvodih, ki ga podpišeta župnik in župan, vsak obdrži en izvod, tretji izvod pa župan pošlje političnemu komisarju. Ta ukrep je bilo treba izvesti do 24. septembra 1941.¹⁶⁰ Ko je Dorfmeister sredi septembra to nalogo sporočil županom, je iz odvzema izvzel protestantske matične knjige. Rok za odvzem je skrajšal do 20. septembra 1941, razen za tiste knjige, ki so jih še uporabljali in jih je bilo treba izročiti do 30. septembra 1941.¹⁶¹

Kot že rečeno, 1. oktobra 1941 ni prišlo do formalnopravne priključitve zasedenih slovenskih pokrajin k nemškemu rajhu. Zato tudi ni prišlo do predvidene splošne uvedbe vsega nemškega prava v Spodnjo Štajersko, med drugim tudi zakona o osebem stanu. Zato je šef civilne uprave 30. septembra 1941 izdal odredbo o uvedbi državnega vodenja matičnih knjig in porok pred matičarjem. Do predvidene uvedbe prava o osebem stanu, naj bi veljalo: 1. da se za vpis porok, rojstev in smrti določa državno vodenje matičnih knjig; 2. da glede porok še dalje veljajo določbe odredbe z dne 16. junija 1941; 3. da so poroke lahko le pred županom občine, v katero sodi ženin; 4. da rojstva in smrti vpisuje v matične knjige župan ali njegov namestnik; 5. da župan kot matičar vodi tudi rojstno poročno in mrliško knjigo; 6. da za naloge državnega vodenja matičnih knjig lahko župan uporablja že zdaj za matičarja predvidenega človeka in njegovega namestnika; 7. da za državo veljajo samo tiste zakonske zveze, ki so sklenjene pred županom, in tozadevne listine, ki jih izda župan.

Čeprav je uradni list to odredbo objavil šele 8. oktobra, je začela veljati že 1. oktobra.¹⁶² Ob začetku veljavnosti odredbe je šef civilne uprave izdal odlok, s katerim je opozoril na svojo odredbo s prejšnjega dne in povedal, da je do uvedbe prava o osebem stanu matičar župan, ki tudi osebno opravlja poroke in zapisuje rojstva in smrti v matične knjige. K delu lahko za namestnika pritegne uradnika, ki ga je predvidel za bodočega matičarja, in njegovega namestnika. Poudaril je, da mora »imeti poroštvo za to, da bosta vpisovanje in poroka opravljena v redu, opirajoč se na določbe prava o osebem stanu.« (Podčrtano v izvorniku.) Da bi pojasnil nekatera vprašanja, je Dorfmeister 17. oktobra sklical pogovor vseh županov in bodočih matičarjev. Ker o tem nimamo zapisnika, ne vemo, za kakšna vprašanja je šlo.¹⁶³ Le v časniku Marburger Zeitung lahko zasledimo tole novico: »V petek, 17. oktobra, je bil v občinski hiši v Celju

¹⁵⁸ ARS-II, Ld. Cilli, f. 15/1, pol. kom. Celje, Zl. 1 c: 1 VO-41 z dne 4. 9. 1941, Einführung des Personen-Standrechtes und Errichtung der Standesämter.

¹⁵⁹ ARS-II, Ld. Cilli, f. 11/V, CdZ, U/I Sta 3/47-1941 z dne 9. 9. 1941, Führerbilder für Standesämter.

¹⁶⁰ ARS-II, Ld. Cilli, f. 11/V, CdZ, U/I Sta 3/51 z dne 9. 9. 1941, Kirchenbücher, Einziehung.

¹⁶¹ ARS-II, Ld. Cilli, f. 15/1, pol. kom. Celje, Runderlass Nr. 87 z dne 16. 9. 1941, Einziehung der Kirchenbücher.

¹⁶² VABl. Ustmk., 1941, Nr. 44, 8. 10. 1941, Verordnung über die Einführung der staatlichen Matrikenführung und standesamtlicher Trauungen, 1. Oktober 1941.

¹⁶³ ARS-II, Ld. Cilli, f. 15/1, CdZ, U/I Ma 124/1-1941 z dne 1. 10. 1941; pol. kom. Celje, Zl. 1/2b: Ma 1-1 z dne 13. 10. 1941, Runderlass Nr. 120, Einführung der staatlichen Matrikenführung.

prvi sestanek bodočih matičarjev celjskega okrožja. Uvedeni so bili v svoje bodoče delo. Inšpektor Lehnert jih je s temeljnimi izvajanjem vpeljal v naloge matičarjev.«¹⁶⁴

V pripravah na popolno državno matično službo je Lehnert imel več tečajev s predvidenimi matičarji in njihovimi namestniki. Takšen tečaj je bil npr. 17. oktobra 1941 v »okrožni hiši« v Celju. Po nagovoru Dorfmeisterovega namestnika dr. Heckeja je govoril Lehnert »o vprašanih, ki izhajajo iz odredbe o državnem vodenju matičnih knjig«. Na njegovo spodbujanje županov k čimprejšnji ureditvi poročnih dvoran, »da bi te napravile preprost, vendar dostojanstven vtis, ko bodo matičarji predvidoma 1. 11. 1941 začeli delovati«, jih je mnogo odgovorilo, da to ne bo mogoče, ker so prepozno dobili tozadevna navodila šefa civilne uprave.¹⁶⁵

O nalogah matičnih uradov je Lehnert večkrat govoril na delovnih sestankih županov, tako prvič 31. 7., nato 20. 9. in 21. 11. 1941 ter 12. 1., 7. 2., 14. 3. in 11. 4. 1942.¹⁶⁶ Imel je tudi nekaj sestankov z župani kot bodočimi matičarji in z njihovimi namestniki. Tako je 7. novembra 1941 pojasnjeval vodenje matičnih knjig in tudi način odpravljanja zamud pri vpisovanju rojstev in smrti, kar kaže na težave pri vzpostavljanju matične službe ob pričakovanju splošne uvedbe nemškega prava ob priključitvi Spodnje Štajerske k nemškemu rajhu. Ko je nato poročal o tem sestanku, je povedal: »Potem ko pravo o osebnem stanu in pravo o zakonu proti pričakovanju 1. t. m. še nista začela veljati in matičarji še niso uvedeni v svoje urade, se ne sme, kot mi je znano iz nekaterih primerov, še naprej odlašati s pogajanjem o oklicih in sklepanju zakonske zveze, temveč jih je po odredbi šefa civilne uprave z dne 30. 9. 1941 – Uradni list šefa civilne uprave št. 44 – treba opraviti. Poroke mora opraviti župan – matičar«. Osebe, ki so predvidene za matičarje in njihove namestnike, je poudaril, so do nadaljnjega dodane županom kot pomožne moči za opravljanje matičarskih nalog in ne smejo samostojno opravljati uradnih poslov in tudi niso pooblaščenke podpisovati uradnih aktov. Lehnert je takrat tudi opozoril bodoče matičarje na Uibettreitherjevo odredbo o nemškem načinu pisanja krstnih imen in priimkov z dne 20. 10. 1941: »Župani in drugi uradniki ter nameščenci v občinah morajo tudi drugače paziti na to, da izginejo slovenska pisna znamenja in table z imeni, napovedi in drugi napisi in se nadomestijo z nemškimi. Pri tem morajo pomagati občanom in skrbeti za to, da ponemčenje ne bo samovoljno, temveč strogo po predpisih omenjene odredbe.«¹⁶⁷

Čeprav naj bi matični uradi začeli poslovati 1. oktobra 1941, so najbrž začeli šele 10. oktobra. Kasneje so namreč iz Gradca zahtevali seznam porok, ki so jih opravili samo župnijski uradi med 1. in 10. oktobrom 1941.¹⁶⁸ Sredi decembra 1942 pa je šef civilne uprave odločil, da imajo samo cerkveno opravljene poroke v omenjenem času »polno veljavo tudi za državno področje.«¹⁶⁹ Ko so 29. septembra 1941 v časniku Marburger

¹⁶⁴ Mbg. Ztg., št. 104, 20. 10. 1941.

¹⁶⁵ ARS-II, Ld. Cilli, f. 10/1, Lehnertovo poročilo 17. 10. 1941.

¹⁶⁶ ARS-II, Ld. Cilli, f. 10, pol. kom. (dež. svet.) Celje, delovni pogovori z župani 1941–1943.

¹⁶⁷ ARS-II, Ld. Cilli, f. 10/1, Lehnertov zapisnik sestanka 7. 11. 1941.

¹⁶⁸ ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/II, CdZ, la 105 P 483/8-42 z dne 3. 9. 1942; dež. svet. Celje, III-2b-VO-23/1-1942 z dne 12. 9. 1942, Runderlass Nr. 251, Kirchliche Eheschliessungen in der Zeit vom 1. 10. 1941 – 10. 10. 1941.

¹⁶⁹ ARS-II, Ld. Cilli, f. 77/1, CdZ, 105/Allg. 23/537-1942 z dne 16. 12. 1942; dež. svet. Celje, III-2b-VO-31/1-1942, Dorfmeisterovo pismo matičnemu uradu Rogaska Slatina 31. 12. 1942.

Zeitung objavili novico, da bosta 1. oktobra v Celju začela delovati okrajno sodišče in matični urad, so v istem časniku že 2. oktobra razglasili, da »to sporočilo ne ustreza dejstvom« in da bodo začetek poslovanja pravočasno uradno razglasili.¹⁷⁰ Vendar o začetku poslovanja matičnega urada Celje v časniku ni bilo nobenega uradnega sporočila več. Objavili so le kratko novico, da je bila v soboto, 15. novembra dopoldne, v Celju prva civilna poroka in tudi navedli imeni poročenega para.¹⁷¹

Da so matični uradi tudi z zakasnitvijo lahko začeli poslovati, so morali biti vsaj začasno imenovani njihovi matičarji. Kot pričajo ohranjeni viri, so vprašanje matičarjev reševali tja do srede leta 1942, personalno pa pač ob vsaki spremembi župana ali njegovega namestnika. Celjski župan Himmer je npr. o tem poročal: »S svojim poročilom 4. septembra sem za matičarja predlagal nameščenca Hansa Mirtha, upokojenega stotnika, in za njegovega namestnika nameščenca Eduarda Lokoschegga. Medtem pa so poslali v Spodnjo Štajersko za matičarja višjega občinskega inšpektorja Rudolfa Götzeja iz Neuhagna pri Berlinu in ga določili za službovanje v Celju. On je na svojem službenem mestu dolgo vrsto let delal kot matičar. Zato predlagam za matičarja višjega občinskega inšpektorja Götzeja, za namestnika pa nameščenca, upokojenega stotnika Mirtha in prosim, da pri višji nadzorni oblasti izposlujete njuno imenovanje.«¹⁷² Dorfmeister je prepis Himmerjeve vloge res poslal v Maribor, čeprav je medtem že izšla Uiberreitherjeva odredba, po kateri so morali župani prevzeti funkcijo matičarjev. Himmerju pa je Dorfmeister predlagal, naj k matičarju Götzeju poleg Lokoschegga imenuje še kakšnega namestnika.¹⁷³ Ta je šele 19. decembra za drugega namestnika predlagal Josefa Stengla, ki je bil takrat tudi vodja mestnega prehranjevalnega urada v Celju. Ker je predvideval še kadrovske spremembe, je odsvetoval, da bi za Stenglovo imenovanje zaprosili šefa civilne uprave.¹⁷⁴

Kaže, da se je Himmer 17. decembra 1941 že moral sprijazniti s tem, da mora prevzeti funkcijo matičarja. »Zaradi velikega števila primerov rojstva in smrti tukaj, konkretno v deželni bolnišnici, bom zelo obremenjen in bo moje drugo res obsežno uradovanje zelo ohromljeno.« Zato je prosil, naj dovolijo, da ga bo pri vpisovanju rojstev in smrti lahko nadomeščal namestnik Götze, ki da je tega posla vešč in je predviden tudi za bodočega matičarja. Šef civilne uprave je to 3. januarja 1942 tudi dovolil.¹⁷⁵ Čez tri mesece je Himmer pisno obnovil predlog za svojega drugega namestnika Stengla, medtem ko o Lokoscheggu ni več pisal.¹⁷⁶ Takrat pa se je že bližal čas za splošno imenovanje komisaričnih matičarjev celjskega okrožja.

Da delo matičnih uradov v začetku ni teklo tako gladko, kot so predvidevali, pričajo obsežna, pet strani dolga Lehnertova navodila (podpisal jih je seveda Dorfmeister) iz srede decembra 1941. V njih je ponovno zabičal, da se smejo poroke opraviti samo v

¹⁷⁰ Mbg. Ztg., št. 244 in 247, 29. 9. in 2. 10. 1941.

¹⁷¹ Mbg. Ztg., št. 292, 17. 11. 1941. V Mariboru je bila prva takšna poroka 18. oktobra 1941.

¹⁷² ARS-II, Ld. Cilli, f. 70, Himmerjevo pismo Dorfmeistru, 431/1941 Pers. z dne 13. 10. 1941; pol. kom. Celje, I/2b: Sa 3-1 z dne 15. 10. 1941, Dorfmeisterovo pismo šefu civ. upr.

¹⁷³ ARS-II, Ld. Cilli, f. 70, pol. kom. Celje, I/2b: Sa 3-1 z dne 15. 10. 1941.

¹⁷⁴ ARS-II, Ld. Cilli, f. 70, Himmerjevo pismo Dorfmeistru, Pers. 431/2-3/41 z dne 19. 12. 1941.

¹⁷⁵ ARS-II, Ld. Cilli, f. 70, Himmerjevi pismi Dorfmeistru in šefu civ. upr. 17. in 19. 12. 1941; pismo šefa civ. upr., U/VI Go 19/5-1941 z dne 3. 1. 1942.

¹⁷⁶ ARS-II, Ld. Cilli, f. 70, Himmerjevo pismo Dorfmeistru, Pers., 431/2-41 z dne 17. 3. 1942.

občini, v kateri prebiva ženin in v nobenem primeru kje drugje. Zaročenca si morata priskrbeti potrdilo, da sta stalna ali začasna člana Štajerske domovinske zveze. Potrdilo velja le tri mesece in ga je treba predložiti pred prvim oklicem. Pravico do oprostitve oklica ali za skrajšanje oklicne dobe ima samo politični komisar.

Do srede decembra pa so vendarle imeli pripravljene uradne žige komaj za polovico matičnih uradov. Čeprav še niso do konca uredili poročnih dvoran, so zakoncema že podeljevali Hitlerjevo knjigo *Mein Kampf* in tudi tako večali njeno naklado. Niso pa še uporabljali predpisov druge odredbe o izvajanju zakona o zdravi zakonski skupnosti (*Ehegesundheitsgesetz*) kot v Nemčiji od 22. oktobra 1941 in si zato zaročencema še ni bilo potrebno priskrbeti potrdila zdravstvenega urada, da ni zdravstvenih pomislekov za sklenitev zakonske zveze (*Eheunbedenklichkeitsbescheinigung*). Vseeno pa so morali zdravstveni uradi še naprej po ustaljenem postopku na predpisanem obrazcu B 142 obveščati matične urade. Če je šlo za utemeljen sum, da ima eden od zaročencev kakšno nalezljivo ali dedno bolezen, je bilo treba zahtevati potrdilo glede zdravstvenih pomislekov za sklenitev zakonske zveze. Župan kot matičar je moral pred začetkom postopka za sklenitev zakonske zveze zahtevati od zaročencev izjavo, pri kateri krajevni skupini Štajerske domovinske zveze sta bila pred sprejemno komisijo.¹⁷⁷

Šlo je torej za strogi nadzor nad porokami, da se tisti, ki so ali še bodo po odredbi ministrskega sveta za obrambo z dne 14. oktobra 1941 postali nemški državljani, ne bi poročali s tujci ali t. i. zaščiteni, ali pač obratno, pa tudi za to, da se ne bi poročali dedno bolni. Kot bomo videli, so nadzor še poostriili z drugimi zakonskimi določbami. Ker so bila še nekatera nejasna vprašanja, je Uiberreitherjev poverjenik za rasna vprašanja dr. Waluschek-Wallfeld telefonično sporočil Dorfmeistru, naj županom da dodatna navodila za izdajanje dovoljenj za poroke, in to: a) če sta oba zaročenca nemška državljana in člana NSDAP, morata tudi imeti dovoljenje, ki ga po pooblastilu šefa civilne uprave izda župan; b) če sta oba zaročenca nemška državljana, pa nista člana NSDAP, mora sklenitev zakonske zveze odobriti sam šef civilne uprave, kar pa ne velja za *Volksdeutscherje* in Štajerce; c) če je eden od zaročencev član NSDAP in drugi stalni ali začasni član Štajerske domovinske zveze, lahko poroko dovoli župan; č) če je eden od zaročencev član NSDAP in drugi še ni dobil članske izkaznice Štajerske domovinske zveze, lahko dovoli poroko samo šef civilne uprave.¹⁷⁸

Torej, mnogo napisanega o porokah, a zelo malo o ločitvah. Na Dorfmeistrovo vprašanje z dne 14. avgusta 1941, ki ga ne poznamo, je odgovoril vodja celjskega urada pooblaščenca za izvedbo pravovarstvenih ukrepov pri šefu civilne uprave Dully. Pojasnil je, da ločitve zakonske zveze pač niso možne, ker še niso uvedli rednih sodišč. V zelo nujnih primerih je za dovoljenje pristojen poverjenik za izvedbo pravovarstvenih ukrepov dr. Gerchard Amlacher v Mariboru. Sam Dully je sodil, da ločitve niso posebno nujne in lahko kandidati počakajo na uvedbo rednih sodišč, kar naj bi se predvidoma zgodilo 15. oktobra 1941 (torej po predvideni formalnopravni priključitvi).¹⁷⁹ Šele po

¹⁷⁷ ARS-II, Ld. Cilli, f. 11/V, pol. kom. Celje, III-2b-Sa-4/5-1941 z dne 15. 12. 1941, Runderlass Nr. 174, Standesamtswesen.

¹⁷⁸ ARS-II, Ld. Cilli, f. 15/I, pol. kom. Celje, III-2b- Ea-12/1-1941 z dne 19. 12. 1941, Runderlass Nr. 179, Genehmigung bei Eheschliessungen.

¹⁷⁹ ARS-II, Ld. Cilli, f. 11/I, Dullyjevo pismo Dorfmeistru G.Zl.Nc 94/41 z dne 19. 8. 1941.

izidu odredb o začasni ureditvi civilnega prava v Spodnji Štajerski in o posebnem vzroku za ločitev zakona v Spodnji Štajerski z dne 23. marca 1942 je šef civilne uprave dovolil ločitev zakoncu, ki ima nemško državljanstvo, in to pod pogojem, da je njegov zakonski drug v tujini in se domneva, da se ne bo več vrnil v Spodnjo Štajersko.¹⁸⁰

Potem ko je bilo že povsem jasno, da še precej časa ne bo priključitve zasedenih slovenskih pokrajin k nemškemu rajhu in ko je nemško notranje ministrstvo izdalo izvedbeni odlok k odredbi o državljanstvu v zasedenih slovenskih pokrajinah, je šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko marca 1942 izdal nekaj pomembnih odred, s katerimi je nekaj področij nemškega prava razširil na Spodnjo Štajersko. Z odredbami 24. in 25. marca je uvedel nemško vojno pravo in z njim tudi vojaško obveznost, obveznost služenja v državni delovni službi (Reichsarbeitsdienst), posebno delovno obveznost za t. i. zaščitence in nürnberške rasne zakone.¹⁸¹ Tukaj je za nas pomembna odredba o uvedbi nürnberških rasnih zakonov, ki v prvem členu pravi: »V Spodnji Štajerski se nürnberški rasni zakoni, določbe za obvarovanje pred dedno bolnim naraščanjem in za zaščito dednega zdravja nemškega ljudstva, dalje pravo o osebnem stanu in družini uporabljajo na način, kakršen velja v pokrajini Štajerski.« Če se ne morejo uporabljati neposredno, se morajo smiselno. V tretjem členu je ukazal, da se smejo t. i. zaščitenci veljavno poročati samo z dovoljenjem nižjih upravnih organov. Pridržal si je pravico, da k odredbi izda potrebna navodila. Ko 1. aprila 1942 začne veljati ta odredba, se razveljavita odredbi o sklenitvi zakonske skupnosti z dne 16. junija 1941 in o uvedbi državnega vodenja matičnih knjig in porokah v matičnih uradih z dne 30. septembra 1941.

Kot vidimo, je šele zdaj uvedel pravo o osebnem stanu, ni pa nikjer navedel njegovih določb. Enako je bilo z uvajanjem prava, ki je veljalo v Zgornji Štajerski: nikdar ni objavil njegovih določb.

Napovedana navodila k odredbi o uvedbi nürnberških rasnih zakonov je dr. Uiberreither sporočil ustno (!) deželnim svetnikom. Dorfmeister jih je sporočil županom 20. aprila 1942. Prepovedal je poroke med funkcionarji NSDAP, okrožnimi in krajevnimi vodji Štajerske domovinske zveze, vodji vermanšafta od šturmfirerja dalje ter uradniki povzdignjene in višje službe z nemškimi državljani na preklic. Prepovedal je tudi poroke nemških državljanov z zaščitenci. Dovolil pa je poroke med t. i. zaščitenci, vendar po predhodnem dovoljenju deželnega svetnika, seveda le če ni rasnih ali dednobioloških pomislekov, za kar se lahko zahteva spričevalo o sposobnosti za zakon (Ehetauglichkeitszeugniss). Vse matične knjige in državne knjige o osebnem stanu, ki se vodijo od 1. 10. 1941, je ukazal Dorfmeister, morajo župani izročiti matičarjem.

¹⁸⁰ VABl. Ustmk., 1942, Nr. 75, 30. 3. 1942, Verordnung über die einstweilige Regelung der bürgerlichen Rechtspflege in der Untersteiermark, 23. März 1942, Verordnung über einen besonderen Ehescheidungsgrund in der Untersteiermark, 23. März 1942.

¹⁸¹ VABl. Ustmk., 1942, Nr. 75, 30. 3. 1942, Verordnung über die Einführung des Wehrrechtes in der Untersteiermark, 24. März 1942, Verordnung über die Einführung des Reichsarbeitsdienstes in der Untersteiermark, 24. März 1942, Verordnung über die Sonderdienstpflicht von Schutzangehörigen in der Untersteiermark, 24. März 1942, Verordnung über die Einführung der Nürnberger Rassengesetze, der Bestimmungen zur Verhütung erbkranken Nachwuchses und zum Schutze der Erbgesundheit des deutschen Volkes, ferner des Personenstands- und Familienrechtes in der Untersteiermark, 25. März 1942.

Uvedba rasnih zakonov je takrat najbolj prizadela t. i. zaščitence. O njih je Walluschekov sodelavec Wilfried Hofmann pisal Dorfmeistru: »Uradni list 75 z dne 30. III. 1942 je odpravil odredbo z dne 16. VI. 1941 o sklepanju zakonskih zvez v Spodnji Štajerski. Odredba o uvedbi nürnberških rasnih zakonov v Spodnji Štajerski ima zdaj za posledico, da se zaščitenci, to so takšni, ki so od rasnopolitičnega urada dobili sklep o zavrnitvi (sprejema v Štajersko domovinsko zvezo; op. p.), ali pa takšni, ki še niso stopili v zvezo s Štajersko domovinsko zvezo, ne morejo poročiti z časasnimi ali stalnimi državljani. Zato so njihove vloge na šefa civilne uprave zamen.« Tisti, ki jim je bila v času od 1. 7. 1941 do 30. 3. 1942 vloga za poroko zavrnjena, pa so medtem postali člani Štajerske domovinske zveze, so se lahko poročili, če za to ni dednozdravstvenih zadržkov ali »če med obema poročencema ni prevelika razlika v starosti.«¹⁸² Torej so poleg že znanih zadržkov hoteli uveljaviti še novega, starostnega.¹⁸³

Izidu vseh navedenih odredb šefa civilne uprave iz marca 1942 je v celjskem okrožju sledilo »komisarično imenovanje matiçarjev in njihovih namestnikov«. To je bilo začasno imenovanje, ki ga je Dorfmeistru ustno zaupal dr. Uiberreither in ga je Dorfmeister v ciklostiliranih odločbah, ki jih je izdal 15. aprila 1941, tudi navedel. Za komisaričnega matičarja v mestu Celje je imenoval župana Himmerja in za njegove namestnike Götzeja, Mirtha in Stengla, o katerih je tekla beseda že jeseni 1941. Če se je prej matičar podpisoval »župan kot matičar« ali »župan kot vodja matičnih knjig«, se je odslej podpisoval »matičar«.¹⁸⁴

V svojem odloku št. 100 z dne 20. aprila 1942, katerega del smo že navedli, je Dorfmeister (spet po Uiberreitherjevem ustnem naročilu) do 25. aprila zahteval od županov predloge za končno imenovanje matiçarjev, kajti »pri odločanju, ali je kdo sposoben za matičarja, je treba praviloma upoštevati rezultat praktičnega časa za izobraževanje ali posebno preizkušnjo«.¹⁸⁵ Predlogi županov so ohranjeni, med njimi tudi Himmerjev, ki je zelo zanimiv, ko med drugim pravi: »Na svoje imenovanje za komisaričnega matičarja sem gledal kot na prehodno imenovanje, ker mi kot komisaričnemu županu mesta s skoraj 20.000 prebivalci, ki kot južna trdnjava velikega nemškega rajha vidi pred seboj prihodnost in izgradnjo, naloge naraščajo in še bodo naraščale. Matični urad mesta Celje mora voditi za to usposobljen strokovnjak in praktično izobražen uradnik, ki se posveča samo matičarstvu. Za primerjavo navajam številke, da je bilo v Celju od 1. januarja pa do tega poročila v matičnem uradu 53 porok in 578 vpisov porok in smrti.« Za svojega namestnika je predlagal Götzeja, roj.

¹⁸² ARS-II, Ld. Cilli, f. 72/1, Hofmannovo pismo W/M 221/4835 z dne 12. 5. 1942; dež. svet. Celje, III-2b, okrožnica županom 3. 6. 1942.

¹⁸³ Ko je župan iz Žalca 26. 11. 1942 odrekel možnost poroke dvema kandidatoma, ker je nevesta že prestopila 40. leto starosti, je vodja zdravstvenega doma v Celju dr. Richard Weikmann protestiral, češ da se lahko možnost poroke odreče le iz zdravstvenega in ne samo iz starostnega razloga. Ko se je neko dekle iz Šoštanja hotelo poročiti, da ji ne bi bilo treba iti v državno delovno službo (RAD), župan ni dovolil poroke in je sporočil v Celje: »Zaročenka kaže zelo mlad, nezrel vtis in nemščine splah ne obvlada. Celotna pojava kaže antisocialno in antinacionalno vedenje, da ni osnove za zakon.« V Celju so s tem soglašali in sklenili sporočiti v Gradec, da zaročenko čimprej vpokličejo v državno delovno službo.

¹⁸⁴ ARS-II, Ld. Cilli, f. 70, dež. svet. Celje, III-2b-Allg. 27/42 z dne 15. 4. 1942, odločba o imenovanju matičarja in namestnikov mesta Celje.

¹⁸⁵ ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/1, dež. svet. Celje, III-2b-Allg.-28/1-1942 z dne 20. 4. 1942, Runderlass Nr. 100, Standesamtswesen.

18. 6. 1885 v Altlandsbergu, odrejenega iz Berlina - Neuenhagna v Celje, ki je bil od 1908 do 1931 matičarjev namestnik in od 1931 dalje matičar ter se udeležil 2 tečajev za matičarje. Predlagal pa je tudi, naj bi na njegovo mesto poklicali matičarja iz Berlina - Birkenwerderja Norberta Gottschalka, ki bi ga bil pripravljen vzeti za samega matičarja. Za drugega namestnika je predlagal upokojenega jugoslovanskega stotnika Hansa Mirtha, roj. 8. 4. 1887 v Ljubljani, ki da je v matičnem uradu zaposlen že od septembra 1941. Tretji namestnik naj bi bil tudi upokojeni jugoslovanski stotnik Josef Stengl, roj. 20. 6. 1884 v Vinkovcih, ki da tudi že od 15. 2. 1942 dela v celjskem matičnem uradu. Tudi občinsko nameščenko Mario Trawirko, roj. 9. 3. 1913 v Trstu, ki je bila do 15. 7. 1931 kot ena redkih Nemk zaposlena v celjski mestni upravi, bi lahko upoštevali za namestnico.¹⁸⁶

Kaže, da se je Himmer julija 1942 res znebil Götzeja,¹⁸⁷ vendar ga ni nasledil Gottschalk iz Berlina, temveč Friedrich Bagusat iz občinske uprave Schildow, ki ga je notranje ministrstvo v Berlinu 20. julija 1942 odredilo za matičarja v Celju in ga je Himmer 28. julija določil za svojega namestnika.¹⁸⁸ Ko je Bagusat odšel iz Celja, ga je 22. marca 1943 nasledil mestni višji inšpektor Wilhelm Bergmann iz Ostrowa v Povartju na Poljskem, ki je, kot kaže, ostal v Celju do konca vojne.¹⁸⁹

Kot smo videli na primerih dr. Lehnerta, Götzeja, Bagusata in Bergmanna, je notranje ministrstvo pošiljalo v Celje za matičarje same Nemce iz rajha in ne iz kakšne avstrijske pokrajine. Morda se tudi v tem zrcali pomen tega področja za nacistične namene.

Matičarje in njihove namestnike so občasno poklicali v Celje na t. i. šolanje. Šele čez poldrugo leto so določbe o poenostavitvi uradovanja na področju osebnega stana z dne 22. junija 1942 sklenili uveljaviti tudi v Spodnji Štajerski in so poslej bili deželni svetniki pristojni za imenovanje matičarjev in njihovih namestnikov.¹⁹⁰ Vse matičarje in njihove namestnike so v letu 1943 sprejeli v uradniško delovno razmerje, če že prej niso bili v njem, jih zaprisegli in jim podelili tovrstne listine.¹⁹¹

Matičarji, ki so bili seveda vsi Nemci, so morali strogo spoštovati zahtevo, da se v matičnih uradih govori in piše samo nemško.¹⁹² Držati so se morali tudi določb

¹⁸⁶ ARS-II, Ld. Cilli, f. 70, Himmerjevo pismo 2523/1-1942 Dorfmeistru 25. 4. 1942.

¹⁸⁷ Dne 31. 7. 1942 so Götzeju izstavili potrdilo o njegovem delovanju na matičarskem področju v mestu Celje.

¹⁸⁸ ARS-II, Ld. Cilli, f. 70, Pers. 379/1-42 z dne 28. 7. 1942.

¹⁸⁹ ARS-II, Ld. Cilli, f. 70, Pers. 89/3-1943, Himmerjevo pismo Dorfmeistru 23. 3. 1943.

¹⁹⁰ ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/IV, dež. svet. Celje, I-Bev. 2-Allg.-50/1-1943 z dne 27. 11. 1943, Runderlass Nr. 304, Bestellung der Standesbeamten.

¹⁹¹ Listine so imele tole vsebino v nemščini: »Sklicujoč se na uradniško razmerje vas (ime in priimek; op. p.) kot častnega uradnika imenujem za matičarjevega namestnika. Listino podpisujem v pričakovanju, da bo imenovani zvesto svoji službeni prisegi izpolnjeval svoje službene dolžnosti in opravičil zaupanje, ki se mu izkazuje s tem imenovanjem. Obenem je lahko prepričan o posebni firerjevi zaščiti.« (ARS-II, Ld. Cilli, f. 69/III, listina za upravnika šole Alfreda Karla Lödlerja, v Celju, dne 30. 7. 1943.

¹⁹² Odvetnik dr. Georg Skoberne je 17. 9. 1941 prijavil Dorfmeistru, da mu je stranka prinesla krstni list v slovenščini, ki ga je izdal župnijski urad Sv. Rupert nad Laškim (podpisan je bil kaplan Franc Slana). »Začudil sem se, da ga je izdal 23. junija t. l., torej v tretjem mesecu po prevratu in da navedeni župnijski urad domnevno še danes uraduje v slovenščini.« Dorfmeister je naročil županu v Laškem, naj opozori župnika na obveznost uradovanja v nemščini in naj mu za ponoven primer zagrozi s kaznijo. To je župan 19. 9. 1941 hotel storiti s pismom, ki pa omenjenega kaplana ni več doseglo. (ARS-II, Ld. Cilli, f. 77, Skobernetovo pismo

Uiberreitherjeve odredbe o nemških krstnih imenih in o nemški pisavi priimkov. Vloge za spremembo priimkov so iz občin prek dr. Lehnerta ali samega Dorfmeistra romale v Maribor k že omenjenemu dr. Walluscheku-Wallfeldu ali v urad šefa civilne uprave v Gradec, a le redko kateremu prosilcu so ugodili. Šef civilne uprave si je z odlokom 16. maja 1942 pridržal pravico, da odloča tudi o vseh vlogah za spremembe podatkov v starih matičnih knjigah.¹⁹³ Čez nekaj dni je zahteval, da župani sporočajo dr. Walluscheku-Wallfeldu v Maribor za čas od 1. aprila 1942 dalje podatke o rojstvih nezakonskih otrok, če je eden od staršev t. i. zaščitenelec ali če se zdi dvomljivo državljanstvo.¹⁹⁴

Matični uradi so morali voditi tudi dvojnike matičnih knjig (Zweitbücher), dvojniki starejših knjig pa so ostali pri škofijskem ordinariatu v Mariboru. Ko je Dorfmeister vprašal urad šefa civilne uprave, ali je treba sporočila, overjene prepise ali obrobne pripombe, ki jih je treba vnesti v starejše matične knjige, pošiljati ordinariatu, so 31. avgusta 1943 iz Gradca odgovorili, »da župnijski uradi ne opravljajo več nobenih matičnih funkcij, zato ni treba lavantinskemu ordinariatu v Mariboru pošiljati nobenih sporočil za nadaljnje vodenje dvojnikov.«¹⁹⁵ Šef civilne uprave pa je 12. decembra 1943 pisal škofijskemu ordinariatu v Mariboru, da po njegovi odredbi vodijo matično službo državni matični uradi, »samo dvojniki pred 1. 10. 1941 so še v tamkajšnjem varstvu in je do sedaj obrobne pripombe in popise vodil knezoškofijski ordinariat. Sedanja nastanitev dvojnikov je nezadostna, ker so ti zasilno spravljani v bivšem konjskem hlevu«. Zato je ukazal, naj jih ordinariat do 15. februarja 1944 izroči uradam pristojnih deželnih svetnikov, istočasno pa je o tem obvestil deželne svetnike in zahteval, da mu do omenjenega roka poročajo o izvršitvi.¹⁹⁶ Na ordinariatovo vprašanje z dne 12. januarja, kam bodo spravili dvojnike, je urad šefa civilne uprave odgovoril, da jih bodo odpeljali v grad Hrastovec (Gutenhag) pri Št. Lenartu v Slovenskih goricah, za kar je šef pooblastil deželnega svetnika za mariborsko podeželsko okrožje dr. Engelharta.¹⁹⁷ Čez deset dni je Hans Nuck iz urada poverjenika za rasna vprašanja v Mariboru obvestil deželne svetnike o odvozu dvojnikov v Hrastovec – česar, kot kaže, še niso opravili – in obljubil, da bo nato sklical pogovor o vprašanih odvoza dvojnikov.¹⁹⁸ Obljubljeni pogovor naj bi bil 24. aprila 1944 popoldne v Mariboru, medtem ko bi si matičarji dopoldne ogledali spravljene dvojnike v Hrastovcu, vendar o pogovoru samem nimamo podatka.¹⁹⁹ Pač pa vemo za sestanek matičarjev iz vse Spodnje Štajerske v Mariboru 2. junija 1944, na katerem so trije visoki uradniki odgovarjali na vprašanja matičarjev. Tako zvemo, da

17. 9. 1941; Dorfmeistrovo pismo županu Laškega 17. 9. 1941; županovo pismo župnijskemu uradu 19. 9. 1941 in Dorfmeistru 27. 9. 1941).

¹⁹³ ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/I, CdZ, Ia 105/I-Allg. 7/3-1942 z dne 16. 5. 1942; dež. svet. Celje, III-2b-VO-6/1-42 z dne 28.5.1942, Runderlass Nr. 148, Berichtigung der Einträgen in den Kirchenmatriken und in den staatlichen Personenstandsbüchern.

¹⁹⁴ ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/II, CdZ, Ia 195 Allg. 23/463-42 z dne 20.5. 1942; dež. svet. Celje, III-2b-VO-8/1-42 z dne 18. 6. 1942, Meldung ausserehelichen Geburten an den Chef der Zivilverwaltung.

¹⁹⁵ ARS-II, Ld. Cilli, f. 69/II, CdZ, Ia U/VII Ma 1/16-1943 z dne 31. 8. 1943; drž. Svet. Celje, I Bev. 2-M-11/2-1943 z dne 11. 9. 1943, Runderlass Nr. 245, Nachträge für die Matrikenzweitbücher.

¹⁹⁶ ARS-II, Ld. Cilli, f. 69/II, CdZ, U/VII Ma 1/18-1943 z dne 12. 12. 1943, Abgabe der Zweitbücher an die Landratsämter.

¹⁹⁷ ARS-II, Ld. Cilli, f. 69/II, CdZ, Ia U/VII Ma 1/25-1944 z dne 11. 2. 1944, Abgabe der Zweitbücher.

¹⁹⁸ ARS-II, Ld. Cilli, f. 69/II, Nuckova okrožnica U. Z. N/K 215/5170 z dne 21. 2. 1944.

¹⁹⁹ ARS-II, Ld. Cilli, f. 69/II, Nuckova okrožnica dež. svetnikom U.Z. N/K 215/5170 z dne 21. 3. 1944.

npr. v Zgornji Štajerski nacisti župnijskim uradom niso pobrali matičnih knjig. Precej so govorili o vojaških porokah, o pritožbah, da enote ne sporočajo podatkov o padlih in ubitih, o porokah tujcev, podelitvi priimka nezakonskemu otroku, o 10-mesečni čakalni dobi ločencev na pravico do ponovne poroke, o možnostih za posmrtno poroko padlih vojakov itd.²⁰⁰

Potem ko so partizanske enote zavzele nekaj občinskih središč v Zgornji Savinjski dolini, na Pohorju in Kozjanskem, je poverjenik državnega rodoslovnega urada za Štajersko Hans Nuck v Mariboru 19. avgusta 1944 svetoval deželnim svetnikom, naj zaradi partizanske ogroženosti občinskih uradov poskrbijo, da se dvojniki matičnih knjig držijo ločeno od knjig. V prihodnje naj izdelajo še trojnik in ga pošljejo uradu deželnega svetnika.²⁰¹ To je Dorfmeistrov urad čez devet dni sporočil matičnim uradom.²⁰² Novembra 1944 pa je urad šefa civilne uprave ukazal vse matične knjige iz Spodnje Štajerske odpeljati v Murau-Stolzalpe.²⁰³ Dorfmeistrov urad je celjskemu matičnemu uradu to ukazal 5. januarja 1945.²⁰⁴ Tako je ta 21. februarja 1945 izročil deželnemu svetniku za odvoz v Murau 6 knjig iz leta 1944, 2. marca pa 35 matičnih knjig župnije sv. Danijela iz Celja, 4 knjige starokatoliške cerkve v Celju, 3 knjige matičnega urada v Celju, 8 knjig pravoslavne cerkve v Celju in 3 knjige c. in k. rezervne vojaške bolnišnice v Celju.²⁰⁵

Na temelju nacistične rasne teorije, da sta krvna povezanost prebivalstva in njegova rasna sestava osnovni gonilni sili v zgodovinskem razvoju neke pokrajine, so nacisti še posebej skrbeli za geneološko pomembno gradivo. Državni rodoslovni urad (Reichssippenamt) v Berlinu je že zgodaj po zasedbi Spodnje Štajerske poslal v Maribor svojega sodelavca Hansa Nucka, da pripravi ustanovitev okrožnih rodoslovnih uradov (Kreissippenamt) in za njih zbere matične in druge tovrstne knjige. Šef civilne uprave je namreč izdal odredbo o ustanovitvi okrožnih rodoslovnih uradov v Spodnji Štajerski.²⁰⁶ 3. februarja 1943 je dr. Walluschek-Wallfeld z okrožnico povprašal deželne svetnike, tudi Dorfmeistra, kako daleč so s pripravami na ustanovitev teh uradov. Povedal jim je, da bo vsak urad potreboval »okoli 2–3 prostore, v katerih bodo spravljene vse matične knjige, zbrane iz matičnih uradov, in kjer bo prostor za delo in razstavo listin«. Potreben bo tudi vodja urada, ki je lahko hkrati vodja delovnega področja o osebnem stanu, in glede na velikost okrožja 3 do 5 sodelavcev. Ko bo Walluschek-Wallfeld dobil sporočila, da so priprave končane, bo k Uiberreitherjevi odredbi izdal izvedbeni odlok.²⁰⁷

²⁰⁰ ARS-II, Ld. Cilli, f. 69/I, CdZ, Ia 105 C 2/18-1944 z dne 5. 7. 1944, Aktenvermerk über die Dienstbesprechung der Sachbearbeiter für Personenstandsangelegenheiten bei den Landratsämtern und dem Oberbürgermeister der Stadt Marburg/Drau, 2. Juni 1944.

²⁰¹ ARS-II, Ld. Cilli, f. 69/II, Nuckova okrožnica dež. svetnikom, št. 215 z dne 19. 8. 1944.

²⁰² ARS-II, Ld. Cilli, f. 69/II, dež. svet. Celje, I-Bev. 2-Allg.-14/1-1944 z dne 28. 8. 1944, Runderlass Nr. 168, Standesamtszweibücher.

²⁰³ ARS-II, Ld. Cilli, f. 69/II, Nuckova okrožnica U.Z. M/Ha 215/54 z dne 20. 11. 1944.

²⁰⁴ ARS-II, Ld. Cilli, f. 69/II, dež. svet. Celje, I-Bev. 2-Allg. – 3/13 z dne 5. 1. 1945.

²⁰⁵ ARS-II, Ld. Cilli, f. 69/II, Bergmannovo sporočilo dež. svetniku 21. 2. in 2. 3. 1945 s sezname matičnih knjig. Znan je tudi seznam 189 knjig iz 21 matičnih uradov celjskega okrožja z dne 19. 1. 1945, odpeljanih v Murau.

²⁰⁶ VABl. Ustmk., 1943, Nr. 2, 26. 1. 1943, Verordnung über die Errichtung von Kreissippenämtern in der Untersteiermark, 31. Dezember 1942.

²⁰⁷ ARS-II, Ld. Cilli, f. 69/IV, CdZ, U.Z. W/K 1555/2506 z dne 3. 2. 1943, Errichtung von Kreissippenämtern.

Dorfmeister je odgovoril, da v njegovem okrožju ni možnosti za ustanovitev takšnega urada, ker ni na voljo ne ljudi ne prostorov, ter prosil, naj ustanovitev takšnih uradov »odložijo do zmagovitega konca vojne«.²⁰⁸ Najbrž so podobno odgovorili tudi drugi deželni svetniki, saj nimamo podatkov, da bi v Spodnji Štajerski ustanovili kakšen rodoslovni urad.

Matični uradi so morali voditi tudi natančno statistiko o demografskih razmerah, tj. o rojstvih, porokah in smrti prebivalstva. Občasno so kakšne podatke objavili tudi v časniku Marburger Zeitung.²⁰⁹ Za obdobji 1. 7. 1941–30. 6. 1942 in 1. 7. 1942–30. 6. 1943 so morali na Dorfmeistrovo zahtevo z dne 12. 7. 1943 (Runderlass Nr. 183) poročati tudi o razmerju med številom rojstev in smrti, in to posebej za vse prebivalstvo svojega matičnega okoliša in posebej za dojenčke. Navesti so morali tudi vzroke za porast ali upad rojstev in umrljivost otrok. Župani – matičarji so navajali zelo različne vzroke.²¹⁰ Matični urad Celje je posredoval tele podatke:

- a) v obdobju 1. 7. 1941–30. 6. 1942 se je rodilo 841 in umrlo 531 oseb; v tem času pa je umrlo 106 otrok ali 19,96 %;
- b) v obdobju 1. 7. 1942–30. 6. 1943 se je rodilo 1031 in umrlo 600 oseb; v tem času je umrlo 117 otrok ali 19,50 %.

Te podatke je pojasnil takole:

»Celotno število umrlih od 1. 7. 1942 do 30. 6. 1943 je po mrliški knjigi za 363 enot večje. Pri teh vpisih pa gre za ustrelitve, ki sem jih v zgoraj navedenih številkah izpustil. Drugače bi to dalo napačno podobo.

Okoliščine, pojavi in ukrepi, ki vplivajo na rojstva zaviralno ali pospeševalno, so tile: V letu 1941/42 je učinkovalo zaviralno izseljevanje (beri: izganjanje Slovencev; op. p.). V nadaljnjem razvoju ni opaziti nazadovanja, čeprav bi, gledano biološko, lahko učinkovali stanovanjska stiska, vpoklici, zmanjšanje mesnih obrokov. Do sedaj se to še ni zgodilo, temveč beležimo nenehno stopnjevanje, čemur je vzrok uvedba posojil za zakonce, posebno pa otroški dodatek.«²¹¹

Nemški okupator je dvakrat opravil štetje prebivalstva, in to 10. oktobra 1941²¹² in 29. novembra 1942.²¹³ V primerjavi s številom prebivalstva poslednjega štetja v Kraljevini Jugoslaviji so bile demografske razmere v celjskem okrožju takšne:

²⁰⁸ ARS-II, Ld. Cilli, f. 69/IV, dež. svet. Celje, III-2b-Allg.22a/1-1943 z dne 15. 2. 1943.

²⁰⁹ Za mesec oktober 1941 je poročal, da se je v mestu Celje rodilo skupno 15 otrok, umrlo pa je 27 občanov in veliko število smrti utemeljil z bolnišnico. V samem mestu je bilo 12 smrtnih primerov in jih tudi imensko našteje. (Mbg. Ztg., št. 292, 17. 11. 1941).

²¹⁰ Matični urad z Dobrne je npr. poročal, da gre visok odstotek umrljivosti otrok pripisati njihovi prirojeni šibkosti, »ki jo pri kmečkem prebivalstvu pogojuje spočevanje večinoma pod alkoholom, kajti glavni pijači podeželskega prebivalstva sta jabolčnik in samorodnica«. Župan – matičar iz Vranskega pa je poročal, da je na njegovem območju »živahno gibanje rojstev in naj vplivata veselje do rojevanja pri prebivalstvu in državno/socialno/skrbstvo«.

²¹¹ ARS-II, Ld. Cilli, f. 69/IV, poročilo matičnega urada Celje 20. 7. 1943. V ohranjenih, a ne datiranih tabelah, so za mesto Celje še takšni podatki: a) 193 porok, 1157 rojstev in 576 smrt; b) 126 porok, 903 rojstva in 616 smrti. (Prav tam.)

²¹² VABI. Nr. 73, 22. 3. 1942, Bekanntmachung über die Erfassung der Wohnbevölkerung in der Untersteiermark vom 14. März 1942 in Nr. 89, 13. 7. 1943, Erfassung ... (Berichtigung).

²¹³ Ergebnisse der Bevölkerungsbestandsaufnahme in der Untersteiermark vom 29. November 1942. Schriftenreihe des Steirischen Heimatbundes, Band 1, Marburg/Drau 1943.

Občina	Štetje prebivalstva					
	31. 3. 1931		10. 10. 1941		29. 11. 1942	
	M	Ž	M	Ž	M	Ž
Celje - mesto	8.490	8.664	8.852	9.338	8.380	10.111
Škofja vas	1.572	1.630	2.059	2.087	1.960	2.152
Dobrna	860	997	1.464	1.661	1.331	1.594
Št. Janž na Vinski Gori	589	662				
Braslovče	1.350	1.537	1.836	2.154	1.787	2.125
Gomilsko	421	514				
Vransko	1.241	1.291	1.260	1.376	2.608	1.355
Trojane /Zaplanina/	230					
Velika Pirešica	1.141	1.140	1.196	1.199	1.099	1.190
Polzela	861	1.010	1.283	1.470	1.244	1.476
Št. Andraž	431	442				
Vojnik mesto	763	886	1.618	1.956	1.654	1.946
Vojnik okolica	1.055	1.129				
Nova Cerkev	941	1.013	969	1.066	884	1.018
Petrovče /Arja vas/	1.415	1.446	1.392	1.523		
Žalec	1.042	1.108	1.618	2.032	1.773	2.113
Št. Peter v Sav. dolini	666	775				
Sv. Jurij ob Taboru	915	1.041	876	1.034	850	1.005
Sv. Jurij pri Celju	2.135	2.299	3.208	2.800	1.113	4.992
Dramlje	798	919				
Šmartno v Rožni dolini	664	721	621	698	644	729
Št. Pavel pri Preboldu	1.305	1.553	2.592	2.734	2.524	2.734
Griže	1.087	1.000				
Teharje	2.190	2.253	2.537	2.454	2.347	2.503
Slivnica pri Celju	1.004	1.083	1.920	2.139	1.229	2.176
Kalobje	632	732				
Gornji Grad	623	685	1.879	2.084	1.673	1.873
Bočna	762	776				
Nova Štifta	470	489				
Ljubno	1.362	1.406	1.346	1.499	1.330	1.452
Luče	783	797	1.223	1.336	1.273	1.302
Solčava	440	403				
Rečica ob S.	1.745	1.944	1.900	2.152	1.793	2.110
Mozirje	1.398	1.488	1.514	1.473	1.403	1.441
Šmartno ob Paki	917	1.096	843	1.006	739	970
Velenje	1.765	1.791	3.013	3.083	3.012	3.088
Št. Ilj	365	387				
Škale	887	935				
Šoštanj	1.954	2.108	3.273	3.606	2.993	3.378
Topolšica	1.235	1.283				

Ponikva	1.091	1.263	1.163	1.339	1.041	1.253
Pristava	857	948	2.097	2.404	1.957	2.170
Št. Peter na Medved. selu	492	557				
Zibika	661	768				
Rogatec	1.670	1.785	1.954	1.715	1.695	1.837
Rogaška Slatina	2.134	2.417	3.386	3.464	2.704	3.247
Kostrivnica	705	758				
Šmarje pri Jelšah	2.317	2.665	2.778	3.345	2.673	3.340
Sv. Vid pri Grobelnem	619	659				
Žusem	633	659	1.065	1.305	1.116	1.231
Sv. Štefan	539	610				
Podčetrtek	1.100	1.263	1.090	1.212	1.060	1.213
Laško	2.168	2.455	5.588	5.253	4.286	4.912
Sv. Krištof	1.849	1.833				
Skupaj	65.224	70.199	69.413	73.997	62.175	74.036

Po podatkih štetja 10. oktobra 1941 je imelo celjsko okrožje 32.276 gospodinjstev, od tega občina Celje 4.598, po štetju 29. novembra 1942 pa jih je imelo 31.756, od tega občina Celje 5.008. Za 1. avgust 1942 pa seznam 89 ulic in cest v mestni občini Celje navaja 1971 stanovanjskih hiš, pri čemer so upoštevana le poslopja za stanovanjske namene, ne pa tudi uradna in poslovna poslopja s kakšnim hišniškim stanovanjem.²¹⁴

²¹⁴ ARS-II, Ld. Cilli, f. 20/VI, poročilo mestnega gradbenega urada, Zl. BA 615/1-1942 z dne 1. 8. 1942.

Tone Ferenc

DEUTSCHE BESATZUNG VON CELJE UND UMGEBUNG

Zusammenfassung

Bereits vor dem Beginn des Balkanfeldzuges gegen Jugoslawien beschloss Hitler, der kurzen deutschen Militärverwaltung in der Untersteiermark eine Zivilverwaltung mit der Aufgabe folgen zu lassen, die Untersteiermark auf eine faktische und auch formalrechtliche Eingliederung zum Deutschen Reich vorzubereiten, d.h. zum Land Steiermark. Das Besatzungssystem, das er auswählte, war gleich jenen, die bereits in einigen Gebieten Polens, Frankreichs und auch im Großfürstentum Luxemburg angewendet wurden. Dem Reichsstatthalter und Gauleiter der NSDAP für den Gau Steiermark bzw. Chef der Zivilverwaltung Dr. Siegfried Uiberreither stellte er die fundamentale Aufgabe, das Land erneut deutsch zu machen. Seine Funktion sollte er bis zum formalrechtlichen Anschluss der besetzten slowenischen Landstriche zum Deutschen Reich, vorgesehen war bis zum 1. Oktober 1941, ausführen.

Am 14. April übernahmen Politikommissare die Macht. Dies waren für die Stadt Celje Anton Dorfmeister und für den Gau Josef Eidenberg. Nach der Auflösung der jugoslawischen politischen Bezirksverwaltungen und der Gemeindenvertretungen, wurden Mitte April die Leitungen der Gemeindeämter durch neu aufgestellten Bürgermeister übernommen, außer einem waren alle deutscher Abstammung. Damit die Besatzungsmacht das Reichsrecht jenem in der Obersteiermark schnellstmöglichst anpasste, löste der Besatzer die Bezirke auf und gründete Kreise bzw. Gave und vereinigte kleinere Gemeinde in größere. Im Juni wurden so fünf Landkreise gegründet. Der größte unter ihnen war der Kreis Celje (aus der Stadt Celje, den Gemeindenbezirken von Celje, Gornji Grad, den meisten der Gemeindenbezirke von Šmarje pri Jelšah, Slovenj Gradec und einem Teil des Bezirks Laško). Im Juni 1941 gab es 54 Gemeinden, am 10. Oktober 1941 aber nur noch 33 Gemeinden mit 143.410 Einwohnern. Im Osten grenzte der Kreis an den sogen. NDH – Unabhängiger Staat Kroatien, deshalb widmete ihm die Besatzungsmacht eine besondere Bedeutung. In einigen Hinsichten hatte Celje im Süden des Gebiets die gleiche Stellung wie Maribor im Norden und bekam sogar einige Reichsämter, die nicht nur Zuständigkeiten für die Landkreise von Celje hatten, sondern auch für die Kreise Trbovlje und Brežica.

Das Amt des Polit-Kommissars und anschließend das des Landrats des Kreises Celje war sehr verzweigt und war, ähnlich wie das Amt des Reichsstatthalters und Gauleiters, Dr. Siegfried Uiberreither in Graz, in zwei Teile aufgeteilt, d.h. in die Reichsverwaltung mit sechs Wirkungsgebieten (1. politische, allgemein innere und Polizeiangelegenheiten sowie die Aufsicht über die Gemeinden, 2. wirtschaftliche Angelegenheiten, 3. Gesundheitsabteilung, 4. Tierarztabteilung, 5. Kreisschulrat und 6. Kreisgendarmerieleiter) und der andere für die Kreiselbstverwaltung mit zwei Wirkungsbereichen (1. allgemeine und finanzielle Fragen sowie Versorgungsangelegenheiten und 2. Kriegswirtschaftsfragen).

Die Gemeinden waren die einzige Verwaltungseinheiten, die der deutsche Besatzer in den besetzten slowenischen Gebieten nicht abschaffen wollte, er wollte sie nur nach dem Vorbild der Gemeinden in Deutschland umgestalten und den österreichischen

Gebieten eingliedern. Aus wirtschaftlichen und personellen Gründen schlossen sich die bisherigen Gemeinden zu sog. Großgemeinden zusammen. Der Kreis Celje hatte ab Oktober 1941 33 Gemeinden (ab Jan. 1943 34 Gemeinden). So wie bei den anderen Behörden sollte für die Verwaltung in der Gemeinde das Grundprinzip gelten, dass die Untersteiermark wieder deutsch gemacht werden sollte. Dort, wo es in der Gemeinde keinen angemessenen Volksdeutschen für die Position eines nebenamtlichen Bürgermeister gab, wurden hauptamtliche Bürgermeister aufgestellt. Die Bürgermeister in den Gemeinden waren unmittelbar dem Kreispolitkommissar, der später in Kreisrat umbenannt wurde, unterstellt. Weil für die Verwaltungsgeschäfte an qualifizierten heimischen Deutschen, sogen. Volksdeutschen Mangel herrschte, musste man aus der Obersteiermark ein paar Dutzend Beamte heranziehen. Aufgrund von Versetzungen und wegen Einrückungsbefehlen in die Wehrmacht wechselten die Bürgermeister ständig, so wechselten in manchen Gemeinden sogar drei Bürgermeister. Die Gemeindeverwaltungen im Deutschen Reich hielten sich an die sogen. Deutsche Gemeindeordnung, die von den Nazis allmählich auch in den besetzten slowenischen Gebieten eingeführt wurde. Sie teilten sich auf in mehrere Abteilungen (allgemeine Verwaltung mit der Hauptverwaltung, Polizeibereich und Sozialfürsorge mit dem Jugendamt, Kasse und Buchführung, Finanzen und Steuern, Kriegswirtschaftsangelegenheiten mit der Unterabteilung für Ernährung, Wirtschaft und dem Amt für Kartenausgabe sowie dem Standesamt).

Die deutsche Besatzungsmacht beließ die Stadtgemeinde Celje im vorherigen Umfang und unterstellte sie dem Polit-Kommissar Dorfmeister. Für das Amt des hauptamtlichen Bürgermeisters stellte dieser bereits Mitte Mai 1941 den Deutschen Robert Himmer aus Celje auf, dem der Chef der Zivilverwaltung am 1. September 1941 die kommissarische Führung des vorgesehenen hauptamtlichen Bürgermeisterpostens der Stadtgemeinde Celje anvertraute. Die endgültige Ernennung zum hauptamtlichen Bürgermeister sollte aber erst nach der Eingliederung der Untersteiermark zum deutschen Reich erfolgen. In der Stadtgemeinde gab es neben dem Bürgermeister Himmer und seinem Stellvertreter Dr. Heidinger, der auch Direktor der Stadtverwaltung war, 21 Abteilungen und Ämter, die hauptsächlich von Deutschstämmigen geleitet wurden: Bürgermeisteramt, Personalamt, Amt für den Finanzbereich, das Hauptbüro, Telefonzentrale, Amt für Bezugsscheine und Lebensmittelkarten, Wirtschaftsinspektorat, Versorgungsamt, Altersheim, Standesamt, Wohnungsamt, Einwohnermeldeamt, Handwerks- und Handelsamt, städtisches Bauamt, Stadtwerke (Wasserversorgung, Grundstücke, öffentliche Verkehrsmittel im Stadt- und Nahverkehr, Kiesgrube, öffentliche Badanstalt), Bestattungsamt (mit Stadtfriedhof und Stadtgärtnerei), Stadtökonomie (mit Stadtwäldern), Stadtbibliothek, Schulwesen und städtischer Schlachthof. Insgesamt waren in der Stadtverwaltung und in ihren Ämtern 132 Personen beschäftigt. Der Großteil war slowenischer Nationalität, viele wurden aber auch aus der ehemaligen jugoslawischen Stadtverwaltung eingegliedert. Alle Abteilungen und Ämter der Stadtverwaltung waren im Rathaus untergebracht, außer dem Wirtschaftsinspektorat, das sich am Bismarckplatz 6 befand.

Für die Versorgung der Stadtbewohner waren vor allem zwei Ämter bedeutend, und zwar das Ernährungsamt und das Kreiswirtschaftsamt. Auf diesen Ämtern begann sich langsam das Versorgungssystem wie im Dritten Reich durchzusetzen. Schon im Jahre

1941 führte man die gleichen Lebensmittel- und Kleiderbezugskarten ein, wie sie die Bürger in Deutschland benutzten. Später, als nach der allgemeinen politischen und Rassenauflistung und der Einstufung des Großteils der Bewohner in den besetzten slowenischen Gebieten einige Tausend Personen zu sogen. „Schützlingen des Deutschen Reiches“ erklärt wurden, d.h. Personen ohne Staatsbürgerschaft, führte man für diese Einschränkungen bei der Austeilung von einigen Lebensmitteln ein. Die Ämter mussten die Lebensmittel beschaffen und unter der Bevölkerung verteilen. In den Gemeinden wurden diese Versorgungsaufgaben von den lokalen Bauernführern und von den Abteilungen für die Lebensmittelkartenausgabe durchgeführt.

Im Justizbereich löste die deutsche Besatzungsmacht in Celje drei Gerichte auf, das Verwaltungsgericht für die gesamte Draubanschaft, das Kreisgericht und das Bezirksgericht. An Stelle der bisherigen Bezirksgerichte ernannten sie Leiter von Außenstellen als Beauftragte zur Durchführung einzelner Rechtsdurchführungsmaßnahmen. Die Außenstellen befassten sich vor allem mit genau vorgeschriebenen zivilrechtlichen Angelegenheiten, während die Besatzungsmacht in den ehemaligen Bezirksstädten niemals Gerichte aufstellte. Die sogen. Polizeimacht – Verwaltungs-, Polizei- und Gendarmeriefunktionäre – konnte nur Strafmandate ausstellen, und das waren Gefängnis und Geldstrafen bis zu einem gewissen Umfang. Für Verhandlungen von nichtpolitischen Verbrechen war die Strafabteilung beim Kommandanten der Schutzpolizei und dem Sicherheitsdienst in Maribor zuständig, für politische Vergehen aber die Gestapo. Der Referent bei der Gestapo erstellte nach dem Verhör des Verdächtigten einen Schlussbericht mit dem Strafvorschlag. Dieser lautete auf Deportation in ein Konzentrationslager I., II. oder III. Grades oder aber auf Hinrichtung. Den ersten Vorschlag bestätigte der Leiter des Gestapo-Amtes in Maribor (1942 in Celje), den Vorschlag zur Hinrichtung aber der Kommandant, während der Chef der Zivilverwaltung über das Recht auf Strafänderung oder Begnadigung verfügte.

Im Schulbereich hielt sich der Besatzer an die Prinzipien über die Schule als Zentrum des gesamten Germanisierungsprozesses. Zu diesem Zweck stellte man in Graz einen Schulstab für die Untersteiermark (teilweise auch Südsteiermark genannt) mit Bezirksbeauftragten für Schulwesen zusammen – für die Stadt Celje war das Rudolf Rentmeister, für die Umgebung von Celje Hermann Döhrn – und sandte sie mit anderen Beamten in die Untersteiermark. Bis Ende 1941 folgten ihnen 150 Erzieher, meistens als Schulleiter bestimmt und dann noch Volksschullehrer und -lehrerinnen. Im Juni 1941 unterrichteten 860 deutsche Erzieher in 2.123 Klassen 72.400 Kinder bzw. Schüler. Deutsche Lehrer und Lehrerinnen übernahmen sofort die Leitungen von Deutschkursen, die für die Bewohner der Untersteiermark gewissermaßen obligatorisch waren. Viele übernahmen auch Leitfunktionen in der Jugendorganisation „Deutsche Jugend“, während einige Dutzend Funktionäre dieser Organisation an den Schulen als Laienlehrer unterrichteten. Das deutsche Schulwesen in der Untersteiermark war mit dem Schulamt der Bundesleitung des Steirischen Heimatbundes in Maribor verbunden. Ihr Beauftragter bei der Kreisleitung von Celje des Steirischen Heimatbundes war Herbert Trötscher.

Die Militäraktionen im April 1941 fügten der Wirtschaft im Landkreis Celje eigentlich keinen größeren Schaden zu. Wenn die Industrie irgendwie in Mitleidenschaft gezogen

wurde, war daran meistens der Mangel an Rohstoffen und Arbeitskräften schuld, von denen letztere in die jugoslawische Armee mobilisiert wurden, es wurden aber keine Zerstörungen verursacht. Eine besondere Kommission aus der Reichsstadt Berlin besuchte in der ersten Hälfte des Jahres 1941 alle Bezirke unter deutscher Zivilverwaltung, sie erstellten einen mehrere hundert Seiten starken Bericht, in dem alle wesentlichen Angaben aufgeführt wurden, und zwar von Bezirk zu Bezirk, unter anderem auch vom Bezirk und der Stadt Celje. Sie stellte in dieser Darlegung mehrere Wirtschaftsbranchen auch von Celje und seiner Umgebung vor. Von den Deutschen wurde das besetzte slowenische Gebiet zur Kolonisierung vorgesehen, diese wurde bereits während des Krieges in Gang gesetzt. Deshalb interessierte sich die Kommission auch mehr für land- und forstwirtschaftliche Flächen. Die deutsche Zivilverwaltung führte am 15. September und am 10. Oktober 1941 auch eine Inventaraufnahme von Industrie- und Handwerksbetrieben durch. Die Letztere erfasste auch die Bevölkerung. Aus der Inventaraufnahme und der Volkszählung blieben auch die Angaben für den Bezirk Celje und die Stadt Celje erhalten.

Für die Abwicklung der Angelegenheiten im Finanzbereich ernannte der Beauftragte in Uiberreithers Stab Ermächtigte für die neuen Landkreise, für Celje war das der Regierungsfinanzrat Dr. Krauland, die auch die Katasterämter übernahmen. Da im Deutschen Reich die Zollbehörde dem Finanzministerium unterstellt war, ernannte man auch Leiter der Kommandostellen des Grenzschutzes für Maribor und Celje (höherer Zollrat Deimel, der bald vom Saams abgelöst wurde).

Die Erhebungen von Steuern und Gebühren wurden am Anfang nach dem ehemaligen jugoslawischen System durchgeführt, alle Aufgaben der jugoslawischen Finanzämter, vor allem die der Steuererhebungen, gingen aber auf die Ämter der deutschen Staatsfinanzbehörde über.

Die deutsche Besatzungsmacht in der Unter- oder Südsteiermark änderte komplett die Organisation der Energetik und ihrer Versorgung. Mehrere Betriebe wurden zur öffentlich-rechtlichen Körperschaft Energieversorgung Südsteiermark (E.V. Süd) mit Sitz in Maribor zusammengeschlossen. Die Leitung aller in der öffentlich-rechtlichen Körperschaft vereinigten Kohlewerke befand sich in Celje, in der Grabengasse 2, ihr Direktor war die ganze Zeit Dipl. Ing. Ernst Löffler.

Die Verwaltung der Staats- und Landesstraßen teilte die deutsche Besatzungsmacht, hinsichtlich auf die vorgesehene formalrechtliche Eingliederung der Untersteiermark zum Deutschen Reich, wie in den österreichischen Ländern auf, auf diese Weise wurde die Verwaltung aller Staats- und Landesstraßen des I. und II. Grades vom Reichsbeauftragten für die Steiermark mit seiner Bauabteilung geleitet. Die persönlichen und materiellen Kosten trug das Reich. In den Landkreisen gründeten sie Ämter für die Straßenverwaltung, in Celje leitete dies Dipl. Ing. Libert Iglar. Dieses Amt sorgte für alle Straßen, außer für die der Gemeinden, für die die Gemeinden selber sorgen mussten.

In den besetzten slowenischen Landstrichen galt für die Nazis Glauben und Kirche als Feinde, auch aus nationalpolitischen Gründen, angeblich sollten sie Träger des Slowenentums sein. Deshalb waren auch die ersten gewalttätigen Repressalien seitens der deutschen Besatzer gegen diese angelegt: Konfiszierung von Kirchenbesitz, massierte

Verbannungen von Geistlichen und Einschränkung der Kirchenrituale und der Religionsausübung. In der Untersteiermark wurden diese Maßnahmen vom Amt für Stärkung des Deutschtums in Maribor und von dessen Außenstellen in den Landkreisen (Konfiszierungen), von der Polizei (massierte Verbannungen von Geistlichen) und vom Beauftragten für klerikale Angelegenheiten beim Chef der Zivilverwaltung sowie von sonstigen Verwaltungsorganen durchgeführt. Der Chef der Zivilverwaltung ordnete bald die Konfiszierung des gesamten Kirchenbesitzes an, auch der Pfarrhäuser, in denen dann diverse Ämter untergebracht wurden oder die sonst anderen Zwecke dienten. Am meisten betroffen waren hier die Klosteranlagen, die ohne Ausnahme konfisziert wurden, in Celje beispielweise das Kapuzinerkloster, in dem bald ein temporäres Aufnahmelager für Vertriebene eingerichtet wurde. Ein ganz anderes Verhältnis der deutschen Besatzungsmacht bestand gegenüber der evangelischen Kirche, die in der Untersteiermark deutsch war und deren Gläubige Mitglieder des ziemlich nationalsozialistisch orientierten Schwabendeutschen Kulturbundes waren. Die massenhafte Vertreibung von Slowenen durch die Besatzungsmacht traf auch den Großteil der slowenischen Geistlichkeit, diese war eine der meistbetroffenen Berufsgruppen bei den Vertriebenen. Wegen des politischen Ansehens nach außen hin beließ man in Maribor den levantinischen Bischof Dr. Ivan Jožef Tomažič, in verschiedenen Pfarrgemeinden einigen Pfarrer, von denen man annahm, dass sie wegen ihres Alters der Germanisierung und der Nazifizierung nichts mehr entgegenzusetzen hätten. Im besetzten Landkreis Celje gab es 66 katholische Pfarreien sowie eine deutsch-protestantische und eine altkatholische. Ende 1941 blieben nur noch 29 katholische Priester in 19 Gemeinden übrig. Der katholischen Stadtpfarre von Celje blieben nach der Verbannung nur zwei Priester, später nur noch einer. Von fünf Kirchen waren drei geschlossen. Der Chef der Zivilverwaltung untersagte Predigten, Gebete und Kirchengesang in slowenischer Sprache, wobei der Gottesdienste damals nur in lateinischer Sprache verlief. Eifer für die Beseitigung alles slowenischen aus dem kirchlichen Leben im Landkreis Celje zeigt auch die Verordnung von Dorfmeister an alle Bürgermeister aus der Mitte des Jahres 1943, in der er darauf aufmerksam machte, dass in Kirchen, auf Bildstöcken, Statuen, Altären noch immer Aufschriften in slowenischer Sprache ständen. Der Bürgermeister von Celje teilte mit, dass die Daniel-, die Marien- und die Nikolaikirche keine slowenischen Aufschriften haben, die anderen Kirchen aber geschlossen seien. Bei 26 überprüften Kruzifixen an den Wegen und Kapellen im Stadtbereich Celje war keinerlei slowenische Inschrift mehr zu finden, sondern nur noch solche in lateinischer und deutscher Sprache. Dorfmeister lehnte auch alle Anträge zur Ausführung von Prozessionen ab und verbot auch jedwede Verbreitung von Drucksachen in den Kirchen. Neben den Verwaltungsorganen des Besatzers befassten sich auch die Schutzpolizei und der Sicherheitsdienst, welche laufend von einem Referenten mit Berichten über die Glaubenslage in Celje informiert wurden, mit den Religions- und Kirchenangelegenheiten.

Die Nazis stellten 1941 sich selber nicht nur als Befreier der sogen. Windischer „unter dem serbischen Joch“ hin, sondern auch als Befürworter der Glaubensfreiheit. Zwei vom Chef der Zivilverwaltung herausgegebene Erlasse trugen die Titel „über den Austritt aus der Glaubensgemeinschaft“ und „über den Schutz der Bekenntnisfreiheit“. Durch diese wollte er möglichst viele Menschen in die Gruppe der sogen. Gottgläubigen ziehen, wie

es die Mitglieder der NSDAP waren. Diese mussten beim Eintritt in die Partei schriftlich erklären, aus der Religionsgemeinschaft auszutreten und antworteten dann in den Unterlagen auf die Frage nach der Religion, sie seien „gottgläubig“. Austritte aus den Religionsgemeinschaften waren damals keine seltene Erscheinung. Nach einer Statistik vom 29. November 1942 waren es in der Untersteiermark 4324 Personen, davon 828 im Landkreis Celje. Nach dieser Statistik gab es damals im Landkreis Celje 136.711 Katholiken, 632 Protestanten, 196 sonstige Christen, 1 Juden, 45 gläubige Nichtchristen, 828 Gottgläubige und 18 Nichtgläubige.

Ähnlich wie im Deutschen Reich und in den österreichischen Ländern stellten die bewaffneten Abteilungen der Zivilverwaltung die beiden Hauptzweige der deutschen Polizei dar, d.h. die Ordnungspolizei mit der Schutzpolizei, die nach Militärmuster organisiert waren (Züge, Truppen, Bataillone etc.), die Gendarmerie, organisiert nach territorialem Prinzip, und die technische Nothilfe, eine Art Zivilschutz in Fällen von Naturkatastrophen usw.. Da in den Städten vor allem die Polizei für Recht und Ordnung zuständig war, formierte man in der Stadt Celje einzelne sogen. Dienste der Schutzpolizei mit Polizisten aus Klagenfurt. Hinsichtlich der Gendarmerie stellte man in Celje eine Gendarmeriehauptmannschaft mit einem Hauptmann auf, dem die Bezirksgendarmerieleiter untergeordnet waren. Die Mannschaften SA und NSKK, die in den ersten Wochen der Besetzung der Gendarmerie zu Hilfe standen, versetzte man nach einiger Zeit wieder in die Steiermark. Nach der Gründung der Landkreise bestand in Celje neben der Gendarmeriehauptmannschaft für den Kreis Celje, Trbovlje und Brežice auch eine Gendarmeriekreisleitung, die dem Befehlshaber der Gendarmerie beim Chef der Zivilverwaltung für die Untersteiermark untergeordnet war. Durch die Ausdehnung des Befreiungskampfes der Partisanen verringerte sich die Anzahl der Gendarmeriestellen, die Zahl der Gendarmen aber erhöhte sich. Da die Deutschen in ihrer Besatzungspolitik auch schärfere Maßnahmen durchführten, vor allem Massenvertreibungen der slowenischen Bevölkerung, verlegten sie auch ihre militärisch organisierten Einheiten der Schutzpolizei in die Untersteiermark. In Celje war häufig die Bataillonkommandatur der Schutzpolizei einquartiert, jedenfalls war in Celje immer irgendeine Truppe der Schutzpolizei präsent.

Die Sicherheitspolizei und der Sicherheitsdienst waren der zweite mächtige Zweig der deutschen Polizei. Hierzu gehörte auch die Kriminalpolizei. Im Deutschen Reich und in den österreichischen Ländern waren ihre Ämter nach Ländern aufgeteilt, in den besetzten Gebieten aber unter der Leitung eines Kommandanten oder Befehlshabers vereinigt. Für den Landkreis Celje bestellte der Kommandant, der SS Oberst Otto Lurker, schon vor der eigentlichen Besetzung die Leiter der Außenstellen aller drei erwähnten Dienste: Geheime Staatspolizei bzw. Gestapo, Kriminalpolizei und Sicherheitsdienste. Von diesen Außenstellen war die der Gestapo die wichtigste. Ihre Hauptrolle bestand darin, die Feinde und Gegner des Nationalsozialismus und des Deutschen Reiches zu bekämpfen. Wie die anderen Außenstellen der Gestapo in der Untersteiermark, hatte auch die Gestapostelle von Celje viel mit den Massenvertreibungen von Slowenen zu tun, sowohl jener nach Serbien und Kroatien, als auch die der Verwandten von Partisanen und getöteten Geiseln in die deutschen Übersiedlungslager. Für die Verfolgungen von Gegnern und Feinden des Nazismus und des Deutschen Reiches setzte sie Vertrauensmänner ein, seit 1942 auch sogen. Späher, die vom Volk wegen

ihres Auftretens in Partisanenuniformen auch „raztrganci“ – Lumpen – genannt wurden. Untergebracht waren sie vor allem in sogen. Gestapo Stützpunkten, die man in einigen größeren Gebieten des Kreis Celje wegen der Ausdehnung der Partisanenbewegung gründete. Weil sich diese Ausdehnung gerade im Kreis Celje am meisten entfaltete, siedelte im Frühling 1942 der SS Kommandant Lurker mit einigen seinen Mitarbeiter aus Maribor nach Celje. Und das war auch die Zeit in der sich die blutigen Gewalthandlungen der Besatzer am meisten verbreiteten, denn damals wurden in den besetzten slowenischen Gebieten die meisten Geiseln hingerichtet. Die Fotos die bei einem Erschießungskommando von hundert Geiseln am 22. Juli 1942 im Celjer Stari pisker von einem Gestapomann aufgenommen wurden, gehören zu den schrecklichsten Dokumentationen der Besatzergewalt in den besetzten Teilen Europas.

Wie in vielen anderen Bereichen, änderte der deutsche Besatzer auch im Bereich des Zivilrechts so manches. Bereiche, denen eine besonderen Aufmerksamkeit zuteil wurden, waren die demographische Politik und das Standesamtswesen. Die Politik, die sich in der Tendenz nach einem rascheren und größeren Wachstum der Germanisierung und im Rassismus zeigte, drückte sich auch in den besetzten slowenischen Gebieten aus. Da es zur vorgesehenen allgemeinen Einführung des deutschen Reichsrechts nicht kam, blieb dem Chef der Zivilverwaltung das Recht zur Regelung dieses Gebiets sozusagen bis zum Kriegsende. Dieser Bereich war auch für das Amt des Politikommissars des Kreises Celje, Dorfmeisters, und seines Referenten Dr. Karl Lehnert sehr bedeutend. Die erste Sache in diesem Bereich war die Wegnahme der Personenstandsbücher aus den Pfarrämtern und die Übertragung der Standesamtsangelegenheiten unter die Aufgaben der Reichsverwaltung und an die zukünftigen Standesämter, die aber erst gegründet werden mussten. Eine sehr wichtige Angelegenheit des erwähnten Rechtsgebietes war die Eheschließung. Durch Verordnung wurde es den deutschen Machthabern ermöglicht, die Eheschließungen nach dem Prinzip der nationalen und nach der Rassenpolitik zu leiten. Als die Mitgliedskarten des Steirischen Heimatbundes verteilt wurden, oblag die Zustimmung für bestimmte Antragsteller und Antragstellerinnen dem Bürgermeister.

Weil es zu keiner Inkraftsetzung dieses Gesetzes über den persönlichen Stand kam, führte man mittels Verordnung eine staatliche Führung von Standesbüchern und Eheschließungen vor dem Standesbeamten ein. Eine Ehe konnte nur in der Gemeinde geschlossen werden, in welcher der zukünftige Ehemann lebte. Die Verlobten mussten eine Bestätigung beibringen, dass sie ständige oder temporäre Mitglieder des Steirischen Heimatbundes waren. Angewandt wurden aber noch nicht, wie in Deutschland, die Vorschriften der zweiten Verordnung über die Durchführung des Gesetzes über gesunde Ehegemeinschaften und deshalb war es den Verlobten noch nicht auferlegt, eine Bestätigung hinsichtlich gesundheitlicher Bedenken zur Schließung einer Ehe beizubringen. Die Gesundheitsämter mussten die Standesämter aber noch weiterhin darüber informieren, wenn es sich um einen begründeten Verdacht über eine infektiöse Krankheit oder eine Erbkrankheit handelte. Es ging also um eine scharfe Kontrolle über die Eheschließungen, ob sich jene, die entweder schon deutsche Staatsbürger waren oder es noch werden wollten, sich nicht mit Ausländern oder mit dem sogen. Schützlingen verheirateten, oder umgekehrt, aber auch deshalb, um keine Ehe mit Erbkranken zu schließen. Dies wurde noch durch andere Gesetzesbestimmungen verschärft. Da noch keine ordentlichen Gerichte aufgestellt waren, waren auch keine

Ehescheidungen möglich. In dringenden Fällen war für die Zustimmung der Beauftragte für Rechtsschutzmaßnahmen in Maribor zuständig.

Der Chef der Zivilverwaltung erweiterte im März 1942 einige Gebiete des Reichsrecht auf die Untersteiermark; die Einführung des deutschen Kriegsrechtes und mit ihm die Wehrpflicht, den obligatorischen staatlichen Arbeitsdienst, eine besondere Arbeitspflicht für die sogen. Schützlinge und die Nürnberger Rassengesetze. Die Einführung der Rassengesetze traf am meisten die sogen. Schützlinge, die weder mit zeitweiligen oder noch mit ständigen Staatsbürgern eine Ehe schließen durften. Es folgte die Ernennung von Standesbeamten (für Celje der Bürgermeister Himmer) und ihren Beauftragten. Das Innenministerium entsandte als Standesbeamte nur Deutsche aus dem inneren Reich nach Celje, aber keine aus den österreichischen Ländern. Vielleicht spiegelt sich gerade hier die Bedeutung dieses Gebietes für nationalsozialistische Zwecke wider. Sie mussten streng die Forderung befolgen, dass in den Standesämtern nur deutsch geredet und geschrieben wurde. Auch die Verordnungen über deutsche Taufnamen und über die deutsche Schreibweise der Nachnamen mussten befolgt werden.

Unter der deutschen Besatzungsmacht wurde zweimal eine Volkszählung durchgeführt, und zwar am 10. Oktober 1941 und am 29. November 1942. Nach Angaben der Zählung vom 10. Oktober 1941 hatte der Kreis Celje 32.276 Haushalte, davon die Gemeinde Celje 4.598, nach der Zählung vom 29. November 1942 aber 31.756, davon Celje 5.008. Nach der Auflistung vom 1. August 1942 gab es in der Stadtgemeinde Celje 89 Straßen und Gassen und 1.971 Wohnhäuser.

Tone Ferenc

THE GERMAN OCCUPATION OF CELJE AND ITS SURROUNDINGS

Summary

Even before the attack on Yugoslavia, Hitler had plans for the administrative rule in Lower Styria. An initial brief period of German military rule was to be followed by a civil administration, the purpose of which would be to prepare all aspects of the annexation of Lower Styria to the German Reich, i.e. to the region of Styria: both *de facto* and *de jure*. The occupation system decided upon was equal to the one already implemented in a number of regions in Poland, France and in the Grand Duchy of Luxembourg. The primary task assigned the Head of the Civil Administration, Dr. Sigfried Uiberreither, was to "make the region German again". Dr. Uiberreither was to exercise this function until the formal legal annexation of the occupied Slovenian regions to the German Reich, the conclusion of which was anticipated by 1 October 1941.

The Political Leader for the city of Celje, Anton Dorfmeister, and for the Celje region, Josef Eidenberg, together with their officials, took over control of the city on 14 April. Upon the dissolution of the political departments and municipal representative offices of the old Yugoslavia, government of the municipal offices was taken over in mid-April by the newly-appointed mayors, all but one of whom were of German nationality. In order to adapt the administrative and political system to that of Upper Styria as soon as possible, the occupational forces abolished the city's wards, established districts and merged the smaller municipal communities into larger ones. In this way, five rural districts were established in June. The largest of these was the Celje district, comprised of the city proper, the municipal communities of the city's wards, Gornji Grad, the majority of the municipal communities of the wards of Šmarje pri Jelšah, Slovenj Gradec and a part of the ward of Laško. In June 1941, this district encompassed 54 municipal communities, while on 10 October 1941, it comprised 33 municipal communities with a total of 143,410 inhabitants. As it bordered on the Independent State of Croatia (NDH) in the east, the occupying forces considered it particularly important. In some respects, Celje, with its location in the south of the region, was ascribed a similar status as was Maribor in the north. Celje was allocated a number of offices whose jurisdiction extended not only to the Celje rural district, but also to the Trbovlje and Brežice districts as well.

The office of the Political Officer and later of the District Political Leader or Kreisleiter of the NSDAP for the Celje district had many departmental divisions and offices, and similar to the office of the Kreisleiter in Graz, was divided into two sections. The state administration had jurisdiction over six areas: politics, general internal and police matters and supervision over the municipal communities; matters related to the economy; the health department; the veterinary department; the district school advisor; and the district chief of army equipment. Meanwhile, the second section was competent for the district's self-management and operated in two areas: general and financial issues and social welfare matters, and war economy issues.

The municipalities were the only administrative units in the occupied Slovenian territories that the Germans did not intend to abolish, but rather model after their counterparts in Germany and the annexed Austrian territories. For reasons of an economic and staff-related nature, the municipal communities at that time were soon merged to form so-called greater municipalities, 33 of these comprising the Celje department from October 1941 onwards (and 34 starting in 1943). As with other German wartime governments, the primary directive for these municipalities was also to make Lower Styria "German again". Where there was no suitable "Volksdeutsch" or German national for the post of honorary mayor, the appointment of a professional mayor from Upper Styria was planned. The mayors of the greater municipalities answered directly to the District Political Leader (Politischer Leiter) – a title which was later changed to Kreisleiter. As there were not enough German nationals, the so-called "Volksdeutsche", qualified for administrative posts, several dozen officials had to be transferred from Upper Styria. As officials were transferred or drafted into the German army, the office of mayor changed hands, causing the appointment of up to three consecutive mayors in some of the municipalities. The administration of the municipalities was ordered according to the so-called German Municipal Order, which was being introduced progressively by the Nazis also in the occupied Slovenian regions. The municipalities were divided into a number of departments, these being: the general management and the main administrative office; the police and social welfare department with a youth office; the cashier's office and bookkeeping department; the department for wartime economy with its subdivisions for food supply, the economy and the office for the issue of food vouchers; and the registry office.

The Germans did not alter what were then the boundaries of the Municipality of Celje, and placed it under the jurisdiction of the Kreisleiter Dorfmeister. In mid-May of 1941, Dorfmeister appointed the Celje German national Robert Himmer as professional Mayor of Celje, whom the head of the civil administration entrusted on 1 September with the planned commission of the post of professional Mayor of the Municipality of the City of Celje. Himmer's definitive appointment as Mayor was to take place after the incorporation of Lower Styria into the German Reich. In addition to Mayor Himmer and his deputy, Dr. Heidinger, who was at the same time also head of the municipal administration, the administration consisted of 21 departments and offices, the majority of which were headed by Germans. These consisted of the office of the mayor; the personnel department; the bureau of financial affairs; the head office; the telephone exchange; the office for money orders; the office for food vouchers; the economic inspectorate; the welfare office; the home for senior citizens; the registry office; the housing department; the registration office for the inhabitants of the city; the office for small businesses, crafts and the market; the municipal office for construction; the municipal community services and industrial plants (the water supply, property ownership, buses, gravel pit, and swimming pool); the funeral home (including the municipal graveyard and plant nursery); the municipal economy (including the forests owned by the city); the municipal library; education; and the city slaughter house. Altogether, 132 people were employed in the city administration and its offices and departments. The majority of these were of Slovenian nationality, and many were formerly employed in the Yugoslav municipal administration. All the departments and

offices of the city's administration were located in the Town House, with the exception of the inspectorate for the economy, which was located at Bismarckov trg 6.

In the legislative area, the German occupation in Celje abolished three courts, the Administrative Court for the entire Banovina of Croatia, the District Court, and the Municipal Court. In place of what were then the municipal courts, commissioners in charge of administrative bodies were appointed for the implementation of various order-enforcing decrees and regulations. These administrative bodies concerned themselves primarily with precisely prescribed civil non-litigational matters. The occupying forces in fact never established real courts of law in the cities of the former district. The police officials of the police administration, "Order Police" (Ordnungspolizei) and Gendarmerie had the power to pronounce mandatory sentences, both gaol sentences and fines, within a certain scope. Non-political crimes were dealt with by the Criminal Police (Kriminalpolizei) under the jurisdiction of the Commander of the Security Police and the Security Service in Maribor, while the Gestapo dealt with political crimes. After interrogation of a suspect, the competent Gestapo official would write out a concluding report, which also included the recommended punishment. These punishments ranged from deportation to a concentration camp of the 1st, 2nd or 3rd degree of severity, to execution. This first recommendation was then approved by the Beauftragter (authorized officer) of the Gestapo Headquarters in Maribor (or in Celje in 1942), while recommendations for execution required the approval of the Kommandant himself. However, the Head of the Civil Administration had the right to transmute the sentence or to lift it entirely.

In the area of education, the German occupying forces acted in keeping with the principle that schools were crucial to the whole process of enculturation. To this end, a headquarters for education in Lower Styria was established in Graz. This was comprised of the district commissioners for education, Rudolf Rentmeister for the Municipality of Celje and Hermann Döhrn for the Celje outer suburbs and the city's surroundings, who were transferred together with a number of other officials to Lower Styria. By the end of April 1941, these were followed by 150 teachers, the majority of whom were designated for the post of school principals, and not long after by the teachers for the primary schools. In July 1941, there were 860 German teachers teaching 72,400 children in 2,123 classes. The first task of these teachers was to supervise and conduct German language courses, which were almost mandatory for the inhabitants of Lower Styria. Many also assumed leading functions in the German youth organisation of "Deutsche Jugend", while a few dozen functionaries of this organisation also taught in schools as lay teachers. The German school system in Lower Styria was connected with the office for education of the "Kreisleitung" of the Styrian Heimatbund in Maribor. The representative of this body in the Celje District Leadership of the Styrian Heimatbund was Herbert Trötscher.

The military operations conducted in April 1941 had no detrimental effect on the economy in the Celje district. Any adverse effects suffered by the industry were due to the lack of raw materials and labourers, which were mobilized into the Yugoslav army, as none of the industrial plants were demolished. In 1941, a special committee from Berlin made a tour of all the districts governed by the German Civil Administration and

elaborated a report of over 100 pages. This report recorded all the essential data for every district, including the Celje district together with the city of Celje, listing a number of industries seated in Celje and its surroundings. The Nazis had designated the occupied Slovenian territories for colonisation, which they had already commenced during the war. For this reason, the committee was more interested in the agricultural capacities and forested areas of the territory. The German Civil Administration also carried out two surveys of the industrial plants and small manufactories on 15 September and 10 October 1941. The latter also encompassed the population statistics. The data recorded on the Celje district and the city of Celje are preserved in both these surveys.

For regulation of matters in the area of finances, the commissioner for financial matters in Uiberreither's headquarters appointed commissioners for the new departments. For Celje, this was the government financial counsellor Dr. Krauland, who also took over administration of the land registry offices. Since the frontier forces fell under the jurisdiction of the Reich Finance Ministry, a commander of the Border Customs Protection Service for Maribor and Celje was also appointed, Senior Customs Counsellor Deimel, who was soon succeeded by Saams.

Tax collecting and taxation in general was initially carried out according to the former Yugoslav system, while authorisation to carry out all the tasks of the Yugoslav financial offices, including tax collection, was transferred to the offices of the German Reichsfinanzministerium.

The German occupying forces in Lower Styria completely reorganised the power supply system and the management of its resources. Several plants were merged into a public legal entity under the name of Energieversorgung Südsteiermark (E.V. Süd), seated in Maribor. The head office of all the collieries was located in Celje, at Grabengasse 2, and the General Manager throughout this period was a construction engineer by the name of Ernst Löffler.

The head administrative office of the national highroads and county roads was divided by the occupying forces in anticipation of the planned de jure annexation of Lower Styria to the German Reich according to the same principles as in the Austrian regions. The management of all the national and district 1st and 2nd category roads was therefore headed by the Gauleiter for Styria through the appropriate office under the jurisdiction of the Central Planning Board. All personal and material expenses were covered by the state. In the counties, offices for road maintenance and construction were established, and the Celje office was headed by the engineer Libert Igler. This office concerned itself with the maintenance of all roads in Styria, with the exception of the municipal roads, which were maintained by the municipalities.

In the occupied Slovenian territories, the Nazis viewed religion and the Church as an enemy for reasons of national policy, as they were one of the cornerstones of Slovenia's national identity. For this reason, the first violent measures carried out by the Germans in the occupied territories – the expropriation of church property, the mass deportation of priests and the curtailment of church services and religious rites - were aimed at religion and the Church. In Lower Styria, these measures were carried out by the office

for Germanisation, seated in Maribor, and through its district branch offices (confiscations), the police (the mass deportation of priests), and the commissioner for Church matters of the Head of the Civil Administration, as well as other administrative bodies. The head of the Civil Administration for Lower Styria soon also ordered the expropriation of Church properties, including parishes, which were then used to house various offices or for other purposes. The monasteries came out worst in this process, as all without exception were expropriated, such as the Capuchin monastery in Celje, in which a temporary detention camp for deportees was set up. The attitude of the Germans differed towards the Evangelical Church, however, as in Lower Styria this Church was German and its congregation were predominantly members of the rather Nazified Schwäbisch-Deutscher Kulturbund cultural association. The mass deportation of Slovenes carried out by the occupying forces dealt a blow to the majority of Slovenia's clergy, as priests were among those groups of deportees treated the most severely. For political appearances' sake, the Germans did not substitute the Levantine bishop Ivan Jožef Tomažič. Here and there, a priest or two was allowed to remain in his parish, if the authorities judged him too old to be able to pose an obstacle to the Germanisation and Nazification in progress. In the Celje district of the occupying forces, there were 66 Catholic parishes, one German Protestant parish, and one parish of the Old Catholics Christian denomination, but by the end of August 1941, only 29 Catholic priests still remained in 19 municipalities. Only two priests remained after the first wave of deportations in the Celje Catholic parish, and later there was but one. Of the five churches in the city, three had been closed down and the Head of the Civil Administration had prohibited all sermons, prayers and singing in Slovene – even though the celebration of mass was held in Latin in Catholic churches at that time. This fervour in the abolishment of all that was Slovene in the religious life of the Celje department was also evident in the decree issued to all the mayors in mid-1943 by Dorfmeister. In this proclamation, he pointed out that there were still Slovene inscriptions that had yet to be removed present in the churches on the symbols, statues, and altars. The mayor of Celje reported that the churches of Sts. Daniel, Mary and Nicholas had no Slovene inscriptions, whereas the other churches had been closed down. On the 26 statues of the crucifixion examined along the church paths and in the chapels in the area of the city of Celje, there were evidently no Slovene inscriptions left, as all were now either in Latin or in German. Dorfmeister also denied all requests for permission to carry out processions and prohibited the dissemination of all printed material in the churches. In addition to the administrative bodies of the occupying forces, the Security Police and the Secret Service also busied themselves with religious and church matters and received regular reports on the state of affairs in religious circles in Celje from the competent officials.

Not only did the German Nazis depict themselves in 1941 as liberators of the so-called "Vindische" from "under the Serbian yoke", but also as advocates of religious freedom. The head of the civil administration issued two decrees on "dissociation from religious communities" and "the protection of religious freedom". The aim of these was to encourage as many new members as possible to join the group of so-called "believers in God" as were for example the NSDAP members. Namely, upon joining the party, new members were required to renounce all previous religious affiliations and henceforward

supply the response of "gottgläubig" to all questions in documents inquiring as to their faith. During this time, the number of dissociations from religious communities was not even that small. According to the statistics recorded on 29 November 1942, there were 4,324 such persons in Lower Styria, 828 of these being from the Celje district. Also according to the records, there were 136,711 Catholics, 632 Protestants, 196 members of other Christian denominations, 1 Jew, 45 non-Christians of other denominations, 828 "believers in God", and 18 atheists in the Celje district at that time.

Similar to Germany and the Austrian regions, the fundamental armed divisions of the civil administration were the two main branches of the German Police. These were the Ordnungspolizei or "Order Police", comprised of the Schutzpolizei (the regular uniformed municipal and country police forces) organised in military fashion (squads, companies and battalions), and the Gendarmerie organised according to the principles of territorial defence. There were also the Technische Nothilfe units for urgent technical assistance – a kind of civil defence force for deployment in case of natural catastrophes and other disasters. As maintaining law and order in urban areas is primarily the task of the police, the Germans established a Kommandatur of the Schutzpolizei or "Protection Police" in the city of Celje, comprised also of policemen from Klagenfurt. As regards the Gendarmerie, Kommandatur or General Headquarters was established in Celje with a Kommandeur, to whom all the Gendarmerie leaders within the district answered. The troops of the SA and NSKK, which assisted the Gendarmerie during the first few weeks of the occupation, were later transferred to Upper Styria again. After the establishment of the rural districts, Celje was not only the location of the HQ of the Gendarmerie for the Celje, Trbovlje and Brežice rural districts, but also the location of the HQ of the Gendarmerie for the rural districts. This answered directly to the Befehlshaber of the Gendarmerie at the HQ of the Gauleiter or Head of the Civil Administration for Lower Styria. With the growth of the Partisan resistance movement, the number of Gendarmerie outposts dwindled, while the ranks of the Gendarmerie grew constantly. As the planned policy of the occupying forces also included more severe measures, including the mass exodus of the Slovene population, units of the Schutzpolizei, organised in the same way as the military, were also brought into Lower Styria. Consequently, Celje was frequently the location of the HQ for a battalion of the Schutzpolizei, in addition to the Schutzpolizei company regularly stationed there.

The Sicherheitspolizei (Security Police) and Sicherheitsdienst (Security Service) comprised the second major branch of the German police force. This also included the Kriminalpolizei (Criminal Police). In the Austrian regions of the German Reich, these two offices had separate headquarters in each county, whereas in the occupied territories, the offices were combined under the command of commanders or "Kommandants". The Kommandant for the Celje district was the SS Colonel Otto Lurker, who had already appointed the heads of all the three above-listed organisations prior to the occupation: the Security Police or in this case, the Gestapo, the Criminal Police, and the Security Service. The foremost among these three organisations was the Gestapo. Its main task was to quash the enemies of the state and all who were opposed to the Nazis and the Reich. Like all the other Staatspolizeistelle offices of the Gestapo in Lower Styria, the Staatspolizeileitstelle offices in Celje also had much to do with the mass exodus of the Slovenes. These Slovenes were both those sent to Serbia and Croatia, as well as the

relatives of the partisans and shot hostages who were sent to the German resettlement camps. Informants, and after 1942, also spies were employed to track down the opposition and enemies of the Nazis and the German Reich. The general populace soon dubbed these spies the "raztrganci" ("ragamuffins"), as they often tried to pass themselves off as Partisans. They were mostly housed in the Gestapo outposts, which were set up in some of the larger settlements of the Celje district because of the growing partisan resistance movement. As the resistance was strongest in the Celje district, Kommandant Lurker with a number of the members of his staff moved in 1942 from Maribor to Celje, where he remained until November 1942. This period was also the time in which the terror of the occupying forces in this region reached its peak, with the largest number of hostages shot in the occupied Slovenian territories. The photographs made by an officer of the Gestapo of the execution of 100 hostages in the Celje Stari Pisker gaol on 22 July 1942 are amongst the most resounding witnesses of the terror waged by the Germans in the occupied regions of Europe.

As in many other areas, the Germans also altered much in the area of civil law. Particular attention was paid to demographic policies and registrarship. The aim of these policies, which was to promote the fastest and greatest possible growth of the German population – along with racist ideas, soon became evident also in the occupied Slovene territories. As the planned general implementation of German law was never carried out, the head of the Civil Administration retained his competencies in this area right until the end of the war. This area was also important to the office of the Political Commissioner of the Celje district Dorfmeister, and his Referent Dr. Karl Lehnert. The first step taken in this area was the confiscation of all parish registrars and the transfer of all registry competencies to the state administration and the future registrar's offices – which were not yet founded at that time. The juridical field of matrimony was a very important aspect of this legal area to the Germans. By means of a decree, German officials were able to exercise a discriminatory policy according to nationality and race in their record-keeping in this area. Applications for membership of the Styrian Heimatbund, for example, were approved or rejected at the discretion of the mayors and membership identification cards distributed accordingly.

As the planned law on marital status was never enacted, it was instigated by decree that all civil registers were to be kept by state authorities and all weddings conducted before state-appointed registrars in order to be valid. Marriages could only take place in the municipality where the groom had permanent residence and engaged couples had to produce a certificate of permanent or temporary membership of the Styrian Heimatbund. Unlike in Germany however, the provisions of the second decree pertaining to matrimony on what was deemed a healthy marital union was not in force yet, so that couples wishing to marry were not yet required to produce certificates stating that there were no health-related scruples against their union. The medical authorities were however still under the obligation to inform the registrar's offices when there was reasonable suspicion of contagious or congenital disease. In this way, weddings were strictly monitored so that those who already were or might in future become German citizens would under no circumstances marry with foreigners or persons classified as "Mischlinge" (offspring from "mixed marriages"), or members of the so-called "lesser races". This was also to prohibit persons with congenital illnesses or defects from having

offspring. These measures were also further reinforced by means of other legal provisions. As regular courts had not yet been established, divorce was not possible. In extreme cases, permission for divorce could be obtained pending approval of the request by the Commissioner competent for the implementation of civil decrees and regulations in Maribor.

In March 1942, however, the head of the civil administration did extend certain areas of German law to Lower Styria. This entailed the enforcement of German military law and with it also compulsory military service, the introduction of the compulsory Reichsarbeitsdienst, forced labour for "lesser race" members, and the implementation of the Nürenberg racial laws. The enforcement of the German racial laws affected the "lesser race" members the most, which could not marry with temporary or permanent citizens. This was followed by the appointment of the registrars (for Celje, this was Mayor Himmer) and their deputies. The Ministry of Internal Affairs sent only Germans directly from the Reich and not from any of the Austrian territories to Celje to fill the posts of registrar. Possibly, this also reflects just how great an import was attributed to this region in the plans of the Nazis. The demand that German be the only language used in the registrars' offices was strictly adhered to, as were the provisions on German first names and the German or Germanised spelling of surnames.

The German occupying forces carried out two population censuses, the first on 10 October 1941 and the second on 29 November 1942. According to the data compiled in the census of 10 October 1941, there were 32,276 households in the Celje district, of which 4,598 were located in the Celje municipality, while the census of 29 November 1942 lists 31,756 households and of these, 5,008 in the Celje municipality. A list of 89 streets and roads in the Municipality of Celje compiled on 1 August 1942 states that there were 1,971 buildings containing housing units.

Aleksander Žižek

**»ŠE NIKOLI NISMO BILI TAKO
MLADI, MOČNI, VERNI IN
FANATIČNI, KAKOR SMO
DANES!«**

**Franz Steindl (1944)
Zvezni vodja Štajerske domovinske zveze**

Druga svetovna vojna in nemška okupacija Spodnje Štajerske sta pomenili tudi za preprostega človeka pomembno prelomnico. Ne samo, da sta v temeljih pretresli desetletja nespremenjen način življenja, nova ideologija je posegla tudi v posameznikovo najintimnejšo sfero, mu skušala nasilno privzgojiti nov sistem vrednot in ga vključiti v življenje »nove skupnosti«. Namesto blaginje posameznika je stopila v ospredje blaginja skupnosti, ideale posameznika so kruto podrejali idealom družbe. Oseba je bila važna le kot »osebek«, sestavni del novega »naroda«. Vživljanje posameznika v družbo naj bi se kljub nacističnemu idealiziranju družine, izvedlo čimprej – to nalogo naj bi prevzeli tudi na Štajerskem množično organizirani vrtci, vzgojo za skupnost in njene vrednote pa naj bi nato prevzele posebne režimske mladinske organizacije (*Hitlerjugend* – *HJ* oziroma *Deutsche Jugend* – *DJ*). Mladostnika bi na pragu odraslosti prevzela ORGANIZACIJA in ga oblikovala po svojih potrebah (ga »uporabila« kot vojščaka, delavca, posvetila dekle materinstvu ipd.). Takšen program je bil izdelan tudi za Spodnjo Štajersko kot nov del rajha. Vlogo vsemogočne NSDAP je tu prevzela **Štajerska domovinska zveza** (ŠDZ), ki se je pri uresničevanju svojega pglavitnega cilja (Hitlerjevo naročilo Uiberreitherju) oprla tudi na domače nacistično usmerjeno nemštvo. Z delovanjem ŠDZ je bilo štajersko prebivalstvo prvič v zgodovini izpostavljeno tako vseobsegajočemu delovanju katerekoli posvetne organizacije. Z grožnjami podprto pridobivanje članstva pa je dalo izjemen rezultat (kar 95 % zajetih) pri vključevanju v to politično formacijo.

Štiriletno delovanje ŠDZ je v slovenski zgodovini torej precej zanimivo obdobje, ki nam lahko služi kot izvrsten primer za študij delovanja režimsko vodenih političnih formacij.

Obstoj in delo te organizacije sta sorazmerno dobro dokumentirana, saj so posamezne krajevne skupine, okrožja in uradi Zveznega vodstva ustvarili obsežne arhive, ki jih ni pretirano prizadelo niti neusmiljeno uničevanje arhivskega gradiva ob koncu vojne. O delovanju ŠDZ se lahko razen tega poučimo tudi iz časopisov *Marburger Zeitung*, ki je postal uradni organ ŠDZ 5. 7. 1941, in *Štajerski Gospodar*, ki ga je Zvezno vodstvo ŠDZ ustanovilo 3. 5. 1941 in je za učinkovitejše širjenje idej organizacije sprva izhajal izključno v slovenščini (le z nemškimi podnapisi k fotografijam), kasneje pa dvojezično.

Vsekako so za mikroraven (okrožje in krajevne skupine – KS) mnogo zanimivejše publikacije okrožnih vodstev. Za Celje, ki ga obravnavam v svoji razpravi, pride v poštev *Lagebericht*,¹ ki ga je Vodstveni urad II (VU II) okrožnega vodstva sprva izdajal v ciklostirani obliki, kasneje (avgust 1942–1944) pa so ga tiskali v Cillier Druckerei. Najprej je ta list urejal Herbert Erker, kasneje pa je to nalogo prevzel Eduard Paidasch.² List je objavljal predvsem povzetke vesti iz Štajerskega Gospodarja, *Marburger Zeitung* in *Slovenca*, sodelavci okrožnega VU II pa so se v svojih prispevkih ukvarjali s tematiko Celja in okolice. Veliko prostora so namenjali protiboljševiški propagandi (akcijam proti narodnoosvobodilnemu gibanju), objavljali spiske ustreljenih – vedno je šlo za »komunistične zločince« in ne talce –, ter žugali črnoborzijancem in špekulantom.

¹ Lagebericht, fasc. 8, arhivski fond (AF) Der Landrat, Zgodovinski arhiv Celje (dalje: ZAC).

² Paidasch je to nalogo opravljal od jeseni 1942 do poletja 1944. Zaslisanje E. Paidascha pred Vojaškim sodiščem v Ljubljani 13. 6. 1945, Sod 66/45, dokumenta 1 in 2, fasc. 27; Muzej novejšje zgodovine Celje (dalje: MNZC).

Lagebericht (marca 1943 so ga preimenovali v *Was jeder wissen muss*) je torej postal na lokalni ravni trobilno ŠDZ in obenem eksponent nacističnih raznarodovalnih ciljev.

Priprave na ustanovitev in rojstvo Štajerske domovinske zveze

Spomladi 1941 se je začel odvijati že dolgo pripravljan in načrtovan proces, katerega cilj je napovedal že Hitler v svojem govoru 25. 2. 1940 v Münchnu. Kot nemški življenjski prostor je namreč označil »vse tisto ozemlje, ki so ga kultivirali, civilizirali in gospodarsko razvijali Nemci«. Vse kasnejše parole in propaganda ter dejanja okupacijskih oblasti nam dokazujejo, da so si kanili Nemci s podobno argumentacijo prilastiti tudi zasedena slovenska ozemlja.

SODI³ je že od leta 1940 napovedoval ustanovitev nove organizacije »domoljubnih« Spodnještajercer,⁴ tako da so potekala občasna posvetovanja spodnještajerskih Nemcev v Gradcu in druge dejavnosti že z natančno določenimi cilji. Višek je tovrstna »pripravljalna mrzlica« dosegla konec marca 1941, ko so pod pretvezo ogroženosti (Nemci naj bi bili v Sloveniji žrtve pravih pogromov) v Avstrijo evakuirali večino Nemcev iz Slovenije. Celjski učitelj Fran Roš v svojem dnevniku⁵ opisuje skorajda idilično vzdušje v takratnem Celju: pastor dr. Gerhard May (nosilec reda Sv. Save III. stopnje) je 30. 3. 1941 še opravil svečan obred za kralja Petra II. in tako manifestiral navidezno kulturbundovsko lojalnost, dva dni kasneje (evakuacijo so izvedli 1. 4. 1941) pa je nemška propaganda že objavljala »vesti« o terorju nad Nemci v Sloveniji (tudi v Celju).

Tik pred napadom na Jugoslavijo so v Gradcu začeli s šolanjem bodočih funkcionarjev ŠDZ in določili večino političnih komisarjev.

Prvi dnevi v aprilu so tudi v Celju minili v znamenju negotovosti in občutka nemoči spričo bližajočega se napada. 5. aprila so po Roševem pripovedovanju uničili večino arhiva mestne uprave in okrajnega sodišča, sicer pa vojne mesto skorajda ni čutilo. Celjsko občinsko vodstvo (sreski načelnik dr. Zobec, župan dr. Alojzij Voršič in ravnatelj magistrata Ivo Šubic) se je na veliki petek (11. 4.) odpeljalo proti Žalcu pričakat predhodnico 1. divizije planinskih lovcev (49. planinskega korpusa 2. armade), ki jo je vodil general Hubert Lanz. Ta enota je še isti dan zasedla mesto,⁶ čez nekaj dni pa je vojaško upravo zamenjala civilna.

Nanovo formirana civilna oblast se je v veliki meri opirala na domače nemštvo (kadrovanju je služila prav evakuacija v začetku aprila), medtem ko so višje stopničke

³ Südostdeutsches Institut (SODI) je bil ustanovljen v Gradcu maja 1938, vodil pa ga je dr. Helmut Carstanjen. SODI se je ukvarjal z bolj »znanstvenim« utemeljevanjem aneksionističnih teženj nacističnega režima – dr. Helmut Carstanjen je še pred ustanovitvijo tega inštituta kot dr. Gerhard Werner potoval po Štajerskem in zbiral gradivo za svojo knjigo *Sprache und Volkstum in der Untersteiermark* (izšla je leta 1935), v kateri je ugotavljal, da je Spodnja Štajerska po krivici pripadla Jugoslaviji, saj se tu pojma jezik in narodnost ne krijeta (večino prebivalstva tvorijo sicer slovensko govoreči, toda nemštvu naklonjeni Vindišarji/Vendi, medtem ko je narodnozavednih »Slovencev« malo). Tone Ferenc, *Politične in državljanske kategorije prebivalstva na Štajerskem pod nemško okupacijo*, Prispевki za zgodovino delavskega gibanja 1960/61, IZDG Ljubljana, št. 2 (dalje: T. F.: Politične ...).

⁴ Tone Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v letih 1941–1945* (dalje: T. F., *Nacistična ...*), Maribor 1968; str. 745.

⁵ Fran Roš, *Celjski dnevnik*, Celjski zbornik 1961.

⁶ *Marburger Zeitung*, 20. 5. 1942.

hierarhije zasedli predvsem avstrijski nacisti. Kot nekakšne civilne uradnike so tako iz Avstrije 16. 4. poslali več štajerskih Nemcev – organizacijo upravnega aparata v Celju naj bi prevzel Franz König, bodočo krajevno skupino Gaberje pa Karl Körber.⁷

Vodilno garnituro so za oba celjska okraja Celje-okolica in Celje-mesto (okraj Celje-okolica so ukiniteli že 18. 6. 1941, ostale okraje pa 1. 7. 1941, ko so prešli na okrožno organizacijo) oblikovali v Frohnleitnu.⁸ Akcijski štab so poleg obeh političnih komisarjev Tonija Dorfmeistra (mesto) in Josefa Eidenbergerja (okolica) sestavljali še komandirji žandarmerije (v Celju je bilo od poletja 1941 dalje orožniško glavarstvo) in uradniki varnostne službe (SD; v Celju najprej esesovski stotnik Gustav Fast, kasneje podporočnik Siegfried Presuhn) in gestapa (v Celju esesovski podporočnik Hermann Jung in kasneje narednik vodnik Toby).⁹

Teritorialno je celjsko okrožje obsegalo ozemlje naslednjih okrajev: Celje-mesto, Celje-okolica, Gornji Grad, večino okraja Šmarje pri Jelšah in del okrajev Slovenj Gradec in Laško. Okrožje je merilo 1.826,28 km², v 54 oziroma 33 občinah (jeseni 1941 je prišlo do njihovega združevanja) pa je živelo 143.410 ljudi.¹⁰

14. 4. 1941 so okupacijske oblasti razpustile stare občinske odbore, politični komisariji pa so začeli z delom 15. ali 16. 4.¹¹ in najprej opravili imenovanja novih županov (seveda iz vrst »lojalnih« Spodnještajercev), ki so bili podrejeni celjskemu deželnemu svetniku (*Landratu*). Toni Dorfmeister je kasneje s to upravno funkcijo združil še politično (kot okrožni vodja ŠDZ).

Celjski župan Robert Himmer je pred vojaškim sodiščem povedal,¹² da je Dorfmeister opravil njegovo imenovanje konec aprila, z delom pa je začel v začetku maja (3. 5.). Potencial je predvsem svojo vlogo uradnika v upravi, medtem ko naj bi politično poslanstvo opravljali predvsem funkcionarji (krajevni vodje) ŠDZ – ti naj bi tudi sestavljali spiske oseb, ki bi prišli v poštev za preselitev. Podobno formulacijo o razmerah na Spodnjem Štajerskem v času okupacije¹³ najdemo tudi v besedilu vojaškega sodišča v Celju – tudi po mnenju sestavljalca tega poročila naj bi glavno vlogo pri izganjanju imela krajevna vodstva ŠDZ. Na podlagi korespondence krajevnih uradov ŠDZ z okrožnim vodstvom lahko trdimo, da je bil odnos posameznih vodij KS ŠDZ do problematike izganjanja simpatizerjev narodnoosvobodilnega gibanja zelo različen. Veliko urgenc okrožnega vodstva, v katerih pozivajo krajevne organizacije, naj dostavijo sezname simpatizerjev narodnoosvobodilnega gibanja s svojih območij, se namreč vrača kot *Leermeldung* (takšnih oseb v nekem okolju naj "ne bi bilo"), po drugi strani pa so številni župani (sodeč po pričevanjih tudi Himmer) rade volje opravljali tudi posle, ki niso neposredno sodili v »upravno« sfero.

⁷ Ivan Jurčec, Nacistični "Übermensch" v naših krajih; Celjski zbornik 1961.

⁸ Med Bočem in Bohorjem (ured. M. Žagar et al.), Šentjur, Šmarje pri Jelšah 1984, Tone Ferenc, Nemška okupacija, str. 249.

⁹ Prav tam, str. 259.

¹⁰ Prav tam, str. 253.

¹¹ Prav tam, str. 249.

¹² Zasllišanje Roberta Himmerja pred Voj. sodiščem v Ljubljani, l. Sod 58/45, dokument št. 2, fasc. 27, MNZC.

¹³ Prilike na Spodnjem Štajerskem v času okupacije, Vojaško sodišče Celje, 20. 6. 1945, fasc. 27, mapa I, MNZC.

Zvezni vodja Štajerske domovinske zveze Franz Steindl.

Z vzpostavitvijo sistema civilne uprave, ki ji je na Spodnjem Štajerskem načeloval dr. Sigfried Uiberreither (izvajal je tudi zakonodajno oblast), je napačil tudi težko pričakovani trenutek obračuna z nadležno »slovensko« inteligenco (iz Celja in okolice so 16. 4. odgnali prek Maribora v Srbijo kar 40 učiteljev in profesorjev)¹⁴ in obenem trenutek, da spodnještajersko ljudstvo s primernimi sredstvi navdušijo za Veliko Nemčijo in nacizem. Tovrstno navdušenje naj bi predvsem budila ŠDZ, ki je dobila ime po predvojni Steirer Partei in so jo 7. 5. najprej napovedali z lepaki, 10. 5. pa so Uiberreitherjevo odredbo o ustanovitvi ŠDZ objavili tudi v mariborskem Štajerskem Gospodarju.

Krožnica Zveznega vodstva ŠDZ z dne 28. 4.¹⁵ je predvidevala razdelitev 100.000 dvojezičnih letakov, ki so jih politični komisariji dobili iz Maribora, 4. in 5. maja so izobesili serijo plakatov in razdelili brošurice o vključevanju v ŠDZ, 7. in 8. maja so propagandno akcijo razširili na časopise (Štajerski Gospodar in Marburger Zeitung) in radio. Štajerski Gospodar je obljubljal, da bo nova organizacija omogočala »vsem domačim in z iskrenim domoljubjem prežetim Štajercem, da dajo izraza svoji pripadnosti k domovini, Reichu in Führerju«, zatorej: »Pričakujemo, da ne bo niti enega poštenega Štajerca, ki bi ostal ob strani, temveč bodo vsi brez pridržka vstopili v ŠDZ, kdor ostane izven ŠDZ, se izreka za strahovlado v zadnjih 23 letih.«¹⁶ Uiberreither pa je zatrjeval: »ŠDZ bo ona velika organizacija, ki bo obsegala vse dobromisleče Štajerce.«¹⁷

Šef civilne uprave je na čelo ŠDZ postavil avstrijskega nacista Franza Steindla, ki se je rodil v Eisenerzu 5. 4. 1911, 1928. vstopil v HJ, leta 1930 pa so ga sprejeli v NSDAP.¹⁸

Če je bilo s tem imenovanjem rešeno vprašanje vrhovnega vodstva, seveda še ni rečeno, da je bilo tudi na nižjih nivojih organizacije na voljo dovolj sposobnih voditeljskih osebnosti. Novi oblastniki so se pri oblikovanju vodstvene hierarhije zopet naslonili na tiste, »ki so se v najtežjih časih, ne oziraje se na preganjanja, odkrito priznali k nemškemu narodu.«¹⁹ Take ljudi pa je povezovala organizacija Kulturbund, ki so jo 11. 5. 1941 z vsemi častmi kot celoto vključili v ŠDZ (kulturbundovci so postali jedro ŠDZ, brez preverjanj so postali njeni stalni člani). Uiberreither je kulturbundovce v Mariboru opozoril, da bodo »kot predhodnica, kot jedro ŠDZ, prevzeli vodilna mesta« in nadaljeval, da naj njihova avtoriteta temelji na »zaupanju, čistosti in pravičnosti.«²⁰

ŠDZ je bila mišljena kot vmesna organizacija, ki naj bi ljudstvo vzgojila v nacističnem duhu in mu privzgojila nacistični sistem vrednot, NSDAP (vanjo je bila včlanjena le izredno tanka vodilna plast ŠDZ) pa bi na Spodnjem Štajerskem ustanovili šele čez nekaj

¹⁴ Fran Roš, Celjsko šolstvo med okupacijo, Celjski zbornik 1961.

¹⁵ Tone Ferenc, Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941-1945, Založba Obzorja, Maribor 1980 (dalje: T. F., Quellen ...), dokument št. 39, str. 81.

¹⁶ Štajerski gospodar, št. 1, 3. 5. 1941.

¹⁷ Štajerski gospodar, št. 1, 3. 5. 1941.

¹⁸ Po poklicu je bil učitelj, vendar so ga leta 1933 iz političnih razlogov odpustili. Poslej se je preživljal kot učitelj smučanja, vodil pa je tudi brigado SA v Avstriji. Po neuspelem nacističnem puču leta 1934 je bil obsojen na 9 mesecev zapora, po anšlusu pa ga je Uiberreither poklical v vodstvo gausa NSDAP Steiermark. Udeležil se je tudi vojne na Norveškem in že od aprila 1941 sodeloval pri pripravi ŠDZ. Štajerski Gospodar, št. 2, 10. 5. 1941.

¹⁹ Štajerski Gospodar, št. 1, 3. 5. 1941.

²⁰ Marburger Zeitung, 12. 5. 1941.

let. Nova organizacija naj bi se financirala z mesečnimi prispevki članstva, ki bi glede na dohodek posameznika znašali 20 pfenigov in več.²¹ Že pred uradnim začetkom delovanja je imela ŠDZ v blagajni kar precejšnje premoženje – prisvojila si je namreč kapital in prostore zvez in društev, ki so prenehala delovati z odlokom komisarja za ukinitve društev, organizacij in zvez (*Stillhaltekomissar*).²²

Vodstvo ŠDZ je med 11. in 17. majem pripravilo vrsto zborovanj,²³ na katerih so prebivalstvo spodbujali k vpisu v ŠDZ. Temu prvemu valu zborovanj je sledil orientacijski popis interesentov za vstop v ŠDZ. Popis so pripravili po krajevnih skupinah ŠDZ med 17. in 25. majem 1941. Krajevna vodstva so vpisovala bodoče člane ŠDZ in Nemške mladine (DJ) v tako imenovani »zbirni seznam« (*Erfassungsliste*), ki je vseboval osebne podatke prosilca (ime, priimek, naslov, kako dolgo že živi v določeni KS) in opombo o tem, v kateri formaciji je pripravljen sodelovati (Nemška mladina, za moške vermanskaft (*Wehrmannschaft*)). Prosilec je nato dobil »predložitveni list« (*Antrageschein*) za vpis v ŠDZ oziroma Nemško mladino in osebni vprašalnik (ime, poklic, občevalni jezik, narodnost, podatki o sodelovanju v političnih in drugih organizacijah ter o predkaznovanju), ki ga je moral skupaj z »malim dokazom o izvoru« (*kleine Abstammungsnachweis* – »rodovnik« s podatki do starih staršev) osebno predati komisiji za sprejem (s tem potrdilom so preprečevali sprejemanje Judov).²⁴ Rezultati tega orientacijskega vpisa v ŠDZ so bili izjemni – kar 95 % spodnještajerskega prebivalstva (vpis v ŠDZ so v Trbovljah in Brežicah zaradi negotove nemško-italijanske meje izvedli šele od 25. 10 do 2. 11. 1941) se je odzvalo pozivom Zveznega in drugih vodstev ŠDZ, še bolj pa so se ljudje seveda odzivali na neprikrite grožnje z izgonom, če se s svojim pristopom k ŠDZ ne bi hoteli »priznati k firerju in rajhu«.²⁵

Voditelji krajevnih skupin so najpozneje do 27. 5. okrožnemu vodju sporočili število kandidatov za vstop v ŠDZ, okrožni vodje pa so Zveznemu vodstvu poslali podobna poročila do 29. 5. S 1. junijem 1941 se je začelo delo sprejemnih komisij, ki so na osnovi zbirnih seznamov rasno in politično ovrednotile prosilce za vstop v ŠDZ.

Delo sprejemnih komisij

Problematiko rasnopolitičnega ocenjevanja spodnještajerskega prebivalstva in sprejemanja v ŠDZ je izčrpno obdelal dr. Tone Ferenc v razpravi *Politične in državljanske kategorije prebivalstva na Štajerskem pod nemško okupacijo*,²⁶ tako da bom na tem mestu po omenjeni razpravi povzel le najbistvenejše in za razumevanje strukture ŠDZ najpomembnejše ugotovitve.

Mobilne (leteče) sprejemne komisije so začele z delom 1. 6. 1941. Rasnopolitična ocenjevanja so bila organizirana po krajevnih skupinah (vodja krajevne skupine je

²¹ Befehlsblatt der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes (dalje: Befehlsblatt), Folge 1, Mai 1941.

²² V okraju Celje-mesto je obstajalo kar 163 društev, katerih premoženje je Emil Miglitsch (ta je opravljal funkcijo ukinitvenega komisarja za Celje) po poročilih bank ocenil na okrog 3 milijone dinarjev. T. F., Quellen ..., dokument št. 46, str. 89.

²³ T. F., Politische ..., str. 72.

²⁴ Befehlsblatt, Folge 1, Mai 1941.

²⁵ T. F.: Politische ..., str. 73.

²⁶ Prav tam.

sodeloval tudi pri delu komisije, njegovo mnenje pa je bilo odločilno pri politični oceni posameznika ali družine, saj je dobro poznal lokalne razmere). Sprejemno komisijo so sestavljali: ljudskopolitični referent (imenoval ga je dr. Helmut Carstanjen, ljudskopolitični referent pri Zveznem vodstvu ŠDZ), rasni preiskovalec (imenoval ga je *Rasni in kolonizacijski glavni urad SS*), kot pomožno osebje pa so vsaki komisiji dodelili dve uradnici (uradnika), kurirja in šoferja.²⁷

Kot rečeno, so splošno oceno posameznika sestavili na osnovi rasne in politične ocene.²⁸ Politično oceno je oblikoval krajevni vodja; odločilen je bil seveda odnos do nemštva, svojo težo pa sta imela tudi socialna anamneza in seznam apriori zavrženih oseb (v to kategorijo so sodili vplivni in nemštvu izrazito sovražni izobraženci – te so zavrnilo, čeprav so bili morda rasno ustrezni).

Približno mesec dni kasneje (8. 7. 1941) je v Štajerskem Gospodarju izšel Steindlov članek *Kdo lahko postane član ŠDZ*, v katerem je pohvalil rasno sliko na Spodnjem Štajerskem, ki da je »izrecno dobra«, saj je le 2–3 % ljudi, ki ne zadoščajo biološkim zahtevam za sprejem. Steindl seveda ni pozabil povedati, da »osebe, ki so se kot vodilni Slovenci udeležili protinemških akcij, asocialni elementi, zločinci in pijanci ne morejo postati člani ŠDZ«. Pod drobnogled so vzeli tudi doseljence z Gorenjskega in Primorskega (posebno razumnike).

Izsledke rasnopolitičnih pregledov v celjskem okrožju je vestno objavil tudi Štajerski Gospodar (7. 6.). V prvem valu sprejemov je bilo v okrožju v ŠDZ sprejetih 101.759 ljudi, 24.831 moških med 18. in 45. letom je bilo pripravljenih sodelovati v vermanšaftu, 9.635 mladih med 14. in 18. letom pa se je vpisalo v Nemško mladino. Članstvo v celjskem okrožju je prejelo izkaznice s številkami od 100.001 do 200.000.²⁹

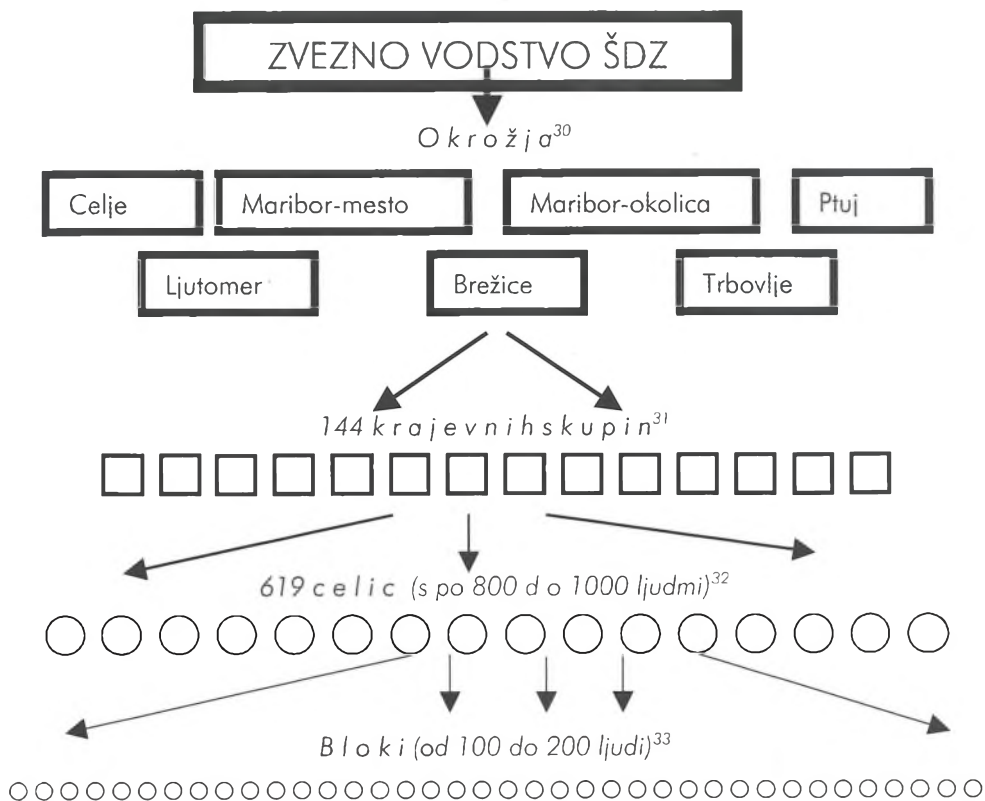
Začasno oziroma stalno članstvo v ŠDZ je tako postalo nov kriterij za razvrščanje spodnještajerskega prebivalstva, ki ga je okupator do tedaj (v skladu z raziskavami SODI) delil na *folksdojčerje* (ti so imeli vsaj enega roditelja nemške narodnosti), *vindišarje* (germanizirano prebivalstvo, ki govori »slovenščini podoben« jeziki – kriterij je bila raba germanizmov!) in *Slovence* (samo tem so »pripisovali« slovensko narodno zavest). Spremembe statusa članstva (iz začasnega v stalno) in vstopi novih članov so se v okviru krajevnih skupin (v začetku izjemno svečano) izvajale dvakrat letno (junija in decembra) s simbolično predajo članskih znakov (izkaznice in značke Štajerske domovinske zveze).

²⁷ V celjskem okrožju so delovale kar tri takšne skupine, eno od mest za političnorasno vrednotenje pa je bilo v Villi Deutsch ob Voglajni (na jugovzhodnem obrobju mesta).

²⁸ Lestvica političnih ocen je imela pet stopenj: A - vodilno nemški, B - nemški, C - ravnodušen, D - nemštvu sovražen, E - nemštvu vodilno sovražen. Največ kandidatov za sprejem je dobilo oceno C (naved. razprava str. 75). Rasni pregled je delil ljudi na štiri skupine: prav dobro (I), dobro (II), povprečno (III) in neustrezno (IV). Skupna ocena se je lahko glasila "brez pomislekov" ali "nepojasnjeno" (kar je pomenilo odklonitev).

²⁹ Befehlsblatt, Folge 1, Mai 1941. Natančnejše podatke povzemam iz razprave dr. Toneta Ferenca: vseh komisijsko pregledanih je bilo v celjskem okrožju 115.451, 48 jih je dobilo rasno oceno I, 17.286 II, 85.615 III (74 %) in 12.502 IV. Politično oceno A je dobilo 333 kandidatov, B 7362, C 102.746 (90 %), D 4489 in E 521. Ocene za mesto samo se razlikujejo v deležu II. rasne skupine (ta v mestnih KS prevladuje z 52 %), kar priča o subjektivnosti strokovnjakov za rasna vprašanja.

Teritorialna organizacija

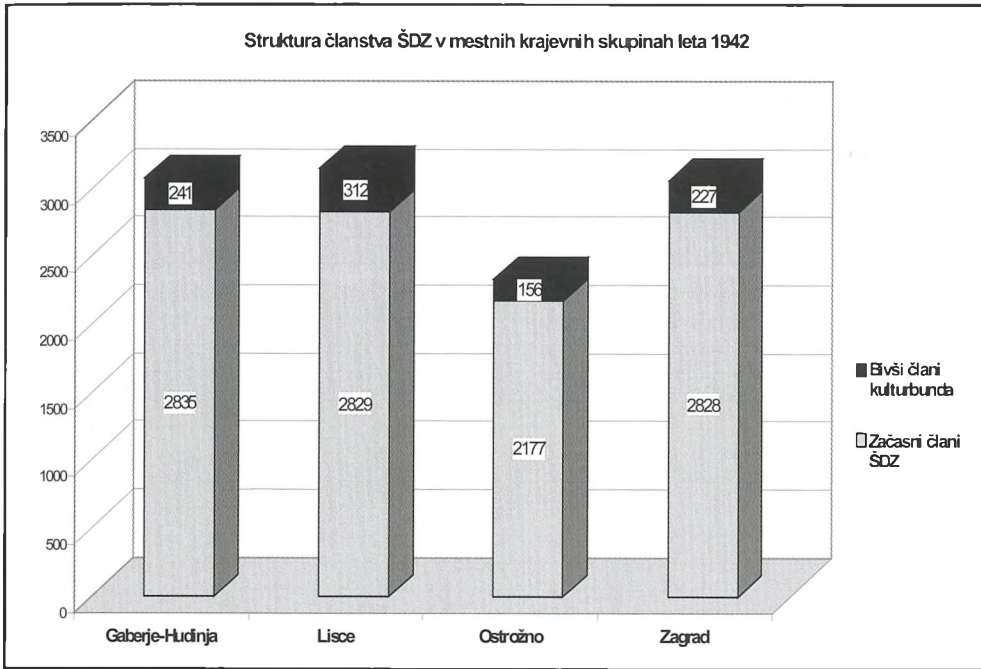
³⁰ Teritorialna organizacija ŠDZ se je oprla na okupatorjevo civilno oblast. Sprva se je za potrebe organizacije formiralo 5 okrožij, po dokončni razmejitvi z Italijo pa sta bili oblikovani še okrožji Brežice in Trbovlje. Okrožje ŠDZ je bilo organizacijska enota, ki je obsegala večje središče z zaledjem (po navodilih Zveznega vodstva – Befehlsblatt, Folge 1, Mai 1941, naj bi bila zgornja meja 100.000 ljudi). Omeniti je treba, da je ŠDZ uvedla okrožja že pred reorganizacijo civilne uprave – ta je do začetka julija še vedno poslovala po sistemu okrajev (Bezirk), ki so jih vodili politični komisarji (z uvedbo okrožij dobe naziv »deželni svetnik« – Landrat). Na čelu okrožnega vodstva ŠDZ je bil okrožni vodja – Kreisführer (imenoval ga je zvezni vodja – Bundesführer Franz Steindl). Okrožni vodja je načeloval tudi razsežnemu uradniškemu aparatu, vendar je imel zaradi voditeljskega principa (Führerprinzip) vodja neke teritorialno-organizacijske enote ŠDZ popolno odredbodajalno oblast in je osebno odgovarjal za stanje v svoji in sebi podrejenih organizacijskih enotah.

³¹ Vodili so jih krajevni vodje – Ortsgruppenführerji, imenoval pa jih je okrožni vodja. Upravni aparat vodstva krajevnih skupin je bil manj razvejan od okrožnega, kljub temu pa je vseboval vse pomembnejše urade in delovna področja. Krajevne skupine so po priporočilih Zveznega vodstva obsegale področja s po 2000 do 5000 prebivalci (v okrožju Maribor-mesto je bila meja zvišana na 6000 ljudi).

³² Vodje celic – Zellenführerje je imenoval vodja krajevnih skupin, »aparatu« celice pa je predstavljal pomočnik oziroma pomočnica – Zellenhelfer/in, ki si ga je izbral vodja celice izmed članov ŠDZ na svojem področju.

³³ Blok je povezoval 40 gospodinjstev, vodil pa ga je vodja bloka (Blockführer; imenoval ga je vodja krajevnih skupin), kot pomožna funkcionarja si je lahko izbral dva pomočnika ali pomočnici (Blockhelfer/in).

Z odredbo Zveznega vodstva ŠDZ³⁴ je bila potrjena teritorialna organizacija ŠDZ v celjskem okrožju – to je bilo razdeljeno na 38 krajevnih skupin, 158 celic in 687 blokov. Mesto samo je bilo razdeljeno na 4 krajevne skupine: **Ostrožno** (Forstwald), **Gaberje-Hudinja** (Kötting), **Lisce** (Laisberg) in **Zagrad** (Schlossberg).³⁵

Najštevilnejša je bila krajevna skupina Gaberje-Hudinja s skupaj 4341 prebivalci. Ob dnevih krajevnih skupin 31. 7. in 1. 8. 1943 so v Štajerskem Gospodarju³⁶ to KS pohvalili kot skupino z največjim deležem nemško govorečih (tedaj je imela ta KS 6053 prebivalcev). V KS Gaberje-Hudinja je delovalo 7 celic in 25 blokov.³⁷

Številčno druga je bila s 3016 (1942) oziroma 4471 (1943) prebivalci pretežno kmečka krajevna skupina Ostrožno. Članstvo ŠDZ je bilo organizirano v 4 celicah in 20 blokih.

Leta 1942 sta imeli preostali mestni krajevni skupini Lisce in Zagrad skoraj enako število prebivalcev (glej grafikon), leto kasneje pa se je število prebivalcev (do razlike prihaja zato, ker so upoštevani le zajeti v ŠDZ, tisti že včlanjeni ali pa v procesu reguliranja članstva) v KS Zagrad povzpelo na 3904, v KS Lisce pa na 3437. KS Zagrad je bila leta

³⁴ Befehlsblatt, Folge 3, September 1941, Verordnung VA 10/41.

³⁵ AF Okrožnega vodstva ŠDZ Celje, Arhiv Republike Slovenije, Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo II (dalje: ARS ODAG II), fasc. 632 (nova ureditev 3), mapa III, podatki za leto 1942.

³⁶ Štajerski Gospodar, 7. 8. 1943.

³⁷ AF Okrožnega vodstva ŠDZ Celje, ARS ODAG II, fasc. 632 (nova ureditev 3), mapa III, podatki za leto 1942.

1942 razdeljena na 5 celic in 20 blokov, KS Lisce pa na 6 celic in prav tako 20 blokov.³⁸

Značilnost teh dveh KS je tudi visok delež bivših članov kulturbunda. Ozemlje navedenih KS je namreč obsegalo center mesta in ožja južna predmestja (težišče celjske obrti, trgovine in administrativne dejavnosti).

Marburger Zeitung je 14. 8. 1942 objavil članek o reševanju vprašanj članstva ŠDZ, s katerim lahko zaključimo poglavje o članstvu in teritorialni organizaciji ŠDZ.

V članku izvemo, da so pristopne izjave (*Antragschein*) po komisijem raso-političnem pregledu iz krajevnih skupin poslali Zveznemu vodstvu. Dvomljivi primeri so morali pred komisijo še enkrat, pristopne izjave sprejetih pa so oštevilčili (s člansko številko novosprejetega člana ŠDZ). V Upravnem uradu (*Verwaltungsamt*) Zveznega vodstva so nato podatke o novih članih pretipkali, uredili po krajevnih skupinah in članskih številkah ter vnesli v tri kartoteke: v kartoteko krajevnih skupin in centralno kartoteko (obe pri Zveznem vodstvu) ter v kartoteko krajevne skupine.

Pri Zveznem vodstvu je poleg obeh navedenih kartotek obstajala tudi temeljna knjiga članstva (*Grundbuch*), ki je vsebovala tudi podatke o denarnih prispevkih posameznega člana. Vnosu v evidenco je nato sledila izpolnitev članske izkaznice, primerjava podatkov, žigosanje in pošiljanje izkaznic v krajevne skupine.

Stroga kontrola nad članstvom ki je segala vse do celice (seznam članov v posamezni celici – *Zellenliste*, ki jo je oblikoval vodja celice, ter kartoteka – *Zellenkartei*, ki so jo hranili pri vodstvu KS ŠDZ) in bloka (seznam z naslovi, podatki o spremembah stanja – rojstvih, porokah, smrtih, preselitvah ipd.), je prav gotovo znak za izjemen pomen te organizacije, ki je svojemu članstvu zagotavljala vsaj simboličen občutek varnosti. Že če je nekdo postal začasni član te organizacije, je obenem dobil tudi državljanstvo na preklc, ki ga je (teoretično) obvarovalo preselitve, mu omogočalo zaposlitev in napredovanje v službi, skratka preživetje.

Kljub izjemno strogim kriterijem za sprejem, ki so jih komisije uporabljale v začetku, pa so vojni dogodki (porazi sil Osi) poskrbeli za otopitev osti elitizma pri sprejemanju novih članov. Vedno več odklonjenih prosilcev za vstop v ŠDZ (ki so z zavrnitvijo avtomatično postali zaščitenci) je bilo naknadno sprejetih (zadnja in največja taka akcija je potekala poleti 1943).³⁹

Vprašanje državljskih kategorij⁴⁰ spodnještajerskega, gorenjskega in koroškega prebivalstva je bilo nakazano v *Odredbi o pridobitvi državljanstva v osvobojenih*

³⁸ AF Okrožnega vodstva ŠDZ Celje, ARS ODAG II, fasc. 632 (nova ureditev 3), mapa III, podatki za leto 1942.

³⁹ T. F., *Politične ...*, str. 87 in nasl.

⁴⁰ T. F.: *Nacistična ...*

Po državljanstvu se je prebivalstvo delilo na :

1) Nemške državljane (to so bili vsi Nemci ali nemški državljani brez državljanstva, bivajoči na Spodnjem Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, odlok notranjega ministra je za vstop v to kategorijo zahteval članstvo v Kulturbundu, aktivno zavzemanje za nemštvo že pred zasedbo in seveda ustrezen rodovnik);

2) Državljanje na preklc – po 10 letih bi posameznik, uvrščen v to kategorijo, postal polnopraven državljan ali pa bi mu državljanstvo preklicali (to bi se zgodilo, če bi denimo odklonil germanizacijo). Ta kategorija je bila namenjena lojalnim prebivalcem zasedenih območij. To je pomenilo vsaj začasno članstvo v ŠDZ (ali v

področjih Spodnje Štajerske, Koroške in Kranjske 14. 10. 1941, ta akt šefov civilne uprave pa je svojo potrditev doživel z odlokom državnega notranjega ministra 10. 2. 1942.

Ta kratek ekskurz v pravni položaj spodnještajerskega prebivalstva in pa mračne napovedi glede usode zaščitencev (izselitev v IV. valu, ki je pa niso izvedli, zadnji pregled za sprejem v ŠDZ ter izgon, sterilizacija in končno uničenje z delom) prav gotovo pojasnjujejo neverjeten »uspeh« te organizacije in tudi strog nadzor nad članstvom ter dokumentacijo ŠDZ. 14. 4. 1942 je Zvezno vodstvo za člane odredilo tudi obvezno nošenje označb ŠDZ, sicer jim je grozila podobna obravnava kot zaščitencem.

Okupator se seveda ni slepil z neprekosljivo vneto Spodnještajercev za vzgojo v nacističnem duhu. Zvezni vodja Franz Steindl je tako 1. 7. 1942⁴¹ izjavil: »Politično razpoloženje je po aprilu 1941 nedvomno padlo. To pa zato, ker navdušenje samo po sebi ni neko trajno stanje in so ljudje mnogokje imeli pretirano idealno predstavo o rajhu ... Težko je na številkah ugotoviti razpoloženje. Da bi v neki meri mogli prikazati to sliko v številkah, bi morda lahko rekli, da je 1 % Spodnještajercev pripravljen, da gre z rajhom čez drn in strn do konca, morda 9 % je brezpogojno zanesljivih, vendar ne odločnih, da bi vzeli nase tudi skrajne konsekvence. Na nasprotni strani razmerje ne utegne biti drugačno. Morda je tudi tam samo 1 % pripravljenih, da gre z nasprotnikom do kraja v vseh okoliščinah, 9 % pa bi se jih ustrašilo zadnje konsekvence. Vmesnih 80 % tvori široka množica, katere pridobitev je naša naloga.«

Notranja struktura ŠDZ

Notranje oblikovanje, predvsem pa seveda kadrovska politika ŠDZ, je v štiriletnem obdobju obstoja te organizacije sledila splošnim razmeram in razvoju okupacijske uprave pri nas.

Medtem ko je bilo obdobje do pomladi 1942 posvečeno izgradnji upravnih in političnih struktur (ustanavljanje novih uradov in služb ter kadrovska širitev obstoječih), je čas do pomladi 1943 čas največjega vzpona novega politično-upravnega sistema (v ŠDZ je značilnost tega obdobja prirejanje t. i. »okrožnih dni« – *Kreistag*), ki ga v nadaljevanju leta 1943 zaustavita neugodna svetovna politična situacija in močan protinemški naboj, s katerim usmrtitve, deportacije in drugi okupatorjevi ukrepi zaznamujejo v začetku precej pronemško (ali vsaj strpnejšo) zavest štajerskega prebivalstva.⁴²

Izrazito odklonilen odnos do okupatorjeve oblasti se manifestira tudi z neizpolnjevanjem članskih obveznosti do ŠDZ (denarni prispevki), kar je hromilo delovanje organizacije in povzročalo redukcije uradniškega aparata. Zvezno vodstvo tako v dopisu, ki ga je

Kärntner Volksbundu – koroški različici ŠDZ, ki jo je Friedrich Rainer kljub negotovanju partijskega vrha vse bolj organiziral kot NSDAP);

3) *Zaščitence*, katerih status je ugasnil, ko so zapustili Rajh, niso pa mogli postati polnopravni nemški državljani, hkrati pa je njihova "zaščita" omogočala izrabo njihove delovne sile (t. i. posebna delovna obveznost – *Sonderdienstpflicht* je bila zanje uvedena 24. 3. 1942, skupaj z uniformirano delovno službo za državljane na preklic).

⁴¹ Stane Terčak, Iz tajnih okupatorjevih arhivov, Celjski zbornik 1961, Štabni razgovor 1. 7. 1942, str. 108.

⁴² Ta zavest je bila vsekakor posledica idealne predstave o nemški organizaciji in urejenosti »nove« Nemčije; v tem so videli pravo olajšanje v primerjavi s korumpiranostjo in zaostalostjo bivše Jugoslavije.

poslalo 18. 12. 1944 celjskemu Upravnemu uradu ŠDZ (ta pa je o tem obveščal vodstva KS), ugotavlja, da je zbrane članarine vedno manj ter da je častna naloga vsakega okrožja ali KS nabrati več, saj je od uspešnega pobiranja članarine odvisno normalno delovanje ŠDZ.

Osnovna organizacijska shema, ki jo srečamo od Zveznega vodstva do vodstva krajevne skupine, je naslednja:⁴³

Vodji posamezne teritorialno-organizacijske enote je bil podrejen uradniški aparat, združen v tri večje sklope.

Vodstveni urad I⁴⁴

Naloga Vodstvenega urada I (VU I) je bilo opravljanje nalog s področja organizacije, kadrovanja in izobraževanja osebja ŠDZ (honorarnih in stalno zaposlenih). Ta urad je skrbel tudi za delovanje vertikalne in teritorialne organizacije ŠDZ.⁴⁵

Šolanje za nižje funkcionarje ŠDZ (od KS navzdol) so organizirala okrožna vodstva. V Celju so nasproti kopališča (na desnem bregu Savinje) 1. 5. 1943⁴⁶ odprli tako imenovano *Wochenendeschulungshaus*, ustanovo za izvajanje izobraževanja ob koncu tedna. Šolanja »blokirerjev« so v celjskem okrožju izvajali vsak konec tedna (v skupinah po 50 tečajnikov), *Marburger Zeitung* pa je 3. 4. 1944 zapisal, da so do tedaj v celjskem okrožju izšolali že 158 vodij celic (*Zellenführerjev*) in več kot 600 blokirerjev ŠDZ.⁴⁷

Pomemben faktor pri konectedenskih tečajih za nižje uradnike ŠDZ, ki so jih organizirali pri okrožnih vodstvih, so bili tako imenovani »predavatelji« (*Schulungsredner*; voditelji izobraževanja za nižje uradništvo ŠDZ). Ta pomožni inštruktorski kader, ki so ga na ravni okrožij izobraževali »ob delu«, izhajal pa je večinoma iz spodnještajerskih Nemcev in »Nemcev« (s tovrstnim delom se je med drugimi ukvarjala tudi Teresia Paidasch, žena vodje propagande pri celjskem okrožnem vodstvu),⁴⁸ je pridobil na pomenu zlasti po objavi odredbe 9/44 zveznega vodje Steindla,⁴⁹ s katero je bilo v skladu z načeli totalne vojne ustavljeno svetovnonazorsko šolanje na gradu Vurberk, izobraževanje kadra ŠDZ pa je bilo omejeno na »izobraževalne zборе« (*Schulungsappel*) po krajevnih skupinah. Voditelji teh tečajev so posredovali učno snov slušateljem s pomočjo vnaprej pripravljenih predlog za »študij in propagando«. Omenim naj le dejstvo, da se je šolanje, ki so ga izvajali v okviru okrožja, omejevalo zlasti na mikroraven organizacije:

⁴³ Befehlsblatt, Folge 1, Januar 1942.

⁴⁴ Führungsamt I.

⁴⁵ Vodje tega urada so bili: na zvezni ravni Sepp Braumüller, v celjskem okrožnem vodstvu Anton Flaser, v KS Zagrad Hans Jellenz, v KS Gaberje–Hudinja dr. Alfred Juchart, v KS Ostrožno Adolf Letschnig in v KS Lisce Reichel; podatki za krajevne skupine so iz leta 1942.

⁴⁶ *Marburger Zeitung*, 4. 5. 1943.

⁴⁷ Učne vsebine so bile združene v naslednje sklope: 1) Temelji našega svetovnega nazora (Adolf Hitler, temelji nacionalsocializma, gibanje, nasprotniki našega svetovnega nazora, rajh). 2) Dednost, nauk o rasi, prebivalstvena politika. 3) Nasprotniki nacionalsocialističnega svetovnega nazora. Poleg teh teoretičnih vsebin je program vzgoje funkcionarjev ŠDZ vseboval tudi petje in telovadbo – obvezni vsebini nacističnega izobraževanja od vrta do univerze in od vojske do tovarn. Befehlsblatt, September 1941.

⁴⁸ Predlogi za sprejem v NSDAP, podani 13. 10. 1942, fasc. 18, mapa VIII, MNZC.

⁴⁹ Befehlsblatt, Folge 9/10, September 1944.

precej pozornosti so posvetili liku blokfirerja (temu »propagandistu, pridigarju in borcu«, ki se »vedno trudi širiti nacionalsocialistične ideje«) in na splošno stiku organizacije z ljudmi na terenu.

Vodstveni urad II (VU II) je s svojimi glavnimi delovnimi področji (*Hauptarbeitsgebiet*) Propagando, Tiskom in Uradom za kulturo skrbel za »obdelavo propagandističnih vprašanj in usmerjanje kulturnega razvoja«. ⁵⁰

Ta vodstveni urad je bil zaradi svojega poslanstva – »obdelave propagandističnih vprašanj in usmerjanja kulturnega razvoja« ⁵¹ – neprestano navzoč v javnih medijih (predvsem v tisku), kjer je posredno vplival tudi na odnos štajerskega prebivalstva do nemške okupacijske oblasti, z njegovim delovanjem pa se je ljudstvo srečevalo tudi pri tedanjem (zelo okleščenem) družabnem in kulturnem življenju, kjer je bila naloga tega urada predvsem skrb za primerno (ideološko) vsebino pokazanega (in dovoljenega).

Funkcijo vodje tega urada bi lahko (z nekaj rezerve) primerjali z dolžnostjo političnega komisarja in vodje agitpropa obenem. Na zvezni ravni je ta položaj zasedal Siegfried Tremel, v okrožnem vodstvu v Celju pa je bil vodja VU II do 3. 9. 1941 Wilhelm Ziwotsky, kasneje pa ga je zamenjal Eduard Paidasch (od aprila do septembra 1941 je deloval v Brežicah). ⁵² Paidasch je to nalogo opravljal do konca vojne (vmes je bil od avgusta 1944 do februarja 1945 kazensko prestavljen v Maribor, kjer je za Zvezno vodstvo ŠDZ prevajal partizanski ter domobranski tisk in tudi najbolj udarne članke iz ljubljanskih listov). ⁵³

Poleg imena vodje okrožnega VU II (E. Paidasch) poznamo (po seznamih predlaganih v NSDAP z dne 9. 12. 1941 in 13. 10. 1942; oba hrani MNZC) tudi voditelja teh uradov v dveh mestnih KS. V KS Zagrad je to funkcijo opravljal Adolf Perissich (kot fotoreporter je precej sodeloval s Štajerskim Gospodarjem in Marburger Zeitungom), v KS Gaberje-Hudinja pa Walter Samide.

Med sodelavci VU II naj omenim še Herberta Erkerja, vodjo glavnega delovnega področja Tisk, ki je do svojega odhoda v vojsko 31. 3. 1943 urejal list Lagebericht, ⁵⁴ ki ga je izdajal VU II pri okrožnem vodstvu v Celju in je bil v začetku ciklostiran, kasneje pa so ga tiskali v Cillier Druckerei (bivša Mohorjeva tiskarna). Urejanje tega lista, ki so ga polnili z ostrimi članki proti grabežljivcem, črnoborzijancem in boljševiškim odpadnikom, je po Erkerjevem vpoklicu prevzel Paidasch, ki je skupaj z Erkerjem skrbel za novinarsko »pokritost« celjskega okrožja – oba sta bila namreč vneta dopisnika obeh mariborskih listov. Lagebericht so marca 1943 prekrstili v *Was jeder wissen muss*, slog in uredniška politika pa se tudi pod Paidaschem nista spremenila, bržkone se je tudi novi urednik zavedal dejstva, da je do konca vojne še daleč in da še ni pogojev, v katerih bi lahko opustili prevode člankov v »spodnještajersko narečje« (mislili so seveda na slovenščino).

⁵⁰ Prav tam, str. 1.

⁵¹ Befehlsblatt, Folge 1, Januar 1942.

⁵² O njegovih občutkih ob prihodu na službovanje v Brežice glej: E. Paidasch Ablauf der Ereignisse, fasc. 18, snopič 9, MNZC.

⁵³ Zaslisanje E. Paidascha.

⁵⁴ Nekaj številke Lageberichta hrani ZAC. AF Der Landrat, fasc. 8.

O izjemnem pomenu, ki so ga okupacijske oblasti in strukture ŠDZ posvečale propagandni dejavnosti in delovanju VU II v celoti, nas prepriča tudi pismo celjskega okrožnega vodstva ŠDZ vsem vodjem VU II in vodjem uradov za tisk v celjskem okrožju z dne 24. 9. 1944,⁵⁵ v katerem skuša okrožno vodstvo mobilizirati dopisnike za opisovanje dogodkov, »iz katerih je razvidno lojalno in hrabro ravnanje«, o akcijah ŠDZ na področju socialnega skrbstva in podobnem. Dopisniki naj se posvete tudi »obravnavi banditskega problema« in poročajo o odmevih med ljudstvom. Pismo se konča s pravim pozivom, kjer zremo da je »danes bolj kot kdajkoli dolžnost sodelovati, pojasnjevati in prebivalstvo oskrbovati z novicami. Tudi to je prispevek k zmagi.« Voditeljski kader ima podobne nazive kot pri VU I - vodja glavnega delovnega področja, vodja strokovnega področja, sama delitev uradov pa nakaže tudi težišča, ki jim je propagandna akcija tega urada ŠDZ namenjala največ pozornosti (velika zborovanja ŠDZ, dobrodelnost – zimska pomoč, akcije žensk, domoznanstvo – *Heimatspflege* in podobno).

Med naloge VU II na zvezni ter okrožni ravni je sodilo tudi šolanje govornikov za velika zborovanja ŠDZ (o njih bo govor kasneje) in za različne »apele« delavstva. Te je organiziral Delovnopolični urad ŠDZ ali pa so bili organizirani za določeno tovarno/obrat. Vsi govorniki so od Zveznega vodstva prejeli posebno izkaznico s fotografijo (med njimi najdemo znance iz različnih sfer ŠDZ, prevladovali pa so vodje VU II, okrožni vodje ali vodje uradov za šolstvo (*Amt Schulwesen*) – v Celju so to nalogo opravljali recimo Dorfmeister, Dukar, Flaser in drugi, svojega prosvetnega dela pa niso opravljali niti brez potrebne »licence« niti brez simboličnega plačila.⁵⁶

Zadnja skupina uradov je prav gotovo najbolj raznolika, saj pokriva praktično vsa področja delovanja ŠDZ (od administrativnih vprašanj do ljudskega izobraževanja in vojaškega urjenja članstva), posvetili pa se bomo zgolj tistim, ki so s svojim delovanjem najbolj intenzivno vplivali na oblikovanje zavesti in skušali preoblikovati sistem vrednot spodnještajerskega prebivalstva.

Delovnopolični urad⁵⁷

Delovnopolični urad⁵⁸ je deloval na področju socialne oskrbe vseh proizvajalcev – delodajalcev in delojemalcev ter skrbel za politično in strokovno šolanje delavstva.

Urad je skrbel za obravnavo gospodarskih vprašanj ter enotnega planiranja in usmerjanja gospodarskega razvoja, posebno pozornost pa so posvečali tudi skrbi za strokovni naraščaj v tehničnih poklicih in nagrajevanju inovatorjev. Osnovno obliko je dala uradu odredba 13/41,⁵⁹ ki je predvidela širitev vpliva poverjenikov DPU v praktično vse pore ekonomskega življenja družbe. Urad je bil (po vzoru sindikatov) organiziran po posameznih gospodarskih panogah. Delovna področja na zvezni ravni so bila: *Energija, Promet, Uprava, Trgovina, Obrt, Industrija, Kmetijstvo* in *Svobodni poklici*. Naštetá delovna področja so bila bolj sindikalno-povezovalnega značaja, medtem ko so oddelki pravnega svetovanja, sociale, tehnike, gospodarske politike in

⁵⁵ AF Der Landrat, fasc. 8, ZAC.

⁵⁶ Befehlsblatt, Folge 4, April 1943, VA 32/43 Gebühren und Reisekosten.

⁵⁷ Arbeitspolitisches Amt.

⁵⁸ Befehlsblatt, Folge 1, Januar 1942, strani 25–29, 79–81, 123, 124.

⁵⁹ Befehlsblatt, Folge 3, September 1941.

zaposlovanja opravljali naloge s področja planiranja, šolanja in poklicnega svetovanja (prek Nemške mladine so strokovnjaki tega urada svetovali pri izbiri poklica). Mladino so seveda usmerjali v deficitarne poklice: v kmetijstvo, kovinarstvo pa tudi v železničarsko službo, zlasti je bila odmevna akcija *Kaj naj postanem*, ki sta jo spremljala tudi *Marburger Zeitung* in *Štajerski Gospodar*.

Podobno razvejano strukturo kot zvezni DPU je imel tudi okrožni, katerega oddelki pa se niso delili naprej na strokovna (specializirana) področja kot na zvezni ravni (to delitev je na okrožni ravni ohranila le strokovno-svetovalna sfera), medtem ko je ustroj tega urada na krajevni ravni omejen le na naslednja delovna področja: *Kmetijstvo in gozdarstvo*, *Trgovina*, *Obrt*, ter *Turizem*, odgovornost DPU krajevne skupine pa so tudi poverjeniki tega urada po podjetjih na območju določene KS ŠDZ.

Imenovanje poverjenika DPU je bilo obvezno v vseh podjetjih z več kot 5 zaposlenimi,⁶⁰ ta poverjenik pa je odgovarjal za »usmerjanje politične volje ljudi«. Pri večjih podjetjih (z več kot 20 zaposlenimi) so v določenih primerih v okviru podjetja imenovali tudi predstavnico za ženske in poverjenika ali poverjenico za mladino (pogoj za eno in drugo je bil vsaj 10 žensk ali članov Nemške mladine v podjetju) ter poverjenika za »ljudsko izobraževanje« (*Volkbildung*); imenovanje slednjega je bilo nujno za izvajanje jezikovnih tečajev v podjetju.

Ti pomožni poverjeniki so bili seveda odgovorni poverjeniku DPU. Na zvezni ravni je DPU vodil Otto Hackel, ki se je pogosto udeleževal tudi posvetovanj DPU v posameznih okrožjih. Teh posvetovanj in šolanja novih poverjenikov pa je bilo vedno več. Oktobra 1942 so namreč intenzivirali prisotnost ŠDZ (predvsem njenega DPU) v večjih podjetjih⁶¹ – v podjetjih z več kot 30 zaposlenimi so morali do konca oktobra imenovati obratne blokavske poverjenike, ki naj bi obratnega pooblaščenca DPU zastopali na političnem, socialnem in poklicnem področju. »*Betriebsblockbeauftragte*« naj bi bil politično zanesljiv in nemške krvi, imenoval pa bi ga obratni poverjenik ali pa kar vodja DPU KS ŠDZ. »Blok« je v podjetju pomenil 15 do 20 zaposlenih.

Za podjetja z več kot 200 zaposlenimi so v isti odredbi predvidevali ustanavljanje »celic« (*Betriebszellen*), ki naj bi povezovale 4 do 8 blokov (60 do 160 ljudi).

Sodelavci DPU so bili tako ali drugače navzoči v 5754 podjetjih. Za kontrolo nad temi podjetji so služila predvsem redna mesečna poročila delodajalca o zaposlenih (številčno stanje, delež zaščitencev in tujcev).⁶²

Vodja DPU pri celjskem okrožnem vodstvu je bil najprej (do septembra 1942) Fladischer (tedaj je kot vodja delovnega področja *Gospodarska politika* deloval Daniel Rakusch), decembra 1942 pa je postal vodja DPU Rudolf Lenz, ki je to funkcijo opravljal do 31. 7. 1944, ko ga je zamenjal Anton Kern.

V KS Ostrožno je imel konec leta 1942 ta resor na skrbi Wilhelm Löschnig, v KS Lisce pa Hans Putan.

⁶⁰ Prav tam, odredba 14/41.

⁶¹ Befehlsblatt, Folge 10, Oktober 1942, odredba 71/42.

⁶² Glej AF Okrož. vodstva ŠDZ Celje, fasc. 11, ARS RDAG II.

Sam obstoj, predvsem pa razvejana struktura in izjemen pomen tega urada v shemi ŠDZ, bi utegnila marsikoga začuditi, češ, čemu bi vendar politična organizacija, kot je bila ŠDZ, poskušala tako temeljito prodreti v ekonomsko strukturo družbe.

Ta začudenost pa izgine seveda že s prvim srečanjem z nacistično propagando ter osnovami svetovnega nazora, ki ga je nosila ŠDZ. Nacistična Nemčija se je povsem javno in ponosno deklarirala za prvo socialistično državo na svetu, program NSDAP (točke 13–17)⁶³ pa se jasno zavzema za nacistično verzijo »države blaginje« (welfare state). Temelj takih teženj je seveda delavec, proizvajalec fizičnih ali duhovnih dobrin, ki ga je treba iztrgati vplivu židovskega marksizma ali liberalizma. Temu »boju za duše« delavstva sta bila torej posvečena pomembna segmenta NSDAP in njene štajerske sestre ŠDZ.

Urad za ljudsko blaginjo⁶⁴

Na ime tega urada se bolj kot negativen ideološki naboj in slab sloves, ki ga a priori pripisujemo inštitucijam okupatorjeve uprave, veže njegova poslovna uspešnost in mobilizacijska moč, ki jo je imel med ljudmi (člani ŠDZ). O pravih razlogih za takšno ali drugačno uspešnost tega urada lahko seveda presodi vsak bralec sam.

Stvarniki ŠDZ so temu uradu naložili »obdelavo vseh vprašanj, povezanih z javno blaginjo in skrbstvom«. ⁶⁵ Za to špartansko formulacijo se seveda skriva široka fronta dejavnosti, ki so v ljudeh budile predstavo o nacistični socialni državi.

Delovanje urada za ljudsko blaginjo (ULB) je med vsemi uradi ŠDZ najlažje zasledovati, poročanje o najrazličnejših socialno-skrbstvenih podvigih tega urada (razdeljevanje toplih obrokov otrokom, odpiranje vrtcev), je bilo namreč precej visoko na prednostnih listah zaželenih tem lokalnih dopisnikov Marburger Zeitunga in Štajerskega Gospodarja (ti dopisniki so bili v večini primerov itak iz lokalnih vodstev ŠDZ). Priljubljeni pa so bili zlasti nekakšni primerjalni članki med »zlato dobo« nemške oblasti in balkansko temo – tudi na področju sociale (treba je povedati, da ti članki niti niso bili brez stvarne podlage).

Zloglasna in v vseh režimih izvajana parola: »Wer die Jugend führt, gestaltet die Zukunft«⁶⁶ nam lahko služi kot izhodišče pri pisanju o množičnem ustanavljanju vrtcev in drugih oblik otroškega varstva in skrbstva v času okupacije.

Pravi cilj tega početja je odkril zvezni vodja ŠDZ Franz Steindl sam: »Mi želimo, da sedi poleg nemškega otroka otrok Štajerca, četudi še ne obvlada nemščine. Želimo, da vsi, ki žive tukaj, uberejo isto pot. Vsi so nam enako dobrodošli in prihodnost je odprta za vse.«⁶⁷

⁶³ 13. točka programa NSDAP govori o poddržavljanju velikih podjetij, 14. o delitvi dobička pri le-teh, 15. o socialnem skrbstvu, 16. o nujnosti zagotavljanja ekonomske blaginje srednjemu sloju in 17. točka o smotrnem razpolaganju z nepremičninami.

⁶⁴ Amt Volkswohlfahrt.

⁶⁵ Befehlsblatt, Folge 1, Januar 1942, strani 33–35, 85, 86, 125, 126.

⁶⁶ Kdor vodi mladino, obvladuje prihodnost.

⁶⁷ Poročilo o odpiranju nemških otroških vrtcev na Sp. Štajerskem, T. F.: Quellen ..., dokument št. 107, str. 217.

Vsakdan v otroški skupini.

Temeljiteje se o razvoju otroškega varstva poučimo v članku, ki je izšel v Marburger Zeitungu 1. 7. 1944. Pisec članka je najprej orisal historiat te dejavnosti v Celju, kjer so (samo za območje mesta) leta 1941 oblikovali 4 otroške skupine. Ta izraz pomeni posebno »laično« (neprofesionalno) obliko varstva otrok med 6. in 10. letom, ki so že prerasli standarden vrtec. Otroške skupine je organiziral Urad za ženske (Amt Frauen). Mrežo teh skupin so nato (pozimi 1941/42 in spomladi 1942) razširili tudi na podeželje, pri organizaciji pa so imeli precejšnje težave z osebjem. Leta 1942 so doživeli vzpon tudi stacionarni vrtci. V Marburger Zeitungu 25. 8. 1942 beremo, da je bilo v 36 vrtcev v celjskem okrožju vključenih 2029 otrok, podatki, pripravljeni za proslavo okrožnega dne (poleti 1942), pa govorijo o 44 vrtcih z 2560 otroki.

V začetku leta 1943 je obstajalo že 56 otroških skupin, v katerih je bilo zajetih 1117 otrok, za katere je skrbelo 25 vzgojiteljic in 30 pomočnic. 1. 3. 1943 je bilo otroško varstvo preurejeno na osnovi teritorialne pripadnosti skupin. 27 skupin (532 otrok) je sodilo v enoto Celje - zahod, 30 skupin (603 otroci) pa v enoto Celje - vzhod. Ob izidu tega članka je bilo v te skupine vključenih 2377 otrok.

Področje otroškega varstva je bilo, kot rečeno, le ena izmed oblik delovanja ULB. Ta urad se je intenzivno ukvarjal tudi z oskrbovanjem lokalnih vojaških bolnišnic (v okolici Celja je šlo pri tem za Novo Celje, splošno bolnišnico v Celju ter zavod v Rimskih Toplicah) ter oskrbo vojaških transportov in tujih delavcev na kolodvorih (Bahnhofsdienst). Vse našteje akcijske (tudi delitev toplih obrokov v šolah in obiske patronažnih sester na domovih otročnic) je ULB izvajal v sodelovanju z Uradom za ženske.

ULB je v celjskem okrožju do sredine leta 1942⁶⁸ porabil kar 1,071.311 RM v dobrodelne namene, ta sredstva pa je organizacija seveda večkratno dobila nazaj. Magična beseda, ki je financirala različne podvige dobrodelnih organizacij, je bila namreč Zimska pomoč (Winterhilfswerk – WHW), v katero so bili vključeni tudi »rajhu vrtnjani« Spodnještajerci.

Osnovna oblika zbiranja sredstev za zimsko pomoč so bile cestne in hišne nabirke, ki jih je izvajalo osebje ŠDZ, Nemške mladine, vermanšafta ali pripadniki vojske (*Wehrmacht*) in policije, če je bila v kraju nastanjena vojaška ali policijska enota.

Marburger Zeitung se je 4./5. 3. 1944 obširno razpisal o Zimski pomoči in razložil delovanje te inštitucije. Po mnenju pisca naj bi bilo zmotno prepričanje, da gre večina na ta način zbranih sredstev v vojaško blagajno. Dohodek Zimske pomoči je bil namreč izključno socialnega pomena. Denar se je seveda dalo zbrati tudi na številne druge načine – prirejanje tako imenovanih »veselih večerov« je bilo precej razširjen način zbiranja sredstev v različne dobrodelne namene.

Pripravo pravcate kampanje tovrstnih manifestacij ob božiču in novem letu je na delovnem posvetu 3. 12. 1943 v celjski »okrožni hiši« (Narodni dom) napovedal celjski okrožni vodja Toni Dorfmeister. Najprej je pohvalil vnemo nabiralcev, ki so s cestno nabirko v celjskem okrožju nabrali kar 11.000 RM več kot leta 1942, nato pa poudaril pomen rednega obiskovanja in obdaritve ranjenih pripadnikov vojske in vermanšafta v

⁶⁸ Marburger Zeitung 31. 8. 1942.

vojaških in civilnih bolnišnicah.⁶⁹ Tovrsten poziv je bil kajpak na mestu, saj je država predpisala⁷⁰ kot dovoljen mesečni izdatek za oskrbo ranjenega vojaka le 5 RM.

Uspešne so bile tudi proslave, ki so jih v dobrodelne namene organizirale posamezne KS ŠDZ. Tako je pod naslovom »*Urlaub vom Alltag*« KS Lisce 4. 12. 1943⁷¹ v korist Zimske pomoči priredila v Nemški hiši (Celjski dom) srečanje, ki so ga oblikovali godbeniki vermanskega polka Celje - zahod ter otroška igralna skupina. Mlade igralce je krajevni vodja Ferdinand Wusser zaposlil tudi kot pobiralce prispevkov za Zimsko pomoč.

Sodeč po zapisih v Marburger Zeitungu, je bil celjski vermanski polk Celje - zahod v predbožičnih dneh 1943 zaposlen predvsem s protokolarnimi zadevami in zabavnjaštvom, saj je godba te enote sodelovala tudi v programu »*Večera vermanšafta*« v Nemški hiši 11. 12. 1943.⁷² Kot govornik je na tej prireditvi sodeloval poveljnik vermanskega polka esajevski polkovnik (*Standartenführer*) Helmut Wolf, »junaški spomin padlih vermanov« pa je prišel počastit tudi Toni Dorfmeister. Še izkupiček te prireditve: 8.419,36 RM.

Popolno bilanco sredstev, zbranih v akcijah Zimske pomoči, je zvezni vodja ŠDZ Franz Steindl podal 10. 1. 1944 v Marburger Zeitung. Steindl je v tem članku navedel 17.000.000 RM kot »dokaz odločenosti Spodnještajercev za rajh«. Inženir Siegfried Tremml, vodja zveznega VU II je v svojem članku v Štajerskem Gospodarju ob tretji obletnici »osvoboditve« Spodnje Štajerske zapisal, da je novi del rajha do aprila 1944 prispeval v sklad Zimske pomoči že skoraj 23.000.000 RM (natančneje 22.881.896 RM). Naj končam z nekoliko ironičnim komentarjem, da ta »odločenost Spodnještajercev za Rajh« ni ugasnila niti ob bližajočem se zlomu nacizma, saj so udeleženci prvega podčastniškega tečaja folksšturma v Celju zbrali za Zimsko pomoč 1324 RM.⁷³

Urad za ljudski blagor se seveda ni ukvarjal samo z oskrbo ranjenih in obolelih pripadnikov vojske ali vermanšafta (čeprav je precej pozornosti namenil prav njim), ampak je podobno kot drugi uradi ali formacije ŠDZ skušal predvsem poiskati stik z domačim prebivalstvom. Temu cilju ULB je služilo organiziranje »počitniškega dela« za nemške študente (člane HJ), ki so devet tednov pomagali na kmetijah na Spodnjem Štajerskem. V tej obliki dela ULB, ki so jo seveda z izjemno pozornostjo spremljali v obeh osrednjih listih, lahko že površen bralec prepozna oživiljanje predvojne oblike »žetvene pomoči« (*Ernteeinsatz*), ki je predstavljala popkovino med Nemci v rajhu in tistimi v diaspori.

Na zvezni ravni je ULB v začetku vodil dr. Neumann, ki ga je 1. 12. 1944 zamenjal Franz Gillming. V celjskem okrožnem vodstvu je ta resor vodil najprej (do 15. 11. 1943) dr. Karl Wollouscheg, nato pa ga je nasledil Fritz Kals.

⁶⁹ Marburger Zeitung 6. 12. 1943.

⁷⁰ Befehlsblatt, Folge 6, Juni 1942, odredba 12/42.

⁷¹ Članek o tem je izšel v Marburger Zeitung 8. 12. 1943.

⁷² Glej Marburger Zeitung 15. 12. 1943.

⁷³ Marburger Zeitung, 16. 12. 1944.

Zahvaljujoč seznamu predlaganih v NSDAP⁷⁴, pa lahko rekonstruiramo tudi stanje v teh uradih po posameznih mestnih KS ŠDZ. Jeseni 1942 (seznam je datiran 13. 10. 1942) so ULB v teh KS vodili naslednji funkcionarji ŠDZ: v KS Lisce Anton Hofbauer, v KS Zagrad Wilhelm Krick in v KS Ostrožno Hans Reiter.

Urad za ženske⁷⁵

Mesto tega urada v celotni strukturi ŠDZ in njegovo glavno akcijsko področje določa že dejstvo, da so teoretiki ŠDZ omenjen urad v predstavitvi služb ŠDZ⁷⁶ postavili neposredno za opisom nalog in dejavnosti ULB (torej urada, s katerim je Urad za ženske (UZ) še posebno pogosto sodeloval).

Za formulacijo »obravnavava vseh dejavnosti žensk v ŠDZ«⁷⁷ se je torej v organizaciji skrival verjetno eden izmed najpomembnejših in tudi najuspešnejših uradov ŠDZ.

- Urad, ki je bil oblikovan na vseh organizacijskih ravneh ŠDZ od zvezne do krajevne, se je delil na štiri oddelke oziroma delovna področja. Na zvezni ravni so se ti oddelki delili naprej na strokovna področja (npr. na posvetovalnice, strokovne službe za organiziranje t. i. »obveznega leta« – *Pflichtjahr*⁷⁸ ter na službe za stik z DRK,⁷⁹ na nižjih ravneh (okrožje in KS) pa so bili oddelki Materinska služba (Mütterdienst), Gospodinjstvo in narodno gospodarstvo (Volks- und Haus-wirtschaft), Pomoč (Hilfsdienst) ter Otroške skupine (Kindergruppen) nedeljivi. V sklopu materinske službe sta na zvezni ravni delovali dve šoli za matere (v Mariboru in v Celju), v Ljutomeru pa šola za neveste (Bräuterschule). Izobraževanje mater so razen tega za svoje potrebe izvajala tudi okrožja (to možnost je predvidela tudi osnovna shema ŠDZ).

Urad za ženske je nedvomno (to velja posebno za naše kraje) prinašal nekaj novega in ponujal ženskam nov prostor v družbenem in posebej v gospodarskem življenju. Skladno z doktrino o svetosti »dobre krvi« in o pomenu zdravega potomstva so v okviru tega urada organizirali celo vrsto posvetovalnic in tečajev za nego dojenčkov (s tem se je ukvarjala v okviru UZ materinska služba), zaposlene matere (posebno tiste s številnim potomstvom) pa so sodelavke tega urada razbremenjevale z različnimi oblikami pomoči (akcija Hilfsdienst je bila namenjena prav njim; članice ŠDZ so v okviru skupnih šivalnic opravljale manjša popravila oblačil zanje, poskrbele so za napotitev njihovih otrok v šolo ali vrtec in podobno).

Na nov položaj v družbi je ženske pripravljala tudi oddelek za gospodinjstvo in gospodarstvo (bolje rečeno za ekonomiko). Ta oddelek je imel na skrbi predvsem dodatno izobraževanje žena na gospodinjskem področju. Pomanjkanje in racionirana preskrba sta namreč prisilila okupacijsko oblast, da je tudi v zasedenih pokrajinah Slovenije s široko zastavljeno akcijo varčevanja z živili in energijo (predvsem s premogom), vplivala na vedenje prebivalstva. Akcija varčnega gospodinjstva (vanjo sta bila z objavljanjem »vojnih« kuharskih receptov ter simpatičnih nasvetov, kako

⁷⁴ Ta že precejkrat citiran vir hrani MNZC, fasc. 18, mapa VIII.

⁷⁵ Amt Frauen.

⁷⁶ Befehlsblatt, Folge I, Januar 1942, strani 37, 38, 87, 88, 127, 128.

⁷⁷ Prav tam, stran 37.

⁷⁸ To je bilo obvezno zaposlovanje nekmečke ženske mladine, ki je pri nas ponavadi trajalo pol leta.

⁷⁹ Deutsches Rotes Kreuz – nemški RK.

onemogočiti »kradljivca premoga« – *Kohlenklau*, vključena tudi *Marburger Zeitung* in *Štajerski Gospodar*, je bila seveda namenjena večinoma ženskam, ki so lahko s pametno rabo skopo odmerjenih živil in tekstila zadovoljivo krmarile skozi to obdobje pomanjkanja. Posebno priljubljena dejavnost tega oddelka Urada za ženske je bilo prirejanje različnih kuharskih tečajev, ki so bili, kot bomo videli, prav povsod lepo obiskani (čeprav je tudi za eksperimentiranje na teh tečajih veljala skrajna varčnost glede surovin). Ženske so se v okviru oddelka za gospodarstvo in gospodinjstvo povezovale tudi z RK, vojsko (*Wehrmacht*) ter Nemško mladino. V obeh mariborskih listih najdemo ogromno zapisov o delovanju t. i. šivalnic (*Nähestuben*), v katerih so članice ŠDZ opravljale različna šivilska opravila; poleg že omenjenega krpanja oblačil za družine zaposlenih mater tudi šivanje za potrebe različnih ustanov ŠDZ, pletenje zimskih oblačil za vojake na fronti ter zbiranje pletenin in krznenih oblačil za vojake.⁸⁰

O delovanju celjskega ženstva v tem uradu ŠDZ, vemo po zaslugi marljivih dopisnikov iz okrožnega vodstva ŠDZ kar precej.

Urad za ženske je bil pri celjskem okrožnem vodstvu ustanovljen že maja 1941. Žensko organizacijo je v okrožju postavila na noge Dora Fellhuber iz Kindlberga, ki jo je na čelu urada že kmalu zamenjala Celjanka Marie Hotko, ki je to funkcijo opravljala do 15. 9. 1942, 1. 10. 1942 pa jo je uradno nasledila Flora König.

Uspešno delo žensk celjskega okrožja je opazil tudi pisec članka, ki je s tem naslovom izšel v *Marburger Zeitungu* 13./14. 12. 1941, v katerem je omenil, da so celjske ženske novembra 1941 pripravile kar tri vrste tečajev (najuspešnejši je bil seveda kuharski, ki se ga je v 32 skupinah udeležilo kar 555 udeleženk) in priredile 4 pevske večere. »Žensko področje« je bila tudi oskrba vrtcev, zato so Celjanke zanje zbrale oziroma sešile 543 oblačil ter vkuhale kar 1136 kg marmelade.

Ženske so konec leta poskrbele tudi za obdaritev otrok v vrtcih in otroških skupinah (te skupine 6- do 10-letnikov so itak sodile v izključno pristojnost UŽ, ki so s to obliko otroškega varstva mašile vrzel, ki je nastala med vrtcem in sprejemom v Nemško mladino), preko celega leta pa so organizirale tudi delitev toplih obrokov v šolah (ženske celjskega okrožja so leta 1941 dnevno pripravile in razdelile po 2008 toplih obrokov).⁸¹

Skrb za otroke se je pri delu tega urada dopolnjevala s skrbjo za vojake (zlasti ranjence). Ženske celjskega okrožja so svoje obiske v bolnišnicah (Novo Celje, Celje) ter okrevališčih (Dobrna, Rimske Toplice) planirale vnaprej, tako da je vsakomesečne obiske teh inštitucij izmenoma pripravljalo pet KS ŠDZ, obiske v celjski bolnišnici pa so dvakrat tedensko organizirale štiri mestne KS.

Z izčrpnimi podatki o vzgojnoizobraževalnem delu urada so nam postregli sestavljalci pregleda dela ŠDZ v celjskem okrožju, ki so ga objavili ob okrožnem dnevu 29./30. 8. 1942.⁸²

⁸⁰ To akcijo je ŠDZ izvedla decembra 1941.

⁸¹ *Marburger Zeitung*, 5. 4. 1944.

⁸² Pregled dela OV ŠDZ Celje, AF OV Celje, fasc. 632 (3), mapa III, ARS ODAG II.

Urad za ženske je do jeseni 1942 izvedel 126 kuharskih tečajev z 2.137 udeleženkami, 21 materinskih tečajev (495 udeleženk) ter 4 strokovne posvete za voditeljice urada v KS ŠDZ, ki se jih je udeležilo 143 žensk. Članice UŽ pri celjskem okrožnem vodstvu ŠDZ pa so razen tega organizirale 3 strokovne posvete s področja Pomoči (96 udeleženk), 20 strokovnih posvetov za varuške otroških skupin (187 udeleženk) ter 3 posvetovanja za organizatorke športnih dejavnosti (101 udeleženka).

Pomembna prelomnica za urad je bila prav gotovo organizacijska delitev pristojnosti na dve enoti (že znana delitev na Celje - vzhod in zahod), pri čemer je verjetno šlo za prilagoditev organizacije otroških skupin vrtcem. Ženske so v treh letih (do pomladi 1944) priredile 195 družabnih srečanj, ki se jih je udeležilo kar 12.733 članic ŠDZ,⁸³ govori ideologinj tega urada pa so bili verjetno vedno ubrani na struno ženskega žrtvovanja, saj njihovo »še tako veliko breme ne more biti večje od žrtve vojaka na fronti.«⁸⁴

Urad za ženske je prav gotovo v neki meri razgibal vsaj del »lojalnega« štajerskega ženstva (predvsem meščanke) in jim ponudil novo mesto v družbenem življenju. Vojna je namreč »zaposlila« moško delovno silo na bojiščih, proizvodnja ter družina sta tako obležala v večji meri na ramah žensk. Nacizem je v tej obliki premeteno kombiniral tehnični napredek z ideologijo ter družbeno revolucijo s starogermanskim mračnjaštvom.

Urad za ljudsko izobraževanje⁸⁵

Naloge tega urada so bile vezane na »usmerjanje celotnega vzgojno izobraževalnega dela za odrasle«. S »primernimi prireditvami, spodbujanjem in tečaji« naj bi »vsem rojakom (misli seveda na Spodnještajerce) omogočili dostop do duhovnih dobrin Velike Nemčije.«⁸⁶

Urad za ljudsko izobraževanje (ULI) je bil zadolžen tudi »za načrtovanje in izvedbo vseh dejavnosti na športnem področju in posredovanje kulturnih in družbenih dobrin nove Nemčije« (na novih ozemljih rajha).

Naloga, ki se jo je ta urad z vso resnostjo lotil in jo kanil v skladu s firerjevim ukazom tudi v kratkem (štiri ali največ petletnem) obdobju tudi izpolniti, je bilo dejansko ponemčenje prebivalstva, ki ga je ULI kot organizator številnih nemških jezikovnih tečajev sklenil tudi jezikovno (in idejno) približati »drugim Nemcem« v rajhu. V pristojnost ULI so spadali vsi jezikovni tečaji za odrasle⁸⁷ (tako po KS, kot tudi obratni jezikovni tečaji in jezikovni tečaji za vermance, ki so jih organizirali po vermanskih enotah).

V vsaki KS ŠDZ so morali med funkcionarji določiti pooblaščenca za prirejanje jezikovnih tečajev, na katerih so poučevali nemški učitelji, premeščeni na Spodnje Štajersko. Izbor učnega osebja je opravil ULI v sodelovanju z Uradom za šolstvo (Amt Schulwesen).

⁸³ Marburger Zeitung, 5. 4. 1944.

⁸⁴ Marburger Zeitung, 22. 12. 1941.

⁸⁵ Amt Volkbildung.

⁸⁶ Befehlsblatt, Folge 1, Januar 1942, stran 37.

⁸⁷ Befehlsblatt, Folge 2, Juni 1941.

ŠDZ in z njo celotna nemška zasedbena oblast so bržkone gradili na teoriji, po kateri naj bi bili »Spodnještajerci že od nekdaj znani kot ljudstvo dobrega spomina in bistrih glav, s posebno nadarjenostjo za učenje jezikov«. ⁸⁸ Če pustimo za trenutek ob strani obdobje, iz katerega je ta citat (evforično leto 1942), ko se je po podatkih iz Štajerskega Gospodarja ⁸⁹ učilo nemščine že okoli 130.000 Spodnještajercev, ki si seveda »niso mogli misliti, da se bo 100 milijonov Nemcev naučilo njihovega narečja«, kot je slikovito zapisal zvezni vodja ŠDZ Franz Steindl. ⁹⁰ Leta 1942 so bile stvari glede jezikovnih tečajev že bolj ali manj jasne, v tečaje nemščine se je vključil tudi Štajerski Gospodar s posebno priložnostjo, sami začetki leta 1941 pa niso bili tako obetavni.

Začetna kampanja za vpis v ŠDZ je v zameno za relativno »varnost« državljanstva na preklic poleg »moralnopolitičnih kvalitet« zahtevala tudi znanje nemščine, ki ga je moral vsak kandidat za stalnega člana ŠDZ pokazati pred komisijo ULI (zahteve so bile prilagojene starosti in izobrazbi prosilca), vsi začasni člani ŠDZ pa bi morali nemščino obvladati najkasneje v petih letih, sicer bi jim državljanstvo prenehalo (Marburger Zeitung je na to opozoril 24. 10. 1941).

Splošni maniji prirejanja jezikovnih tečajev kajpak ni ušlo niti celjsko okrožje in njegove KS ŠDZ. Konec julija 1941 je v okrožju potekalo že 268 jezikovnih tečajev (skupin) in 9 poklicnih tečajev (tu gre predvsem za tečaje stenografije, strojepisja ter knjigovodstva), skupno je obe zvrsti tečajev obiskovalo 12.000 tečajnikov, ⁹¹ v začetku novembra 1941 ⁹² se je število jezikovnih tečajev ULI povzpelo na 409, zajeli pa so kar 16.897 tečajnikov. Spomladi 1942 ⁹³ je ULI pri celjskem OV ŠDZ organiziral skupaj že 985 jezikovnih tečajev s 40.900 udeleženci.

Tovrstni uspehi so napeljali zvezno vodstvo ŠDZ k novim propagandnim akcijam. Oktobra 1942 so razpisali tekmovanje »Uči se nemščine – govori nemško«, ⁹⁴ s katerim so hoteli za učenje nemščine motivirati poleg krajevnih skupin tudi enote Nemške mladine in vermanšafta. Pravila tekmovanja so obljubljala za 12 najboljših krajevnih skupin, 12 najboljših čet vermanšafta ter 12 enot Nemške mladine lepe nagrade (že standardna potovanja v Gradec, knjige, učila in seveda zastavice ter priznanja). Pogoji za sodelovanje pri tem tekmovanju so bili seveda (bogatih nagradam primerno) ostri (šlo je predvsem za politično zavzetost, prežetost z novim redom, pri vermanih pa tudi za kvaliteto urjenja).

Precej visoko postavljenih zahtev najbrž vodje tega tekmovanja niso pretirano strogo preverjali, kako naj si sicer razložimo dejstvo, da je kar 7 čet vermanšafta in 10 enot Nemške mladine iz celjskih mestnih KS prejelo tovrstne nagrade, ⁹⁵ nagradne zastavice pa so prejele tudi vse štiri mestne KS ŠDZ.

⁸⁸ Štajerski Gospodar, 3. 10. 1942.

⁸⁹ Štajerski Gospodar, 5. 9. 1942.

⁹⁰ Prav tam.

⁹¹ Untersteirischer Heimatdienst (bilten Zveznega vodstva ŠDZ), 13/41, 30. 7. in 14/41, 31. 7. 1941.

⁹² Untersteirischer Heimatdienst, 95/41, 5. 11. 1941.

⁹³ Untersteirischer Heimatdienst, 204/42, 18. 3. 1942.

⁹⁴ Befehlsblatt, Folge 10, Oktober 1942, odredba 32/42.

⁹⁵ Befehlsblatt, Folge 7, Juli 1943, odredba 24/43.

Ob naraščajočih težavah z motiviranjem prebivalstva za obiskovanje jezikovnih tečajev, je prava osvežitev opis dela ULI pri celjskem OV ŠDZ,⁹⁶ ki so ga pripravili ob okrožnem dnevu 29./30. 8. 1942. Urad je do tedaj v celjskem okrožju odprl 52 knjižnic, kulturne prireditve, ki jih je organiziral, pa si je dotlej ogledalo 110.000 ljudi. Ob takem uspehu delovanja ULI in ŠDZ nasploh se nam napovedi, po katerih naj bi opravili pri nemških tečajih v letu 1944/45 le še kozmetične popravke, sicer pa mora stvar »teči«,⁹⁷ ne bi smele zdeti preoptimistične. Za šolsko leto 1944/45 so načrtovalci jezikovnih tečajev sicer še vedno načrtovali splošne (po KS), obratne in mladinske jezikovne tečaje, resničnost pa jih je že pred letom 1944 pošteno stregnila.

Nadaljnji potek vojaških akcij na svetovnih (in tudi na domačih) bojiščih je ohladil tudi »zagretost« za obiskovanje jezikovnih tečajev in rabo nemškega jezika. Dr. Müller-Haccius je zato na štabnem razgovoru 17. 5. 1943 resignirano povedal: *»Pri uporabi nemškega jezika v marsikaterem pogledu ne zaznamujemo nobenega nadaljnega napredka. V tem lahko vidimo nekakšen barometer razpoloženja. Vztrajati moramo na načelni liniji, da se v uradih in na službenih mestih sme govoriti samo nemško, in se osebe, ki dovolj obvladajo nemški jezik, morajo posluževati tega jezika. V OSTALEM PA JE TRENUTNO VAŽNEJŠE, DA LJUDJE OPRAVLJAJO SVOJE DELO«* (podčrtal A. Ž.).⁹⁸ Kljub tej kapitulaciji glede ponemčenja prebivalstva se celjski župan Himmer ni sprijaznil s časom in je v poročilu svojemu predstojniku, deželnemu svetniku Dorfmeistru, še jeseni 1943 (po padcu fašizma) tožil nad *»flagrantnim kršenjem določil o rabi nemškega jezika v javnosti«*.⁹⁹

Spričo grozečega defetizma med sodelavci ULI je bilo nujno strniti njihove vrste in jih ojekleniti za bodoče akcije pri ponemčenju štajerskega življa. S tem namenom so se 3. in 4. 6. 1944 zbrali v Gozdni hiši (bivše Hausbaumovo kopališče, med vojno učni center različnih uradov ŠDZ) voditelji jezikovnih tečajev, pisci vaških knjig,¹⁰⁰ knjižničarji in drugi sodelavci ULI ter naredili obračun svojega dela.¹⁰¹ Pregled uspešnosti dela je pokazal, da je celjsko okrožje v prirejanju in uspešnosti jezikovnih tečajev vodilno na Spodnjem Štajerskem, ULI je v okrožju poskrbel za 7 hribovskih šol s 600 učenci, od maja 1941 do maja 1944 pa so pripravili 385 prireditev, ki si jih je ogledalo 115.442 ljudi, ter 277 proslav za vojake.

ULI si je lastil tudi zasluge za organizacijo 160 športnih prireditev in izgradnjo savne na Westnovem igrišču, Celjanom in okoličanom pa je dal na voljo celo potujočo knjižnico (knjige zanjo je prispevala berlinska državna knjižnica).

⁹⁶ Štajerski Gospodar, 5. 9. 1942.

⁹⁷ Štajerski Gospodar, 30. 10. 1943.

⁹⁸ Stane Terčak, Iz tajnih okupatorjevih arhivov, Celjski zbornik 1961, stran 106.

⁹⁹ Prav tam, stran 125.

¹⁰⁰ Vaško knjigo (Dorfbuch) so si okupacijske oblasti zamislile kot nadomestek za župniške kronike, vanjo naj bi vpisovali vse pomembne dogodke v neki KS – rojstva, poroke, smrti, posebno pozornost pa naj bi posvetili fantom, ki so bili vpoklicani v vojsko ali pa so padli v enotah vermansoffa. To akcijo, ki jo je koordiniral prav ULI, so v vodstvu ŠDZ vzeli silno resno. V Celju je napovedal vpeljavo vaških knjig sam Dorfmeister, ko je 16. 4. 1942 objavil članek v Marburger Zeitungu. Časopisje je nasploh pogosto poročalo o urejenosti in izgledu nekaterih vaških knjig, v Celju pa so v mestni hranilnici 16. 10. 1943 odprli celo razstavo vaških knjig in najlepših skrinj zanje.

¹⁰¹ Marburger Zeitung, 7. 6. 1944.

To nedvomno precej uspešno delo so, kot sem že omenil, prekinjali različni vojaško politični dogodki, ki jih delno omenja tudi okrožnica ULI pri celjskem okrožnem vodstvu ŠDZ z dne 29. 2. 1944.¹⁰² V njej organizator jezikovnih tečajev v celjskem okrožju Herbert Kiegerl svetuje vodjem tečajev po KS in obratih, naj »nujno izrabijo marec in april. Kjer so bili (tečajji) zaradi dejavnosti band prekinjeni, jih je treba nujno (če je le mogoče) nadaljevati – pojasniti, da je banditska nevarnost odstranjena in da zato ni več potrebe po prikrivanju svoje podpore nemštvu, ki se izraža tudi z obiskom teh tečajev«.

V času nastanka te okrožnice je verjetno, vsaj med nekaterimi ljudmi ŠDZ in okupacijske oblasti nasploh, že prevladovalo prepričanje, da je različen jezik le najmanjši problem pri urejanju odnosov med novimi pokrajini in rajhom.

Naj sklenem pripoved o tem uradu s standardnim obrazcem – z omembo glavnih uslužbencev. Na zvezni ravni je za »ljudsko izobraževanje« skrbel Robert Komarek (padel je kot esajevski polkovnik 4. 2. 1944), v Celju pa je to delo od začetka pa skoraj do konca (natančneje do 30. 9. 1944) opravljal Odo Häfner.

Kmetijsko politični urad¹⁰³

Ta urad je bil organiziran vse do krajevne skupine, vendar so bile med uradom na višjem (zveznem) nivoju in med uradoma nižjih ravni (okrožja in KS) pomembne organizacijske razlike. Kmetijsko politični urad (KPU; pod tem imenom je deloval do pomladi 1942, ko so ga z uredbo 23/42 preimenovali v Urad za kmete (UK) – Amt fürs Landvolk¹⁰⁴), je skrbel za »obdelavo vseh kmetijsko političnih vprašanj ter za sodelovanje z državnim uradom za preskrbo in drugimi državnimi službami«. ¹⁰⁵ Nadomeščal je t. i. Reichsnährstand, ki so ga uvedli za območje nemškega rajha.

Kot dopolnilo zgoraj citiranemu odlomku o nalogah in ciljih KPU lahko v ilustracijo in dopolnilo navedem še nekakšno razlago delovanja tega urada na Spodnjem Štajerskem, kot jo je objavil Marburger Zeitung 11. 5. 1942. Pisec prispevka je v uvodu potožil nad »razsežno balkanizacijo Spodnje Štajerske med vojnama«, ko je celjsko okrožje od izvoznika hrane (v Avstroogrski) zdrsnilo na raven komaj 20 % pokrivanja lastnih potreb po hrani, to vsesplošno gospodarsko mrtvilo (spričo prevladujočega deleža kmetov se je le-to najbolj manifestiralo v kmetijstvu), je bilo po piščevem mnenju vzrok družbene apatije in apolitičnosti spodnještajerskega prebivalstva.

Ideologi nove organizacije (ŠDZ) so kmetstvu kot prevladujočemu stanu spodnještajerskega prebivalstva že od začetka namenjali posebno pozornost. Poleg splošnih zborovanj članstva ŠDZ so se voditelji ŠDZ (predvsem pa voditelji KPU in Preskrbovalnih uradov – Ernährungsämter) vsaj z dvema večjima (dokumentiranima) sklopoma zborovanj obrnili izključno na spodnještajersko kmetstvo. Prvi val posebnih zborovanj za kmete so izvedli med 4. in 18. 12. 1941,¹⁰⁶ drugega pa med 18. 3. in 2. 4. 1944.¹⁰⁷ Organizatorji teh zborovanj (ki so bila po pisanju tiska vselej izjemno dobro

¹⁰² Okrožnica št. 5 z dne 29. 2. 1944, AF Der Landrat, fasc. 8, mapa 1, ZAC.

¹⁰³ Agrarpolitisches Amt.

¹⁰⁴ Befehlsblatt, Folge 10, Oktober 1942.

¹⁰⁵ Befehlsblatt, Folge 1, Januar 1942, strani 43, 44, 91, 92, 131, 132.

¹⁰⁶ Marburger Zeitung, 27. 11. 1941.

¹⁰⁷ Štajerski Gospodar, 18. 3. 1944.

obiskana) so predvsem apelirali na povečanje pridelave ter modernizacijo kmetovanja. Vojska in z njo povezano pomanjkanje (le-to je bilo v rajhu neprimerno hujše kot pri nas) sta okupacijske oblasti prisilila, da so svoje govorance podkrepile z dejanji.

Vodja KPU (ali UK) pri celjskem OV ŠDZ Franz Wolf (na tem položaju je nasledil Erwina Petritschka) je v svojem pregledu dela poleti 1942 zapisal,¹⁰⁸ da je trenutno v celjskem okrožju na voljo 84.500 ha obdelovalnih površin, večinoma v lasti malih in srednjih kmetov. V celjskem okrožju je bilo namreč tedaj 22.323 kmetij. UK je v tem času predvsem skrbel za organiziranje strojnih skupnosti ter izgradnjo silosov.¹⁰⁹

Poleg skrbi za mehanizacijo so se sodelavci UK posvečali tudi poklicnemu in strokovnemu usposabljanju kmetstva. Celjski UK je pozimi 1943/44 organiziral 60 predavanj o umnem kmetovanju, ki jih je obiskalo okrog 10.000 kmetov, predavanja pa so popestrili z učnimi filmi.¹¹⁰ V »dopolnilno šolanje« se je vključil tudi Gospodar, ki je redno objavljial kmetijske nasvete in reportaže na to temo, pogoste pa so bile tudi raznovrstne kmetijske razstave (te so prirejali tudi v Celju; prostor zanje so našli celo v Nemški hiši).

Urad za šolstvo¹¹¹

Urad ŠDZ za šolstvo je v skladu z zasnovo organizacije skrbel za šolanje mladine ter za stanovsko povezovanje učiteljstva.¹¹² Urad je deloval na zveznem in okrožnem nivoju, v obeh primerih pa se je delil na dva oddelka, in sicer na oddelek za pouk in vzgojo (namenjen strokovnemu delu) ter na oddelek za stanovsko povezovanje (*Kameradschaftsdienst*).

Ponemčenje šolstva je vsekakor sodilo med primarne naloge okupacijskih oblasti, ki so svoj angažma na tem področju temeljito pripravile še pred napadom na Jugoslavijo, zadnje podrobnosti pa so dodelale v prvih tednih okupacije.

Za celjsko okrožje je za področje šolstva med nemško okupacijo na voljo tudi izjemno pričevanje Frana Roša, celjskega učitelja, ki je na lastni koži doživljal preoblikovanje šol v nacistične trdnjave.

V Roševem pričevanju¹¹³ beremo, da je rekrutiranje nemškega učiteljstva za poučevanje na Spodnjem Štajerskem potekalo preko organizacije *Ehrendienst im Unterland*, ki je poskrbela za kadrovske izpopolnitev treh akcijskih skupin za prevzem šolskega sistema

¹⁰⁸ Pregled dela OV ŠDZ Celje pred 29. 8. 1942, OV ŠDZ Celje, fasc. 632 (3), mapa III, ARS ODAG II.

¹⁰⁹ Strojne skupnosti so na celjskem območju začeli ustanavljati poleti 1942, potem ko so po vaseh najprej pripravili predstavitev kmetijske mehanizacije (pomemben center tovrstne dejavnosti je bila kmetijska šola v Sentjurju). Zainteresirana vas (ponavadi je bila takšna skupnost pač organizirana za eno vas) je morala najprej poskrbeti za primerno garažo za stroje, nakar so se odločili za nabavo potrebne mehanizacije. Akcijo je v okrožju vodil štabni vodja Mertzlich (vodja Preskrbovalnega urada, ki je bil zadolžen za dobavo racioniranih živil in obleke), prvo strojno zadrugo (sploh so bile to prve tovrstne inštitucije v rajhu) pa so oblikovali v Savinjski dolini – v Taboru, skupaj jih je bilo do pomladi 1943 že 34.

¹¹⁰ Marburger Zeitung, 3. 3. 1944.

¹¹¹ Amt Schulwesen.

¹¹² Befehlsblatt, Folge 1, Januar 1942, strani 49, 50, 97, 98.

¹¹³ Fran Roš, Celjsko šolstvo med okupacijo, Celjski zbornik 1961.

na Spodnjem Štajerskem (te skupine so bile ustanovljene v začetku aprila).¹¹⁴ V prvi skupini je na Spodnje Štajersko prišlo 15 šolskih nadzornikov, ki so jih usposobili blizu Gradca (v Celje je tedaj prišel Rudolf Rentmeister, bivši ravnatelj šulferajnske šole v Brežicah in osnovne šole v Gradcu). Prihodu prve skupine so sledile aretacije in izgoni slovenskega učiteljstva (v Celju sta bila žrtvi te akcije tudi Fran Roš ter ravnatelj trgovske šole Franc Marinček), s čimer so pridobili »prosta delovna mesta« za zaposlitev drugih dveh skupin.¹¹⁵

Roš v svojem zapisu omenja, da je prišla 25. 4. 1941 na Štajersko večja skupina učiteljev iz Avstrije, ki se je spotoma ustavila na tridnevnem zborovanju v Svečini (*Witschein*) oziroma Betnavi (*Windenu*), kjer je učitelje v okviru svojega obiska na Spodnjem Štajerskem pozdravil tudi Hitler.

V treh tednih je iz Avstrije prišlo 860 učiteljev, k vzgojnemu delu pa so pritegnili tudi 80 domačih folksdobjerjev ter 153 maturantov z avstrijskih učiteljišč, tako da je skupno število nemških učiteljev kasneje naraslo na 1235.¹¹⁶

Fran Roš nas seznanja tudi s potekom preoblikovanja šolskega sistema. Najprej so tako pritegnili v šolo 10- do 14-letnike, kjer so jih poučevali pogosto pomanjkljivo usposobljeni 17- in 18-letniki (ti so vodili tudi delo Nemške mladine), ki se seveda niso trudili s prevajanjem razlage iz nemškega v slovenski jezik.

V Celju je delovala le šola v Gregorčičevi ulici, druge pa je zasedla vojska. V to edino delujočo šolo na vsem območju mesta je po Roševih podatkih hodilo 2600 otrok. Zaradi neznosne prenapoljenosti je pouk potekal v treh turnusih po dve ali tri ure dnevno, sčasoma pa so imeli nekateri razredi pouk le še dvakrat ali trikrat tedensko.

Pri uvajanju nemškega šolstva je bila zelo agilna tudi ŠDZ, ki je omogočila izdajo prvih »novih učbenikov«, ki so bili namenjeni predvsem pouku zgodovine. Kot avtor knjižice *Cilli* se pojavi celo celjski pastor (tedaj kulturni referent OV ŠDZ) dr. Gerhard May. Na seznamu priporočljivih (beri obveznih) del pa najdemo tudi knjigi *Kaj mora Spodnještajerec vedeti o spodnještajerski zgodovini* ter *Zakaj je Spodnještajerec Nемеc*.

Kljub tovrstnim didaktičnim in drugačnim pomagalom (najprizadevnejše učence pri pouku nemščine so pošiljali na počitnice v avstrijske Alpe) pa je bil končni uspeh v osnovni šoli zelo slab; pogosto se je dogajalo, da je izdelalo le po 30 % učencev. Temu se glede na potek dela v šoli ne gre čuditi. Pouk so vedno znova prekinjale različne svečanosti Nemške mladine, vaje protiletalske obrambe (ki so se leta 1944 začele spreminjati v resničnost) in drugi »izvenšolski« dogodki (med posebno slaboumne prireditve, ki si jih je privoščilo okupatorsko učiteljstvo sodi nedvomno »ogled izpostavljenih banditov« pred tedanjo Okrožno hišo (Narodnim domom, oziroma mestno kasarno) leta 1942.

V začetku leta 1944 so šolska vodstva v višjih razredih osemletke (od 5. do 8. razreda) določila »razredne moštvene vodje« (špiclje), ki naj bi merili »temperaturo« med sošolci

¹¹⁴ T. F., *Nacistična ...*, stran 790.

¹¹⁵ V drugi skupini je bilo 150 učiteljev, ki naj bi organizirali šolstvo po posameznih občinah, v tretji pa učitelji za posamezne šole.

¹¹⁶ T. F., *Nacistična ...*, stran 791, 792.

(in s tem posredno tudi med starši). Dvakrat je za prekinitve pouka pozimi 1944 poskrbela tudi 14. divizija, ko je 15. in 16. 2. 1944 prekinila železniško progo Šentjur - Store, za prekinitve pa so poskrbela tudi zavezniška letala, ki so od februarja 1944 dalje bolj ali manj redno vznemirjala prebivalstvo. Dokončen polom nacistične vizije šolske reforme na Spodnjem Štajerskem je bil gotovo odziv ob vpisu novincev poleti 1944 (15./16. 6. 1944), ko se je v mestu v osnovno šolo vpisalo le 34 dečkov, kar je predstavljalo komaj tretjino vseh novih prvošolcev.

Nič bolje ni bilo na višjem nivoju. Gimnazijo so preimenovali v državno višjo šolo, njeni nemško opredeljeni dijaki (teh je bilo 60) pa so se morali vključiti v »preusmeritveni tečaj za Nemce« (*Umleitungskurs für Volksdeutsche*), ki naj bi jih pripravil na nadaljevanje šolanja na kateri izmed visokošolskih inštitucij v rajhu. Slovenskim dijakom so bili na voljo »tečajji«, ki so bili sestavljeni iz telovadbe, petja in nemščine. Nov pristop okupacijskih oblasti k vzgoji in izobraževanju se je manifestiral že julija 1941 pri sprejemnih izpitih, ko je gimnazijsko vodstvo (ravnatelj je bil dr. Schneeheh) pazilo pri kandidatih predvsem na rabo nemščine (nemška pisava priimka), pri Slovencih pa so za vpis zahtevali tudi priporočilo krajevnega organa ŠDZ.¹¹⁷

Nov veter je z razdelitvijo Slovenije zavel tudi na visokošolskem področju. Štajerska mladina je z italijansko zasedbo Ljubljane praktično izgubila možnost za visokošolski študij. Prav gotovo je okupatorski upravni sistem pozdravil »deštajerizacijo« ljubljanske univerze, ki so jo izvajale italijanske oblasti z restriktivno vpisno politiko, ki je onemogočala vpis študentom izven Ljubljanske pokrajine ali pa njihov študij vsaj neznosno otežila.

Spodnještajerski študentski vodja pa je bil v svojem izvajanju še natančnejši.¹¹⁸ Nemške visoke šole so morale ob koncu semestra pisati karakteristike o vedenju že tako in tako strogo selekcioniranih spodnještajerskih študentov (vpisali pa so se lahko le pravi nemški državljani, medtem ko bi morali državljani na preklic pred vpisom dobiti Uiberreitherjevo dovoljenje). Sam Uiberreither je z navodili 23. 11. 1943 reguliral pravico do šolanja za posamezne kategorije spodnještajerskega prebivalstva. Nemškimi državljanom so bila brez ovir odprta vsa vrata izobraževalnih ustanov od osnovne šole do univerze. Državljan na preklic so morali obiskovati osnovno šolo, dovoljen jim je bil vpis v poklicne šole, na meščansko ali drugo srednjo šolo pa so se lahko vpisali le tedaj, če so bili rasnopolitično ustrezni. Skoraj popolnoma so jim bila zaprta vrata na učiteljskih, saj so le na mariborskem izjemoma sprejemali tudi državljane na preklic. Zaščiteni so že med okupacijo okušali blaženost nevednosti, ki jo je nacizem obljubljal vsem Spodnještajercem – razen osnovne so jim bile nedosegljive praktično vse šole (»če je bil prostor«, so se lahko vpisali na kakšno poklicno šolo).

Na delo Urada za šolstvo ŠDZ ter na uspešnost ponemčenja šolskega sistema na Spodnjem Štajerskem so bili ponosni tudi v Zveznem vodstvu ŠDZ. Zvezni vodja ŠDZ Franz Steindl je o štajerskem šolskem sistemu, ki ga je sestavljalo 367 osnovnih ter 23 meščanskih šol s skupno 2133 razredi, 991 učitelji in 92.362 učenci (s kmetijskimi in

¹¹⁷ Rdeča izkaznica ŠDZ, ki je izpričevala nemško poreklo ali pa vsaj najvišjo stopnjo lojalnosti Spodnještajerca, je seveda otroku imetnika omogočila neoviran vpis.

¹¹⁸ T. F., Nacistična ..., stran 793.

poklicnimi šolami je število učencev naraslo na 130.000), dejal: »Vse te šole so utrdbe našega političnega hotenja in poroki uresničitve naših namenov glede jezika (ponemčenja, op. p.). Organizatorji Nemške mladine in ŠDZ, kamor so vključeni vsi fantje med 10. in 18. letom ter dekleta med 10. in 21. letom, podpira, širi in pogloblja to delo šole.«¹¹⁹

Zaradi pretirane vneme pri vzpostavljanju in širitvi mreže Nemške mladine so načrtovalci dela z mladino pri ŠDZ pripravo učnih načrtov in drugih osnov izgradnje šolskega sistema precej zanemarili.

Celjsko učiteljstvo se je 3. 2. 1944 zbralo na posvetovanju,¹²⁰ kjer so tarnali nad težavami z izvedbo pouka zgodovine, nemškega jezika in domoznanstva (kljub »kvalitetnim priročnikom« dr. Maya in E. Paidascha). Šolski svetnik Dukar pa je govoril o učnem načrtu za prve štiri razrede osnovne šole.

Proti koncu vojne so nemške oblasti začele tudi s široko zastavljeno propagandno akcijo za vpis na mariborsko učiteljišče.¹²¹ Pisec članka v Marburger Zeitungu¹²² omenja glavno vlogo organov ŠDZ pri izbiri bodočih učiteljiščnikov. Kandidat je moral vodstvu šole prinesiti priporočilo (mnenje) krajevnega vodje ŠDZ, pred vpisom pa se je predstavnik šole pogovoril tudi s starši. Kandidati so morali svoje prijavnice oddati do 1. 6. 1944 okrožnemu šolskemu svetniku (v Celju je bil to Dukar), ki je prijavnice poslal vodstvu učiteljišča. Bodoči učiteljiščniki so se morali pred dokončno odločitvijo udeležiti tridnevnega pripravljalnega tabora (nemški izraz zanj je *Musterungslager* – naborni tabor), ki je vodstvu pomagal bolje oceniti kandidata (tabor je bil nekakšno zadnje in najgostejše sito).

Po kratkem pregledu dela tega urada (na zvezni ravni ga je vodil Michael Strobl, pri okrožnem vodstvu Celje pa najprej Robert Trötscher, po njegovem odhodu v vojsko 1. 9. 1943 pa ga je zamenjal Hugo Stibor), si ne moremo kaj, da se ne bi zgrozili spričo slaboumnih namenov ideologije, ki je razen fizičnega pogina pripravljala slovenskemu narodu popolno umsko smrt. V nekem smislu (gledano s stopnje današnje in tedanje razvitosti družbe) je druga oblika iztrebljenja še neprimerno strašnejša. Zgolj oddahnemo si lahko, da se načrtovano poneumljanje celih generacij fizično preživelih ni uresničilo.

Urad za obrambno vzgojo¹²³

Vloga svetovalca in organizatorja »vojaške in svetovnonazorske vzgoje moških v ŠDZ« je pripadla ideološki vojski nacistične Nemčije (SA – *Sturmabteilungen*), ki so ji v zameno za izgubljene pozicije doma (po noči dolgih nožev) pustili proste roke pri oblikovanju brambovskih enot na Spodnjem Štajerskem.

Osnovne enote vermanšafta (obveznost aktivne službe v vermanšaftu je zajemala moške člane ŠDZ med 18. in 45. letom starosti) so bile čete, ki so hkrati predstavljale

¹¹⁹ Untersteirischer Heimatdienst, 146/42, 9. 1. 1942.

¹²⁰ Marburger Zeitung, 12. /13. 2. 1944.

¹²¹ O tem, komu je veljala ta propaganda, sem govoril že prej.

¹²² Marburger Zeitung, 9. 3. 1944.

¹²³ Amt Wehrerziehung.

oboroženo enoto vermanšafta neke krajevne skupine, sestavljalo pa jih je 150 do 200 mož. Do jeseni 1941 je bil vermanšaft v celoti vzpostavljen, vanj pa je bilo vključenih 84.700 mož (v celjskem okrožju 10.709).¹²⁴

Odličen pregled formiranja in delovanja vermanšafta na celjskem območju najdemo v Marburger Zeitungu ob tretji obletnici »osvoboditve«. ¹²⁵ V celjsko okrožje je bil aprila 1941 poslan oblikovat vermanšaft esajevski podpolkovnik (Obersturmbannführer) Alexander Szilagi, ki je v času svojega enomesečnega službovanja (odpoklicali so ga že konec aprila) organiziral prvih pet vermanskih čet. 1. 5. 1941 je položaj vodje Urada za obrambno vzgojo (UOV) prevzel esajevski poročnik Fritz Maitzen, ki je mrežo vermanšafta razširil kar na 37 KS ŠDZ celjskega okrožja (od skupno 38 KS v okrožju), vendar je bil podobno kot njegov predhodnik kmalu razrešen (že 21. 5.). Za dva meseca je celjski vermanšaft nato prevzel esajevski major (Sturmabführer) Karl Zdralek (od 21. 5. do 21. 7.), ki je prvotnih pet jurišnih čet (Einsatzsturm) preoblikoval v 99 običajnih čet, vermanski polk celjskega okrožja pa so razdelili na dva dela. Polk Celje - zahod je imel poslej 56 čet, polk Celje - vzhod pa 43 čet.

Prva javna predstavitev celjskih vermanov je bila 3. 8. 1941 na Skalni kleti, nastopilo pa je kar 132 vojakov in častnikov, ki so se pomerili v petju, ekserciranju, telovadbi in premagovanju zaprek.

Častniški in podčastniški kader celjskega vermanšafta se je usposabljal na 14-dnevnih tečajih v Rogaški Slatini, kjer so tečajniki poslušali različna predavanja s področja svetovnonazorske vzgoje, veliko časa pa so prebili tudi na terenu (pomembni vzgojni vsebini sta bili orientacija in poznavanje orožja).

Urjenje pripadnikov vermanšafta je obsegalo vojaško in domovinsko vzgojo, pozimi pa so v enotah vermanšafta izvajali tudi tečaje nemščine. Celjski vermani so svoje delo predstavili spet 6. in 7. junija 1942, ko je nastopilo kar 1.500 mož, pripadniki obeh celjskih polkov pa so se vključili tudi v tekmovanje za značko SA (šlo je za nacistično različico kaveljcev in korenin – telesna vzdržljivost je namreč morala biti »podprta« z ustrežno svetovnonazorsko vzgojo).

Zvezni vodja ŠDZ Franz Steindl je imel o zagrizenosti Spodnještajercev visoko mnenje, saj je ob otvoritvi nove sezone urjenja enot vermanšafta v Mariboru napovedal,¹²⁶ da bodo vojaškega urjenja do leta 1944 deležni prav vsi Spodnještajerci, ter se pohvalil:

»Še nikoli nismo bili tako mladi, močni, verni in fanatični, kakor smo danes!«

Zanimivo je, da Dorfmeister sprva ni dovoljeval uporabe enot vermanšafta v bojih z narodnoosvobodilno vojsko,¹²⁷ vermani naj bi se omejevali zgolj na obveščevalno in diverzantsko dejavnost, že septembra pa je moral popustiti pod pritiskom komandanta SIPO (varnostne policije) Alpenland. Podobno je menil tudi Franz Steindl, ki je 1. 11.

¹²⁴ Tone Ferenc, Wehrmannschaft in boju proti NOV na Štajerskem (dalje: T. F.: Wehrmannschaft in boju ...); Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS, Ljubljana 1958, str. 86.

¹²⁵ Marburger Zeitung, 12. 4. 1944.

¹²⁶ Štajerski Gospodar, 25. 9. 1944.

¹²⁷ T. F., Wehrmannschaft in boju ..., stran 86.

1943 zagotavljal, da so vermanšaft prisilile v boj banditske akcije, sicer pa je bil namenjen le za svetovnonazorsko in obrambno vzgojo.¹²⁸ Oba celjska vermanska polka sta morala dati poslej za »posebne naloge« na voljo žandarmeriji skupaj 900 mož (Vzhod 400 in Zahod 500), ki so jih oborožili z orožjem, ki ga je priskrbel vodja vermanšafta (Franz Blasch). Do orožja so lahko prišli zgolj zelo zanesljivi vermani, kljub temu selekcioniranju pa se sodelovanje ni vedno obneslo. Večina skupnih akcij je propadla zaradi slabe usklajenosti med poveljniki policije in vermanšafta, nesoglasja pa so se zaostriła do te mere, da je polkovnik Wolf, poveljnik vermanšafta celjskega okrožja, 26. 11. 1941 celo prekinil sodelovanje z žandarji, predstojniki pa so ga že čez štiri dni prisilili v sporazum z njimi.¹²⁹

Kot primer »vzornega sodelovanja« žandarjev in vermanov so 22. 6. 1942 ustanovili samozaščitne oddelke (*Selbstschutz*), Dorfmeister je oktobra 1942 skupaj z vodji vermanšafta na »ogroženih« področjih (šlo je za območja, ki so jih pogosto obiskovali partizani) načrtoval deželno stražo (*Landwacht*), ki naj bi policiji (kot »policiste« so pogosto uporabljali rezervne policiste, rojene pred 1903 ter bivše jugoslovanske žandarje) pomagala pri kontroliranju terena, lovila ubežne vojne ujetnike ter oprezala za partizani.¹³⁰ V deželno stražo so hoteli vključiti moške med 18. in 55. letom (tudi začasno nesposobne za vermanšaft), ki naj bi patroljirali med 18. uro zvečer in 5. uro zjutraj. Sistem se je obdržal vse do ustanovitve folksšturma februarja 1945.

Tudi pri formiranju vermanšafta se izkaže očitna hlastnost in površnost v delovanju okupacijske uprave, ki je spričo vojnih razmer seveda neizogibna. Kljub doslej opisanim akcijam in reorganizacijam vermanšafta, je ta kadrovsko šele v začetku leta 1943 postal prava vojska; šele tedaj so namreč začeli izvajati pravi nabor. Z odredbo 1/43 so namreč pripravili pogoje za pregled in kategorizacijo sestave vermanšafta.¹³¹ Vojak vermanšafta je po zdravniškem pregledu dobil splošno oceno (ta se je lahko glasila »sposoben«, »omejeno sposoben«, »začasno nesposoben« ali »nesposoben« in s tem oproščen službe v vermanšaftu). Služenju v vermanšaftu so se lahko odtegnili tudi gasilci, reševalci pri DRK, železničarji in delavci v oboroževalni industriji. Zanimivo je, da se sodelovanju v vermanšaftu niso mogli (teoretično) odtegniti niti zaposleni v ŠDZ, zanje so namreč z odredbo 22/41¹³² predvideli posebne vermanske oddelke, ki so bili vključeni v obstoječe polke. Za urjenje naj bi bili uradniki ŠDZ na voljo dvakrat mesečno, vaje pa bi organizirali ob koncu tedna ali po delu, sporazumno z okrožnim vodjem. Z odredbo je bilo utemeljeno tudi šolanje podčastniškega kadra teh enot.

Na ta način je bilo treba kategorizirati celotno moštvo vermanšafta in mu do 15. 9. 1943 izdati ustrezne dokumente vermanšafta.

Najobsežnejša akcija, ki so se je lotili vermani, je bila prav gotovo povezana s prebojem 14. divizije na Štajersko. Steindl je natančno mesec dni po prihodu 14. divizije o tej junaški akciji »svojih« sil zapisal, da je bila omenjena partizanska enota (»banda« je bila seveda po poreklu iz Ljubljanske pokrajine in Kočevskega, v treh »brigadah« –

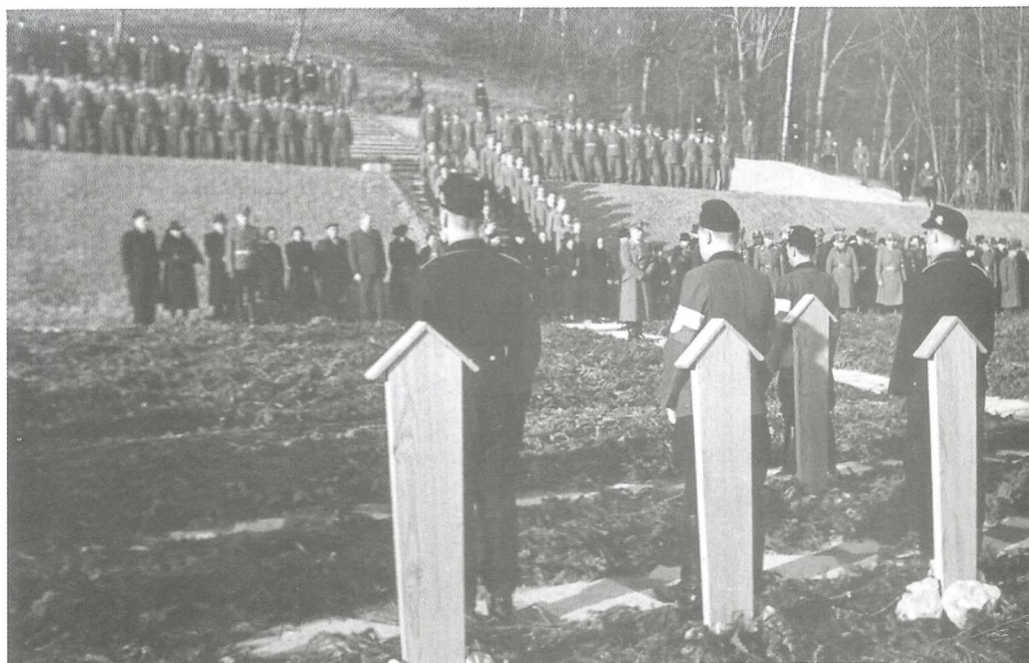
¹²⁸ Prav tam, stran 116.

¹²⁹ Prav tam, strani 88, 89.

¹³⁰ Lagebericht, 24. 1. 1943, fasc. 8, AF Der Landrat, ZAC.

¹³¹ Befehlsblatt, Folge 7, Juli 1943.

¹³² Befehlsblatt, Folge 2, Juni 1941, stran 90.

Počastitev padlih na Pokopališču junakov nad mestnim parkom, 1943.

narekovaji so Steindlovi – pa je bilo preko 1000 mož in 150 konj) že dvajset dni po svojem prihodu »v rajh« (6. 2. 1944) uničena. Banditi so imeli po Steindlovih podatkih kar 612 mrtvih, 182 (med njimi tudi nekaj »*Flintenweiber*« – nemški zaničljiv izraz za partizanke) pa so jih ujeli. Steindl v svojem članku razkriva tudi prazne upe banditskega vodstva, ki je (po pričevanjih ujetnikov) kanilo do 1. 3. zavzeti Celje in Maribor, kar jim je seveda preprečila »odločna akcija višjega SS in policijskega vodstva« ter skupen nastop vojske (*Wehrmacht*), oboroženih enot SS (*Waffen SS*), vermanšafta in policije.¹³³

Svojevrstna pohvala za pogum v akciji proti »banditom« je bil tudi sprejem 16 vermanov iz celjskega okrožja v SA, ki so ga organizirali v celjski okrožni hiši 12. 3. 1944. Pri tej (prvi) počastitvi sta seveda sodelovala tudi Dorfmeister (»*Za vsakega SA-jevca je odlikovanje, če sme stati v prvih vrstah boja proti boljševizmu.*«) in Wolf (»*Najvišja dolžnost vsakega SA-jevca je do zadnjega diha služiti firerju in Nemčiji.*«).¹³⁴ Po »dokončnem uničenju« 14. divizije so marca 1944 ustanovili vermanski polk »*Untersteiermark*« (njegova 2. in 3. bataljon sta bila organizirana v celjskem okrožju, drugemu je poveljeval Wolf, tretjemu pa Franz Wörndle), ki je med drugim pred »uničenimi bandami« varoval tudi tovarne in rudniške obrate (»*uničena 14. divizija*« je namreč 1. 5. 1944 napadla Velenje).

Pretirano (in precenjeno) bojevitost vermanov je dodobra ohladila tudi partizanska zasedba Zgornje Savinjske doline konec julija 1944 (Luče, Ljubno, Gornji Grad), ki je bila posledica ofenzive IV. operativne cone. Ta epizoda je sprožila val dezertiranja iz vermanskih enot po vsem Štajerskem, kljub temu pa so jo ideologi ŠDZ izrabili za izjemno učinkovito propagandno akcijo (oba mariborska lista sta bila polna pretresljivih pričevanj in opisov pomanjkanja med banditsko strahovlado).

Jeseni 1944 je okupatorska uprava presadila na Štajersko tudi najnovejši Hitlerjev adut – *Volkssturm* (»ljudski napad«), ki je bil za Nemčijo ustanovljen 25. 9. 1944,¹³⁵ za Spodnjo Štajersko pa mesec dni kasneje (razglas o njegovi ustanovitvi je objavil Štajerski Gospodar 28. 10. 1944, istega dne pa je Marburger Zeitung pozval moške med 16. in 60. letom, naj se prijavijo v uradih svojih KS). »Največji idealisti Nemčije« (tako je folksšturmovce imenoval Štajerski Gospodar) so v Celju prisegli 12. 11. 1944, na svečanosti (ta je bila mimogrede na »pokopališču junakov« nad Savinjo; kako simbolično!) je sodelovala tudi mladina iz »učnega centra« (*Wehrertüchtigungslager*) Nemške mladine iz Bukovžlaka, slavnostni govornik pa je bil Dorfmeister.¹³⁶ Mesec dni kasneje so v Celju začeli usposabljeni podčastnike folksšturma, njihovo šolanje pa so vodili pripadniki vojske.¹³⁷ Okupacijske oblasti so načrtovale kar štiri vpoklice spodnještajerskega prebivalstva, ki naj bi zadržali ruski preboj; 1. poziv je predstavljalo 5 bataljonov vermanskega polka Untersteiermark (tega so marca 1945 vključili v folksšturm), 2. moški med 19. in 60. letom, ki so delali v vojaško pomembnih vejah gospodarstva in omejeno sposobni, 3. poziv letniki 1927–29 ter 4. poziv manj sposobni.¹³⁸ Skupno naj bi iz zadnjih treh vpoklicev pridobili kar 49 bataljonov. V

¹³³ Marburger Zeitung, 7. 3. 1944.

¹³⁴ Marburger Zeitung, 15. 3. 1944.

¹³⁵ T. F., Wehrmannschaft v boju ..., stran 140.

¹³⁶ Marburger Zeitung, 14. 11. 1944.

¹³⁷ Marburger Zeitung, 16. 12. 1944.

¹³⁸ T. F., Wehrmannschaft v boju ..., stran 140.

pričakovanju vojaških akcij pa so v zveznem UOV s pravcato nemško natančnostjo poskrbeli tudi za bolj morbidne podrobnosti. V zadnji številki Befehlsblatt (Folge 1/2, 1945) so priporočali pošiljanje enotnih sporočil o smrti družinam padlih vermanov in folksšturmorcev (poslej so vsi umirali v protinapadih, zadeti v glavo od granatnih drobcev, in obvezno pohvaljeni za pogum).

Na višji ravni je folksšturm tudi za Spodnjo Štajersko formalno vodil Uiberreither, medtem ko je bil njegov dejanski poveljnik esajevski general (*Oberführer* oziroma *Brigadeführer*) Steindl, »junak bojev z banditi« (Marburger Zeitung, 4. 4. 1945), ki je padel »med jurišem na čelu folksšturma«. 27. 3. 1945 so poslali na madžarsko mejo zaustavljat prodor Rdeče armade kar 3 bataljone (iz Celja, Maribora in Brežic) iz enot polka Untersteiermark, že tri dni kasneje (30. 3.) pa je padel poveljnik tega polka in zvezni vodja ŠDZ Franz Steindl. Na srečo njegovega fanatizma moštvo ni ponavljalo, saj je večina vpoklicancev že ob prihodu na položaje dezertirala, kot »zanesljive« so na poveljstvu označili le dvajsetino vpoklicancev.¹³⁹

Odnosa spodnještajerskega prebivalstva do »častne smrti za veliko Nemčijo« ni spremenil niti Uiberreitherjev poziv, naj ženske in otroke po potrebi evakuirajo, moški pa naj ostanejo doma in se vključijo v folksšturm, niti ustanovitev vojaškega sodišča, ki ga je vodil dr. Fritz Meldt. To sodišče je lahko izrekalo smrtne kazni, oprostite ali pa je obdolženca predalo civilnim organom, pristojno pa je bilo za prestopke zoper obrambno sposobnost rajha.¹⁴⁰

Vermanske enote kot ekvivalent ideološko podprtih oboroženih oddelkov (štajerska SA), so bile nedvomno mišljene kot še ena oblika mobiliziranja prebivalstva na strani okupacijskih oblasti (zato seveda ne čudi, če so jih organizirali po shemi teritorialnih enot ŠDZ). Kot vse druge oblike propagiranja nove ureditve so tudi enote vermanšafta združile in pritegnile del prebivalstva, ki so mu bile namenjene, precej večji del pa je gledal na to formacijo kot na nujno zlo, vseeno pa je bilo to zlo manjše kot vpoklic v vojsko in odhod na rusko fronto. Poveljniški kader enot vermanšafta (vsaj višji), ki je izhajal iz avstrijskih in nemških častnikov SA, je v glavnem delil mnenje moštva in posebej proti koncu vojne imel pred sabo le eno nalogo – preživeti. Popolnoma so se v delovanje vermanšafta vživeli le maloštevilni domači Nemci in nemškutarji, ki sta jih pritegnila strumnost in pruski drill in so za to rade volje žrtvovali svoj čas in včasih tudi življenje.

Mogoče je res, da so si v vodstvu ŠDZ predstavljali vermanšaft zgolj kot še eno izmed političnih šol, kaj kmalu pa so jih »razmere na terenu« prisilile v popolnoma drugačno uporabo vermanov. Kljub posameznim pohvalam s strani policijskih in esesovskih častnikov, ki so z vermani sodelovali v boju, pa ostaja splošna slika precej manj bleščeča. Pripadnike vermanšafta so lahko vojaške in policijske enote uspešno uporabljale le za različne zaledne in stražarske naloge (varovanje skladišč ali uradov ŠDZ na podeželju), bojne akcije pa so se kljub napihnjeni propagandi končale ponavadi s precejšnjim "primanjkljajem" vermanov. Nenazadnje tudi dejstvo, da na

¹³⁹ T. F., Wehrmannschaft v boju ..., stran 141.

¹⁴⁰ Marburger Zeitung, 30. 3. 1945. Razvoj vermanšafta v celjskem okrožju je podrobno popisan tudi v že citiranem zborniku Med Bočem in Bohorjem (članek T. Ferenc, Nemška okupacija).

Štajerskem skorajda (razen nekaj samoiniciativnih poskusov) ni bilo t. i. *Gegenband* (raztrgancev), govori v prid trditvi, da je pri vermanšaftu šlo za zgrešen poskus mobilizacije prebivalstva v oborožene enote brez domačega jedra (tujerodni častniki) in na osnovi tuje ideologije, s katero se vpoklicanec nikakor ni mogel poistovetiti. Prav gotovo je imel štajerski mladenič lažjo izbiro kot njegov gorenjski vrstnik ali vojaški obveznik v bivši Ljubljanski pokrajini. Strogo črno-belo razdelitev, ki je na nemških zasedenih območjih veljala v začetku, so nemške okupacijske oblasti po letu 1943 obogatile z italijansko dediščino – organiziranjem vojaških enot, ki so sicer prevzele okupatorjev »material«, vodil pa jih je slovenski kader, ki je vsaj nazivno užival tudi podporo domače politične scene.

Urad za mladino¹⁴¹

Poleg vrtev in otroških skupin so za »blagor« (in germanizacijo) štajerskih otrok obilno poskrbeli tudi pri tem uradu ŠDZ, ki je bil organiziran vse do KS ŠDZ. Glavne naloge tega urada so bile: telesna, duhovna in značajska vzgoja vse spodnještajerske mladine v duhu nacionalsocializma, vodja tega urada pa je bil hkrati tudi poveljnik Nemške mladine¹⁴² na svojem področju.¹⁴³

Mladina je bila vključena v Nemško mladino (NM) z dopolnjenim 10. letom, ko so dečki in deklice zapustili otroške skupine. Organizacija Nemške mladine je že s svojo strukturo obvladovala vsa za mladino pomembna področja. V 6 oddelkih zveznega vodstva deške Nemške mladine ter 4 oddelkih dekliskega zveznega vodstva so tako zastopani: telovadba, obrambna vzgoja, kultura, tisk, propaganda, socialno delo in uprava, pod pokroviteljstvom zveznega vodstva Nemške mladine pa so delovale tudi šole za vodje oddelkov Nemške mladine (obvezno so bili tu zaposleni učitelji telovadbe, nazorskega šolanja ter petja).

Oddelki, ki sem jih omenil pri opisu zveznega mladinskega vodstva, so oblikovani tudi na ravni okrožij. Vodstvu deškega krila Nemške mladine je na vseh ravneh organizacije dodano tudi ustrezno vodstvo dekliske veje NM, razlika je le pri nižji nomenklaturi (namesto vodij rodov (*Stamm*), ki so stopnjo pod vodjo območja oz. podobmočja deške NM, pozna dekliska NM voditeljice »dekliskih krožkov« – *Mädelringführerin*). Na ravni KS je vodja Urada za mladino hkrati tudi vodja enote (*Gefolgschaft*) NM (to je ime za skupino NM oz. *Hitlerjugend*, ki povezuje fante med 14. in 18. letom, organizirana pa je v okviru KS ŠDZ (ali NSDAP) ali delu takšne KS). Ekvivalent tej enoti je »dekliska skupina« (*Mädchengruppe*).

¹⁴¹ Amt Jugendführung.

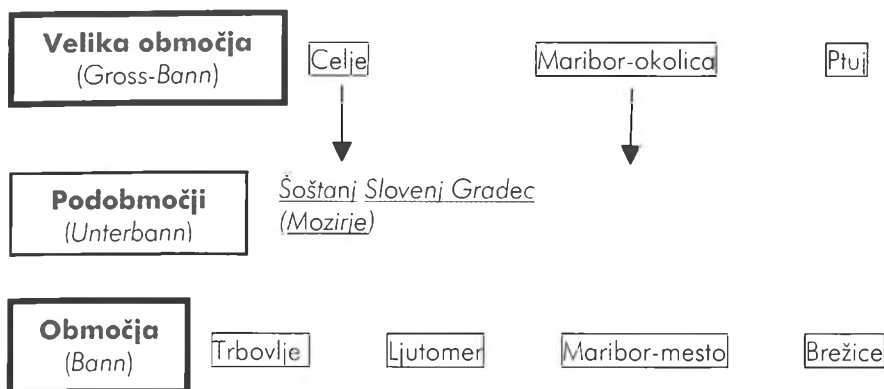
¹⁴² Deutsche Jugend.

¹⁴³ Befehlsblatt, Folge 1, Januar 1942, strani 53–55, 101–103, 135, 136.

Članice Nemške mladine pred tekom po celjskih ulicah.

Na ravni okrožij so delovale naslednje formacije Nemške mladine:

Sprva zelo zapletena organizacijska shema deške Nemške mladine nam bo mogoče jasnejša, če jo ilustriramo s praktičnim primerom. Kot osnovo bomo vzeli organizacijo Nemške mladine v celjskem okrožju.¹⁴⁴ Najvišja enota NM v celjskem okrožju je bila območje oziroma nadobmočje NM (imela je oznako DJ 1), bila je razdeljena na 13 rodov (Rod – *Stamm* je enota, ki jo tvorijo »spremstva« – *Gefolgschaften* na določenem zaključenem območju. I. rod je tako povezoval enote (*Gefolgschaften*) iz vseh 4 mestnih KS v Celju, II. rod pa Laško in Rimske Toplice.) oziroma 44 enot (*Gefolgschaften*; v našem primeru gre razen za omenjene enote po KS ŠDZ tudi za 2 posebni enoti – motorizirano in letalsko, ki sta bili organizirani za veliko območje Celje).

Po tem kratkem pregledu organiziranosti NM se lahko posvetimo tudi včlanjevanju mladine v to organizacijo ter različnim oblikam dela v njej. Omenil sem že, da so desetletnike vsako pomlad (marca) svečano sprejeli v vrste Nemške mladine. Za sam sprejem so jih predlagale voditeljice otroških skupin (sodelavke Urada za ženske) že februarja, tako da so voditelji NM v enomesečnem poskusnem roku med njimi že lahko izvedli prvo selekcijo.¹⁴⁵ Vodstvo ŠDZ si je silno prizadevalo, da bi temu dogodku dali kar največji pomen. Tako so morali člani vodstev Nemške mladine, zadolženi za sprejem, obvezno obiskati domove kandidatov za vstop v NM in se pogovoriti s starši. Družina naj bi sam sprejem v NM proslavila kot družinski praznik in podobno. Za bleščečimi kulisami so priprave na sprejem potekale podobno kot sprejemanje v ŠDZ. Za sprejem so na ravni okrožja odgovarjali vodje območij (*Bann*) Nemške mladine, v krajevnih skupinah pa vodje »čet« (*Fähnlein*; enot NM ali HJ, v katere so bili vključeni dečki med 10. in 14. letom) oziroma voditeljice »dekliških skupin« (*Jungmädclgruppen*; te enote so dekliška varianta *Fähnleinov*).

Vodstvo območja je vodji krajevnega Urada za šolstvo (*Amt Schulwesen*) pred načrtovanim sprejemom poslalo prijavnice za vstop v NM, ki so jih otroci izpolnjevali po šolah. Na osnovi prijavnice so bodoči člani Nemške mladine prejeli »povabilo« k vpisu,

¹⁴⁴ Befehlsblatt, Folge 3, März 1944, odredba FA I 8/44.

¹⁴⁵ Procedura sprejema je obširno popisana v Befehlsblatt, Folge 3, März 1944, odredba BF 4/44 in odredba Amt Jugendführung 2/44.

pred sprejemno komisijo pa so morali priti skupaj s starši (preverjali so namreč njihov status v ŠDZ, ki je vplival na to, ali bo njihov otrok dobil B ali C izkaznico).

Oglejmo si primerjavo med deško in dekliško vejo Nemške mladine.

STAROST	DEČKI	DEKLICE
10 do 14 let	Jungvolk	
	Pimpfi	Jungmädcl
14 do 18 let	Deutsche Jugend	Mädcl
18 do 21 let		Mädclwerk ¹⁴⁶

Učne in vzgojne vsebine so bile v posameznih formacijah naslednje: najmlajše člane NM so zaposlili z igrami in petjem, mladino med 14. in 18. letom pa predvsem s telesno in svetovnonazorsko vzgojo. Dekleta so se v najstarejši skupini pripravljala na svoj bodoči »poklic« žene in matere, zato so se posamezna vodstva Nemške mladine in *Hitlerjugend* iz rajha pogosto dogovarjala za izmenjavo teh deklet, ki so kot praktično delo opravljala gospodinjska dela na kmetijah (o gostovanju deklet iz Brucka na Muri v celjskem okrožju je poročal tudi *Marburger Zeitung*).¹⁴⁷ Usmerjanju v »deficitarne poklice« je služila tudi organizacija taborov za predvojaško vzgojo (*Wehrrtuchtigungslager*),¹⁴⁸ kamor so odhajali na urjenje sedemnajstletni člani NM. Odhod v tak tabor je bil načeloma prostovoljen, vendar si je kandidat stežka priboril opravičilo, če si je premislil (razlog za odlog urjenja je moral utemeljiti in potrditi Urad za delo, Prehranjevalni urad ali vodja Urada za kmete pri KS). Mesec dni pred vpoklicem je kandidat dobil ukaz »o pripravljenosti« (*Bereithaltungsbefehl*), tri tedne pred vpoklicem pa so z vodstva območja poslali vodstvu NM v krajevni skupini imenski seznam vpoklicanih na urjenje. Tak tabor Nemške mladine so za območje Celja organizirali v Bukovžlaku, objekte (barake) pa je kasneje uporabil tudi novi režim, le da za drugačno »vzgojo«.

NM je tesno sodelovala tudi z Uradom za ljudsko izobraževanje in kasneje tudi z Delavsko političnim uradom (ta je namreč prevzel poklicno usmerjanje mladih).

Celotno delo Nemške mladine je v največji meri slonelo na voditeljskem kadru, ki je tudi sam izšel iz HJ (*Hauptstammführer* Nemške mladine celjskega območja je tako postal predvojni vodja HJ v Celju Sepp Jellenz), vodstva ŠDZ pa so se skozi vsa štiri leta trudila z rekrutiranjem sposobnih voditeljev in njihovim zopetnim vključevanjem v delo NM, tokrat kot voditeljev enot. Nacistično ljubezen do sposobnih voditeljev je jedrnatopojasnili zvezni vodja Nemške mladine Rudolf Schilcher: »Kakršen vodja, takšna enota!«. ¹⁴⁹ Dobro strokovno in predvsem svetovnonazorsko izobrazbo bodočih voditeljev in voditeljic NM so zagotavljali številni učni centri: Betnava (*Windenau*) za fante in Freudenua za dekleta na zvezni ravni, okrožna vodstva pa so po potrebi vzdrževala učne centre za šolanje lastnih kadrov (mladinski voditelji celjskega okrožja so se šolali na

¹⁴⁶ Za dekleta je članstvo v NM trajalo do 21. leta starosti.

¹⁴⁷ *Marburger Zeitung*, 6. 10. 1941.

¹⁴⁸ *Befehlsblatt*, Folge 12, Dezember 1942., odredba 7/42.

¹⁴⁹ *Marburger Zeitung*, 4./5. 9. 1943.

tečajih v Hiši mladih v Celju ali pa v šolskem centru Nemške mladine v hotelu Pošta v Rogaški Slatini).

Prav šolanje voditeljev Nemške mladine je bilo prva naloga, ki so se je lotili »uvoženi« mladinski aktivisti. V Celju sta delovala kot organizatorja Nemške mladine Trude Nitsche in dr. Julius Zetter (tega so 28. 2. 1943 poklicali v Zvezno vodstvo kot štabnega vodjo, kot vodja območja pa ga je zamenjal Alfred Oberraner, njega pa proti koncu vojne sudetski Nемеc Adolf). Že 3. avgusta 1941 so se voditelji Nemške mladine s celjskega območja zbrali v Nemški hiši na posvetovanju, na katerem so podali poročila o delu svojih enot, kot slavnostni govornik pa je nastopil sam Dorfmeister.¹⁵⁰ 21. 8. 1941 so v Celju izvedli prvi *Morgenfeier*, dopoldansko slovesnost NM, na kateri je govoril dr. Zetter.¹⁵¹ Septembra 1941 se je začelo tudi redno šolanje voditeljev NM – za voditeljice dekliških skupin je petdnevne tečaje petja, športne vzgoje in svetovnonazorskega pouka vodila Trude Nitsche, do tedaj pa so izšolali že 20 voditeljic dekliških enot.¹⁵² Podoben tečaj so v Celju izvedli tudi za mladeniče. 28 kandidatov za voditelje (kandidati so morali biti stari od 13 do 16 let) enot *Jungvolka* je med 17. in 24. 9. opravilo izpit, s katerim so postali vodniki (*Jungzugführerji*), kar 20 med njimi pa jih je osvojilo tudi značko NM kot pohvalo za poseben uspeh. Zavzetost celjskih mladincev in mladink za delo v NM lahko ilustriram s podatkom, da je bilo med kandidati za sprejem v NSDAP na seznamu, sestavljenem 13. 10. 1942, med 32 imeni kar 6 vodij enot Nemške mladine, večinoma iz »znanih« družin.

Delo Nemške mladine na Spodnjem Štajerskem je spremljala tudi »centrala« (vodstvo HJ) v Berlinu. V začetku leta 1942 je tako Spodnjo Štajersko obiskal namestnik državnega mladinskega vodje (Arturja Axmanna) štabni vodja Möckel, med svojim inšpekcijskim potovanjem pa se je ustavil tudi v Celju (tu ga je sprejel *Oberbannführer* Dorfmeister, ki si je to stopnjo prislužil v Avstriji kot voditelj HJ) in v Mariboru.¹⁵³ Od 16. do 18. januarja 1942 je vodstvo Nemške mladine v Celju organiziralo tudi zimske igre NM na Celjski koči, prireditev pa sta si ogledala tudi Steindl in Rudolf Schilcher iz zveznih vodstev ŠDZ oziroma Nemške mladine.

Spomladi 1942 so pri NM začeli s prirejanjem petdnevni taborov, ki so bili organizirani kot tečaji za voditelje Nemške mladine. Sedmih taborjenj, ki so jih organizirali v okrožju (v Šmarju pri Jelšah, Gornjem Gradu, Rimskih Toplicah, Žalcu, Dobrni in Šoštanju), se je udeležilo 250 otrok, usposabljanja pa so vodili kadri zveznega vodstva Nemške mladine.¹⁵⁴

NM celjskega okrožja je do poletja 1942 organizirala predvojaško vzgojo za 800 fantov, izšolala pa je tudi 135 voditeljev *Jungvolka* v taboru Šmarje pri Jelšah (nadaljnih 130 se jih je izšolalo na Pragerskem). Med dosežke Nemške mladine so prišteli tudi napotitev 110 deklet na kmečko delo v rajh ter izšolanje 647 voditeljic dekliških enot.

¹⁵⁰ Untersteirischer Heimatdienst, 17/41, 4. 8. 1941.

¹⁵¹ Untersteirischer Heimatdienst, 32/41, 21. 8. 1941.

¹⁵² Untersteirischer Heimatdienst, 60/41, 23. 9. 1941.

¹⁵³ Untersteirischer Heimatdienst, 148/42, 12. 1. 1942.

¹⁵⁴ Untersteirischer Heimatdienst, 242/42, 5. 5. 1942.

Nemška mladina v snegu, januar 1942.

NM je bila vključena v življenje KS ŠDZ na različne načine. Otroci so v okviru te organizacije pripravljali starševske večere (o takšni prireditvi v Celju je poročal tudi *Marburger Zeitung*),¹⁵⁵ programe zanje pa so seveda pripravljali starejši »kulturniki« v NM (kako si sicer razlagati igrice z naslovi *Plutokratski skeči* ali pa *Scene izza ruske fronte*, ki so jih uprizorjali mali igralci). Enote Nemške mladine so bile vključene tudi v delo Urada za dobrotelost. Dekleta in fantje so za božične in novoletne nabirke izdelovali različne igrače in okraske, ki so jih dobili darovalci v zameno za svojo »žrtev«, člani Nemške mladine (resda le polnoletni) pa so sodelovali tudi pri nabiranju denarja za Zimsko pomoč. Pogosto so se enote NM odločile tudi za različne »udarniške« akcije; celjska dekleta so tako ob Hitlerjevem rojstnem dnevu (20. 4. 1942) poslala na fronto kar 1100 paketov priboljškov za vojake.¹⁵⁶ NM je poskrbela tudi za kulturni utrip v posameznih krajih, čemur so služili »kulturni dnevi Nemške mladine«, ki so jih organizirali vsako leto. Temu kulturnemu poslanstvu se NM v Celju ni odrekla niti leta 1944, ko so 21. in 22. 5. pripravili prireditev, ki je »pokazala, da se da tudi z malo nastopajočimi in malimi stroški veliko doseči«, kot je v *Marburger Zeitungu* zapisal E(duard) P(aidasch). Konec junija 1943 je bilo Celje zopet prireditelj tokrat letnih iger Nemške mladine, na katerih je sodelovalo kar 1262 tekmovalcev, v okviru prireditve pa so organizirali tudi podelitev častnih značk HJ zaslužnim pri utrjevanju nemštva. Večina odlikovancev se je seveda že davno vključila v SS ali *Wehrmacht*, tako da se prireditve niso mogli udeležiti.¹⁵⁷

Proti koncu vojne je vedno bolj stopala v ospredje vloga mladih pri *totalni mobilizaciji vseh sil za končno zmago*. Časopisi so se polnili z naveti gospodinjam in obrtnikom, kako naj z minimalnimi sredstvi in stroški pomagajo pri izkoriščanju še zadnjih skritih rezerv. Šolarji so dobili nologo, da nadaljujejo z zbiranjem odpadnih surovin (cunji, kovin, papirja) tudi čez poletne počitnice leta 1944, svoj »plen« pa so morali vsak teden oddati v šoli.

NM seveda ni zanemarjala niti "vzgojne" komponente svojega delovanja. Leta 1943¹⁵⁸ so uvedli posebne patrolje Nemške mladine, ki naj bi »pomagale« članom NM v javnosti. Te patrolje, ki so delovale v sodelovanju s policijo, so v glavnem kontrolirale vedenje mladih na ulici (preganjale mlade kodilce) in njihovo spoštovanje »horae legalis«, ki se je tedaj začela ob 9. zvečer.

Sčasoma so voditelji Nemške mladine vedno več pozornosti pri delu z mladimi namenjali orožnim vajah in fanatiziranju. Vedno večkrat so omenjali predvojaške taborne (ali pa posebne vojaške tečaje voditeljev NM, kot je bil na primer tisti v vermanski šoli v Rogaški Slatini, kamor so na osemdnevno urjenje prihajali mladeniči iz cele Spodnje Štajerske¹⁵⁹) ter njihov pomen pri »pravilni« vzgoji mladega človeka.

NM je podobno kot ostale inštitucije okupatorske uprave zgledno delovala do samega konca vojne. Še vse leto 1944 so potekali tečaji in tabori Nemške mladine ter sprejemi

¹⁵⁵ *Marburger Zeitung*, 3. 12. 1941.

¹⁵⁶ *Marburger Zeitung*, 20. 4. 1942.

¹⁵⁷ *Marburger Zeitung*, 28. 6. 1943.

¹⁵⁸ *Untersteirischer Heimatdienst*, 552/43, 16. 1. 1943.

¹⁵⁹ O šoli za vzgojo vodij NM, ki jo je vodil vodja območja (*Bannführer*) Karl Heinz Wippel, je pisal *Marburger Zeitung* 11./12. 12. 1943.

10-letnikov v *Jungvolk* in 14-letnikov v »pravo« NM (sprejemi so leta 1944 potekali še prav posebno razkošno; za KS Zagrad na primer v celjskem hotelu Evropa).¹⁶⁰

Z zadnjo »posvetitvijo življenja firerju«, ki so jo v Celju izvedli 25. 3. 1945 za zadnjo generacijo celjskih 14-letnikov, ki je bila deležna članstva v tej organizaciji, se je za več kot 7000 mladih v celjskem okrožju (toliko članov je po podatkih ŠDZ imela NM celjskega okrožja konec leta 1943)¹⁶¹ končala svojevrstna izkušnja. Štajerska mladina je bila s članstvom v NM prvič (pa žal ne zadnjič) množično vključena v program stroge ideološko-militaristične vzgoje, ki naj bi skupaj z delovanjem ŠDZ med odraslimi preoblikovala sistem vrednot, ki ga je imelo domače prebivalstvo že stoletja. Nacistična totalitarna organizacija je za vzgojo »novega človeka«, prežetega z nacistično ideologijo, ubrala skrajno nemoralno, a hkrati tudi edino možno in uspešno pot – ideološko zastrupljanje mladine. Žal nas pretekli in polpretekli totalitarizmi samo potrjujejo v prepričanju, da je nacizem glede vzgoje »novega človeka« ravnal prav, saj so (bili) prav vsi opremljeni tudi z izjemno učinkovitimi mladinskimi organizacijami, temelječimi na prvinah, srhljivo podobnih tistim, na katerih je slonela organizacija, ki sem jo skušal predstaviti v tem poglavju.

Nacionalnopolitični referent

Sprva je bila ta funkcija uvedena le v Zvezno vodstvo ŠDZ, kjer jo je več kot uspešno opravljal dr. Helmut Carstanjen, voditelj SODI (dr. Carstanjen je naloge nacionalnopolitičnega referenta opravljal tudi pri šefu civilne uprave). Že iz tega podatka, kakor tudi iz dejstva, da je podobno funkcijo v celjskem okrožju (v okrožno organizacijo so uvedli »delovno mesto« nacionalnopolitičnega referenta s 1. 1. 1943)¹⁶² pastor dr. Gerhard May, si lahko ustvarimo podobo o nalogah tega urada.

Nacionalnopolitični referent je »stal ob strani zveznemu vodji (in okrožnim vodjem) ter zagotavljal enotno nacionalnopolitično linijo«. Referent je zato vsako odredbo, smernico ter ukrep izpostav in služb ŠDZ temeljito preštudiral in po potrebi »spravil v sklad z nacionalnopolitično linijo«.¹⁶³

Urad nacionalnopolitičnega referenta se je delil na več oddelkov (*Evidentiranje, Načrtovanje, Nadzor* (izpostav ŠDZ in tujega tiska) ter *Preseljevanje, naseljevanje in narodnopovezovalno delo*), pred letom 1943 pa so poverjeniško mrežo zveznega nacionalnopolitičnega referenta predstavljali »primerni, v narodnostnem boju prekaljeni možje iz vrst okrožnih in krajevnih vodstev ŠDZ« (te so vključili kot honorarne sodelavce referenta).¹⁶⁴ Poleg že znanega delovanja na področju »narodnega buditeljstva«, ki smo ga omenili že na začetku (šlo je v bistvu za nadaljevanje in potenciranje »znanstvenih« izsledkov SODI), velja omeniti akcijo »presajanja«, ki jo je ŠDZ izvajala tudi preko teh referentov. Šlo je v bistvu za dva, dopolnjujoča se procesa. Na eni strani so tako organizirali priseljevanje, oziroma »uvoz« delovnih moči za vaška središča, kjer bi ti

¹⁶⁰ Marburger Zeitung, 28. 3. 1944.

¹⁶¹ Marburger Zeitung, 29. 12. 1943.

¹⁶² Befehlsblatt, Folge 2, Februar 1943.

¹⁶³ Befehlsblatt, Folge 1, Januar 1942, strani 59, 60 – seveda le za zveznega nacionalnopolitičnega referenta.

¹⁶⁴ Prav tam.

doseljenci skrbeli za premoženje, ki so ga zapustili izseljeni ali pobegli lastniki. Nemške doseljence so hoteli množično zaposliti posebno na sodiščih, davčnih upravah, občinskih uradih, poštah, v šolstvu, na železnici, kot župnike in lokalno inteligenco (zdravnike, lekarnarje, veterinarje in podobno). Od krajevnih vodstev ŠDZ pa so zahtevali nacionalnopolitične karakteristike vodij gospodarskih obratov in tistih krajanov, ki se odkrito upirajo germanizaciji in bojkotirajo delo v ŠDZ.¹⁶⁵

Druga, neprimerno zgodnejša komponenta tega procesa je bilo izseljevanje slovenske inteligence in polinteligence. V prvi fazi so kandidate za preselitev predlagali okrožni vodje ŠDZ ali vodje okrožnih VU I. Kot »primerne za izselitev« je Steindl v svojem »Navodilu številka 5« (27. 2. 1942)¹⁶⁶ omenjal predvsem učitelje (kar jih še niso izgnali), odvetnike, trgovce in gostilničarje, skratka vse tiste, pri katerih germanizacija ni uspe(va)la, bili pa so še posebej nezaželeni – zaradi poklicev, ki so jih opravljali, so bili namreč nenehno v stiku z ljudmi. Poleg naštetih so v rajh premeščali tudi železničarje (delno seveda zaradi pomanjkanja moške delovne sile, medtem ko je bilo denimo premeščanje učiteljev na Zgornje Štajersko čisto politična poteza).

Urad, ki so ga vodili tako ugledni teoretiki in znanstveniki, se seveda niti v vojni ni popolnoma odpovedal «raziskovalnemu delu».

Za stik s »stroko« je poskrbela delovna skupina za narodopisje (*Volksforschung*).¹⁶⁷ Ta skupina je načrtno usmerjala celotno etnološko raziskovalno delo in spodbujala nova dela s tega področja, ukvarjala pa se je tudi s strokovnim vrednotenjem zbranega gradiva. V okviru skupine je delovalo več podskupin, ki so se ukvarjale z različnimi ožjimi strokovnimi področji (zgodovinske raziskave, jezikoslovje, umetnostna zgodovina, ljudske pripovedke, spodnještajerska vojaška zgodovina, kmečke šege, ljudske pesmi in podobno), neuresničen sen skupine pa je ostalo odprtje etnografskega muzeja.

Kot smo videli, je delovanje tega urada med vojno poleg čisto strokovnih (in »strokovnih«) področij, zašlo tudi na bolj tuzemska tla (nasilno spreminjanje narodnostne sestave na nekem območju je pač bolj naloga vojakov in politikov kot pa raziskovalcev). Nekateri med voditelji tega urada so se v vojnih razmerah počutili kar preveč domače in so z obema rokama zgrabili priložnost, da v senci orožja uresničijo svoje »raziskave«.

Komuniciranje organizacije s članstvom

Spričo nekakšnega pionirstva, ki ga je ta organizacija predstavljala glede vključevanja najširših plasti štajerskega prebivalstva, je povsem jasno, da so strategi organizacije tudi na področju komuniciranja s članstvom izbrali dotlej še malo uporabljana sredstva.

Kot osnovno orodje za stik s članstvom so si stvarniki ŠDZ izbrali neposreden, živ stik, ki so ga lahko vzpostavili na velikih zborovanjih.

V štirih letih obstoja ŠDZ se je zvrstilo na tisoče takšnih zborovanj, ki so bila organizirana bodisi za posamezno celico ŠDZ (t. i. celični apeli) ali pa so bila predvidena za celotno

¹⁶⁵ Dopis ZV ŠDZ nacionalnopolitičnemu referentu (poverjeniku) Kullichu v Celje, AF Der Landrat, fasc. 9, ZAC.

¹⁶⁶ T. F., Nacistična ..., strani 777 in 778.

¹⁶⁷ O delu te skupine je pisal Befehlsblatt, Folge 2, Februar 1944, Smernice, stran 37.

Toni Dorfmeister govori na zborovanju ŠDZ na Kaiser Josefplatzu (Trg Celjskih knezov), 31. 5. 1943.

okrožje (okrožni dnevi). Zborovanja so se vrstila po vnaprej napovedanih in pripravljenih tematskih sklopih, bila pa so seveda tudi primerno »medijsko pokrita« (oba mariborska lista sta najprej napovedala cikel zborovanj, sledila pa so še izčrpna poročila s kraja samega). Sama zborovanja so bila organizirana na naslednje teme: maja 1941 – poziv k vpisu v ŠDZ, oktobra in novembra 1941 – »Zakaj vojna?«, marca 1942 – »Nemčija zmaguje«, novembra 1942 – »Nemčija ima zmago v žepu, Nemčija je postala nepremagljiva« ter februarja in marca 1943 – »Zmagati za vsako ceno«. ¹⁶⁸

Razen teh večjih tematskih sklopov zborovanj so posamezna okrožna vodstva po potrebi izvajala tudi lasten program prosvetljevanja članstva ŠDZ. Celjski okrožni vodja Dorfmeister je na primer od začetka vojne obiskoval vasi v celjskem okrožju ter govoril na improviziranih nedeljskih zborovanjih, kjer je razen tega inšpiciral lokalne urade ŠDZ. Gospodar je o tej Dorfmeisterovi akciji zapisal naslednje: »Govore Kreisführerja je tovariš Kindlhofer na humorističen način posladil in prevedel. V tem je tudi poročstvo, da sleherni hribovski kmet ve, zakaj gre in kako se mu je zadržati.« ¹⁶⁹

Celje je prvič izkusilo nova zborovanja že v drugi polovici aprila 1941. 19. 4. 1941 so namreč celjski kulturbundovci organizirali proslavo Hitlerjevega rojstnega dne, govornika dr. Gerhard May in Toni Dorfmeister pa sta poudarjala nemški značaj mesta. ¹⁷⁰

Štajerski Gospodar je 18. 10. 1941 napovedal nov val zborovanj, ki so jih nato izvedli med 25. 10. in 15. 11. 1941, govorniki pa so na njih pojasnjevali vzroke za vojno in izseljevanje ter razlagali položaj na bojiščih.

Manj kot mesec dni kasneje ¹⁷¹ so v istem listu pod naslovom »Zakaj zboruje ŠDZ« zapisali: »Vi niste Slovenci. Zgodovina ni zabeležila obstoja slovenskega ljudstva. Šele ob pričetku prejšnjega stoletja je nastalo na Kranjskem in Primorskem neko slovensko gibanje.« Izčrpnemu naštevanju dokazov za dvajsetletno srbsko-»slovensko« zaroto proti Štajercem pa sledi sklep: »Tako se nam je torej predstavil Slovenec: kot motilec miru, zagovornik balkanizacije, izkoriščevalec in korupcionista. TI SI DOMOVINI ZVESTI ŠTAJERC!«

Bilanco jesenske serije zborovanj je v Gospodarju podal sam Zvezni vodja ŠDZ. Izvedli so kar 386 zborovanj, ki jih je obiskalo 117.000 ljudi, »ker so bili vpostavljeni govorniki poprej natančno izšolani in razen tega tudi obvezani, govoriti po predloženem pismenem konceptu, je [...] možno govoriti o prvem edinstvenem političnem izravnanju vsega spodnještajerskega prebivalstva.« ¹⁷² V celjskem okrožju se je tedaj zborovanj udeležilo okrog 6.700 ljudi, Marburger Zeitung pa je 13. 11. 1941 zapisal, da je »domovini zvesti Spodnještajerc odločen zastaviti svo moč za domovino. Verjame v svojo srečno bodočnost, verjame v Adolfa Hitlerja«. Uspeh prve serije zborovanj je ideologe ŠDZ spodbudil, da so svoj podvig ponovili marca naslednje leto (8.–14. 3. 1942), ko so

¹⁶⁸ T. F., Quellen ..., stran 362, opomba k dokumentu št. 181.

¹⁶⁹ Štajerski Gospodar, 1. 8. 1942.

¹⁷⁰ Marburger Zeitung, 22. 4. 1941.

¹⁷¹ Štajerski Gospodar, 8. 11. 1941.

¹⁷² Štajerski Gospodar, 29. 11. 1941.

govorniki poudarjali predvsem nujnost, da se zaledje žrtvuje v korist vojakov na fronti. V tem sklopu so organizirali kar 400 zborovanj s preko 110.000 udeleženci.¹⁷³

Leto 1942 je pomenilo za ŠDZ, podobno kot za ves okupacijski sistem, neponovljiv višek. Višek delovanja te organizacije so vsekakor pomenili t. i. »okrožni dnevi«, ki so jih organizirali poleti 1942, njihov glavni namen pa je bil prikaz uspešnosti nove ureditve in povezanost spodnještajerskega prebivalstva z »novo domovino« (in njenim vodjem). V Celju so okrožni dan izvedli 29. in 30. 8. 1942, "Cilli" pa je na ta dan »dobil velemestni izgled«.¹⁷⁴ Na ta dogodek se je pripravila celotna struktura ŠDZ, že mesec prej so posamezni uradi sestavljali poročila o svojem delu (v poročilu o delu propagandnega urada zvemo, da so celjski propagandisti dotlej organizirali kar 134 velikih zborovanj, 157 zborov na ravni celice in 25 obratnih zborovanj za delavce ter pripravili 15 filmskih predstav), pripravili so razstavo društva štajerskih umetnikov, vermani pa so priredili razstavo zaplenjenega banditskega orožja. Kulturne prireditve je v teh dneh obiskalo kar 110.000 ljudi. Medtem ko je bila sobota (29. 8.) namenjena bolj strokovnim srečanjem in posvetovanjem (s »političnim aktivom« Celja sta se v Nemški hiši pogovarjala Dorfmeister in Steindl), je bila nedelja namenjena zabavnim prireditvam. Dopoldanske proslave na Starem gradu se je udeležilo kar 22.000 ljudi, ki so poslušali govora Steindla in Dukarja.

Propagandna dejavnost ŠDZ se je približevala tudi posameznim družbenim skupinam. O prirejanju zborovanj za kmečko prebivalstvo sem že govoril, vseskozi pa je bilo odlična tarča propagande tudi delavstvo. Marburger Zeitung se je 3. 5. 1943 razpisal o praznovanju prvega maja v Celju, ki ga je z vsem bliščem pripravilo okrožno vodstvo ŠDZ. Osrednje prizorišče je bilo ob znani gostilni Zeleni travnik, mlaj (postavljanje mlaja je seveda star nemški običaj) pa so od »okrožne hiše« v slavnostnem sprevodu ponesli po celjskih ulicah. Dopisnik seveda ni pozabil omeniti, da je bilo praznovanje 1. maja v stari Jugoslaviji prepovedano.

Leto 1943 je za propagandiste ŠDZ in za celotno organizacijo spričo neuspehov na bojiščih minilo v znamenju prvih resnejših porazov. Namesto spektakularnih okrožnih dni so se morali v vodstvu ŠDZ zadovoljiti z mnogo skromnejšimi »dnevi krajevnih skupin«. Tudi program za te prireditve je bil seveda vnaprej določen: prireditve so se začele v soboto popoldne z velikim zborom funkcionarjev ŠDZ (vodje uradov in služb posameznih KS ŠDZ), vzporedno so potekala športna tekmovanja članov vermanšafta in Nemške mladine med KS, prvi dan prireditev pa se je končal s skupinskim ogledom kake kulturne prireditve. Nedeljski spored prireditev se je začel z »jutranjo svečanostjo« in počastitvijo padlih junakov (skupen obisk grobišča), temu je sledil veliki zbor za celotno članstvo ŠDZ in podelitev zastavice krajevni skupini. Svečanosti ob dnevu krajevne skupine (celjske mestne KS so slavile 31. 7. in 1. 8. 1943) so se končale z mimohodom formacij ŠDZ (Nemške mladine in vermanšafta) in popoldansko ljudsko veselico.¹⁷⁵ Velik preobrat je tudi za propagandiste pomenila kapitulacija Italije, ki je dobrodu omajala že precej krhko zaupanje Štajercev v zmago nemškega orožja. ŠDZ je

¹⁷³ Štajerski Gospodar, 11. 4. 1942.

¹⁷⁴ Štajerski Gospodar, 5. 9. 1942.

¹⁷⁵ Befehlsblatt, Folge 7, Juli 1943, odredba 53/43.

novembra 1943 organizirala nov val zborovanj, vodstvo celjskega okrožja pa je bodoče govornike in druge funkcionarje ŠDZ poklicalo na predhoden posvet 4. 11. 1943.¹⁷⁶ V okrožju so nameravali prirediti 147 shodov, potem ko jih je 12.000 udeležencev na 37 že izvedenih zborih v Mariboru prepričalo, da so ljudje »željni objektivnih informacij«. Steindl je tokrat v svojih govorih poudarjal predvsem »mobilizacijo srca«, saj je Nemčija kljub porazom v dobrem položaju – njene meje da še vedno tečejo stotine in tisoče kilometrov od nemškega ozemlja. Naloga domovine je: verjeti, delati, boriti se in izpolnjevati svoje dolžnosti.

Bilanca teh zborovanj v celjskem okrožju se je za javno rabo glasila takole: v celjskem okrožju so izvedli 119 zborovanj po celicah, udeležba je bila v glavnem zadovoljiva, sovražna propaganda pa med Spodnještajerci nima nobenega vpliva – po teh zborih se je zanimanje za tečaje nemščine boja še povečalo.¹⁷⁷

Za interno rabo je celjski župan Robert Himmer napisal precej drugačno poročilo: »Po mojem mnenju je val zborovanj v zadnjih tednih le malo vplival na potlačeno razpoloženje. Pač pa se opaža, da poslušalci tudi po običajnem aplavzu topo in brezbrizno poslušajo govore, ki kljub različnim dogodkom skozi ves čas niso spremenili vsebine ... Ljudje na deželi so v vse večjih skrbah zaradi banditov, ki jih stanovitno ogrožajo. Vpoklic v vermanšaft ne povzroča ravno veselja.«¹⁷⁸

Kljub tej porazni oceni zborovanj ŠDZ so tovrstne manifestacije prirejali vse do konca vojne (16. 3. 1945 je novi celjski okrožni vodja Heinz Mayerhöfer govoril na zadnjem velikem zborovanju ŠDZ, v svojem govoru pa je razgrnil povojno ureditev Spodnje Štajerske, ko naj bi le-ta postala cvetoč vrt, rane, ki sta ji jih povzročila vojna in razbojništvo, pa se bodo s pomočjo rajha zacelile).¹⁷⁹ Nov višek zborovalne mrzlice je pomenil neuspeh atentat na Hitlerja 20. 7. 1944, ko se je tudi v Celju 6.000 ljudi pred sedežem okrožja zbralo in skupaj s predstavniki Wehrmachta in vodstva ŠDZ dokazalo, da je »prebivalstvo Celja [...] zvesto firerju in da bo v velikonemškem rajhu živelo in delalo za zmago«. Skupno se je tedaj na 10 zborih celic v obsodbo zarotnikov zbralo kar 15.000 ljudi (v mestu in ožji okolici).¹⁸⁰

Drugo plast komunikacij organizacije s članstvom je predstavljalo že utečeno dopisovanje med posameznimi organi in vodstvu organizacije. Poleg že precejkrat omenjene »uradne« korespondence, ki jo obilno uporabljam v tem prikazu, bi se rad v tem poglavju posvetil tudi bolj »neuradnemu« dopisovanju med posameznimi stopnjami organizacije. Poskušal bom osvetliti nekaj načinov, s katerimi je vodstvo ŠDZ (okrožno in preko njega tudi zvezno) skušalo izmeriti razpoloženje na terenu.

¹⁷⁶ Marburger Zeitung, 8. 11. 1943.

¹⁷⁷ Marburger Zeitung, 25. 11. 1943.

¹⁷⁸ S. Terčak, iz tajnih okupatorjevih arhivov, Celjski zbornik 1961, Poročilo Roberta Himmerja T. Dorfmeistru z dne 24. 11. 1943.

¹⁷⁹ Marburger Zeitung, 24. 3. 1945.

¹⁸⁰ Marburger Zeitung, 26. 7. in 8. 8. 1944.

Kot primer bom uporabil gradivo OV ŠDZ Celje, ki ga hrani Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo II pri Arhivu Republike Slovenije v Ljubljani.¹⁸¹

Poročila nižjih (pomožnih) funkcionarjev ŠDZ so zbirali in obdelovali v vodstvih KS ŠDZ, ki so mesečno podajala pisna poročila OV ŠDZ. Okrožno vodstvo je vodje KS s posebnimi navodili opozarjalo, o čem naj pišejo v svojih poročilih. Vodstvo ŠDZ je zanimalo predvsem, kako se prebivalstvo odziva na zmanjšano preskrbo, omejitve živilskih kart, omejitve gibanja, kako sprejema vpoklice v *Wehrmacht*, RAD,¹⁸² ali gmotno podpira duhovščino, kako se vedejo zaščitenci in podobno.

Krajevni vodja ŠDZ KS Ostrožno Kurt Gröger je 30. 4. 1941 poročal okrožnemu vodstvu: *»Aprila nisem bil obveščen o nikakršnih novih govoricah. Tu še živeča inteligenca je preveč previdna, da bi razširjala panslavistične govorice. Obisk cerkve je slej ko prej močan ... Prebivalstvo je že generacije preveč katoliško, da bi lahko govorili o množičnem izstopanju (iz Cerkve, op. p.). Treba je paziti na to, da pridejo sem duhovniki, ki so dovolj narodni, da bodo pripomogli predvsem k vzponu nemštvu.«*

Podobna mesečna poročila, sestavljena pač glede na trenutno zanimanje »centrale«, so bila višjim vodstvom ŠDZ prav gotovo dragocen barometer razpoloženja, ki so ga uporabljala za določanje svojega pristopa k spodnještajerskemu prebivalstvu. Niti taka poročila niti vse načrtovane in izvedene propagandne akcije pa niso mogle več obrniti razpoloženja ljudstva, ki je po začetni euforiji in dojemljivosti za »pridobitve novega reda«, doživel kruto in krvavo streznitev in občutil vso ostrino okupatorjevega nasilja.

Val povojnih procesov proti voditeljem ŠDZ, ki so se mu glavni nosilci ŠDZ tako ali drugače izmaknili (Dorfmeistra so ubili 3. 2. 1945 med službeno vožnjo pri Frankolovem, Steindl je padel v boju, Uiberreither pa končal v Južni Ameriki), in je zajel »manjše ribe« (Paidascha, Georga in Paula Skoberneta, Himmerja, Krella in druge)¹⁸³ ter prave nepomembneže, ki so jih v tisku opisovali kot vojne zločince velikega kalibra. Ta val procesov seveda ni pomenil nič drugega kot potrditev vojaškega poraza neke ideologije. Zaradi svojih postopkov so bili obsojeni in justificirani posamezniki, ker so pripadali napačni (porazeni) ideologiji – ne v obsodbo ideologij nasploh in njihovega pogubnega manipuliranja z usodami ljudi. Obračun je bil torej obračun dveh enako brezprizivnih ideologij in nikakor ne tisto, za kar so ga tedaj razglašali – boj za **osvoboditev človeka**.

¹⁸¹ ARS ODAG II, AF OV Celje, fasc. 632 (3), mapa I, Mesečno poročilo KV ŠDZ KS Ostrožno z dne 30. 4. 1943 in Okrožnica številka 99 deželnega svetnika v Celju z dne 21. 4. 1942.

¹⁸² Reichsarbeitsdienst – obvezna delovna služba.

¹⁸³ Gre za skupino, obsojeno v Ljubljani junija 1945.

Aleksander ŽIŽEK

"NOCH NIE WAREN WIR SO JUNG, STARK, GLÄUBIG UND FANATISCH, WIE WIR ES HEUTE SIND!"

Zusammenfassung

Der Steirische Heimatbund, eine Organisation die fast 95 % der Untersteirer erfasste, ist wegen seiner außerordentlichen Bedeutung bei der Realisierung der Assimilierungsziele einer größerer Aufmerksamkeit wert, als er bisher genoss.

Der Zweite Weltkrieg und die deutsche Besatzung der Untersteiermark bedeuteten auch für den einfachen Menschen bedeutende Wendepunkte. Nicht nur, dass die jahrzehntelang unveränderte Lebensweise im Fundament erschüttert wurde, nein, die neue Ideologie schnitt auch in die intimste Sphäre des Einzelnen ein, sie versuchte ihm gewalttätig das neue Wertesystem anzuerziehen und ihn in das Leben der „neuen Gemeinschaft“ einzugliedern. Anstatt des Wohles des Einzelnen trat das Gemeinwohl in den Mittelpunkt, die Ideale des Einzelnen wurden auf brutale Art dem Ideal der Gesellschaft unterjocht. Die Person war nur als „Subjekt“ bedeutend, als Bestandteil des neuen „Volkes“. Die Eingliederung des Individuums in die Gesellschaft sollte trotz der nazistischen Idealisierung der Familie als solche schnellstmöglich durchgeführt werden – diese Aufgabe sollten in der Untersteiermark auch die massiert organisierten Kindergärten übernehmen, die Gemeinschaftserziehung und ihre Werte dann von besonderen reichstreuen Jugendorganisationen (Hitlerjugend bzw. Deutsche Jugend) nahegebracht werden. Die ORGANISATION sollte den Jugendlichen an der Schwelle seines Erwachsenwerdens übernehmen und nach ihren Bedürfnissen (ihn „benutzen“, ihn als Krieger, Arbeiter, der Mutterschaft zugeneigtes Mädchen etc.) gestalten. Ein solches Programm wurde auch für die Untersteiermark als neuen Teil des Deutschen Reiches erarbeitet. Die Rolle der allmächtigen NSDP übernahm hier der Steirische Heimatbund, der sich bei der Verwirklichung seines Hauptzieles (Hitlers Auftrag an Uiberreither) auch auf das heimische nazistisch orientierte Deutschtum stützte. Durch die Aktivitäten des Steirischen Heimatbundes war die Steirische Bevölkerung erstmals in ihrer Geschichte einer so allumfassenden Tätigkeit einer weltlichen Organisation ausgesetzt. Durch von Drohungen gestützte Anwerbungen neuer Mitglieder ergab dies ein außerordentliches Resultat (95 %) bei der Eingliederung in diese politische Formation.

Die Existenz und Arbeit dieser Organisationen sind verhältnismäßig gut dokumentiert, denn die einzelnen Ortsgruppen, Kreise und Ämter der Bundleitung erstellten umfassende Archive, die auch von der erbarmungslosen Zerstörung des Archivmaterials bei Kriegsende nicht sonderlich betroffen wurden (nach Aussagen des Funktionär der Kreisleitung des Steirischen Heimatbundes in Celje, Eduard Paidasch, zu urteilen, wurden diesbezügliche Befehle von der Bundleitung aus Maribor erst am 7. Mai. 1945 erteilt). Außer der Korrespondenz der einzelnen Ämter der Bundleitung und der Kreisleitungen sowie Leitungen der Ortsgruppen (OG) – es geht vor allem um diverse Rundschreiben und Anweisungen sowie um Beschlüsse, welche die Bundleitung an die Kreise verschickte sowie um Berichte an die OG und Kreisleitungen nach oben - sind

auch die zahlreichen Publikationen, die entweder die Bund- oder die Kreisleitung selber herausbrachten eine bedeutende Quelle zur Erforschung des Steirischen Heimatbundes.

Die vier Jahre andauernden Aktivitäten des Steirischen Heimatbundes sind also in der slowenischen Geschichte ein ziemlich interessanter Zeitabschnitt, der uns als ausgezeichnetes Beispiel für Wirkstudien von regimegeführten politischen Formationen dienen können.

Aleksander Žižek

“NEVER BEFORE HAVE WE BEEN SO YOUNG, SO STRONG, WITH AS MUCH FAITH AND FANATICISM AS WE HAVE TODAY!”**Summary**

The Styrian Heimatbund, the organisation which encompassed as much as approximately 95% of the population of Lower Styria, due to its exceptionally important role in the realisation of the German goal of acculturation, without doubt merits more detailed attention than it has received to date.

The Second World War and the German occupation of Lower Styria were also turning points in the everyday lives of people. Not only did it shake the very foundations of a way of life that had remained unchanged for decades, but the new ideology also made greater incursions into the most intimate spheres of people's lives. This was due to the attempts to forcibly re-educate the population to accept a new system of values and to incorporate these into the life of the "new community". Instead of individual prosperity, the prosperity of the community was now in the forefront, while the ideals of the individual were ruthlessly made subject to the ideals of society. A person was important only in the capacity of a "subject", a component of the new "nation".

Despite the Nazi idealisation of the family, it was expected that the individual would accept their allotted place in society as rapidly as possible, a task which was to be carried out in Styria also by the large and organised network of kindergartens. The process of educating individuals to serve the community and its values would then be continued by the regime's special youth organisations (the Hitlerjugend, or the Deutsche Jugend). The young people would then be taken over at the threshold of their adulthood by the organisation, and moulded to suit its needs, such as being "used" as soldiers, workers, or girls dedicated to motherhood, as well as other roles.

Such a programme was elaborated also for Lower Styria as a new part of the Reich. The role for the almighty NSDAP was taken over here by the Styrian Heimatbund, which, in realising its primary goal which Uiberreither had been charged with by Hitler, also relied upon the support of the Styrian Nazi-oriented German population. Through the operations of the Steirischer Heimatbund, the population of Styria was, for the first time in history, exposed to such widespread workings of a secular organisation. The policy of recruiting new members through threats also gave excellent results in enlisting 95% of the population in this political formation.

The existence and work of this organisation are relatively well documented, as various groups within municipal communities (Ortsgruppe – OG), districts and offices subordinate to the NSDAP Kreisleiter created extensive archives. These were not significantly affected by the merciless destruction of archival material towards the end of the war. Judging by the testimonial of the official of the district leadership of the Steirischer Heimatbund in Celje, Eduard Paidasch, such orders were only received from the Kreisleitung in Maribor on 7 May 1945.

Several sources exist for the study of the Steirischer Heimatbund. An interesting source are the numerous publications issued either by the Kreisleitung or by the other Hoheitsträger (Leading Functionaries) themselves. This is in addition to the correspondence between individual offices of the Kreisleitung and Leading Functionaries, and the Ortsgruppe leaders. This consists primarily of various circular letters, instructions and resolutions sent to the Leading Functionaries by the Kreisleitung, and of reports from the OG and Leading Functionaries to their superiors.

The four years of operations of the Steirischer Heimatbund is therefore a rather interesting period in Slovenian history, which serves as an excellent example for the study of regime-guided political formations.

Tone Kregar

**OKUPACIJSKO NASILJE NA
CELJSKEM**

Uvod

Nasilja, ki ga je nemški okupator nad prebivalstvom izvajal v Celju in njegovi okolici, seveda ni mogoče izvzeti iz širšega konteksta druge svetovne vojne na slovenskih tleh.

Dejstvo je, da je nasilje od vsega začetka dajalo pečat fašistični in nacistični okupaciji in je bilo sestavni del raznarodovalnih načrtov in brutalnega zatiranja uporniškega in osvobodilnega gibanja. To še toliko bolj velja za ozemlja, ki jih je zasedel nemški okupator (v grobem torej za slovensko Štajersko, severni del Dolenjske, Gorenjsko in Mežiško dolino). Dogajanja na Celjskem ni mogoče ločevati od splošnih medvojnih razmer na Spodnjem Štajerskem. O okupatorjevem nasilju na Slovenskem – kot tudi njegovih izhodiščih in namenih – je bilo doslej napisano kar nekaj temeljitih raziskav in pregledov, pri čemer je zagotovo treba posebej izpostaviti opus vodilnega slovenskega raziskovalca tega obdobja, pred kratkim preminulega dr. Toneta Ferenca.¹ Tudi del in avtorjev, ki so posamezne kategorije in oblike nasilja predstavili še podrobneje, ne manjka. Zato pričujoči prispevek ne namerava poseči na široko polje nasilja, kateremu je bil med drugo svetovno vojno izpostavljen slovenski narod, temveč želi zgolj poudariti najnasilnejše dogodke, pojave in procese, ki so kakorkoli (ne)posredno povezani s celjskim območjem in katerih žrtev je bilo predvsem civilno prebivalstvo. Pri tem kot najhujše nasilje razumemo predvsem odvzem svobode, pregon z doma ter nasilje nad telesom, ki (ne)posredno vodi v smrt.

Tudi to področje je v določeni meri že zadovoljivo obdelano, saj so denimo že pred desetletji izpod peresa Staneta Terčaka² in drugih izšle monografije, ki so podrobno predstavile tragično usodo ustreljenih talcev in njihovih svojcev, t. i. ukradenih otrok ter frankolovskih žrtev. Podobno velja za dogajanje v celjskih zaporih nasploh ter za izgnance, pri čemer se lahko opremo tudi na dokaj verodostojno spominsko gradivo ali dnevniške zapise.³ Že lep čas je javnosti znana tudi tragična usoda leta 1941 usmrčenih bolnikov umobolnice Novo Celje, v devetdesetih letih 20. stoletja pa so bile opravljene tudi prve resne raziskave o usodi slovenskih fantov, ki so se bili prisiljeni bojevati v nemških uniformah. Po dolgih letih molka in zatiskanja oči je tako splošno sprejeto, da je bilo tudi nad prisilno mobiliziranimi izvajano grobo nasilje, ki je zajelo velik del slovenske populacije in zahtevalo izredno visok krvni davek.

V kratkem smo torej omenili le najznačilnejše in tudi najmnožičnejše oblike nasilja, ki ga je izvajal nemški okupacijski aparat in ki jih pričujoči prispevek želi predstaviti v zaokroženi obliki. Ob tovrstnem opisovanju in pregledu različnih kategorij nasilja, katerega žrtve štejemo v tisočih, je seveda težko obravnavati posamične primere, ki bi si to sicer nedvomno zaslužili. Ne le tiste, ki po svoji krutosti še posebej izstopajo, temveč vse individualne usode znotraj omenjenih kategorij ali izven njih. Nasilje, ki ga je na

¹ Predvsem temeljni deli: Tone Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945* (v nadaljevanju: Ferenc, *Raznarodovalna ...*), Založba Obzorja, Maribor 1968; Tone Ferenc, *Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941–1945*, Založba Obzorja, Maribor 1980.

² Stane Terčak, *Celjski stari pisler*, (v nadaljevanju: Terčak, *Celjski stari pisler ...*) Borec, Ljubljana 1976; Stane Terčak, *Ukradeni otroci* (v nadaljevanju: Terčak, *Ukradeni otroci ...*), Borec, Ljubljana 1973; Stane Terčak, *Frankolovski zločin*, Partizanska knjiga, Ljubljana 1971.

³ Prim.: Fran Roš, *Slovenski izgnanci v Srbiji 1941–1945*, Založba Obzorja, Maribor 1967.

svoji koži doživel posameznik, je s strani žrtve že namreč samo po sebi in v vsej bolečini, ki jo prinaša, edinstveno, neprimerljivo in nepopravljivo.

Prav tako v pričujočem prispevku ni zaobseženo vse ostalo nasilje, ki so ga ljudje doživljali in ki ga v opisane kategorije ne moremo umestiti. Pri tem mislimo predvsem na pomanjkanje in slabe življenjske pogoje, izgubo možnosti šolanja ali dela ipd. ter strah, žalost in ostale oblike psihičnega trpljenja, kar vse je bilo posledica vojnega nasilja, katerega rane se pri marsikom niso nikoli zacelile.

Aretacije, deportacije in zaplembe premoženja

Že po nekaj dneh okupacije, natančneje 14. aprila 1941, je bila na okupiranem ozemlju Spodnje Štajerske vzpostavljena civilna zasedbena uprava pod vodstvom dr. Siegfrieda Uiberreitherja, ki naj bi delovala do predvidene formalnopravne priključitve dežele k tretjemu rajhu. Istega dne je na okupirano ozemlje prišla tudi tajna državna policija oziroma zloglasni gestapo, saj je bil v Mariboru ustanovljen urad policije in varnostne službe. Komandant urada, znotraj katerega je gestapo deloval, je postal dotedanji vodja graškega odseka varnostne službe, nekdanji »Hitlerjev paznik« SS-polkovnik Otto Lurker, ena od njegovih pomembnejših izpostav pa je začela delovati tudi v Celju.⁴ Nacistični upravni in policijski aparat je na podlagi pripravljenih načrtov in smernic tako rekoč nemudoma začel izvajati raznarodovalne ukrepe, katerih osnovni namen je bil popolna germanizacija in nacifikacija dežele ter njenega prebivalstva. Z rasnimi pregledi in kategorizacijo prebivalstva, z ustanovitvijo Štajerske domovinske zveze in razpustitvijo slovenskih društev, organizacij in združenj, z uničevanjem slovenske kulture in šolstva, spreminjanjem zunanjega videza dežele ipd.⁵ so Nemci že v prvih dneh okupacije začeli obračunavati s tistim delom prebivalstva, ki naj bi po predvidevanjih predstavljal največjo oviro na poti načrtnega raznarodovanja. Temeljni načrt za uničenje slovenskega naroda kot etnične enote je namreč – ob nemški kolonizaciji ter popolnem ponemčenju preostalih Slovencev – predvideval predvsem izgon velikega dela narodnozavednih Slovencev in protifašistov, predvsem priseljencev, izobražencev in drugih kulturno in gospodarsko močnejših slojev slovenske družbe, katerih imetje je bilo predvideno za utrjevanje nemštva v zasedeni deželi.⁶ Osnovne smernice za množičen izgon Slovencev, s katerimi so bile določene kategorije prebivalstva, ki da ga je treba izseliti, je predpisal sam državni vodja SS Heinrich Himmler in jih 18. aprila 1941 sporočil na svojem tajnem obisku v Mariboru,⁷

⁴ Več o strukturi in delovanju Gestapa na slovenskih in štajerskih tleh glej: Tone Ferenc, *Gestapo v Sloveniji*, (Rupert Butler, *Ilustrirana zgodovina Gestapa*), *Style maxima*, Radenci 1998, str. 212–214 (v nadaljevanju: Ferenc, *Gestapo* ...).

⁵ Več o tem v prispevkih A. Žižka in T. Ferenca v pričujočem zborniku; prim. tudi: Ferenc, *Raznarodovalna...* (Poglavje VI); Tone Ferenc, *Politične in državljanske kategorije prebivalstva na Štajerskem pod nemško okupacijo*, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1960/61*, IZDG Ljubljana, št. 2; Marjan Žnidarič, *Nasilje okupatorjev na Slovenskem med drugo svetovno vojno* (v nadaljevanju: *Žnidarič, Nasilje...*), *Kolo nasilja* (ur. Monika Kokalj Kočever), Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Ljubljana 2004, str. 57–65.

⁶ Tone Ferenc, Milan Ževart, *Nekatere značilnosti in posebnosti fašistične okupacije ter narodnoosvobodilnega boja in revolucije na slovenskem Štajerskem*, ČZN, 1–2/1979, str. 450; Tone Ferenc, *Množično izganjanje Slovencev med drugo svetovno vojno* (v nadaljevanju: *Ferenc, Množično ...*), *Izgnanci, Držstvo izgnancev Slovenije*, Ljubljana 1993, str. 31.

⁷ Prav tam, str. 32; Ferenc, *Raznarodovalna ...*, str. 176–178.

naslednjega dne, ko se je odpeljal na inšpekcijo v Celje, pa je na poti celo »lastnoročno« aretirala dva duhovnika.⁸ Da bi na Spodnjem Štajerskem čim uspešneje udejanjali te »smernice«, sta bila v Mariboru ustanovljena t. i. preseljevalni štab (pod vodstvom samega Lurkerja!) ter t. i. urad za utrjevanje nemštva, katerega temeljna naloga je bila (vsaj v začetku) upravljanje z zaplenjenim premoženjem ter naseljevanje Nemcev.⁹

Ljudem iz prvih dveh točk Himmlerjevih »smernic«, torej izobražencem in priseljenim po letu 1914, je bil namenjen tudi prvi udarec okupacijskih oblasti. Po prvih posamičnih aretacijah in »divjih« izgonih preko hrvaške meje, ki so jih v glavnem izvajali že kulturbundovci, je 15. aprila prišlo do množičnih aretacij najprej v Mariboru, naslednjega dne pa tudi v Celju.¹⁰ Tako kot v drugih krajih so tudi v Celju pri aretacijah kot vodniki sodelovali domači Nemci, člani Kulturbunda,¹¹ ki so sicer že dosti pred tem sodelovali tudi pri sestavljanju seznamov zavednih Slovencev, predvidenih za aretacijo in izselitev, kar je med drugim eksplicitno potrdil tudi nacistični župan Celja Robert Himmer.¹²

Natančnega števila vseh aretiranih Celjanov v prvem mesecu okupacije sicer ni mogoče ugotoviti, a že 29. aprila 1941 je na razgovorih na mestnem magistratu politični komisar Velikega Celja Anton Dorfmeister izjavil, da je akcija aretacij v mestu zajela približno 300 oseb, v njegovi okolici pa 250.¹³ Aretirance iz Celja in drugih bližnjih krajev so najprej zaprli v celjsko mestno kasarno in kapucinski samostan, nato pa jih večje število prestavili v Stari pisker, kamor so že od 22. aprila zapirali tudi prve aretirance iz Šmartnega ob Paki, Vojnika in Savinjske doline. Celjski zapor oz. Stari pisker je služil kot prehodno taborišče za deportacije in maja 1941 je bilo tam že več kot 700 oseb. Število zapornikov, ki so bili razdeljeni na štiri moške in en ženski oddelek, se je v času vojne spreminjalo ter gibalo med 300 in 900. Zaradi pomanjkanja virov¹⁴ natančnega števila vseh zaprtih ni mogoče ugotoviti, po grobih ocenah pa naj bi skozi zapore med vojno šlo približno 4000 žensk in 12000 moških.

V prvem vojnem obdobju Starega piskra so bile razmere v zaporih seveda težke, a vendarle še niso dosegle takšne nečlovečnosti in barbarstva, kot sta sledila pozneje. Kot v ostalih preseljenih taboriščih je bil režim Starega piskra še najbolj podoben režimu v koncentracijskih taboriščih prve oz. lažje stopnje,¹⁵ saj do sistematičnih mučenj in usmritev v njem v glavnem ni prihajalo. Seveda pa se jetnikom ni uspelo izogniti

⁸ Na cesti med Frankolovim in Stranicami je Himmler s svojim spremstvom najprej aretirala frankolovskega župnika Sunčiča, nato pa v Vojniku še župnika Lassbacherja in ju odpeljal v celjske zapore, kamor je bil sicer namenjen tudi sam. Miloš Rybař, Kako je Himmler aretirala dva slovenska župnika, Družinska pratika 1993, Mohorjeva družba, Celje 1992, str. 87–90; Terčak, Celjski stari pisker ..., str. 60.

⁹ Ferenc, Raznarodovalna ..., str. 179–186.

¹⁰ Prim: Fran Roš, Celjski dnevnik, Celjski zbornik 1961, str. 156–157.

¹¹ Prav tam; Ferenc, Raznarodovalna ... str. 189–190; Mateja Malnar, Kulturbund v Celju, Odsevi preteklosti 3, Iz zgodovine Celja 1918–1941, Muzej novejša zgodovine Celje, 2001, str. 341.

¹² Prav tam, str. 344; Tomo Jurčec, Nacistični »Übermensch« v naših krajih, Celjski zbornik 1961, str. 91; Terčak, Celjski stari pisker ..., str. 15.

¹³ Prav tam, str. 17.

¹⁴ Ohranjena je le vpisna knjiga zapornikov III. moškega oddelka, ki jo hrani Muzej novejša zgodovine Celje.

¹⁵ Ferenc, Množično ..., str. 38.

različnim oblikam psihičnega in fizičnega maltretiranja (pretepanja in izčrpujoča telovadba), zasliševanju, zasramovanju in poniževanju, pri čemer so ob gestapovcih prednjačili predvsem domači, celjski nacisti.¹⁶ Zapornike so poniževali ter maltretirali predvsem zato, ker so bili Slovenci, še posebej pod udarom pa so bili izobraženci, predvsem duhovniki, sicer do izselitve zaprti v kapucinskem samostanu. Med kategorije prebivalstva, ki ga je bilo v skladu s Himmlerjevimi smernicami potrebno takoj izseliti, je namreč sodila tudi slovenska duhovščina.¹⁷ V glavnem so bili ali izseljeni na Hrvaško ali pa so prebegnili v Ljubljansko pokrajino, redki, ki jim je bilo dovoljeno (vključno s škofom Tomažičem) ostati, pa so se v sistemu nove kategorizacije prebivalstva znašli v položaju t. i. zaščitencev. Duhovniki so tudi umirali v ustaških ter nemških taboriščih in zaporih. V celjskem zaporu je bil 22. 7. kot talec ustreljen kaplan Martin Grešak, medtem ko so kateheta Ferdinanda Potokarja nekaj mesecev pozneje na istem mestu Nemci izmučili do smrti.¹⁸ Duhovnike v Celju so sicer aretirali 19. aprila 1941 in jih odpeljali v kapucinski samostan. Na prostosti so pustili le opata Petra Juraka, pa še to iz povsem praktičnih razlogov, saj je imel župnijski urad obilo dela z izdajanjem potrdil o arijcih, ki jih je zahtevala Štajerska domovinska zveza. Zadnja slovenska pridiga v Celju je bila v začetku junija 1941. V Celju so bile spremenjene v skladišče kapucinska cerkev ter cerkvi sv. Maksimiljana in Sv. Duha, zaplenjena je bila imovina Družbe sv. Mohorja v Celju s tiskarno vred, medtem ko so vso knjižno zalogo v več kot desetih tovrnjakih odpeljali v Radeče in jo tam zmleli.¹⁹ Okupacijske oblasti so zasedle tudi samostan in misijonsko hišo redovnikov lazaristov pri sv. Jožefu nad Celjem ter tam naselile svoje urade. Tamkajšnji lazaristi so se reševali na različne načine, večina pa je bila izseljenih.²⁰ Kot rečeno, so bili duhovniki zaprti v kapucinskem samostanu in bili 25. junija 1941 od tam odpeljani v Rajhenburg. Že čez tri dni so kapucinski samostan izpraznili in začasnega taborišča v njem ni bilo več. Poslej je bilo v njem nekaj časa še zbirališče za zaplenjene slovenske knjige.²¹

Zapornikom v samostanu in Starem piskru je uspelo obdržati visoko mero zavesti, poguma in ponosa, pri čemer je potrebno še posebej izpostaviti predrzno ilegalno izdajanje zaporniškega lista. Najprej so ga začeli izdajati (pet števil) samostanski zaporniki in ga na temelju predvojnega humorističnega časopisa poimenovali Kapucinski toti. Njihovemu zgledu so sledili tudi v Starem piskru, kjer so ga poimenovali Toti Stari pisker. Pod uredništvom dr. Ervina Mejaka so izšle štiri številke, prvi dve celo napisani z roko, v njih pa so zaporniki na humoren ter na trenutke celo luciden način sami opisovali svoje jetniško življenje in delo ter pri tem z optimizmom razbijali malodušje in potrnost.²²

¹⁶ Prim: Ervin Mejak, Izgnali so me v Srbijo, Borec 1977, str. 665–667.

¹⁷ Več o tem v: Miloš Rybař, Nacistični ukrepi zoper duhovščino Lavantinske škofije 1941–1945, Zbornik ob 750-letnici Mariborske škofije, Maribor 1978, str. 44–102.

¹⁸ Prav tam, str. 64.

¹⁹ Prav tam, str. 70.

²⁰ Bogdan Kolar, Sv. Jožef nad Celjem in lazaristi, Mohorjeva družba, Celje 2002, str. 94–95.

²¹ V kapucinskem samostanu naj bi bilo zaprtih dobrih dvesto Slovencev, od tega 80 duhovnikov. Terčak, Celjski stari pisker ..., str. 41–44.

²² Prav tam, str. 41–66; Kapucinski toti in Toti stari pisker, Faksimilirana izdaja, Muzej revolucije Celje, 1981; Mejak, n. d., str. 666.

Celjski Stari pisker.

V začetku junija 1941 se je začel t. i. prvi val izganjanja Slovencev iz Spodnje Štajerske in Gorenjske, ki je trajal do 10. julija, sledil pa mu je t. i. drugi val izгона iz Spodnje Štajerske, ki je trajal do 17. septembra 1941. Zapornikom so priključili njihove družinske člane ter jih iz Maribora in Rajhenburga (Gorenjci so bili zaprti v Št. Vidu nad Ljubljano) izselili najprej v Srbijo (okoli 7500), v t. i. drugem valu pa pretežno na Hrvaško (okoli 10.000). V skupno 31 transportih je bilo v omenjenem obdobju izseljenih približno 17.500 ljudi,²³ med katerimi je bilo veliko ugovljalna celjskih družin in posameznikov.²⁴ Poročilo okrajne komisije, ki je po vojni ugotavljala vojno škodo na območju okraja Celje-mesto, navaja 920 izseljenih oseb,²⁵ medtem ko se v raznih pregledih pojavljajo tudi višje številke.²⁶ Zaradi napak ni zanesljiv niti nemški seznam transportov,²⁷ na katerem je sicer mogoče prešteti 1211 izseljencev iz Celja, za boljši vpogled v obseg deportacij pa bi bilo najbrž treba upoštevati tudi vse Celjane, ki so bili izseljeni kako drugače, od kod drugod, marsikdo pa se je predvideni deportaciji tudi izognil. Natančnega števila izseljenih Celjanov zato sicer z gotovostjo ne moremo navesti, je pa nedvomno preseglo število 1000 oseb.²⁸

Kot sestavni del nacistične raznarodovalne politike so obenem z načrti o izselitvi zavednega slovenskega prebivalstva, nastajali ter bili sprejeti tudi načrti zaplembe njihovega premoženja, čigavo lastnino je treba zapleniti pa je prav tako določil Himmler ob svojem mariborskem obisku, 18. aprila 1941.

V pristojnost že omenjenega Urada pooblaščenca državnega komisarja za krepitev nemške narodnosti v Mariboru, ki ga je 22. aprila 1941 ustanovil šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko Uiberreither, je prišlo tudi izvrševanje zaplembe premoženja izseljencev ter njegovo upravljanje. V ta namen je bil v okviru omenjenega urada ustanovljen poseben zemljiški urad in tako kot je imel Urad za utrditev nemške narodnosti svoje izpostave v vseh večjih spodnještajerskih mestih, so tovrstni zemljiški uradi delovali tudi znotraj njih. To je veljalo tudi za izpostavo za celjsko okrožje v Celju.²⁹

²³ Podrobneje glej: Ferenc, *Množično ...*, str. 42–53; Ferenc, *Nacistična ...*, str. 239–263; prim: Žnidarič, *Nasilje...*, str. 9.

²⁴ Mišljeni so vsi, ki so imeli pred začetkom vojne stalno prebivališče v občini Celje.

²⁵ Milko Mikola, *Vojna škoda, ki jo je Celje utrpelo med vojno 1941–1945* (v nadaljevanju: Mikola, *Vojna škoda ...*), Celjski zbornik 1986, str. 199.

²⁶ Jože Vurcer v *Enciklopediji Slovenije* (št. 2, Mladinska Knjiga, Ljubljana 1988, str. 9) navaja število 1080 izgnanih oseb.

²⁷ Gre za imenski seznam izseljenih oseb iz Spodnje Štajerske in zaplenjenih podjetij oz. »*Verzeichnis der aus der Untersteiermark ausgesiedelten Personen und der Betriebe, welche durch die Dienststelle deutschen Volkstums beschlagnahmt wurden*« (v nadaljevanju: *Verzeichnis ...*), ki ga je izdelal 1. oddelek urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva. Enega od originalov hrani tudi Muzej novejšje zgodovine Celje; prim: Ferenc, *Nacistična ...*, str. 244.

²⁸ Himmlerjeve smernice so predvidevale izgon 220–260.000 Slovencev ali tretjino prebivalstva na nemškem okupiranem ozemlju v Sloveniji, kar pa zaradi gospodarskih razlogov ter partizanskega upora ni bilo v celoti realizirano. Ob omenjenem izseljevanju v Srbijo in Hrvaško poleti 1941 je bilo med oktobrom 1941 in julijem 1942 iz Posavja v taborišča v Nemčiji izgnanih več kot 35.000 oseb. Tja so od leta 1942 do 1945 izganjali tudi svojce partizanov in ustreljenih talcev. Skupno je bilo med vojno izgnanih oz. izseljenih več kot 79.000 ljudi. Prim: Jože Dežman, Alfred Elste in drugi, *Med kljukastim križem in rdečo zvezdo* (razstavni katalog), Koroški pokrajinski muzej v Slovenj Gradcu, Mohorjeva družba v Celovcu, Slovenj Gradec, Celovec 2002, str. 41.

²⁹ Podrobneje o tem v: Milko Mikola, *Nacistične zaplembe zemljiških posesti na območju celjskega okrožja 1941–1945*, Celjski zbornik 1987, str. 139–187.

Izseljenci v Bjelovarju, 28. 8. 1941.

Der Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD
in der Untersteiermark.

Beschlagnahme.

Diese Wohnung ist für den Beauftragten des Reichsführers //, Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums beschlagnahmt.

Wer in die beschlagnahmten Räume widerrechtlich eindringt oder die angebrachten Siegel verletzt oder wer unbefugt Einrichtungsgegenstände in solchen Räumen beschlagnahmt oder zerstört, wird mit Freiheitsentzug, in schweren Fällen mit dem Tode bestraft.

Marburg, im Juni 1941.

gez. **Lurker**
//-Standartenführer.

Zaplenitev.

To stanovanje je za priporočenega Reichsführerja //, Reichskommissarja za trditev nemškega narodnjaštva zaplenjeno.

Kdor si v zaplenjenih prostorih protizakonito skuša pridobiti vstop, ali poškodovati pečat, ali kdor nedovoljeno opremne predmete v takih prostorih odstrani ali razdeja, bo kaznovan z zaporom, v težkih slučajih s smrtjo.

Marburg, v juniju 1941.

Že Himmler je določil, da je treba zapleniti vso jugoslovansko državno lastnino, vso cerkveno lastnino, posest vseh izgnancev ter habsburško posest. Temu so sledile še nove odredbe šefa civilne uprave, s katero so se zaplembe premoženja razširile z novimi kategorijami prebivalstva, kot so bili Židje, državljani držav, ki so se nahajale v vojni z Nemčijo, državljani ZDA, pred nacisti pobegli in še nekateri drugi. Prvotno so zaplembe zasebnega premoženja, kot rečeno, zajele predvsem izgnane Slovence. O obsegu v prvih mesecih okupacije zaplenjenega premoženja na Spodnjem Štajerskem priča že omenjeni seznam izseljeniških transportov, ki mu je dodan tudi seznam zaplenjenih obratov. Po, kot že rečeno, nepopolnih podatkih, je bilo leta 1941 v občini Celje zaplenjenih 88 obratov in delavnic. Ko pa je poleti 1941 na Spodnjem Štajerskem prišlo do vstaje, so nacistične oblasti izvajanje zaplemb premoženja razširile tudi na pripadnike narodnoosvobodilnega gibanja ter vse, ki so bili obdolženi, da z njim sodelujejo in ga podpirajo. Število tovrstnih zaplemb je naraščalo z razvojem NOB leta 1942. Najbolj dosledno in brutalno so zaplembe izvajali prav v celjskem okrožju, kjer se je odpor tudi najbolj razširil, pod udarom pa se je znašlo predvsem kmečko prebivalstvo, ki je osvobodilnemu gibanju nudilo zavetje in pomoč.³⁰ Največ zaplenjenih posesti je tako bilo v ruralnih občinah okrožja ter tam, kjer je bilo nemško nasilje najsilovitejše (Gornji grad, Luče ...), v občini Celje, ki je bila (po 20. septembru 1941) ena izmed 33 občin celjskega okrožja, pa je bilo v letih 1941–1945 zaplenjenih skupaj 42 zemljiških posesti, katerih skupna površina je znašala nekaj več kot 315 hektarjev.³¹ Zaplembe se v glavnem obsegale tako premičnine kot nepremičnine, za gospodarjenje oz. upravljanje zaplenjenega pa je bil postavljen začasni skrbnik oz. upravnik, saj naj bi po koncu vojne zaplenjena zemlja – kot tudi ostali objekti, lokali in obrati – pripadli nemškimi vojnimi veteranom.³² Skupno je bilo v celjskem okrožju v času okupacije zaplenjeno 1360 slovenskih posestev, 71 trgovinskih obratov, 85 delavnic in 20 industrijskih obratov.³³

Zločin nad duševno prizadetimi – evtanazija

Vzporedno z aretacijami zavednega slovenskega prebivalstva ter izselitvami pa so nacistične okupacijske oblasti izvedle tudi prvi množičen zločin na celjskem območju. V skladu z rasnimi idejami in teorijami so nacisti v Nemčiji že leta 1939 začeli s t. i. »uničevanjem življenja nevrednega življenja«, za katerega se je uveljavil tudi izraz nacistična »evtanazija«, kar je v praksi pomenilo množičen pomor oz. zaplinjanje duševno in neozdravljivo bolnih ter telesno onemoglih mož in žena, otrok in starejših ljudi.³⁴ Po okupaciji Slovenije so se pod drobnogledom zdravniških komisij znašle umobolnice, hiralnice in ostali podobni zavodi na Spodnjem Štajerskem, med njimi tudi umobolnica v Novem Celju, v kateri se je po nemški okupaciji nahajalo približno 400 bolnikov. Nemška zdravniška komisija je tja prišla konec maja 1942, pregledala bolnike in jih razdelila v dve oziroma celo tri skupine. Prva je bila določena za usmritev v »evtanazijskem« zavodu na gradu Hartheim pri Linzu, druga za nadaljnje zdravljenje v

³⁰ Prav tam, str. 149–152.

³¹ Prav tam, str. 159.

³² Prav tam, str. 152–154.

³³ Terčak, *Ukradeni otroci ...*, str. 55.

³⁴ Več o tem v: Tone Ferenc, *Nacistična »evtanazija« v Sloveniji leta 1941*, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1975–76*, 1–2, str. 98–109.

bolnišnici Feldhof pri Gradcu, v tretjo skupino pa so bili uvrščeni bolniki, katerih usoda še ni bila dokončno določena. Podoben postopek je bil izveden tudi v mestnem zavetišču za onemogle v Medlogu, kjer se je nahajalo 20 oskrbovancev, in v hiralnici v Vojniku z 92 oskrbovanci. Na širšem štajerskem območju so nacisti tako ukrepali še v hiralnicah na Ptuj in v Muretincih. Že kmalu po tej »kategorizaciji«, natančneje 9. junija 1941, so na slovensko Štajersko pripeljali prazni avtobusi, naložili bolnike v omenjenih ustanovah in jih odpeljali v Avstrijo. Po ugotovitvah dr. Ferencja je bilo tako med 20. junijem in 2. julijem 1941 v Hartheimu pomorjenih okrog 583 bolnikov iz Spodnje Štajerske.³⁵

O usodi bolnikov iz umobolnice Novo Celje pa še podrobneje pričata v Zgodovinskem arhivu Celje ohranjena seznama tamkajšnjih, v Avstrijo premeščenih bolnikov. Prvi seznam obsega 357 imen in je opredeljen kot premestitev v Feldhof, na drugem pa so imena 30 ljudi, ki naj bi bili odpeljani v Hartheim. Vendarle pa predvsem obvestila svojcem o smrti ljudi s prvega seznama (ti naj bi sicer uradno šli na nadaljnje zdravljenje), a tudi dejstvo, da so tudi nekateri drugi, uradno v Feldhof napoteni transporti bolnikov, v resnici končali v plinskih celicah, upravičeno vodijo k sklepu, da je usoda bolnikov z obeh seznamov potrebno obrniti. In da je na nadaljnje zdravljenje v Feldhof v resnici prispela druga, manjša skupina, v kateri so bili tudi sicer pretežno mladi in delovno sposobni bolniki, medtem ko so bili bolniki s prvega seznama odpeljani naravnost v smrt.³⁶ Večina bolnikov iz umobolnice Novo Celje je tako doživela tragičen konec, sama ustanova pa se je še isti mesec spremenila v bolnišnico za ranjene esesovce.

Nasilje nad pripadniki osvobodilnega gibanja in njihovimi družinami

Še v času množičnih deportacij in v neposredni povezavi z napisno in trosilno akcijo v začetku julija 1941 ter drugimi akcijami na Spodnjem Štajerskem poleti 1941 je okupacijski aparat na čelu z gestapom julija in avgusta 1941 izvedel prvi val aretacij članov in pristašev odporiškega gibanja oz. Osvobodilne fronte.³⁷ Razen v mariborskih zaporih ter deloma gradu Borl pri Ptujju so bili aretirani zaprti v Starem piskru, po zaslišanju pa ali izpuščeni ali ustreljeni ali pa odpeljani v koncentracijsko taborišče. V noči s 23. na 24. avgust je tako v koncentracijsko taborišče Mauthausen prispel prvi transport političnih zapornikov iz slovenske Štajerske. V njem je bilo 251 oseb, od katerih jih je bilo kar 152 pripeljanih iz celjskega zavora.³⁸

Z razmahom in širitvijo odpora, posledično pa tudi z vdori v odporiško mrežo in z množičnimi aretacijami so se jeseni 1941, še posebej pa spomladi 1942 celjski zavori povsem napolnili.

Ob grozovitih mučenjih, ki so se neredko končala s smrtjo, je okupator na dvorišču zavorov kot maščevanje in povračilo za akcije odporiškega gibanja in partizanov

³⁵ Prav tam, str. 109–118.

³⁶ Bojan Himmelreich, Seznam leta 1941 usmrčenih bolnikov umobolnice Novo Celje, Celjski zbornik 1991, str. 255–264; Zločin v Novem Celju, Evtanazija, Območno združenje borcev in udeležencev NOB Spodnje Savinjske doline in Občina Žalec, 1999.

³⁷ Glej prispevek Celje v uporu proti okupatorju.

³⁸ Več o tem v: France Filipič, Slovenci v Mauthausnu, Cankarjeva založba, Ljubljana 1998, str. 77–90.

izvajal množične likvidacije zapornikov, za katere se je uveljavil naziv talci.³⁹ V začetku so usmrtitve potekale na krajih partizanskih akcij, avgusta leta 1941 pa je do prvega streljanja prišlo v mariborskih sodnih zaporih,⁴⁰ že 4. septembra pa so streljali odjeknili tudi v Starem piskru. Po marcu 1943 so ustrelitve in druge eksekucije (med njimi obešanje na Frankolovem) ponovno potekale na krajih partizanskih akcij, v zadnjih mesecih vojne pa so mesto zločina spet postali mariborski sodni zapori. Na okupiranem slovenskem Štajerskem je bilo tako med vojno v 66 skupinah ubitih 1590 ljudi, katerih imena so objavili z razglasi, v neobjavljenih streljanjih pa je padlo še preko tristo ljudi.⁴¹ Na dvorišču Starega piskra v Celju je bilo v skupaj šestih streljanjih pobitih 374 ljudi, od tega 325 moških in 49 žensk. Prvo streljanje je bilo, kot rečeno, 4. septembra 1941, ko so ustrelili deset talcev, vsa ostala streljanja pa so bila leta 1942, v času najhujšega okupacijskega terorja. 23. junija je padlo 62, 7. julija 37, 22. julija 100, 30. julija 70 in 15. avgusta 95 talcev.

Ustreljeni talci niso bili obsojeni pred sodiščem, saj v tem času na okupiranem ozemlju še ni bilo rednega sodstva. Aretirani politični osumljenci so bili določeni za usmrtitev na podlagi predlogov referentov gestapa pri komandantu varnostne policije in varnostne službe. Slednji je o teh predlogih tudi dokončno osebno odločal in odredil smrtne kazni. Na tem mestu sta se še posebej »proslavila« Otto Lurker, ki je zaradi povečanega terorja na Celjskem junija 1942 celo prestavil svoj sedež iz Maribora v Celje, in njegov naslednik Kurt Stage, ki je med drugim odgovoren za obešanje na Frankolovem. Oba (kot tudi Rösener) sta bila po vojni izročena jugoslovanskim oblastem in obsojena na smrt. Z odločbo o smrtni kazni je bil zapornik seznanjen neposredno pred usmrtitvijo. Zapornike, določene za usmrtitev, so navadno že dopoldne ali vsaj nekaj ur pred morijo strpali v skupno celico, jim povedali, da bodo ustreljeni ter jim razdelili papir za poslovilna pisma. Pred streljanjem so jih odvedli na manjše dvorišče, jim prebrali smrtno obsodbo ter jih v spremstvu močne straže odpeljali na veliko dvorišče. Tam so jih, zastražene z mitraljezi, postavili k zidu, jim v skupinah po pet ljudi zavezali oči in jih odgnali na manjše dvorišče, kjer je že bila pripravljena skupina vojakov s puškami. Po eksekuciji so trupla strpali v grobo zbite mrtvaške krste, jih v naglici naložili na pripravljen pokrit tovornjak ter jih odpeljali v graški krematorij.

Usmrtitve talcev so objavljali posebni rdeči razglasi, pod katerimi je bil do maja 1942 podpisan šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Siegfried Überreither, nato pa višji vodja SS in policije v XVIII. vojaškem okrožju Ervin Rösener, ki je od leta 1943 tudi dejansko odločal o usmrtitvah talcev.⁴²

Omenili smo že, da so talci pred večino streljanj v letih 1941 in 1942 lahko napisali poslovilno pismo. Na ta način je okupator hotel dodatno odvrniti prebivalstvo od upora, kar pa je dosegalo prav nasprotni učinek. Zadnje besede svojcev, znancev in prijateljev so med ljudmi le še krepile prepričanje v upravičenost upora in željo po maščevanju. Tudi zato po novembru 1942 poslovilnih pisem ne zasledimo več, pa tudi sicer vsa

³⁹ Poslovilna pisma za svobodo ustreljenih v okupirani slovenski Štajerski, Založba Obzorja, Maribor 1965, Milana Ževart, Uvodna beseda (v nadaljevanju: Ževart, Uvodna beseda...), str. 14, 17–18.

⁴⁰ Prav tam, str. 10–13; Marijan Žnidarič, Streljanja na dvorišču sodnih zaporov v Mariboru (v nadaljevanju: Žnidarič, Streljanja ...), Borec 1973, str. 269–284.

⁴¹ Žnidarič, Nasilje ..., str. 61.

⁴² Ževart, Uvodna beseda ..., str. 15.

Streljanje talcev, 22. 7. 1942.

napisana pisma zaradi svoje vsebine niso prišla v roke naslovljencev, še več pa se jih je v vojni vihri in po njej izgubilo.⁴³ Predstavljajo pa zagotovo najpretrseljivejši dokument vojnega časa; iz njih je poleg povsem osebnih razmišljanj in izpovedi mogoče razbrati tudi splošni profil takratnega slovenskega človeka, saj so ustreljeni talci izhajali praktično iz vseh družbenih plasti, največ pa je bilo delavcev in kmetov. Večina pisem izpričuje globoko in iskreno religioznost, s čimer lahko še dodatno podkrepimo dejstvo, da je protiokupacijski ljudski odpor na Štajerskem vsaj v prvih letih temeljil izključno na patriotizmu in narodni zavesti ter da je njegova ideološka dimenzija zgolj obrobna, če že ne povsem zanemarljiva. Kljub že omenjeni cenzuri je ohranjenih ostalo tudi nekaj pisem, ki po svoji vsebini in sporočilnosti še posebej izstopajo in si zaslužijo trajno pozornost.⁴⁴

Najmnožičnejše streljanje je v Starem piskru potekalo 22. julija 1942, ko je pod puškinimi cevmi omahnilo sto ljudi. Ohranjeni nemški dokument priča, da so se kot gledalci ustrelitev udeleževali tudi razni uslužbenci okupatorjevega aparata in njegovi sodelavci, predvsem celjski Nemci. Zijala so v tolikšni meri napolnila zaporniško dvorišče, zaporniške prostore ob oknih ter celo prostor pred zaporom, da se je predstojnik zaporov zaradi tega celo pritožil gestapu. Poleg tega so prav uslužbenci gestapa streljanje 22. 7. 1942 – kljub prepovedi – tudi fotografirali.⁴⁵ Film so nato odnesli razvit k celjskemu fotografskemu mojstru Josipu Pelikanu, po čigar zaslugi se je serija grozovitih in pretresljivih fotografij tudi ohranila.

Zadnje streljanje na dvorišču Starega piskra je potekalo 15. 8. 1942, pozneje pa so likvidacije, kot rečeno, ponovno potekale v Mariboru ter na prizoriščih partizanskih akcij. Tako v Celju pobijanja talcev ni bilo več, pač pa so streljali v njegovi neposredni bližini, kot npr. v Vitanju 14. 2. 1944, v Laškem 11. 12. 1944 ter v Vojniku 19. decembra 1944, ko so Nemci ob zidu pokopališča ustrelili 8 talcev v povračilo za likvidacijo tamkajšnjega nacističnega funkcionarja.

Najhujši množični zločin na Celjskem pa je z obešanjem talcev v Grabnu na Stranichah pri Frankolovem okupator storil komaj tri mesece pred osvoboditvijo, natančneje 12. februarja 1945. Šlo je za nemško maščevanje zaradi partizanske zasede (drugi bataljon Bračičeve brigade) v soteski Tesno, v katero je 2. februarja 1945 padel celjski okrožni vodja Anton Dorfmeister, ki je za posledicami ran naslednjega dne umrl v celjski bolnišnici.

Za eksekucijo talcev na mestu partizanskega napada so bili določeni oddelki pomožne policije, umikajoči se iz Banata in ta čas nastanjeni v Zabukovici in Preboldu, pripravila in vodila pa sta jo takratna vodilna uslužbenca varnostne službe in varnostne policije za Spodnjo Štajersko, komandant Stage ter vodja zunanje izpostave Celje Georg Kramhöller. Iz njihovih povojnih zaslišanj ter na podlagi drugih pričevanj je razviden tudi

⁴³ Del ohranjenih poslovnih pisem iz Starega piskra (predvideva se, da jih je bilo napisanih vsaj dvesto) v posebni muzejski zbirki hrani tudi Muzej novejšje zgodovine.

⁴⁴ Zevart, Uvodna beseda ..., str. 21–24; Tone Kregar, Marija Počivavšek, Stari pisker, razstavniki katalog, Muzej novejšje zgodovine Celje, 2002, str. 10–13; podrobneje o dogajanju v Starem piskru glej omenjeno Terčakovo delo, predvsem poglavja »Mučenje in mučičice«, »Poslovilna pisma« in »Streljanje talcev«.

⁴⁵ Tone Ferenc, Okupatorjev dokument o streljanju talcev v Celju, Borec 1975, str. 369–372; Terčak, Celjski stari pisker..., 128–130.

sam potek tragičnega dogodka. Že dan pred eksekucijo so Nemci v Celje pripeljali še talce iz Maribora in Trbovelj ter jih priključili skupini talcev iz Starega piskra, predvideni za usmritev. Skupno število za smrt določenih je tako znašalo 100 ljudi. Na močno zastraženo prizorišče zločina so 12. februarja že pred osmo uro zjutraj štirje kamioni pripeljali talce, med katerimi je bilo precejšnje število v nemški zimski ofenzivi ujetih, tudi ranjenih in bolnih partizanov. Kakšno uro za njimi pa so se na dveh kamionih pripeljali še zaporniki, zadolženi za izkop grobov. Dva pomožna policista sta se prostovoljno javila za rablja in na jablane ob cesti začela obešati talce, pri čemer je bilo na posamezna drevesa obešenih tudi do pet ljudi. Krvavo početje je trajalo skoraj tri ure in bilo končano okoli poldneva. Obešenih je bilo 99 talcev, medtem ko je bil eden ustreljen ob poskusu bega. Talci so viseli do 14. ure, vse dokler niso za to določeni zaporniki izkopali (dveh) grobov, obešene pa sneli, slekli in sezuli ter zagrebli.⁴⁶

Nacistično nasilje pa se ni ustavilo le pri usmritvah zapornikov, ki so bili tako ali drugače osumljeni upora proti okupatorju, temveč je z vso silo in krutostjo prizadelo tudi njihove družine. Že avgusta 1941 je okrožni vodja Štajerske domovinske zveze Anton Dorfmeister ukazal aretirati vse žene celjskih komunistov in jih predati celjskemu gestapu, spomladi in poleti 1942 pa je pregon svojcev ustreljenih talcev dosegel svoj višek.⁴⁷ Že 24. januarja 1942 je državni vodja SS Himmler izdal povelje za deportacije družin talcev, marca 1942 pa je deportacije svojcev na Štajerskem ustreljenih talcev predlagal tudi že omenjeni Dorfmeister. Aretacije svojcev ustreljenih in partizanov so se tako začele že marca, družine pa so bile prepeljane v taborišča Volksdeutsche Mittelstelle (VoMi) oz. Repatriacijskega urada za etnične Nemce v Nemčiji, kamor je bilo med oktobrom 1941 in julijem 1942 poslanih tudi več kot 36.000 slovenskih izgnancev iz Posavja in Obsotelja.

Najhujši val nasilja nad slovenskimi družinami pa je sledil avgusta 1942, po sestanku pri dr. Uiberreitherju 29. julija 1942, na katerem so vodje okupacijskih oblasti in gestapa sklenili, da je treba aretirati svojce vseh ustreljenih talcev, partizanov, padlih partizanov in tistih, ki so bili ustreljeni na begu. Akcija je potekala med tretjim in petim avgustom, vse aretirane pa so Nemci zaprli v predvojno deško okoliško šolo v Celju, ki je na ta način postala zbirno taborišče,⁴⁸ ograjeno z žično oviro in stražnim stolpom ob njej. Natančnega števila vseh aretiranih ni mogoče ugotoviti, seznam, ki ga je 7. avgusta izdelala gestapovska izpostava v Celju, pa obsega 1260 ljudi, od katerih je bilo pozneje izpuščenih 292 oseb. Vendar pa je od povsem natančnega števila aretiranih pomembnejša njihova nadaljnja usoda. Aretirance so, na osnovi spodaj navedenih Himmlerjevih navodil, razdelili v tri osnovne skupine. Odrasle moške med 18. in 55. letom starosti so prepeljali v mestno osnovno šolo in jih tam dokončno popisali. Ženskam so v noči na 10. avgust odvzeli otroke ter jih še isto noč v skupnem transportu z omenjenimi moškimi odpeljali v koncentracijsko taborišče Auschwitz-Birkenau. Skupno

⁴⁶ Stane Terčak, *Frankolovski zločin*, Partizanska knjiga, Ljubljana 1971.

⁴⁷ Žnidarič, *Streljanja ...*, str. 282.

⁴⁸ Nemci so mu rekli »Auffangslager«, kar bi v neposrednem prevodu pomenilo prestrežno ali sprejemno taborišče. Stane Terčak ga v svojem delu imenuje tudi »vlavitvenov«.

je bilo v tem transportu 118 moških in 333 žena in že bežen pregled seznama priča o tem, da jih je velika večina še istega leta tam tudi umrla.⁴⁹

Starejše ljudi so s posebnim transportom odpeljali v taborišče Buch na Bavarskem, posebej tragično usodo pa so nacisti namenili materam odvzetih otrok.⁵⁰ Heinrich Himmler je namreč v navodilih k povelju o »pomiritvi« Gorenjske in Spodnjem Štajerske 25. junija 1942 natančno določil tudi, kako ravnati z otroki odpornikov in ubitih talcev oz. tistih oseb, ki so se »pregrešile zoper rajh«. V Himmlerjevih navodilih je bilo določeno, da je treba »... otroke odpeljati z njihovih domov in jih zbrati v pokrajinah starega rajha ...«. Pri tem je treba omeniti, da ni šlo za popolno novost v nacističnem odnosu do prebivalstva okupiranih dežel, saj so na podoben način le nekaj tednov prej postopali v primeru češkega kraja Lidice, kjer so prav tako postrelili odrasle moške, ženske poslali v koncentracijska, otroke pa v posebna taborišča.

V skladu z nacističnimi rasnimi in drugimi teorijami bi namreč nekateri otroci slovanskih upornikov, ki ustrezajo rasnim merilom, ob uspešni (pre)vzgoji lahko zrasli v »polnovredne« člane oz. predstavnike nemške narodne skupnosti. Pri tem se je računalo predvsem na majhne otroke, katerih spomin na domače okolje in starše je bil še zelo šibak. Za takšno vzgojo so bili določeni zavodi esesovskega društva Lebensborn, ki so tudi sicer služili nacističnim demografskim načrtom.⁵¹

Tako so po opravljenem rasnem pregledu otroke iz zbirnega taborišča v okoliški šoli v Celju 10. avgusta z vlakom odpeljali v taborišče Volksdeutsche Mittelstelle Frohnleiten pri Gradcu. Od tam so mlajše otroke prepeljali v že omenjene zavode Lebensborn, starejše pa v posebna mladinska taborišča za prevzgojo. Viri in izjave o številu v Frohnleiten odpeljanih otrok se med sabo razlikujejo. Ena najverodostojnejših prič, nemška učiteljica Anna Rath, ki je delala za nemški Rdeči križ, v svojem poročilu omenja 430 otrok, na transportnem seznamu pa se nahaja 441 otrok.

Druga in tudi zadnja podobna akcija ločitve otrok od staršev je potekala že čez deset dni, in sicer v povezavi z zadnjim streljanjem talcev v Starem piskru. Odrasli ženske in moški so bili ponovno odpeljani v Auschwitz,⁵² medtem ko število otrok iz transporta v Frohnleiten ni znano. Približna, a precej verjetna ocena na podlagi različnih virov pa je, da so Nemci avgusta 1942 iz Celja v dveh transportih odpeljali skupaj 600 t. i. ukradenih otrok.

V naslednjih akcijah kaznovanja in preseljevanja partizanskih družin, ki so leta 1942 in 1943 sledile na Štajerskem in Gorenjskem, pa do ločitev otrok od staršev, kljub tovrstnim načrtom, ni več prihajalo. Konkretni razlogi za to niso jasni, znano pa je, da je ločitvi otrok od staršev nasprotovala predvsem organizacija VoMi. Tako so poslej svoje

⁴⁹ Prim: Koncentracijsko taborišče Auschwitz-Birkenau (v nadaljevanju: Auschwitz-Birkenau...), Založba Obzorja, Maribor 1982, str. 515–518 in 521–530.

⁵⁰ Ževart, Uvodna beseda ..., str. 20; Tone Ferenc, Nacistični cilj: uničenje slovenskega naroda (v nadaljevanju: Ferenc, Nacistični cilj ...), Taboriščniki ukradeni otroci, 60-letnica nacističnega genocida (v nadaljevanju: Taboriščniki ukradeni otroci ...), Društvo taboriščnikov ukradenih otrok, Celje 2002, str. 29–30.

⁵¹ Podrobneje o organizaciji »Lebensborn« glej: Catrine Clay, Michael Leapman, Herrenmenschen, Das Lebensborn-Experiment der Nazis, Wilhelm Heyne Verlag, München, 1997.

⁵² Odpeljanih je bilo 21 moških in 61 žena. Večina je umrla ali bila ubita že leta 1942 oz. najpozneje 1943, preživel pa jih je izredno malo. Auschwitz-Birkenau ..., str. 518 in 530–532.

Ločitev mater od otrok, avgust 1942.

partizanov in ubitih talcev iz Spodnje Štajerske ponovno pošiljali v taborišča VoMi ter nekatera druga, predvsem delovna taborišča, do ponovnih ločitev staršev od otrok pa je prihajalo konec leta 1944 in 1945 ob deportacijah, ki so bile predvsem posledica nemškega vdora na osvobojeno ozemlje Gornje Savinjske doline in Kozjanskega.⁵³

Nadaljnja usoda avgusta 1942 iz Celja odpeljanih »ukradenih otrok« je, kot rečeno, bila različna. V prehodnem taborišču Frohnleiten pri Gradcu so ostali do 18. septembra 1942, nato pa so jih poslali v izključno njim namenjena mladinska taborišča po vsem rajhu in drugih okupiranih deželah (Saldenburg, Neustift, Neumarkt, Eisenstein, Himmelberg ...). Otroci, ločeni od družin konec leta 1944 in v prvih dneh 1945, pa so bili povečini poslani v taborišče Kobenz na Gornjem Štajerskem. Mladinska taborišča so se sicer razlikovala od koncentracijskih in uničevalnih, saj v njih ni bilo načrtnega ubijanja, vendarle pa so bile tudi tamkajšnje življenjske razmere vse prej kot lahke. Otroci so bili pogosto izpostavljeni pomanjkanju hrane, mrazu ter bolezenskim epidemijam, starejši otroci pa so morali tudi trdo delati, predvsem za potrebe vojne industrije. Zaradi naštetih razlogov je nekaj otrok celo pomrlo, za mnogimi je izginila vsaka sled, večina pa je v taboriščih dočakala ameriško osvoboditev ter se preko repatriacijskih centrov vrnila domov.⁵⁴

Še bolj kruta pa je bila prihodnost dojenčkov in otrok do tretjega leta starosti, ki so jih iz Frohnleitna odpeljali najprej v Mainburg, nato pa v razne domove organizacije Lebensborn, predvsem v njegov dom z imenom Sonnenweise v Kohrenu. Večino teh otrok so nato posvojile nemške družine (med njimi celo Himmlerjev bratranec) brez otrok, ki so se obvezale, da bodo otroke vzgajale v nacionalsocialističnem duhu. Pravi dokumenti teh otrok so bili skrbno varovani in počasi se je za večino od njih izgubila vsaka sled. Predvsem tistih otrok, ki so izgubili oba starša in druge bližnje, ni po vojni iskal nihče ali pa je bilo iskanje neuspešno, zato nikoli niso izvedeli za svojo pravo identiteto. Večina takih otrok, ki so jih njihovi preživeli svojci po vojni iskali, pa se je ob velikih, tudi medijsko razvpih težavah in sodnih procesih, končno (nekateri šele po desetih letih in več) vendarle vrnila domov. Večina kot sirote, z izgubljenim delom mladosti, bolečimi spomini in nezaceljenimi ranami, ki so pogosto vplivale tudi na njihovo nadaljnjo življenjsko pot.⁵⁵ Tudi zato so po mnenju dr. Toneta Ferenca »poleg smrtnih žrtev "ukradeni otroci" najhujše prizadeta skupina žrtev okupatorjevega nasilja na Slovenskem«.⁵⁶

Sramotilni sprevod po celjskih ulicah

Leta 1942, v letu najhujšega nacističnega nasilja na Štajerskem, je na celjskih ulicah potekalo še eno presunljivo dogajanje, v zgodovinskem spominu znano kot zasramovanje ujetih in padlih partizanov. 7. novembra 1942 je namreč na Dobrovljah potekala huda bitka med Nemci in partizani Savinjskega bataljona II. grupe odredov. V neenaki borbi so Nemci zajeli 5 partizanov, 12 pa jih je padlo. Tako mrtve kot ujete

⁵³ Prav tam, str. 30–33; podrobneje o tem glej: Terčak, *Ukradeni otroci ...*, str. 29–180.

⁵⁴ Terčak, *Ukradeni otroci ...*, str. 357–360; Janez Štiglic, *Vsa taborišča slovenskih »ukradenih otrok«, Taboriščniki ukradeni otroci ...*, str. 34–35.

⁵⁵ Več o tem Terčak, *Ukradeni otroci ...*, str. 363–453.

⁵⁶ Ferenc, *Nacistični cilj ...*, str. 33.

partizane so nato prepeljali na Vransko, od tam pa v Celje, kjer so ujetе zaprli v samice Starega piskra. Čez nekaj dni, najverjetneje v nedeljo, 15. novembra, so ujetim partizanom Savinjskega bataljona priključili še sedem drugih ujetih partizanov in aktivistov, med katerimi je bila tudi Tončka Čeč, sekretarka Kozjanskega okrožja. Skupaj trinajst ujetih, izmučenih, zvezanih in s sramotilnimi napisi opremljenih partizanov so potem vodili po glavnih celjskih ulicah. Skozi sramotilni špalir, ki so ga sestavljali nemški privrženci, pa tudi naključni mimoidoči, so skupino privedli do prostora med mestno vojašnico in Narodnim domom. Ujetnike so postavili pred zid, prednje položili še dvanajst trupel padlih na Dobrovljah, vse skupaj podrobno fotografirali in na ta način še dodatno poskušali ustrahovati in prestrašiti Celjane ter jih odvrti od upora.⁵⁷ Večina ujetih partizanov in partizank iz sramotilnega sprevoda je bila nato ustreljena ali pa poslana v koncentracijska taborišča.

Prisilna mobilizacija v nemško delovno službo in vojsko

Kljub nemškimi načrtom slovensko okupirano ozemlje nikoli ni bilo formalnopravno priključeno tretjemu rajhu. Vendarle pa so Nemci obenem z odložitvijo priključitve zasedenih slovenskih pokrajin za nedoločen čas uvedli posamezne zakone, odredbe in odloke, ki so tamkajšnje prebivalstvo obravnavali na podoben ali enak način kot prebivalce rajha. Mednje sodijo tudi odredbe o obvezni uniformirani državni delovni službi (Reichsarbeitsdienst) ter vojaški obveznosti (Wehrpflicht), kar je bilo v popolnem neskladju s takrat veljavnim mednarodnim vojnim pravom.⁵⁸

Razlogi za mobilizacijo so se poleg osnovnega, se pravi pridobivanja novih vojakov, skrivali tudi v ponemčevalnih načrtih. Okupacijske oblasti so namreč predvidevale, da bo vpoklicane Slovence lažje ponemčiti, nenazadnje pa na ta način tudi popolnoma onemogočiti njihov odhod v partizane. Pri tem so izvajale tudi aktivno propagando, ki se je sklicevala na med ljudstvom še vedno živo zgodovinsko povezanost Slovencev z nemškim orožjem, ki je vsaj v začetnem obdobju uspešno odpravljala moralne pomisleke večine, v usodo bolj ali manj vdane slovenske javnosti glede nošenja tuje uniforme in orožja.

Načrti za mobilizacijo so obstajali že leta 1941, priprave nanjo so potekale od januarja 1942, do njenega izvajanja pa je prišlo spomladi tega leta. 24. marca 1942 je tako šef civilne uprave dr. Siegfried Uiberreither izdal odredbo o uvedbi vojaške obveznosti, državne delovne službe in posebne delovne obveznosti za zaščitence na Spodnjem Štajerskem, s čimer je vojaško obveznost na slovenskem Štajerskem, kot že rečeno, izenačil s tisto na avstrijskem Štajerskem. Dva dni pozneje je izšel še razglas o popisu vseh moških, rojenih v letih 1923 in 1924, za državno delovno službo in vojsko ter žensk istih letnikov za državno delovno službo. Vsak za delo sposoben mladenič in mladenka sta bila tako zavezana prebiti pol leta v uniformiranih ter po vojaško organiziranih enotah državne delovne službe, fantje pa so po poteku le-te bili predvideni

⁵⁷Terčak, *Celjski stari pisker ...*, str. 225–236.

⁵⁸Marjan Žnidarič, *Nemška mobilizacija na slovenskem Štajerskem 1942–1945* (v nadaljevanju: *Žnidarič, Nemška mobilizacija ...*). V: Marjan Žnidarič, Jože Dežman, Ludvik Puklavc, *Nemška mobilizacija Slovencev v drugi svetovni vojni, Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945*, Celje 2001, str. 27–28; Prim. tudi: Boris Golec, *Pisma slovenskega vojaka Oskarja Dragarja (1918–1944) – prebežnika iz nemške vojske – od 12. 4. do 16. 12. 1943*, Celjski zbornik 1991, str. 99–138.

za vpoklic v nemško vojsko. Posebej je bila določena delovna obveznost za slovenske mladeniče, ki so sodili v kategorijo zaščitencev in za vojsko niso bili predvideni, prav tako pa popis ni veljal na (nemškem) naselitvenem območju brežiškega in trboveljskega okrožja.⁵⁹ Ob že omenjenih letnikih je okupator popisal še vse ostale letnike od 1908 do 1929 ter glede na vse omenjene omejitve lahko leta 1942 računal na slabih 67.000 potencialnih kandidatov za mobilizacijo v nemško vojsko na celotnem območju okupirane slovenske Štajerske.⁶⁰ Že konec leta 1941 so bili na širšem celjskem območju⁶¹ popisani vsi za mobilizacijo predvideni moški letnikov 1900 do 1924. Skupaj jih je bilo 6807, od tega 486 tistih, ki so se kot bivši jugoslovanski vojaki še nahajali v nemškem ujetništvu ter bili nato poleti 1942 izpuščeni in ponovno rekrutirani v nemško vojsko.

Obenem s tehničnimi so potekale tudi politične priprave na mobilizacijo, pri čemer je bila še posebej angažirana Štajerska domovinska zveza. Vsi vodje njenih krajevnih skupin so morali tako po Steindlovem ukazu osebno nagovarjati fante omenjenih letnikov in jih prepričevati, naj se odzovejo pozivu in naj ne poslušajo propagande odporniškega gibanja, ki jih je nagovarjalo, naj se naboru izognejo. Opozarjali so jih tudi na povračilne ukrepe, ki da bodo v tem primeru sledili. Fantje bi izgubili domovinsko pravico na Spodnjem Štajerskem, njihovi starši pa bi bili izključeni iz Štajerske domovinske zveze, odpeljani v koncentracijska taborišča ali celo ustreljeni.

Prvi vpoklici so se začeli julija 1942, pri čemer so odšli fantje letnika 1923 naravnost v vojsko, letnika 1924 pa najprej v državno delovno službo in šele nato v vojsko. Začetek nemške mobilizacije je bil zelo uspešen, saj se naborov ni udeležil le 1 % nabornikov, pa še tu je šlo pretežno za do takrat že ustreljene fante, upoštevati pa je treba še 13 % vojaško nesposobnih ali oproščenih. Ta uspeh je razen omenjeni propagandi potrebno pripisati predvsem hudemu nemškem terorju in vsesplošnemu strahu pred povračilnimi ukrepi.

Po odhodih s Ptuja (21. 7.) in iz Maribora (22. 7.) je 23. julija 1942 prišlo na vrsto tudi Celje. Tu je bil sedež okrajnega vojaškega poveljstva (Wehrbezirks-Kommanda Cilli), ki je bilo poleg celjskega pristojno še za obe štajerski obmejni okrožji Brežice in Trbovlje ter del podeželskega okrožja Maribor, natančneje za območje Slovenskih Konjic. Rekruti so se zbrali v celjski mestni vojašnici (od leta 1944 so na nabor prihajali v Ljudsko šolo), kjer jim je med drugim spregovoril tudi Anton Dorfmeister ter izrazil zadovoljstvo nad tako polnoštevilnim odzivom. Pri tem se resnično ni motil, saj se od vseh 770 vpoklicanih niso odzvali le trije, iz celotne slovenske Štajerske pa je v omenjenih treh dneh vpoklicev v nemško vojsko odšlo preko 1600 rekrutov letnika 1923.

⁵⁹ Žnidarič, *Nemška mobilizacija ...*, str. 29-33; Emil Lajh, *Nameni in posledice nacistične prisilne mobilizacije Slovencev v Celju in okolici med drugo svetovno vojno* (v nadaljevanju: Lajh, *Nameni in posledice ...*), *Celjski zbornik* 1992, str. 192; Jože Dežman, Jože Vurcer, *Po sili vojak* (razstavní katalog), *Muzej revolucije Celje*, 1990, str. 5 (v nadaljevanju: *Po sili vojak ...*).

⁶⁰ Žnidarič, *Nemška mobilizacija ...*, str. 33.

⁶¹ Pri tem je mišljena politična občina Celje ter občine Škofja vas, Vojnik s Frankolovim, Strmec, Dobrna, Šmartno v Rožni dolini in Teharje s Štorami in Svetino, oz. kraji, ki so sestavljali nekdanjo občino Celje, za katero je bila raziskava narejena.

Prvi mobiliziranci odhajajo v nemško vojsko, 23. 7. 1942.

V celjskem okrožju je takrat (po popisu 29. novembra 1942) živel 138.431 prebivalcev. Vseh moških letnika 1923 je bilo 918, od katerih je bilo julija 1942 mobiliziranih 572 mož oz. 62,3 % potencialnih vojaških obveznikov. V samem mestu Celje, kjer je živel 18.491 ljudi, pa je bilo mobiliziranih 66 od 75 potencialnih vojaških obveznikov oz. 88 %.⁶²

Zanimivi so tudi rezultati nabora (potekal je med 27. majem in 18. junijem 1942) na širšem celjskem območju. V politični občini Celje ter občinah Škofja vas, Vojnik s Frankolovim, Strmec, Dobrna, Šmartno v Rožni dolini in Teharje s Štorami in Svetino je takrat (po že omenjenem popisu) živel 37.253 prebivalcev. Potrjeni so bili 203 naborniki letnikov 1923 in 1924, medtem ko deset nabornikov v času nabora ni bilo ne popisanih ne potrjenih, saj so bili ali že ustreljeni ali v ječi ali pa na begu oz. v partizanih.⁶³

Odhodu letnika 1923 v vojsko je že avgusta sledil nabor letnikov 1921 in 1922, do konca leta pa še letnika 1920 in 1919. Skupno so bili leta 1942 v Celju oz. takratni politični občini Celje na naborih letnikov 1919–1924 potrjeni 803 obvezniki, od katerih jih je bilo vpoklicanih 343, na navedenem širšem območju pa je bilo potrjenih 1523 ter vpoklicanih 634 obveznikov.

Leta 1943 so bili vpoklicani letniki 1914–1918 in 1925–1927, leta 1944 letniki 1908–1914 in letnik 1928, kot zadnja pa je bila leta 1945 vpoklicana generacija fantov, rojenih leta 1929.

Podrobnejši podatki o številu nabornikov na teh naborih so pomanjkljivi ali pa še niso obdelani, zato je natančno število vseh mobiliziranih v nemško delovno službo in nemško vojsko iz Celja ter iz celjske regije nemogoče ugotoviti.⁶⁴ Vendarle pa se po različnih kriterijih ter približnih izračunih na podlagi obstoječih, a nepopolnih seznamov ocenjuje, da je bilo iz slovenske Štajerske skupaj mobiliziranih 28.000 fantov in mož, od katerih jih je na bojiščih padlo približno 7.000.⁶⁵ Na podoben način se ocenjuje, da je bilo na omenjenem širšem celjskem območju skupno mobiliziranih nekaj manj kot 5000 mož, od katerih jih je padlo okrog 670.⁶⁶

Od leta 1943 mobilizacija ni bila več tako uspešna, vrstili pa so se tudi prebegi k zaveznikom ter množične dezertacije in odhodi v partizane. Slovenski fantje in možje, ki se za to niso odločili oz. niso imeli možnosti, pa so v nemških uniformah še naprej umirali in trpeli na evropskih bojiščih. Njihove neprijazne usode ni bilo konec niti z osvoboditvijo, saj so bili kot »švabski vojaki« še dolga desetletja stigmatizirani in diskriminirani.⁶⁷

⁶² Lajh, Nameni in posledice ..., str. 194; Žnidarič, Nemška mobilizacija ..., str. 42–43.

⁶³ Lajh, Nameni in posledice ..., str. 195; Po sili vojak..., str. 5–6.

⁶⁴ Prim: Darja Jan, Statistična obdelava podatkov vpoklicanih mož v nemško vojsko s področja celjskega okraja, 3. posvet o nemški mobilizaciji v 2. svetovni vojni, 3. zbornik referatov, Maribor 1996, str. 32–29.

⁶⁵ Žnidarič, Nemška mobilizacija ..., str. 118.

⁶⁶ Po sili vojak ..., str. 7.

⁶⁷ Prim: Žnidarič, Nemška mobilizacija ..., str. 70–143; Zbornik posveta o nemški mobilizaciji Slovencev v 2. svetovni vojni, Maribor 1992 ter številno spominsko gradivo in biografije mobiliziranih v nemško vojsko.

Zaključek

Zgornji prikaz medvojnega nacističnega nasilja na Celjskem še zdaleč ne predstavlja popolnega pregleda omenjene problematike, temveč se posveča zgolj najočitnejšim vrstam nasilja, ki so prizadele najštevilnejše skupine ljudi in zahtevale najvišji krvni davek. Prispevek tudi ne govori o vseh drugih žrtvah vojne, kot so denimo žrtve zavezniških bombardiranj Celja,⁶⁸ ter predvsem tiste žrtve, ki so jih povzročile partizanske enote oz. pripadniki odpora. Slednje si zasluži posebno pozornost in upati je, da bo v prihodnosti tudi to podrobneje raziskano. Vendarle pa tudi pričujoči članek o nacističnem nasilju v Celju in njegovi okolici na vsa zastavljena vprašanja zaenkrat še ne odgovarja. Tu gre predvsem za vprašanje natančnega števila vseh prizadetih, še posebej pa smrtnih žrtev. Že omenjeni popis vojne škode, ki je bil leta 1945 izdelan na takratnem območju okraja Celje-mesto, sicer ponuja konkretne številke in podatke, ki pa niso popolni. Popis za izhodišče jemlje štetje prebivalstva iz leta 1938, po katerem je Celje z okolico štelo dobrih 17.000 prebivalcev. Od tega naj bi med vojno življenje izgubilo 577 prebivalcev, in sicer 456 civilnih oseb in 121 partizanskih borcev. Prav tako omenjeni popis navaja skupaj 2545 oseb, ki jim je bila odvzeta prostost. Od teh naj bi bilo po zaporih 633 oseb, v ujetništvu 168, v internaciji 171, v konfinaciji 59, izseljenih 920, na prisilnem delu 256, prisilno mobiliziranih pa 338 oseb.⁶⁹ Omenjeni podatki sicer lahko služijo za dobro izhodišče, vendar pa, kot smo v prispevku že nakazali, marsikje ostajajo nejasni in pomanjkljivi. Natančnejše podatke si, vsaj kar zadeva smrtne žrtve tako okupacijskega kot ostalega vojnega nasilja, lahko obetamo šele takrat, ko bo končan projekt Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani s podrobnim popisom vseh mrtvih na slovenskih tleh med drugo svetovno vojno.

⁶⁸ O tem glej: Andreja Rihter, Nemška protiletalska obramba in bombni napadi na Celje 1943–1945, Celjski zbornik 1986, str. 194–195.

⁶⁹ Mikola, Vojna škoda ..., str. 198–199.

Tone Kregar
NAZIGEWALT IM GEBIET VON CELJE
Zusammenfassung

Die Repressalien, die die deutsche Besatzungsmacht auf dem Gebiet von Celje und über die hiesige Bewohnerschaft ausübte, können nicht aus dem breiteren Kontext des Zweiten Weltkrieges auf dem slowenischen Boden herausgenommen werden, denn es geht um einen Bestandteil gewalttätiger Assimilierungspläne und brutaler Unterdrückung der Widerstands- und Befreiungsbewegung, welche die nazistische und faschistische Besatzung von Anbeginn an verfolgte.

Bereits einige Tage nach dem Balkanfeldzug, genauer am 14. April 1941, wurde auf dem Gebiet der Untersteiermark eine zivile Besatzungsverwaltung unter der Führung des Gauleiters Dr. Siegfried Uiberreither aufgestellt, die bis zur vorgesehenen formalrechtlichen Eingliederung des Landes zum Dritten Reich tätig sein sollte. Am gleichen Tag ließ sich auch die berüchtigte geheime Staatspolizei, die Gestapo, auf dem besetzten Gebiet nieder. Der nazistische Verwaltungs- und Polizeiapparat begann aufgrund der Vorbereitungspläne und Leitlinien sozusagen umgehend die Assimilierungsmaßnahmen, deren Grundziel es war, eine komplette Germanisierung und Nazifizierung des Landes und seiner Bürger durchzuführen.

Der Basisplan zur Auslöschung des slowenischen Volkes als ethnische Einheit sah neben der deutschen Kolonialisierung sowie einer völligen Germanisierung der übrigbleibenden Slowenen vor allem die Vertreibung des Großteils der nationalbewussten Slowenen und der Antifaschisten vor, insbesondere der Zugewanderten, der Intellektuellen und der anderen kulturell und wirtschaftlich mächtigen Schichten der slowenischen Gesellschaft, deren konfisziertes Hab und Gut für die Kräftigung des Deutschtums zu gebrauchen sein würde. Aus diesem Grund kam es in Celje am 16. April 1941 zu den ersten massenhaften Verhaftungen und nur im ersten Monat der Besatzung wurden 300 Personen aus der Stadt und 250 Personen aus der nahen Umgebung festgenommen. Die Inhaftierten brachte man zuerst in der Stadtkaserne und im Kapuzinerkloster unter, später wurde eine größere Anzahl in das Gefängnis von Celje bzw. den Stari pisker verlegt, was als Übergangslager für Deportierte diente, so waren bereits im Mai 1941 mehr als 700 Personen eingesperrt. Später wurden die meisten (zwischen Juni und September 1941) gemeinsam mit den Familienangehörigen nach Serbien und Kroatien ausgesiedelt, ihr Vermögen aber beschlagnahmt.

Parallel zu den Verhaftungen der bewussten slowenischen Bevölkerung sowie seine Aussiedlung, verübten die nazistischen Besatzungsmächte den ersten Massenmord auf dem Gebiet von Celje. Aus der Nervenlinik in Novo Celje wurden am 9. Juni 1941 357 Patienten fortgebracht, die später in Hartheim bei Linz hingerichtet wurden bzw. dem Euthanasieprogramm, gemäß der nazistischen Theorien über die Rassenreinheit, zum Opfer fielen.

Bereits einige Monate nach der deutschen Besetzung führte der aktive Widerstand der slowenischen Bevölkerung im Celjer Gebiet zu beachtlichen Aktionen, der Besatzer erwiderte umgehend mit erbarmungsloser und ungehemmter Gewalt. Es gelang ihm das illegale Widerstandnetz in der Stadt kopflos zu machen und zu zerschlagen, auf dem Lande dagegen versuchte man durch Repressionen jedwede Unterstützung der Existenz und der Aktivitäten der Partisanenverbände zu vereiteln. Deshalb begann sich das Gefängnis von Celje bereits in der zweiten Hälfte des Jahres 1941, besonders aber im Frühling und im Sommer 1942 mit Anhängern und Mitarbeitern der Nationalbefreiungsbewegung zu füllen.

Neben schrecklichen Folterungen, die nicht selten mit dem Tode endeten, führte der Besatzer auf dem Gefängnishof, als Vergeltung für Partisanenaktionen, Massenhinrichtungen von Häftlingen durch. Vom 4. September 1941 bis zum 15. August 1942 wurden in sechs Erschießungskommandos, ohne irgendwelche Urteile 374 Personen regelrecht liquidiert, 325 Männer und 49 Frauen. Eine Massenerschießung im Stari pisker verlief am 22. Juli 1942, als hundert Menschen unter den Gewehrkugeln ihr Leben lassen mussten. Die letzte Massenhinrichtung von Geiseln führte der Besatzer nur einige Monate vor Kriegsende durch, als am 12. Februar 1945 in Stranice pri Frankolovo hundert Geiseln erhängt wurden. Die Gewalt traf aber nicht nur die aktiven Teilnehmer der Widerstandsbewegung – gefangene Partisanen, Aktivisten und Anhänger der Befreiungsfront, sondern auch ihre Familienangehörigen. Durch Repressalien versuchten die Deutschen die Bevölkerung einzuschüchtern und von antideutschen Aktivitäten gleich welcher Art abzuschrecken. Erpressungsaktionen gegen Partisanenfamilien und gegen Familien bereits getöteter Geiseln erfasste im August 1942 die gesamte besetzte Steiermark, die Zentralbasis für alle Inhaftierten war die Bezirksschule von Celje, wo man die Mütter gewaltsam von den Kindern trennte. In die Konzentrationslager des Todes wurden mehrere Tausend erwachsene Personen transportiert, die meisten kamen nicht mehr zurück, ungefähr sechshundert „geraubte“ Kinder, dem Schoss ihrer Mütter entrissen, wurden einer Rassenkontrolle unterzogen und in Kinderlager nach Österreich und Deutschland gebracht. Dort wurden sie im deutschen und nazistischen Geiste erzogen, viele von ihnen wurden aber auch von deutschen Familien adoptiert.

Das Jahr 1942 wird der Stadt Celje durch ein weiteres finsternes Ereignis in Erinnerung bleiben. Im September wurde ein Schmäzug einer Gruppe gefangener Partisanen und Aktivisten durch die Straßen getrieben. Gemeinsam mit toten Mitkämpfern wurden sie auf dem Platz vor dem Nationalhaus und der alten Kaserne zur Androhung und Warnung an die Bevölkerung versammelt und der Verhöhnung ausgesetzt, später aber hingerichtet bzw. in Konzentrationslager transportiert. Eine besondere Form der Gewalt über die slowenische Bevölkerung stellten auch die Zwangsmobilisierungen in die deutschen Arbeitsdienste und zum deutschen Militär dar, der Besatzer führte dies im Frühling 1942 ein, damit verletzte er grob das internationale Recht. Seit 1942 bis zum Kriegsende wurden mehrere Zehntausend slowenische Jungen und Männer zur Wehrmacht zwangsmobilisiert. Von ihnen waren die meisten aus der slowenischen Steiermark (ca. 28.000), von denen etwa Siebentausend bzw. ein Viertel der Mobilisierten fielen oder in Gefangenschaft kamen, die Prozentzahl der Mobilisierten sowie der Gefallenen zählte im Kreis Celje zu den höchsten.

Tone Kregar

NAZI TERROR IN CELJE

Summary

The acts of violence perpetrated by the occupying forces against the population in the area of Celje cannot be taken out of the broader context of the events of the Second World War on Slovene territory. They are a composite part of the violent policy of acculturation and brutal attempts to smother the resistance and liberation movement that accompanied the Nazi and Fascist occupation from the beginning.

Already, after the first few initial days of the occupation on 14 April 1941, the civil administration of the occupying forces headed by Dr. Siegfried Uiberreither was established in the occupied territories of Lower Styria. This was to operate until the planned *de jure* annexation of the region to the Reich. On the same day, the secret state police, the notorious Gestapo, also arrived in the occupied territory. The Nazi administrative and police networks began almost without delay to implement acculturation measures based on pre-prepared plans and guidelines. The primary aim of these measures was the complete Germanisation and Nazification of the land and its inhabitants.

The fundamental plan for the destruction of the Slovene nation as an ethnic whole included, above all, the exodus of the greater part of the patriotic and anti-fascist Slovenes, especially the emigrants, the educated and all other culturally and economically more active social strata of Slovenian society. Their confiscated property was to be used to reinforce the establishment of all that was German in the region. Furthermore, the German colonisation and complete Germanisation of all the remaining Slovenes was also a part of this plan.

These endeavours led to the first mass arrests in Celje on 16 April 1941. In the first month of occupation alone, 300 persons were arrested in the city proper and 250 in the near surroundings of Celje. Those arrested were first incarcerated in the Celje army barracks or the Capuchin monastery buildings. Following this, they were transferred in greater numbers to the Celje gaol, the "Stari Pisker", which served as a transit camp for deportations, where already in May 1941, over 700 persons were being held. The majority of these were later, between June and September 1941, deported together with their families to Serbia and Croatia and their property was seized. In parallel with the arrests of all the nationally conscious Slovenes and their deportation, the Nazi occupational authorities also carried out the first mass crime in the Celje area. From the hospital for the mentally ill in Novo Celje, 357 patients were taken on 9 June 1941, and were then put to death, or "euthanised" as they put it in Hartheim, near Linz, in keeping with the Nazi theories on racial purity.

Only a few months after the German occupation, the active resistance of the Slovene population also led to resounding operations being carried out in the Celje area, to which the Germans responded immediately with merciless and unbridled violence. This forced the resistance leaders to abdicate and shattered the illegal resistance network in

the city. Meanwhile, attempts were made through reprisals in the rural area to render impossible all forms of support to the formation and operations of partisan groups. Subsequently, in the second half of 1941 and particularly in the spring and summer of 1942, the Celje gaol began to fill with members of the national liberation movement as well as those cooperating with them.

In addition to the horrific scenes of torture which often ended in death that took place in these gaol, the German occupying forces also carried out mass executions of prisoners in the gaol courtyards, as reprisals for actions carried out by the Partisans. From 4 September 1941 until 15 August 1942, 374 persons were killed in six executions without trial. Of these, 325 were male and 49 female. The largest mass shooting took place in the Stari Pisker gaol on 22 July 1942, when one hundred people were put to death by execution squads. The last mass killing of hostages was carried out by the occupying forces only a few months before the end of the war, when one hundred hostages were hanged on 12 February 1945 in Stranice, near Frankolovo.

The violence was aimed not only at the active participants in the liberation movement, the Partisans, activists and sympathisers of the Liberation Front, but also the members of their families. By carrying out reprisals on them, the Germans attempted to intimidate the population and to discourage them from attempting any anti-German activities whatsoever. The campaign of deporting the families of Partisans and of the executed hostages carried out in 1942 encompassed the whole of the Styrian occupied territories. The central base where all those arrested were taken to was the Celje regional school, where mothers were separated from their children. Several thousand adults were taken from this place to concentration camps, otherwise known as death camps, from which the great majority never returned. In addition, around six hundred "stolen" children, torn from the arms of their mothers, were subjected to examinations to determine their level of racial purity and then deported to children's camps in Austria and in Germany. There they were brought up in the German and Nazi spirit, and many were adopted by German families.

The year of 1942 will remain emblazoned in the memory of Celje due to one other sinister event. In November of that year, the streets of the city were the site of a procession designed to shame a large number of captured Partisans and activists. As a threat and warning to the city's population, they were herded to the square between the Narodni Dom cultural centre and the old army barracks, and exposed to mockery and derision before they were executed or deported to concentration camps. One of the specific forms of aggression perpetrated against the Slovenian population was the forced mobilisation into the German forced labour gangs or military service, introduced by the occupying forces in the spring of 1942, which also represented a severe violation of international law. From 1942 until the end of the war, several tens of thousands of Slovene men and boys were drafted into the German army. The greater part of these were taken from Styria (28,000), and roughly seven thousand, or one in every four of them, fell in battle or died in captivity. The percentage of mobilised and fallen on the whole was the greatest amongst those taken from the Celje district.

Tone Kregar

**CELJE V UPORU PROTI
OKUPATORJU**

Uvod

Z nacistično okupacijo ter prevzemom vseh oblastnih, upravnih in javnih struktur, ki sta jima sledila germanizacija in nacifikacija na vseh področjih javnega pa tudi zasebnega življenja, se je mesto Celje znašlo v povsem novi politični realnosti. Hitler zlom precej nepriljubljene stare jugoslovanske oblasti in vojske, močna nemška propaganda ter določeni, prebivalstvu naklonjeni gospodarsko-socialni ukrepi okupacijskih oblasti, so povzročili, da začetni odnos prebivalstva do okupatorja ni bil v celoti odklonilen, kar je bilo nasploh značilno za celotno slovensko Štajersko pa tudi nekatera druga območja na Slovenskem.¹ Ob razmeroma številnih in dobro organiziranih celjskih Nemcih in nemško čutečih Slovencih oz. nemškutarjih, ki so z redkimi izjemami okupacijo z navdušenjem pozdravili oz. pri njej celo sodelovali, je okupatorju na svojo stran uspelo vsaj začasno pridobiti precejšen del mestnega in primestnega kmečkega ter industrijskega delavstva, predvsem socialno najšibkejših slojev. Po drugi strani so množične aretacije in pozneje deportacije celih družin tako rekoč obglavile slovensko politično, gospodarsko in kulturno elito, se pravi tisti sloj prebivalstva, ki je po nemških pričakovanjih pomenil največjo oviro ponemčevalnim procesom in znotraj katerega se bi lahko razvili zametki narodnega in protiokupacijskega odpora. A že tovrstni ukrepi (nato pa še mobilizacija v nemško vojsko) so v precejšnji meri zmanjšali simpatije oz. toleranco do okupatorja in kljub omenjenim dejstvom je na Celjskem še vedno obstajalo precejšnje število narodnozavednih ljudi iz različnih družbeno-socialnih slojev in skupin ter ideoloških prepričanij; ti se s pasivnim odnosom do okupatorja niso bili pripravljene sprijazniti. O tem priča razmeroma hiter in množičen razcvet mreže odporiškega gibanja v prvih mesecih po okupaciji, v katerega so se ob organiziranih komunistih² in levo usmerjenih industrijskih delavcih vključevali tudi prebivalci iz obrtniških, uradniških in ostalih (malo)meščanskih vrst, ki jih je izseljevanje obšlo. Drugi pomemben temelj upora, ki je posredno vplival tudi na dogajanje v mestu, pa je bilo primestno oz. okoliško kmečko prebivalstvo. Le-to se je v času okupacije in upora izkazalo za nacionalno najbolj zaveden in zanesljiv segment takratne slovenske družbe. Med najzanimivejše in najpovednejše ocene razporeditve in odnosa spodnještajerskih ljudi do okupatorja nedvomno sodi izjava zveznega vodje Štajerske domovinske zveze Franza Steindla z dne 1. 7. 1942, se pravi v času najhujšega nemškega obračuna z osvobodilnim gibanjem v Celju. Po dobrem letu okupacije Steindl dokaj realno ugotavlja naslednje: *»Politično razpoloženje je po aprilu 1941 nedvomno padlo. To pa zato, ker navdušenje samo po sebi nikakor ni neko trajno stanje in so ljudje mnogokje imeli pretirano idealno predstavo o rajhu. Tudi omejitve na mnogih področjih življenja, ki jih je morala povzročiti vojna, so naravno prispevale k temu. V splošnem je padec razporeditve vendar povzročilo dejstvo, da je bil ljudem vsiljen nek nov življenjski način, da so morali opustiti mnoge priljubljene običaje in slabe navade. Težko je na številkah ugotoviti razpoloženje. Da bi v neki meri mogli prikazati to sliko v številkah, bi morda lahko rekli, da je 1 % spodnještajerskega prebivalstva pripravljen in odločen, da gre z*

¹ Prim: Tone Ferenc, Milan Ževart, *Nekatere značilnosti in posebnosti fašistične okupacije ter narodnoosvobodilnega boja in revolucije na slovenskem Štajerskem*, ČZN, 1–2/1979, str. 448–459; Marjan Znidarič, *Vpliv okupacije na življenje Slovencev leta 1941, Slovenci in leto 1941, Prispevki za novejšo zgodovino* 2001/2, str. 199.

² Komunisti so tvorili kar 4/5 moštva prvih štajerskih partizanskih enot. Ferenc, Ževart, n. d., str. 452.

rajhom čez drn in strn do kraja, morda 9 % je brezpogojno zanesljivih, vendar ne odločenih, da bi nase vzeli tudi skrajne konsekvence. Na nasprotni strani razmerje ne utegne biti drugačno. Morda je tudi tam samo 1 % pripravljenih, da gre z nasprotnikom do kraja v vseh okoliščinah, 9 % pa bi se jih ustrašilo zadnje konsekvence. Vmesnih 80 % tvori široka množica, ki je njena pridobitev naša naloga ...»³ Gre za približno, a vendarle dokaj objektivno oceno takratnih razmer s strani enega najpomembnejših nacističnih veljakov. Nanjo se nedvomno velja spomniti tudi ob nadaljnjem opisovanju razvoja protikupacijskega oz. osvobodilnega gibanja v Celju in na Celjskem.

Komunisti na čelu odpora

Pred okupacijo je za dejavnost ilegalne Komunistične partije Slovenije v celjski regiji skrbel Okrožni komite KPS Celje (zadnji sekretar Franjo Vrunč), ki je pokrival široko območje med Savinjskimi Alpami in Sotlo ter Zasavskim hribovjem in Pohorjem. Čeprav na vsem območju vsega skupaj ni bilo več kot 150 komunistov, razdeljenih na več krajevnih partijskih celic, pa njihov pomen ni bil zanemarljiv. Zaradi svoje socialne in narodnoobrambne politike so komunisti imeli precejšen vpliv predvsem med naprednejšo delavsko, kmečko ter dijaško in študentsko mladino. Uspešno so delovali v Društvu kmečkih fantov in deklet ter delavskem kulturnem društvu Vzajemnost in sodelovali s krščanskosocialistično Jugoslovansko strokovno zvezo. Ob nemškem napadu na Jugoslavijo se je precej komunistov in skojevcev odzvalo »proglasu« partije in se prostovoljno udeležilo obrambe domovine. Slednje sicer na potek dogajanj ni veliko vplivalo, je pa komunistom dvignilo ugled tudi med ostalim delom zavednega slovenskega prebivalstva. Neposredno po kapitulaciji in vrnitvi prostovoljcev so komunisti in skojevci obnovili svoje delo; začeli so zbirati vojni material in orožje ter se počasi pripravljati na oborožen upor,⁴ ki naj bi v specifičnih slovenskih razmerah zanje pomenil tudi večjo politično uveljavitev.⁵

Tako je že 17. aprila 1941 v Vrunčevem bivališču v Joštovem mlinu v Medlogu prišlo do prvega širšega sestanka organizatorjev vstaje na Celjskem. Udeležila sta se ga tudi pomembna slovenska komunista in glavna organizatorja narodnoosvobodilnega boja na Štajerskem Miloš Zidanšek in Slavko Šlander. Na sestanku centralnega komiteja KPS, 25. aprila, kjer je bilo med drugim sklenjeno, da se ustanovi Osvobodilna fronta, je Šlander postal član centralnega komiteja KPS in sekretar pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo, Zidanšek pa vodja vojne komisije pri istem komiteju. Pokrajinski komite se je do julija 1941 zadrževal pretežno na celjskem področju, zaradi boljše organizacije in obvladljivosti pa je Šlander že konec aprila veliko celjsko partijsko okrožje razdelil na celjsko, savinjsko in šaleško-mislinsko. Sekretar zmanjšanega okrožnega komiteja KPS Celje je ostal Vrunč, na čelu SKOJ-a pa Dušan Finžgar, člani

³ Stane Terčak, Iz tajnih okupatorjevih arhivov (v nadaljevanju: Terčak, Iz tajnih ...), Celjski zbornik 1961, str. 108.

⁴ O organizaciji vstaje ter osvobodilnem gibanju na Celjskem leta 1941 glej: Jože Vurcer, Vstaja na celjskem območju 1941 (v nadaljevanju: Vurcer, Vstaja ...), Muzej revolucije Celje 1981, 26 str.; Jože Vurcer, NOB na Celjskem 1941 (v nadaljevanju: Vurcer, NOB na Celjskem ...), tipkopis, arhiv Muzeja novejšje zgodovine Celje, fascikel 42, mapa XIX, 133 str.; Franjo Fijavž, Iz zgodovine NOV v Celju (v nadaljevanju: Fijavž, Iz zgodovine...), Novi tednik (podlistek), Celje 1978–79.

⁵ Več o odnosu slovenskih komunistov do upora v: Damijan Guštin, Vprašanja oboroženega odpora 1941, Slovenci in leto 1941, Prispevki za novejšjo zgodovino 2001/2, str. 130–132.

komiteja pa so bili še Milan Boršič, Tone Grčar in Peter Stante – Skala.⁶ Slednji trije so se že takoj po omenjeni seji CK KPS in najverjetneje še pred delitvijo okrožja tudi udeležili sestanka vojaškega komiteja pri okrožnem komiteju KPS Celje v gramozni jami pod Petričkom ob Savinji, kjer so se skupaj z nekaterimi drugimi komunisti dogovarjali o zbiranju orožja in organizaciji upora.

Število organiziranih komunistov, na katere je lahko računal okrožni komite KPS Celje, je bilo močno omejeno oz. skromno. Štelo je okoli 50 do 60 članov partije oz. kandidatov zanjo ter kakšnih 30 skojevcev, po okupaciji pa je v Celje prišlo tudi nekaj komunistov od drugod. Nekateri po službeni dolžnosti, saj so bili zaposleni v okupacijskih službah in uradih, druge pa je na ilegalni teren poslala partija.⁷

Organizacijsko strukturo partijske organizacije v mestu so sestavljale partijske celice v mizarskem podjetju Vehovar, v Novi vasi in Gaberjah, medtem ko so v ostalih podjetjih in ustanovah komunisti delovali predvsem kot posamezniki. Skojevci so bili razdeljeni v skupine, med katerimi je bila najštevilnejša in najmočnejša skupina skojevcev in mladincev v Westnovi tovarni emailirane posode oz. v Čretu in Zavodni, kjer je bila doma večina njenih članov. Prav ti skojevci in mladinci so izvedli tudi prvo napisno akcijo v Celju, na predvečer 1. maja 1941, iz svojih vrst pa so organizirali dve udarni trojki, ki sta izvajali napisne in trosilne akcije v Čretu in Zavodni.⁸ Nasploh je skojevska mreža pokrivala praktično celotno Celje z okolico, saj so njene skupine ter mladinski aktivni delovali tudi na Bregu (tam je bil še pred napadom na Sovjetsko zvezo prvi množični sestanek skojevcev in mladincev), na Glavnem trgu, Spodnji Hudiniji, v Novi vasi, v Tremarjah, na Polulah in v Košnici, pa tudi znotraj nekdanjih športnih društev Jugoslavija, Olimp in Celje. Dva močna mladinska aktiva sta delovala tudi na območju Petrovč in Arje vasi ter na škofjevaško-vojniškem območju, kjer so njihovi člani v glavnem prihajali iz vrst že predvojnega Društva kmečkih fantov in deklet in Vzajemnosti.

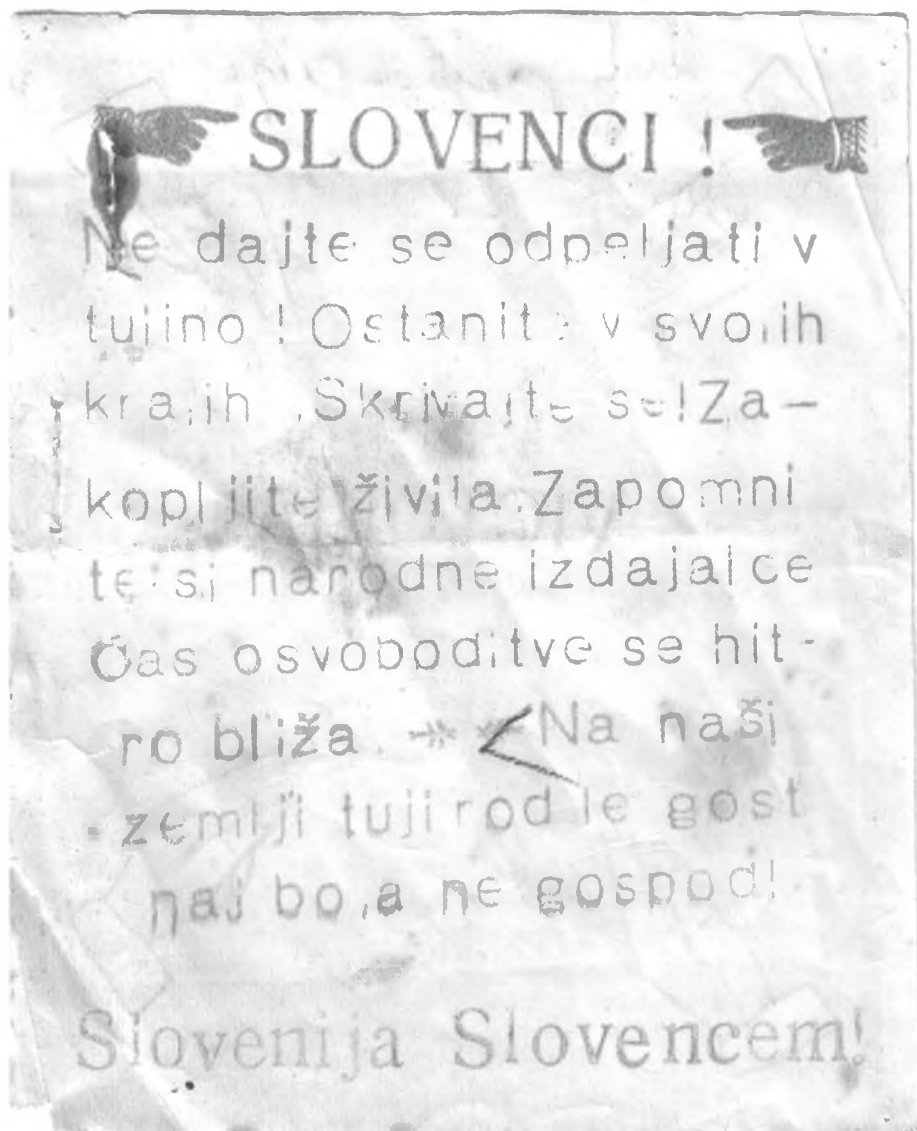
Osvobodilna fronta

Vzporedno z vzpostavitvijo odporiške komunistične in skojevsko-mladinske organizacije je potekalo tudi organiziranje Protiimperialistične oz. Osvobodilne fronte slovenskega naroda, ki je bila ustanovljena 27. aprila v Ljubljani. Na Celjskem sta njeno organiziranje prevzela pokrajinski komite KPS za severno Slovenijo (Zidanšek, Šlander, Novak) in pa krščanski socialisti, pred vojno organizirani v Jugoslovanski strokovni zvezi (JSZ), ki jim je član vodstva JSZ Stane Kovač prenesel navodila o sodelovanju s komunisti. Krščanski socialisti in komunisti na Celjskem so uspešno in dobro sodelovali že pred vojno, zato skupno delo pri snovanju odborov OF praktično ni naletelo na večje probleme. Pač pa sta bili iz organiziranja OF na Celjskem, kot tudi na Štajerskem

⁶ Prim: Vida Deželak-Barič, *Razvoj komunistične partije Slovenije na Štajerskem v letih 1941–1943 s stališča njene organiziranosti* (v nadaljevanju: Deželak-Barič, *Razvoj KPS ...*), *Prispevki za novejšo zgodovino* 1978, št. 1–2, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja Ljubljana, str. 111.

⁷ Prav tam, str. 112; Jože Vurcer, *Razvoj narodnoosvobodilnega boja in revolucionarne oblasti v mestu Celje in okolici 1941–1943*, *Celjski zbornik* 1982–83 (v nadaljevanju: Vurcer, *Razvoj NOB ...*), str. 203–206; Lojze Požun, *Celjska partizanska četa in njeno obdobje*, *Muzej revolucije Celje* 1976 (v nadaljevanju: Požun, *Celjska partizanska četa ...*), str. 33–34.

⁸ Vurcer, *Razvoj NOB...*, str. 207.

Eden prvih letakov odporiškega gibanja, ki poziva k nepokorščini in upor.

nasploh, izvzeti dve sicer ustanovni skupini OF, kulturni delavci in levo krilo Sokola; predstavniki le-teh so sodelovali bolj kot posamezniki. Razloge za tako stanje je potrebno pripisati že omenjenim aretacijam in izseljevanju slovenske inteligence in narodnozavednega meščanstva, ki je praktično sestavljalo omenjeni formalni skupini. Deloma tudi zato je do formalne ustanovitve OF na teh območjih prišlo z določeno zamudo oz. 22. maja 1941, ko je bil na Kojzici nad Šmarjeto pri Rimskih Toplicah (srečalo se je pet komunistov in osem krščanskih socialistov) ustanovljen Pokrajinski odbor OF slovenskega naroda za severno Slovenijo. Ustanovitvi PO OF je v naslednjih tednih sledilo ustanavljanje krajevnih in okrožnih odborov po vsej Štajerski. Šestega julija 1941 je bil tako v Govcrah nad Hudo jamo ustanovljen Okrožni odbor OF Celje, še istega dne pa na sestanku pri krščanskem socialistu Cirilu Debeljaku v Rakunovi hiši na Ljubljanski cesti tudi mestni odbor OF za Celje. Tako okrožni kot mestni odbor so, kot rečeno, sestavljali v glavnem komunisti in krščanski socialisti.⁹ Mestni odbor OF je v povezavi s partijskimi in skojevskimi celicami in skupinami začel ustanavljati skupine in odbore OF v primestnih predelih ter po raznih podjetjih in organizacijah v mestu. Odbori OF so se med drugim vzpostavili v Westnovi tovarni, tekstilni tovarni Weinberger, Kudiševi tekstilni tovarni, tkalnici Bergman, v rudniku Pečovnik, Rebekovi tovarni tehtnic, na železniški postaji, pošti, mestni bolnišnici, Mohorjevi tiskarni ipd. O množičnem zagonu in podpori OF priča tudi dejstvo, da so njeni odbori delovali tudi v organih okupatorjeve uprave, na celjski mestni občini in celjskem okrajnem vodstvu.

Po posameznih mestnih predelih so delovale kurirske javke in postojanke OF, kjer so zbirali sredstva in material, v ilegalnih tehnikah in tiskarnah (osrednja celjska tiskarna »Igor« je bila pri Jagriču na Cesti na grad) pa je nastajalo propagandno gradivo.¹⁰ Natančno število vseh, ki so se v poletnih mesecih leta 1941 vključili v organizirano odporniško gibanje na Celjskem, je žal nemogoče ugotoviti. Vendarle pa na podlagi izjav preživelih ter po približnih ocenah števila organiziranih komunistov, skojevcev in krščanskih socialistov, čemur je treba dodati še člane Sokola ter politično neopredeljene pripadnike OF predvidevamo, da je jedro odporniškega gibanja na območju mesta in okolice tvorilo približno 120 oseb, število ljudi, ki so s KPS in OF le občasno sodelovali ali bili z odporom tako ali drugače povezani, pa je bilo kljub povsod prisotnemu strahu pred nemškimi represalijami še dosti višje.¹¹

Prve akcije in oborožen upor

Prvo akcijo, ki je okupatorje in prebivalstvo Celja opozorilo na obstoj uporniške organizacije, smo že omenili. Na predvečer 1. maja so skojevci po Ljubljanski cesti od Glazije do Levca trosili listke z napisi »Zasužnjeni 1. maj«, lepili slovenske zastavice na kačizpote, zastavo pa obesili tudi na smreko na Glaziji.¹² S podobnimi manjšimi akcijami so skojevci, partijci ter aktivisti OF nadaljevali, junija 1941 pa so se na podlagi odločitev in navodil partijskega vodstva v Ljubljani (partijska konferenca 1.–2. junija) aktivneje začele tudi priprave na oborožen upor. V ta namen je v Celje prispel tudi dr.

⁹ Prav tam, str. 210; Vurcer, *Vstaja ...*, str. 11.

¹⁰ Vurcer, *Vstaja ...*, str. 13; Vurcer, *Razvoj NOB ...*, str. 214; Več o ilegalnih tehnikah v: Požun, *Celjska partizanska četa ...*, str. 49–50.

¹¹ Prav tam, str. 48.

¹² Vurcer, *NOB na Celjskem ...*, str. 8.

Aleš Bebler, predsednik vojaške komisije centralnega komiteja KPS, ki je vodstvo celjskih komunistov pozval k večji aktivnosti v pripravah oboroženega upora in predvidel nastanek čete ilegalcev tudi na Celjskem. Zadeve je pospešil nemški napad na Sovjetsko zvezo, 22. junija 1941, po katerem se je KPS dokončno odločila za vstajo,¹³ obenem pa so se komunisti znašli pod udarom nemških oblasti in se bili pred aretacijami, če tega niso storili že prej, prisiljeni zateči v ilegalo. Že čez dva dni je v Celje prispel Zidanšek kot bodoči član glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet za Štajersko okupacijsko področje ter Franja Vrunča imenoval za komandirja, Petra Stanteta pa za političnega komisarja nastajajoče partizanske enote. Borce zanjo je bilo treba seveda še poiskati, zaradi Vrunčeve nove zadolžitve pa je okrožni sekretar KPS Celje postal dotedanji član komiteja Tone Grčar – Johan. Slednji se je konec junija udeležil partijske konference Pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo na Tezmem, na katerem je bila ponovno poudarjena zahteva, da vsi komunisti preidejo v ilegalo, sprejeta pa je bila tudi odločitev o obsežni napisni akciji, ki naj bi zajela celotno ozemlje okupirane slovenske Štajerske in s tem prebivalstvo pozvala na začetek oboroženega upora.

Do te akcije je res prišlo v noči iz 6. na 7. julij 1941, na Celjskem pa jo je izvedel okrožni komite SKOJ-a. V skupine razdeljeni skojevci so po celem mestu in okolici, pa tudi v Škofji vasi, Vojniku in drugih bližnjih krajih, raztrosili letake s protiokupatorsko vsebino, pulili table z nemškimi napisi ter zidove popisali z gesli, kot so »Živela OF«, »Živel Stalin«, »Smrt Hitlerju« ipd.¹⁴ Po tej akciji, ki je časovno sovpadala z že omenjeno ustanovitvijo okrožnega in mestnega odbora OF Celje, se je sprožila zgoraj opisana dejavnost Osvobodilne fronte, obenem pa je na akcijo ter rast odporniškega gibanja nemudoma odgovoril tudi okupator. Gestapo, zaščitna policija in orožništvo so aretirali približno 90 oseb, v glavnem skojevcev in drugih mladincev, ki so bili nato 23. avgusta 1941 s prvim transportom političnih zapornikov z okupiranega slovenskega ozemlja odpeljani v nemška koncentracijska taborišča, zlasti v Mauthausen.

Celjska četa in njen propad

20. julija 1941 so celjski komunisti in skojevci v bližini Mulejeve domačije na Resevni ustanovili celjsko partizansko četo. Njen komandir je bil, kot je bilo že prej določeno, učitelj Franjo Vrunč – Buzdo, politični komisar pa delavec Peter Stante – Skala. Poleg njih je četo ob ustanovitvi sestavljalo še sedem borcev in borka,¹⁵ vsi pa so bili aktivni komunisti ter organizatorji Osvobodilne fronte, katerih terensko delo je postalo že prenevarno. Četi sta se v naslednjih dneh povsem nepričakovano pridružila še dva angleška vojaka, sicer palestinska Arabca, ki sta bila ujeta na Kreti, na poti v nemško ujetništvo pa sta v Celju pobegnili in se slučajno zatekla k pripadnikom OF, ki so ju tudi spravili v partizane.¹⁶ Tudi sicer se je število borcev celjske čete ves čas spreminjalo, saj so jo nekateri njeni člani zaradi potreb terenskega in političnega dela zapuščali, spet drugi pa vanjo vstopali. V določeni meri so v sestav čete spadali tudi kurirji in drugi sodelavci, ki so skrbeli za povezave z organizacijo OF in KPS v mestu ter četo oskrbovali

¹³ Guštin, n. d., str. 132.

¹⁴ Več o tej akciji ter njenih akterjih v: Vurcer, Razvoj NOB ..., str. 212.

¹⁵ To so bili Janko Skvarča, Jože Turk, Milan Boršič, Mirko Verčkovnik, Miro Širca, Jože Mlakar ter Rudi in Jožica Hribar, kasneje pa sta se jim pridružila še Hermina Seničar in Karel Vovk.

¹⁶ Požun, Celjska partizanska četa ..., str. 78–80.

z živežem in drugim materialom.¹⁷ Natančnega števila vseh borcev in pripadnikov čete zato ni mogoče povsem določiti, po izjavah preživelih borcev¹⁸ pa se je njihovo članstvo gibalo okrog petnajst ljudi. Kljub močnemu razmahu organizacij OF se je namreč za odhod v partizane odločilo razmeroma malo prostovoljcev, mobilizacija pa takrat seveda še ni prihajala v poštev. Temu je deloma botroval strah pred nemškim maščevanjem nad svojci, kakor tudi nepripravljenost na trdo, neudobno in nevarno partizansko življenje. Za odhod v partizansko gverilo so se zato poleg predanih partijcev, ki so izpolnjevali ukaze, odločili predvsem aktivisti, katerih terensko delo je bilo že precej kompromitirano in so se zato znašli pred nevarnostjo nemške aretacije.¹⁹

Po ustanovitvi se je četa ukvarjala predvsem z vojaškim usposabljanjem svojih borcev, saj večina izmed njih vojaških izkušenj in znanja ni imela, pa tudi oborožitev je bila pomanjkljiva in nezadostna. Prvo večjo akcijo je, v koordinaciji s PK KPS in Savinjsko četo, Celjska četa izvedla 4. avgusta 1941. V okviru širše akcije požiga pridelka na posestvih, ki so jih Nemci zaplenili izgnanim Slovincem, so štirje člani Celjske čete požgali gospodarsko poslopje na veleposestvu Bežigrad v Bukovžlaku. Po tej uspešni akciji, za katero Nemci na samem začetku sicer še niso vedeli, da so jo izvedli partizani,²⁰ pa se je Celjska četa soočala s čedalje večjimi težavami. Pokrajinski komite KPS je od partizanskih čet na Štajerskem zahteval nove akcije, med katere so poleg sabotaž sodili tudi napadi na okupatorjeve postojanke. V okviru slednjega naj bi Celjska četa napadla žandarmerijsko postajo v Slivnici pri Celju. V ta namen je vodstvo čete poslalo v Slivnico borca Skvarčo, ki naj bi si ogledal razmere in možnosti za napad. Ker se je njegovo ogledništv izjalovilo, sta 11. avgusta v Slivnico z istim namenom odšla še komandir Vrunč in komisar Stante, ki pa prav tako nista imela sreče. Zaradi sumljive obleke in vedenja so nanju postali pozorni orožniki ter pri zasledovanju ranili in ujeli Vrunča, medtem ko se je Stantetu po dolgotrajnem pregonu in medsebojnem obstreljevanju umik posrečil. Vrunč je bil nemudoma predan celjskemu Gestapu, ki pri zasliševanju kljub mučenju iz njega ni izlekel nobenih informacij. Mestna partijska organizacija je sicer načrtovala Vrunčevo osvoboditev iz Starega piskra, vendar pa je bil prvi komandir Celjske čete še pred njeno izvedbo odpeljan v Maribor in tam 24. avgusta (skupaj s Šlandrom, Klavoro in drugimi) kot talec ustreljen.²¹

Ko se je Stante vrnil v četni tabor, je bil preostanek čete že pripravljen za odhod, saj so terenski oz. mestni aktivisti borce pravočasno opozorili, da je njihovo skrivališče izdano. Ponoči je do napada tudi prišlo, toda Celjska četa z novim komandirjem Stantetom je še pred njegovim začetkom svoj tabor prestavila na približno pol ure hoda oddaljeno težko dostopno področje v bližini vasi Javornik, t. i. »Langerjeve peči«. A že čez nekaj dni je bilo izdano tudi to taborišče. Nemški orožniki so borce kljub postavljeni straži presenetili, zato se je četa v zmedu razbila. Borcem se je sicer uspelo umakniti in se nato na varnem

¹⁷ Eden od njih, Jože Božič-Pino, je bil izdan in aretiran že konec julija, 10. avgusta pa kot talec ustreljen.

¹⁸ Izjave so po vojni pridobivali kustosi Muzeja revolucije Celje, v čigar arhivu se tudi nahajajo, nanje pa se sklicujejo oz. jih navajajo tudi navedena Vurcerjeva, Požunova in Terčakova dela. Prim. tudi: Peter Stante Skala, *Bitka kakor življenje dolga*, Pričevanja o revolucionarnem in osvobodilnem boju Slovencev, Cankarjeva založba 1975, str. 208–210.

¹⁹ Prim: Guštin, n. d., str. 139.

²⁰ Stane Terčak, *K zgodovini I. celjske čete* (v nadaljevanju: Terčak, *K ustanovitvi ...*), Celjski zbornik 1961, str. 15–16.

²¹ Prav tam, str. 17–19; Požun, *Celjska partizanska četa ...*, str. 89–93.

spet zbrati, vendar pa so v taboru pustili veliko opreme in orožja. Nemški napad žrtev sicer ni terjal, je pa četa ostala brez komandirja Stanteta, ki se je pri umiku težko poškodoval, se zatekel na zanesljivo kmetijo ter bil začasno nesposoben za vrnitev v četo. Na njegovo mesto je PK KPS poslal Vilka Šlandra, dotedanjega političnega komisarja Pohorske partizanske čete, sicer pa predvojnega komunista iz Prebolda. Šlander je četo, ki so jo iskale policijske in orožniške sile, sicer želel spraviti v Savinjsko dolino in se povezati s tamkajšnjo Savinjsko četo, vendar je po navodilih PK KPS s skupino borcev odšel proti Kozjanskemu. Skupina, ki je štela sedem ali osem mož (natančno število ni znano), je 25. ali 26. avgusta prispela do kmetije v Pustih njivah pri Planini in tam ubila komandirja orožniške postaje Planina. Pri umiku je skupina izgubila enega od obeh Arabcev, ki se je izgubil in prišel v nemške roke, od čete pa se je ločil tudi borec Skvarča. Ostali so se umaknili na staro operacijsko področje in se 27. avgusta ustavili v Zavškovem mlinu v Šentrupertu (Breze) nad Laškim. Nameravali so prenočiti na tamkajšnjem skednju, a so jih domači prijavili na orožniški postaji Štore. Orožniki so okrog desete ure zjutraj obkolili domačijo in po nekajurnem obstreljevanju zažgali poslopje, iz katerega so se partizani branili. Eden od borcev se je skušal prebiti, pri tem smrtno ranil enega orožnika, a bil pri tem tudi sam ranjen in ubit. Ostali borci so se znašli v brezizhodnem položaju in si najverjetneje sami vzeli življenje, njihova trupla pa so zgorela. V naslednjih dneh je policija na pogorišču našla štiri trupla, kar priča o tem, da je skupaj z borcem, ki se je skušal prebiti, v zadnjem boju Celjske čete sodelovalo pet partizanov. S tem je Celjska četa kot organizirana vojaška enota prenehala obstajati, njeni preživeli člani pa so se razpršili po terenu kot ilegalci ali pa se pridružili drugim partizanskim enotam.²² Žalostni konec glavnega dela čete oz. njen razpad je bil nedvomno posledica težkih objektivnih razmer, v katerih se je partizanska enota nahajala, nezadostne taktične usposobljenosti²³ in pa, kar nedvoumno dokazujejo nemški dokumenti,²⁴ prepogostih izdaj domačega prebivalstva. Slednje najverjetneje ni bilo toliko rezultat ideološkega prepričanja, temveč preplet strahu, osebnega koristoljubja, tradicionalnega spoštovanja (kakršnekoli) oblasti in reda ter nezaupanja do oboroženih ljudi, katerih cilji in nameni preprostemu prebivalstvu še niso bili povsem jasni. Na tovrstne pojave izdajstva je zato osvobodilno gibanje po začetnem omahovanju²⁵ radikalno odgovorilo.

Neuspeli poskus obnovitve čete in vdor v odporniško organizacijo

Izdaja je nenadno preprečila tudi obnovev Celjske čete, ki sta jo že septembra načrtovala OK KPS Celje oz. bivši komandir čete Peter Stante. Sestavljali naj bi jo takrat najaktivnejši celjski skojevci in mladinci, doma pretežno iz Čreta ter v glavnem zaposleni pri Westnu, v Cinkarni ter pri regulaciji Savinje. Omenjeni fantje so v noči na 27. september izvedli večjo napisno in trosilno akcijo, prvega oktobra pa je na javki OK KPS v Zavodni potekal zadnji sestanek organizatorjev partizanske mobilizacije pred predvidenim nastankom nove Celjske čete. Med udeleženci je bil tudi eden od

²² Požun, *Celjska partizanska četa ...*, str. 107–114; Vurcer, *NOB na Celjskem ...*, str. 66–69.

²³ Podobno kot druge takratne partizanske oddelke lahko tudi Celjsko četo upravičeno označimo za »improvizirano združbo upornikov«, ki še ni prerasla v pravo vojaško enoto. Guštin, n. d., str. 136.

²⁴ Prim: Požun, *Celjska partizanska četa ...*, str. 109–113; Terčak, *K ustanovitvi ...*, str. 20–21, 24–25.

²⁵ Tako Celjska četa naj ne bi likvidirala enega od izdajalcev, saj se ga je komandir Šlander zavaljo otrok usmilit.

aktivistov, ki je sodeloval z Gestapom²⁶ ter sestanek izdal. Nekaj udeležencev je bilo aretiranih, Stantetu in Skvarči pa se je ponovno uspelo izvleči. Izdaji pri Farčniku je sledil val množičnih aretacij, v katerih je Gestapo pozaprll okrog trideset najaktivnejših skojevcev in mladincev ter s tem uničil skojevsko skupino v Čretu in Zavodni. Večina aretiranih je bila nato ustreljena na dvorišču sodnih zaporov v Mariboru (21 in 30. oktobra, 15. novembra in 27. decembra 1941), nekaj pa jih je bilo odvedenih v koncentracijska taborišča, kamor so naslednje leto odgnali tudi najbližje sorodnike ustrelenih talcev.²⁷

Okupatorjev vdor v mrežo osvobodilnega gibanja je bil posledica v glavnem z mučenjem in drugimi pritiski izsiljenih izdaj, a do tega je že prej prišlo tudi v Mariboru.²⁸ To je prisililo PK KPS za severno Slovenijo, da je svojo dejavnost že konec septembra prenesel v Celje. 29. oktobra je tako v središču Celja, v slaščičarni RU-GO potekal sestanek vodstva pokrajinskega komiteja (Miloš Zidanšek), OK KPS Celje ter Štajerskega partizanskega bataljona, na katerem se je razpravljalo o predvideni vstaji obmejnega prebivalstva ob Sotli in Savi, ki ga je okupator nameraval izseliti.

Tudi ta sestanek je bil izdan in sekretarka PK KPS je nanj pripeljala gestapovce, vendar pa se je vsem udeležencem, razen kurirju Štajerskega bataljona, ki je padel, uspelo umakniti aretaciji. Tej izdaji znotraj PK KPS so sledile še druge aretacije članov KP in OF ter razbitje tistega dela odporniškega gibanja, ki je bil neposredno povezan z delom pokrajinskega komiteja, sovpadle pa so z že omenjenim razbitjem skojevske skupine. Uspeh Gestapa, ki si je obetal uničiti vodstvo osvobodilnega gibanja na Štajerskem, je odporniškemu gibanju v Celju seveda povzročil precejšnjo škodo. Poleg aretiranih in usmrčenih sodelavcev je bila uničena ali pa vsaj močno prizadeta tudi njegova tehnično-propagandna mreža, saj so z delom prenehale najvažnejše tehnike, prav tako pa je zaradi velikih izgub razpadla do tedaj samostojna skojevska organizacija in se poslej povsem stopila s frontovsko. Posamezni aktivisti in funkcionarji odpora so podobno kot v mariborskem primeru klonili med mučenjem in grožnjami, s čimer se je krog izdajstva razširil in prizadel še več ljudi, tako da je samo v novembru bilo aretiranih okrog 180 ljudi.²⁹ Vendarle pa cilj Gestapa ni bil v celoti dosežen, saj mu partijske organizacije in organizacije OF v Celju ni uspelo razbiti v tolikšni meri, kot se mu je to posrečilo v Mariboru. Predvsem se je uspelo obdržati mestnemu odboru OF, ki je bil sredi novembra dopolnjen z dvema novima članoma,³⁰ nadaljevalo pa se je tudi delo drugih odborov OF.

Precej večje spremembe pa so bil potrebne v organih KPS. Sekretar okrožnega komiteja KPS Grčar se je pred nevarnostjo aretacije umaknil v Ljubljano, nato pa je bil v začetku leta 1942 imenovan za sekretarja okrožnega komiteja KPS Maribor. Zato je bil konec decembra 1941 postavljen nov tričlanski okrožni komite KPS Celje, z dotlej razmeroma nekompromitiranimi člani, ki so še naprej živeli in delali legalno.

²⁶ Aprila 1946 je bil omenjeni policijski sodelavec na sodnem procesu v Celju obsojen na smrt.

²⁷ Požun, *Celjska partizanska četa ...*, str. 122–130.

²⁸ Prim: Marjan Žnidarič, *Do pekla in nazaj, Nacistična okupacija in narodnoosvobodilni boj v Mariboru 1941–1945*, Muzej narodne osvoboditve Maribor, 1997, str. 198–199.

²⁹ Vurcer, *NOB na Celjskem ...*, str. 84–92; Vurcer, *Razvoj NOB ...*, str. 215–217.

³⁰ Mestni odbor OF so od novembra 1941 do maja 1942 sestavljali Mirko Gorenjak, Franci Sorčan, Franjo Fijavž, Metod Hočevnar, Ciril Debeljak, Drago Hojkar in Bratomil Rebek.

Slavko Šlander.

Franjo Vrunč.

Vilko Šlander.

Tone Grčar.

Prav tako se je še edini živeči član PK KPS za severno Slovenijo Miloš Zidanšek decembra 1941 moral umakniti v Ljubljansko pokrajino, imenovan pa je bil nov, začasen komite, ki se je kasneje nekaj časa nahajal tudi v Zadobrovi pri Celju, v glavnem pa v bližini Rogaške Slatine.³¹

Krvavo leto 1942

Obnovljena odporniška organizacija se je na prehodu let 1941–42 začasno odpovedala konkretnim akcijam, utrjevala svojo mrežo ter jo celo širila z novimi odbori OF in novimi zaupniki. Podobno se je dogajalo tudi na širšem celjskem območju, v Savinjski dolini in na Kozjanskem, optimizem pa se je stopnjeval tudi zato, ker v prvih mesecih leta 1942 ni bilo aretacij.³²

Ravno v času, ko se je mestna organizacija OF najbolj pripravljala na izvedbo prvomajske akcije, pa so Nemci ponovno udarili. Konec aprila jim je namreč uspelo vdreti v organizacijo OF v Škofji vasi, ki je bila od samega začetka upora izredno aktivna, v veliki meri pa se ji je uspelo izogniti tudi aretacijam v letu 1941.³³ Aretacije in z mučenjem izsiljeni podatki nekaterih tamkajšnjih članov so posledično sprožili val aretacij tudi v Celju in drugi okolici. Že v začetku maja je bilo v celjskem okrožju aretiranih 235 oseb,³⁴ med njimi tudi sekretar OK KPS Celje, ki je pri mučenju klonil, s čimer je bil razkrit velik del odporniške mreže.³⁵ Okupator je sklenil v celoti zatreti odporniško gibanje v Celju in celjskem okrožju, ki je po njegovem mnenju predstavljalo tudi glavni center upora na Spodnjem Štajerskem, potem ko je bilo odporniško gibanje v Mariboru že skoraj v celoti razbito.³⁶ V ta namen je komandant varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko Otto Lurker junija 1942 skupaj z nekaj sodelavci za pet mesecev preselil svoj sedež iz Maribora v Celje, zahteval pa je tudi okrepitev Gestapa. Iz Strassburga je tako prispela večja skupina gestapovskih oficirjev, ki so po vsej regiji postavili nove postojanke.³⁷ Iz vseh omenjenih razlogov je Nemcem do julija 1942 uspelo v veliki meri uničiti odporniško gibanje v mestu in okolici. Razbite so bile tako krajevne oz. lokalne organizacije in odbori OF, prav tako pa tudi mreža OF po celjskih podjetjih in ustanovah. Večina aktivistov in njihovih zaupnikov je bila aretirana, nekaterim se je uspelo v zadnjem hipu umakniti, a tudi tam, kjer organizacija ni bila odkrita, so njeni člani zaradi pretrganih povezav in strahu prenehali z delom in se pritajili. Nasilje nad aretiranimi je namreč presešlo vse do tedaj znane okvire in doseglo grozljive razsežnosti. V petih streljanjih (23. junij, 7., 22. in 30. julij, 15. avgust 1942) je bilo na dvorišču Starega piskra umorjenih 374 ljudi, število vseh, ki so podlegli že med zasliševanjem in mučenjem, pa najbrž nikoli ne bo znano. Streljalo pa se ni zgolj v Celju, temveč tudi v Mariboru. V obeh mestih skupaj je bilo leta 1942 v 21 streljanjih

³¹ Vurcer, *Razvoj NOB ...*, str. 217–218.

³² Fijavž, *Iz zgodovine ...*, Novi tednik, 17. 8. 1978.

³³ Prim: Vurcer, *NOB na Celjskem ...*, str. 93–96; Fijavž, *Iz zgodovine ...*, Novi tednik, 31. 8. 1978.

³⁴ Vurcer, *Razvoj NOB ...*, str. 218.

³⁵ Poročilo celjske izpostave Gestapa Lurkerju v Maribor o Gorenjakovi aretaciji in zaslišanju z dne 6. 5. 1942, Arhiv Muzeja novejšje zgodovine Celje, fascikel 20, mapa II.

³⁶ Prim: Žnidarič, n. d., str. 217–229.

³⁷ Tone Ferenc, *Gestapo v Sloveniji*, (Rupert Butler, *Ilustrirana zgodovina Gestapa*), *Style maxima*, Radenci 1998, str. 219–220.

ubitih 866 talcev, v veliki meri prav pripadnikov Osvobodilne fronte s Celjskega.³⁸ Če k temu dodamo še nasilje nad svojci ustreljenih ter njihovo deportacijo v koncentracijska in otroška taborišča, lahko razumemo, v kakšnem položaju se je znašlo obglavljeno celjsko odporniško gibanje. Nalogo, da preživele in neodkrite pripadnike OF ponovno poveže in organizira ter odporniško mrežo dopolni in obnovi, je sedaj prevzel nekdanji sekretar OK KPS Celje Tone Grčar, v tem času sekretar mariborskega okrožja, ki je s tem namenom začel prihajati v Celje. Vendar pa je bil v svojih prizadevanjih in ob pomoči redkih sodelavcev v glavnem neuspešen. Strah pred izdajstvi in Gestapom je namreč še tako zveste pristaše gibanja odvrčal od aktivnejšega sodelovanja, predvsem pa organiziranega vključevanja v odbore OF.³⁹ V tem času, se pravi med majskimi aretacijami in jesenjo 1942, sta bolj organizirano delovali le še organizaciji na mestnem finančnem uradu ter na celjski železniški postaji, s katerima je Grčar tudi imel zvezo. A že oktobra je sledila izdaja in gestapovski vdor v organizacijo OF na finančnem uradu ter nekaterih mestnih delih. Ponovno so sledile aretacije, 12. novembra 1942 pa je v svoji stalni celjski postojanki v spopadu z Gestapom padel tudi Grčar.⁴⁰ S tem je bilo odporniško in narodnoosvobodilno gibanje v Celju in (tudi širši) okolici praktično uničeno, preživeli aktivisti pa so se bili prisiljeni zateči v partizanske enote ali pa so za določen čas popolnoma prenehali s svojim delovanjem. Občutka nemoči in strahu, ki se je naselil med prebivalstvom, ni spremenil niti prihod sicer močno oslABLJENE II. grupe odredov oz. delovanje drugih, precej šibkih partizanskih enot na Štajerskem. Nasprotno, z razkazovanjem ubitih partizanov ter ujetih borcev in aktivistov po celjskih ulicah novembra 1942, se je položaj še poslabšal. Organizirano odporniško gibanje se je znašlo povsem na tleh, nemočno pa je bilo tudi pokrajinsko partijsko vodstvo, ki se je skrivalo na Kozjanskem in izgubilo vsakršen stik z okrožji ter partizanskimi enotami.⁴¹

Obnova odporniškega gibanja v primestnih predelih

Takšen nezavidljiv položaj je trajal vse do pomladi 1943, ko je reorganizacija savinjskega okrožja (OK KPS za Savinjsko dolino je okrožje razdelil na okraje) vzpodbudila tudi oživljanje odporniške mreže v okolici Celja, pri čemer sta najaktivnejšo vlogo odigrala zakonca Julijana Cilenšek – Betka in Rudi Cilenšek – Urankar. Najprej je bil v rudarskem Pečovniku ustanovljen odbor OF, junija 1943 pa na drugi strani Celja še odbor OF za Gorico, Lokrovec in Dobrovo, sodelavci in zaupniki OF pa so delovali tudi v drugih okoliških predelih in krajih kot npr. na Dobrni, v Vojniku, Dramljah in na Frankolovem. Tudi v samem mestu je poleti 1943 (ponovno) začela delovati skupina OF na železniški postaji in v Gaberjah, ki je prav tako vzdrževala stike z okrožnim komitejem za Savinjsko dolino. Po aretaciji in izdaji kurirke pa je bila uničena tudi ta skupina. Oktobra 1943 je bilo aretiranih okrog 80 ljudi, od katerih je bila dobra tretjina pozneje ustreljena, ostali pa odgnani v koncentracijska taborišča. V mestu so poslej praktično vse do zadnjih dni okupacije ostali le redki, med sabo nepovezani simpatizerji

³⁸ Žnidarič, n. d., str. 218–220; prim: Stane Terčak, Celjski Stari pisker, Borec, Ljubljana 1976, str. 67–221.

³⁹ Fijavž, Iz zgodovine ..., Novi tednik, 29. 3. 1979.

⁴⁰ Prav tam, Novi tednik, 5. 4. 1979; Vurcer, Razvoj NOB ..., str. 220.

⁴¹ Prim: Deželak-Barič, Razvoj KPS ..., str. 124.

OF, nadaljnje organiziranje in vodenje odpora pa je ostalo skoraj izključno v domeni organizacij OF v primestnih predelih.⁴²

Razmere na Štajerskem sredi leta 1943 je kritično obravnavalo tudi takratno slovensko partijsko vodstvo. Tako junija 1943 inštruktor CK KPS za Štajersko v pismu Centralnemu komiteju KPS potoži o dvomu in negotovosti na terenu, saj da ljudje v glavnem niso seznanjeni z uspehi NOB drugod. Pri opisovanju terenske partijske in frontovske mreže pa zapiše, da sta v Celju le dva člana KP in kakšnih 40 zvez z OF. Tudi okrožnica Pokrajinskega komiteja konec septembra 1943 ne izraža zadovoljstva z aktualno organizacijo OF v severni Sloveniji. Glede na mnenje, da je večina prebivalstva protihitlerjevsko usmerjena, okrožnica poziva k organiziranemu povezovanju v okrožne in rajonske odbore OF, ki naj bodo sestavljeni iz najboljših aktivistov, ki med ljudmi uživajo ugled. Poudarja tudi razlikovanje med partijskimi in frontovskimi organizacijami, pri čemer pa je partijska kontrola nad celotnim delovanjem še naprej samoumevna. Okrožnica zahteva tudi ponovni prodor organizacije v mesta in centre, pri čemer je poudarjeno tudi Celje.⁴³

S tem namenom je poleti 1943 iz partizanskih vrst, natančneje iz Šlandrove brigade, na teren prišel Leon Cibic – Tomaž, nekaj mesecev za njim pa še Milica Gabrovec – Lenka. Medtem ko se je Cibic ukvarjal predvsem s pridobivanjem mladine ter ustanavljal mladinske aktivne OF in SKOJ, je Gabrovčeva postala sekretarka novoustanovljenega okrajnega komiteja KP za Celje.⁴⁴

Razmere za organizacijo osvobodilne mreže so bile vse prej kot ugodne. Tako je denimo Cibic ob svojem prihodu na teren v Gorico pri Celju lahko računal zgolj na redke posameznike. Tako rekoč vse je bilo treba postavljati znova, pri čemer je oteževalno okoliščino predstavljal tudi povsod prisoten strah pred nemškim nasiljem ter medsebojno nezaupanje. Pri tem so aktivistom največjo oporo nudile zavedne in zanesljive domačije (Rebec v Gorici, Pišek in Dimec v Medlogu ...), katerih prebivalci so tvorili tudi prve terenske odbore OF in mladinske aktivne, preko njihovih sorodstvenih in prijateljskih zvez ter z individualnim pridobivanjem predvsem mlajših posameznikov pa se je mreža širila tudi na ostale celjske predele (Lokrovec, Ljubečna, Nova Cerkev, Frankolovo ...)⁴⁵ V izredno težkih razmerah kakšnih večjih vojaških akcij aktivisti niti niso načrtovali, omeniti pa velja vdor v graščino v Slatini pri Celju poleti 1943, kjer so tamkajšnjega župana terenci prisilili, da jim je izročil orožje lokalne Landwache.⁴⁶ Prav tako je nekaj časa uspešno delovala naveza z italijanskimi ujetniki v skladišču streliva v Gorici, ki so v zameno za hrano dostavljali strelivo, ki je bilo nato poslano partizanskim enotam. Planirana večja akcija v skladišču, po kateri naj bi del italijanskih ujetnikov celo odšel v

⁴² Fijavž, Iz zgodovine ..., Novi tednik, 10. 5. 1979; Vurcer, Razvoj NOB ..., str. 221–222.

⁴³ Metod Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, III. knjiga, Cankarjeva založba, Ljubljana 1973, str. 83–85.

⁴⁴ Fijavž, Iz zgodovine ..., Novi tednik, 17. 5. 1979.

⁴⁵ Leon Cibic – Tomaž, Organizacija ljudske oblasti na Štajerskem od leta 1943 dalje, tipkopis (kopija v arhivu Muzeja novejšje zgodovine Celje – MNZC).

⁴⁶ Dopis Rudija Cilenška, Leona Cibica in Milice Molek OO ZB Celje z dne 22. 3. 1961 (kopija v arhivu MNZC).

partizane, pa je bila kasneje izdana in Nemci so z ujetniki krvavo obračunali.⁴⁷ V prvih mesecih leta 1944 je prišlo do izdaje v delu nanovo organizirane odporniške mreže in odkritja Rebčeve postojanke, kar je bila tudi po mnenju vodilnih terencev deloma njihova krivda. Zaradi številčno skromne aktivistične mreže so bili redki predani posamezniki, predvsem tisti, pri katerih so se organizatorji odpora zadrževali, preobremenjeni in preveč eksponirani, očitno pomanjkljiva pa je bila tudi komunikacija z višjimi političnimi in vojaškimi organi, kar prav tako ni prispevalo k večji konspiraciji.⁴⁸ Organizatorji odporniške mreže so se zato pogosto bili prisiljeni zatekati k improvizaciji ter lastni intuiciji, po omenjeni izdaji pa so svoj center predstavili na širše območje Rožne doline, kjer je bila postavljena tudi kurirska baza ter organiziran dejaven mladinski aktiv.

Leto 1944 in razmah osvobodilnega gibanja

V takšnih razmerah so do organizatorjev odporniške mreže in do prebivalstva februarja 1944 prišle prve novice o prihodu močnejše partizanske enote na Štajersko ter njenih bojih. O načrtovanem prihodu XIV. divizije terenski delavci niso imeli nikakršnih informacij, zato v zvezi s tem tudi ni bilo nikakršnih priprav.⁴⁹ Slednje ponovno dokazuje veliko neusklajenost med štajerskimi partizanskimi enotami in terenskimi mrežami ter višjimi vojaškimi in političnimi organi, čeprav je seveda vprašljivo, kolikšno pomoč so šibki terenci sploh bili sposobni nuditi preganjani diviziji.

Pač pa so se zato ti stiki v naslednjih mesecih precej okrepili. Reorganizacija divizije in njene uspešne akcije so naletele na odziv štajerskega prebivalstva, ki se je ob povečanem pritoku v partizanske vrste kazal tudi v aktivnejši podpori terenskim delavcem ter širitvi odporniške mreže. Vanjo je vstopalo vse več domačinov, med njimi tudi vedno pogostejši dezertarji iz nemške vojske. Takšno povečanje števila domačinov v odporniških vrstah je seveda ugodno vplivalo na odnos prebivalstva do terencev in partizanov nasploh, krepilo se je medsebojno zaupanje, manjšal strah pred okupatorjevimi povračili, pa tudi do izdaj iz lojalnosti do oblasti, ideoloških nagibov ali osebnih koristi skorajda ni več prihajalo. Večina narodnozavednega prebivalstva se je otresla s strahom povezane apatije in neprimerno odločnejše kot v preteklih letih stopila na stran slovenskega narodnoosvobodilnega boja.

Slednje velja tudi za razmere v okolici Celja, kjer je narodnoosvobodilni boj v pozni pomladi in poletju 1944 še posebej zaživel, prišlo pa je tudi do organizacijskih sprememb. Tako je bil januarja 1944 obnovljen Okrožni komite KPS Celje. Sekretarka je postala Milica Gabrovec, ki jo je na tem mestu aprila zamenjal Jože Gojc, julija 1944 pa Jože Gričar. Februarja je bil OK KPS razširjen in je obsegal rajone Frankolovo, Šmartno, Pirešica ter Celje, v njih pa so delovali tudi rajonski odbori Osvobodilne fronte. Aprila 1944 je bilo okrožje razdeljeno na okraje Celje-mesto, Celje-okolica, Dramlje, Frankolovo ter Petrovče-Lopata-Ložnica, v katerih so delovali tudi odbori OF, SKOJ in Zveze slovenske mladine. Po osvoboditvi Zgornje Savinjske doline sta bila

⁴⁷ Leon Cibic – Tomaž, Akcija na municijsko skladišče na Gorici pri Pirešici, tipkopis (kopija v arhivu MNZC).

⁴⁸ Več o tem v: Leon Cibic – Tomaž, Prva organizacijska formacija ljudske oblasti na Štajerskem, tipkopis (kopija v arhivu MNZC).

⁴⁹ Prav tam.

odbor OF
Celje

St. 3.

I z k a z n i c a

Podpornik. Gabrovčeva
Tovaris.....ine pravico potovanja v pod-
ročju Celjskegaokrožja.

Vsem tovarišem narejamo, da imenovanemu nudijo vso
potrebno pomoč pri njegovem potovanju, kakor tudi
prevozna sredstva. ter nošenja orožja.

Smrt fasizmu-svoheja narodu !

Izkaznica okrožnega odbora OF Celje s podpisom sekretarke Gabrovčeve.

avgusta 1944 celjsko in savinjsko okrožje združena v enotno okrožje Celje, ob ponovni reorganizaciji septembra 1944 pa je bilo ustanovljeno obsežno celjsko okrožje, kamor sta ob okrajih Žalec, Mozirje, Vranksko, Šoštanj, Litija, Trbovlje in Konjice spadala tudi okraja Celje-mesto in Celje-okolica, vodil pa ga je sekretar Sergej Kraigher.⁵⁰

Na podoben način je bila reorganizirana tudi organizacija Osvobodilne fronte. Avgusta 1944 je bilo celjsko okrožje razdeljeno na deset okrajev, in sicer Celje, Žalec, Štore, Šentjur, Frankolovo, Šentpavel, Šmartno ob Paki, Braslovče, Rečica in Gornji Grad. Okrožju je načeloval, na odseke in komisije razdeljen, štirinajstčlanski Okrožni odbor OF s sekretarjem Jožetom Gričarjem. V vseh okrajih so bili organizirani okrajni odbori OF, znotraj njih pa še krajevni odbori.⁵¹ 27. septembra 1944 je predsedstvo SNOS izdalo odlok o že omenjeni razdelitvi Štajerske na nova okrožja, s čimer se je poenotila organizacijska in teritorialna struktura OF in KPS, čeprav so ju praktično že pred tem usmerjali v glavnem isti ljudje. Kadrovska struktura je namreč še naprej ostajala izredno skromna in pomanjkljiva, na kar so opozarjala tudi posamezna poročila CK KPS. Poleg tega organiziranost odpora in njena povečana dejavnost v samo mesto ni uspela prodreti. V Celju razen treh odborov delavske enotnosti ni deloval noben drug organ OF in KPS, prav tako pa v mestu naj ne bi bili več kot trije med sabo nepovezani člani partije. Očitki o premajhnem razvoju odporniške mreže v mestu samem so leteli predvsem na okrajni komite, ki naj bi zavračal odhod v mesto.⁵² Predvsem s ciljem večje organiziranosti, usklajenosti in iniciativnosti je med 7. in 9. novembrom 1944 na osvobojenem ozemlju potekalo zborovanje aktivistov celjskega okrožja, ki se ga je udeležilo 160 delegatov iz šestih okrajev, med katerimi sicer ni bilo delegatov okraja Celje-mesto, in izvolilo okrožni plenum ter sekretariat OF.⁵³

Do sprememb je še istega meseca prišlo tudi v neposrednem celjskem prostoru. Konec oktobra je bil iz zasavskih revirjev poslan Martin Klančičar – Nande, ki je postal sekretar OF za okraj Celje, obenem pa prevzel tudi funkcijo sekretarja nanovo ustanovljenega okrajnega komiteja KPS za Celje.⁵⁴ Komite, ki so ga sestavljali predvsem domačini,⁵⁵ se je sicer zadrževal v predmestju oz. okoliških vaseh, predvsem okrog Lokrovca, vendar pa mu je po zaslugi dobre zaupniške in kurirske mreže, ki so jo sestavljale predvsem mlade aktivistke, vedno bolj uspelo prodirati tudi v mesto.⁵⁶ Tam so bile organizirane tri partijske celice z nekaj več kot dvajset komunisti, štirje aktivni SKOJ s tridesetimi člani, naraščali pa so tudi ulični odbori OF ter odbori Delavske enotnosti. Te številke so bile predstavljene na zborovanju aktivistov OF za okraje Konjice, Celje-mesto in Celje-

⁵⁰ Jože Vurcer, Celjsko okrožje, Enciklopedija Slovenije, Mladinska knjiga, Ljubljana 1988, str. 17; prim: Hedvika Verhovšek, Delo KP in OF na območju OK KPS Celje od aprila 1944 do osvoboditve, Celjski zbornik 1986, str. 162–164; Metod Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, IV. knjiga, Cankarjeva založba, Ljubljana 1973, str. 650.

⁵¹ Verhovšek, n. d., str. 167.

⁵² Prim: Mikuž, IV. knjiga, str. 598–599.

⁵³ Prim: Tone Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem 1941–45, 3. knjiga (v nadaljevanju: Ferenc, Ljudska oblast 3...), Mladika, Ljubljana 1991, str. 407.

⁵⁴ Klančičar v svojih spominskih zapiseh, da se je po njegovem prihodu najprej formiral okrajni komite KPS za Celje-mesto, šele decembra v Dramljah pa naj bi bil konstituiran OO OF za mesto Celje. Arhiv MNZC, fascikel 40.

⁵⁵ Terensko delo v tem obdobju opisuje tudi Ivan Grobčnik – Ivo v svojih spominskih, ki bodo v sodelovanju z Muzejem novejšje zgodovine Celje predvidoma izšli decembra 2004.

⁵⁶ Stane Terčak, Celjski Stari pisnik, Borec, Ljubljana 1976, str. 239.

okolica, ki je potekalo 7. in 8. decembra 1944 v Dramljah in katerega osnovna tema je bila nemška ofenziva oz. vdor na osvobojeno ozemlje v Zgornji Savinjski dolini.⁵⁷ Porast nanovo organiziranih članov in pristašev odpora v mestu v razmeroma kratkem času kaže poleg uspešnega dela komiteja tudi na spremembo splošne klime mestnega prebivalstva, ki je v vzdušju partizanskih uspehov v neposredni bližini ter splošne situacije na evropskih bojiščih bilo vedno bolj pripravljeno vključevati se v osvobodilno gibanje. Po drugi strani pa tega porasta ne velja precenjevati, saj je v mestu še naprej, kljub poudarjenim simpatijam do NOB, vladal strah in precejšnja nepripravljenost prebivalstva za kakršenkoli aktivnejši odpor. Nenazadnje so bili neuspešni tudi posamični morebitni poskusi organiziranja protirevolucionarnega tabora.⁵⁸ Prevladovala je torej previdnost, kar se kaže tudi v dejstvu, da je večina odporiških akcij v tem obdobju ostala omejena na ozek krog primestnih aktivistov oz. funkcionarjev osvobodilnega gibanja. Nasploh se leta 1944 v Celju in okolici razen posamičnih preskrbovalnih in propagandnih akcij, rekvizicij in razorožitev ni zgodilo nič odmevnejšega. Vojaška oz. terenska aktivnost v okraju Celje-okolice je bila poleg zbiranja sanitetnega in drugega materiala namreč prvenstveno usmerjena v postavljanje kurirskih postojank in zvez ter v aktivno mobilizacijo v partizanske enote. Mobilizacijo so izvajale mobilizacijske patrole, ki so zbrane novince pošiljale v enote IV. operativne cone. Mobilizacija je bila sicer uspešnejša na deželi, vendar pa tudi pritok novincev iz Celja ni bil zanemarljiv, pri čemer je treba poudariti predvsem dopustnike ali prebežnike iz nemške vojske, ki so ravno preko terenskih zvez in postojank prihajali v partizane.⁵⁹ Ob terenskih in političnih delavcih so mobilizacijo izvajale tudi redne partizanske enote. Tako je sredi septembra Bračičeva brigada napadla rudnik v Pečovniku in mobilizirala večje število rudarjev.⁶⁰ Ta akcija je med domačini in okoliškim prebivalstvom močno odmevala, pa tudi veliko mobiliziranih je bilo pristašev OF, ki so v partizane v bistvu odšli prostovoljno, navidezna mobilizacija pa je v določeni meri služila za zaščito svojcev pred okupatorjevim maščevanjem.⁶¹

Partizanska aktivnost v neposredni bližini Celja, predvsem pa na širšem območju celjske regije (Zgornja Savinjska dolina, Kozjansko ...), je precej vznemirila tudi nemško okupacijsko oblast v Celju, saj je njena varnostna služba že konec avgusta 1944 izdala tajno okrožnico z obrambnim načrtom za mesto Celje v primeru partizanskega napada,⁶² varnostne ukrepe oz. tozadevna navodila pa je redno izdajal tudi celjski okrožni vodja in deželni svetnik Anton Dorfmeister.⁶³ Kljub tovrstnim strahovom, ki jim je botrovalo še takratno precejšnje pomanjkanje redne nemške vojske v mestu, pa do napada nikoli ni prišlo. Slednji s strani partizanskih enot tudi nikoli ni bil planiran, pa

⁵⁷ Prim: Ferenc, *Ljudska oblast* 3, str. 408; Verhovšek, n. d., str. 169.

⁵⁸ Verhovšek, n. d., str. 166.

⁵⁹ Celotno celjsko okrožje je v avgustu in septembru 1944 v enote Narodnoosvobodilne vojske poslalo skupaj 1697 novincev. Prav tam, str. 167.

⁶⁰ Prim: Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI., knjiga 16, *Boji v Sloveniji 1944*, str. 494; Mikuž, IV. knjiga, str. 683.

⁶¹ Mirko Fajdiga, *Bračičeva brigada na Štajerskem, Koroškem in Gorenjskem*, 1. knjiga, Založba Obzorja, Maribor 1994, str. 251–252.

⁶² Stane Terčak, *Iz tajnih ...*, str. 130–133.

⁶³ Prav tam; Prim: Dokumentacija Okrožnega vodje v Arhivu Muzeja novejšje zgodovine Celje, fascikli 19, 20, 21, 22.

tudi aktivisti, kot smo že dejali, v samem mestu vse do decembra 1944 niso izvedli nobene večje akcije.

Osvoboditev Starega piskra

Močna nemška zimska protiofenziva je narodnoosvobodilnemu gibanju na celotnem Štajerskem zadala težke udarce. Večina podeželja, še posebej pa mesta, so bila decembra 1944 spet trdno v nemških rokah, zapori pa so se spet polnili z ujetimi partizani in aktivisti ter njihovimi sodelavci in družinskimi člani. Nemške zasede so se vrstile tudi v neposredni bližini Celja, pri čemer je v roke Gestapa padlo precej tamkajšnjih aktivistov. Delovanju aktivistov v takšnih razmerah je bilo namenjeno tudi že omenjeno zborovanje aktivistov OF v Dramljah, ki mu je čez nekaj dni (11. 12.) sledil še sestanek partijskega vodstva na čelu z okrožnim sekretarjem KPS Sergejem Kraigherjem. Po trditvah članice Okrožnega komiteja KPS Celje Milice Gabrovec naj bi bila takrat tudi sprejeta odločitev o vdoru v celjski zapor, ki ga je na pobudo celjskih aktivistov predlagal sekretar Okrajnega komiteja KPS za Celje Klančičar.⁶⁴ Natančen potek dogodkov oz. priprav na akcijo zaradi pomanjkanja ustreznih virov ni povsem ugotovljiv, prav tako tudi ni mogoče z gotovostjo trditi, v kolikšni meri (če sploh) je bil Okrožni komite KPS povezan oz. seznanjen z akcijo. Pričevanja večine osvoboditeljev ter nekatera druga sklepanja namreč bolj govorijo v prid dejstvu, da je šlo za spontano in precej improvizirano akcijo jedra celjskih aktivistov okrajnega komiteja KPS in OF za Celje-mesto.⁶⁵ K njihovi odločitvi je najverjetneje prispevalo tudi dejstvo, da so nekateri med njimi imeli v celjskem Starem piskru svoje najbližje sodelavce, sorodnike in prijatelje, prisoten pa je bil tudi strah pred novimi, z mučenjem izsiljenimi izdajstvi. Poleg tega so 14. decembra od zaporniškega paznika Grada, s katerim so imeli zvezo, izvedeli, da nameravajo Nemci naslednjega jutra v Maribor odpeljati večjo skupino (okoli 80) zapornikov in jih tam postreliti. Zato je bilo treba reagirati nemudoma. 14. decembra se je na domu Lebičevih v Slatini v Rožni dolini zbrala skupina celjskih aktivistov, natančneje Riko Presinger, ki je akcijo tudi vodil, okrajni sekretar OF Martin Klančičar, njegov namestnik Jože Zelinka, Ivan Grobelnik, Jože Brus in Dominik Lebič. V nemške uniforme preoblečena šesterica se je v noči na 15. december mimo močnih nemških postojank prikradla v sam center mesta, približno ob drugi uri zjutraj ob pomoči že omenjenega paznika vstopila v zapore, razorožila tamkajšnjo stražarsko posadko in začela odpirati zaporniške celice. Zaporniki so se kljub zmedi in začetni nejeverji (najprej so mislili, da gre za nemško provokacijo oz. za transport na mariborsko morišče) počasi zbrali na notranjem zaporniškem dvorišču. Osvoboditelji so nekatere med njimi, predvsem bivše partizane, oborožili z zaplenjenim orožjem, nato pa so se zaporniki (tisti, ki so se za to odločili oz. so bili za beg sposobni⁶⁶) posamezno ali v skupinah začeli prebijati na varno. Šesterica aktivistov se je skupaj s skupino okrog 40

⁶⁴ Izjava Milice Gabrovec, Arhiv MNZC, fascikel 40.

⁶⁵ To stališče argumentirano zagovarja tudi edini še živeči osvoboditelj Ivan Grobelnik – Ivo.

⁶⁶ Precej zapornikov je bilo na podlagi pričevanj tako izmučenih in obnemoglih, da niso mogli bežati. Verjetno je v zaporu prostovoljno ostalo tudi precej tistih, ki niso pričakovali težjih kazni, kaj šele usmrtilve.

Osvoboditelji Starega piskra (od leve proti desni): Riko Presinger – Žarko, Ivan Grobelnik – Ivo, Jože Gaber – Brus, Martin Klančičar – Nande, Jože Zelinka – Očka, Dominik Lebič – Boris

osvobodencev vrnila po isti poti in približno ob petih zjutraj prispela v Slatino, odkoder je rešene zapornike kurir odvedel do partizanske mobilizacijske patrolje.⁶⁷

Nemška prijava o osvoboditvi zapornikov z dne 16. 12. 1944 poroča, da naj bi zaprti pazniki ob 3. uri zjutraj obvestili policijo o pobegu zapornikov. Nemci so takoj reagirali in poslali oddelek vojakov zavarovat jetnišnico, zatem pa v različne smeri poslali še zasledovalne skupine. Poročilo tudi navaja, da je bilo v jetnišnici pred napadom zaprtih 352 zapornic in zapornikov, od katerih jih je ušlo 127, ob njih pa še dva pripadnika vojske oz. paznika. Slednja sta se tudi vrnila, ob njiju pa se je vrnilo oz. je bilo nazaj privedenih še 35 ujetih zapornikov. Na prostosti naj bi tako ostalo 92 zapornikov. Ob napadu so odnesli tudi štiri puške, dve brzostrelki in sedem pištol.⁶⁸ Te podatke povzema tudi dopis okrožnega vodje šefu civilne uprave za Štajersko z dne 29. 12. 1944⁶⁹ in najverjetneje gre za dokaj verodostojne podatke. Po drugi strani poročilo Okrožnega odbora OF Celje Pokrajinskemu odboru OF za Štajersko ter Izvršnemu odboru OF z dne 27. 12. 1944⁷⁰ (podpisana sta Gabrovčeva v imenu Okrajnega odbora OF Celje-mesto ter Kraigher za Okrožni odbor OF) navaja število 400 izpuščenih zapornikov, medtem ko naj bi po spominih udeležencev akcije in samih ujetnikov na prostost prišlo do tristo ljudi. Ti podatki so seveda manj zanesljivi, a že omenjene nemške navedbe same dovolj jasno pričajo o neverjetno uspehi akciji, ki je bila povrh vsega izvedena brez enega samega izstreljenega naboja, in to v centru mesta, polnega nemških vojaških in policijskih enot.

Osvoboditev zapornikov iz celjskega Starega piskra zato nedvomno pomeni največjo akcijo odporniškega gibanja, izpeljano v obdobju okupacije in nemške zasedbe Celja. Zaradi neposredne rešitve življenj ujetih partizanov, aktivistov in pristašev OF je ta dogodek močno vplival tudi na moralo celjskega prebivalstva, ki je že naslednjega dne z neskritim zadovoljstvom šepetalo o tem, da je »pisker počil«.

Pomlad 1945 in osvoboditev Celja

Nemška zimska ofenziva je, kot rečeno, v veliki meri prizadela tudi terensko organizacijo. Padlo je precej aktivistov celjskega okrožja, nekateri so bili razhajkani, prihajalo je do pojavov nediscipline, skrivaštva ipd., tako da je bilo marca 1945 okrožje reorganizirano, obnovljena in spremenjena pa je bila tudi kadrovska in vodstvena struktura odporniške (OF, KPS, SKOJ ...) mreže.⁷¹ Vse skupaj je seveda vplivalo tudi na sicer Osvobodilni fronti že večinoma odkrito naklonjeno prebivalstvo, ki ga je dodatno prestrašilo in demoraliziralo še obešanje na Frankolovem. Posledice so se čutile tudi med prebivalstvom Celja, katerega vedenje je bilo zato s strani okrožnega vodstva KPS oz. OF označeno za »oportunistično«.⁷² Vendarle pa je jedro terencev in političnih delavcev, ki so skrbeli za okraj Celje-mesto, ostalo neokrnjeno, varno je prezimilo in

⁶⁷ Več o poteku akcije v: Terčak, *Celjski Stari pisker ...*, 242–267; Emil Lajh, *Stari pisker*, Komunist, Ljubljana 1983, str. 17–29; izjave osvoboditeljev in nekaterih osvobojenih zapornikov v arhivu MNZC, fascikla 38 in 40.

⁶⁸ Dokument je skupaj s slovenskim prevodom objavljen v: Terčak, *Celjski Stari pisker ...*, 247–251.

⁶⁹ Kopija dokumenta v arhivu MNZC, fascikel 38.

⁷⁰ Prav tam.

⁷¹ Več o tem v: Verhovšek, n. d., str. 170–173; Mikuž, *Pregled NOB ...V*, str. 204–207.

⁷² Prav tam, str. 172 oz. 205.

dokaj hitro nadaljevalo s pridobivanjem novih sodelavcev ter koordinacijo z organizacijami OF v mestu.⁷³ V zadnjih tednih pred osvoboditvijo je bila organizacija OF v mestu že zelo dobro strukturirana in razširjena, o čemer priča ohranjeni zapisnik seje okrajnega odbora OF Celje-mesto z dne 15. aprila 1945.⁷⁴ Seja je bila namenjena razmeram v mestu in pripravam na preobrat, na njej pa so poleg članov okrajnega komiteja sodelovali še članica Okrožnega odbora OF Gabrovčeva ter predstavnik OZNE; eden od njih je bil že omenjeni Leon Cibic – Tomaž.⁷⁵ Na seji je sekretar Klančičar najprej ocenil položaj v mestu ter spregovoril o splošni demoralizaciji nemških oblasti ter njej naklonjenega prebivalstva, kar da se kaže – je poudaril – tudi v tem, da »razni gestapovci, partajgenosovci in bivši kulturbundovci« iščejo zveze z OF. Na sestanku so v okrajni odbor kooptirali nove člane, bil pa je ustanovljen tudi mestni odbor OF, ki so ga, podobno kot okrajni odbor, sestavljali člani s točno določenimi zadolžitvami in nalogami oz. koordinatorji s posameznimi organizacijami v mestu.⁷⁶ Iz poročil članov okrajnega odbora tudi izvemo, v kolikšni meri ter na kakšen način je bila organizirana mreža OF v mestu. Najaktivnejša organizacija je bila Zveza slovenske mladine, ki je bila organizirana v desetih odborih ter je zajemala več kot 50 % celjske mladine. Mladina je bila aktivna predvsem pri propagandnih (napisnih in trosilnih) akcijah, bila pa je pripravljena tudi na sabotaže in večje akcije. Ob njej so delovale še Slovenska protifašistična ženska zveza (SPŽZ) s 144 članicami v štirinrtidesetih odborih, odbor Rdečega križa, v celjskih podjetjih ves čas delujoča Delavska enotnost (DE), ki je denimo v Cinkarni pokrivala nad 90 % delavcev, ter Narodna zaščita. Predvsem slednji je bila namenjena pomembna vloga ob bližajočem se prevzemu oblasti. NZ je imela v vsakem večjem oz. pomembnejšem delu mesta ter v celjskih podjetjih in tovarnah svoje zaupnike, ki so se skupaj s svojimi pomočniki in drugim članstvom pripravljali na razoroževanje sovražnika, vzdrževanje javnega reda ter zavarovanje objektov.

Ena od točk omenjene seje je bila tudi priprava na sprejem NOV in Rdeče armade, za kateri se je predvidevalo, da bosta osvobodili Celje, vendar pa do tega ni prišlo, saj je tok dogodkov prisilil terensko organizacijo, da je sama začela s prevzemom oblasti v mestu. V mestu in okolici je takrat že vladala huda zmeda. Okupacijski aparat je razpadal, skozi Celje pa so se začele valiti kolone umikajoče se nemške armade, kvislinških enot in civilistov. Že 5. maja 1941 sta se sekretar in članica Okrajnega odbora OF Martin Klančičar ter Štefka Čater sestala z enim najvplivnejših celjskih Nemcev Maksom Westnom in od njega zahtevala, da uredi sestanek s komandantom celjskega sektorja. Dogovorili naj bi se o končni predaji, o zahtevi, da se celjska industrija ohrani nepoškodovana ter o predaji policijskega in gestapovskega arhiva ljudski oblasti. Westen je privolil v sodelovanje in na štab nemškega garnizona v Celju odnesel pismo z zahtevami, na katerega pa Nemci niso odgovorili. Po Westnovih besedah predaje sicer niso odklonili, vendar pa niso bili pripravljene dati pismenega pristanka. Ob novicah o razpadu zadnjega odseka nemške fronte na Balkanu se je Okrajni odbor OF Celje-mesto odločil, da bo 8. maja zjutraj začel s prevzemom

⁷³ Prim: Ivanka Žagar-Milovanović, Celje na pragu svobode, Celjski zbornik 1985, str. 29, 30.

⁷⁴ Dokument (fotokopijo hrani Zgodovinski arhiv Celje) objavljen v: Milko Mikola, Razvoj oblasti na območju Celja v obdobju 1945–1954, Celjski zbornik 1985, str. 12–14.

⁷⁵ Žagar-Milovanović, n. d., str. 30.

⁷⁶ Kadrovska sestava okrajnega in mestnega odbora v: Mikola, n. d. str. 11 in 14.

Praznovanje osvoboditve pred magistratom, 13. 5. 1945.

oblasti. Kurirji z navodili so odhiteli do mestnih odborov OF, vodilne aktiviste na čelu s Klančičarjem pa je 8. maja okrog osme ure zjutraj Westen s svojim avtom, na katerem je že bila jugoslovanska zastava z rdečo zvezdo, odpeljal v mesto. V mestu se je trlo sovražne vojske vseh barv in pogajalci so se znašli v nič kaj prijaznem okolju. Pogovori o predaji so potekali v kaosu in brezvladju. Medtem ko je štab nemške vojske pristal na predajo, je bilo stanje na celjskem magistratu precej bolj negotovo. Tam so namreč komando prevzeli ustaši, ki ne le da niso pristali na predajo in razorožitev, temveč so partizanske pogajalce za nekaj časa celo aretirali, a jih proti večeru vendarle izpustili, tako da so se lahko vrnili v celjsko predmestje.⁷⁷ Še istega dne sta v Celje prispela Milica Gabrovec – Lenka, članica okrožnega odbora OF in komiteja KPS, ter Cveto Vidovič – Gorski, pomočnik komisarja Kamniško-zasavskega odreda, ki sta bila s strani okrožnega odbora OF zadolžena, da skupaj z okrajnim odborom OF v Celju prevzameta oblast. Čeprav je Nemčija v noči z 8. na 9. maj tudi uradno kapitulirala, kar je še pospešilo odhod sovražne vojske iz Celja, pa so pogajanja in pregovori o predaji in razorožitvi potekali še ves dan 9. maja.⁷⁸ Zvečer je v mesto prispel del štaba IV. operativne cone in nekateri člani Okrožnega komiteja KPS, naslednjega dne je bila vzpostavljena vojna komanda mesta, okrog pol petih popoldne pa je kot prva partizanska operativna enota v Celje prispela Šlandrova brigada.⁷⁹ Ob navdušenem sprejemu celjskega prebivalstva sta ji sledili Zidanškova in Prekmurska brigada in še istega dne je Generalštab JLA v svojem dnevnem povelju objavil, da je Celje osvobojeno.⁸⁰ Zvečer je bil v Unionski dvorani tudi prvi pravi veliki miting, na katerem sta igrala tudi Sancinov simfonični orkester in železničarska godba na pihala. 10. maj 1945 lahko zato upravičeno štejejo za datum konca nemške okupacije Celja, čeprav so se mimo mesta še nekaj dni umikale kolone sovražne vojske in civilistov, katerih deli so se sicer mirno predajali enotam vojske, narodne zaščite in oboroženih meščanov, precejšnje število pa si jih je bilo pripravljeno tudi s silo izboriti prost prehod na Koroško. Vendarle pa do večjih ekscesov ni prišlo, v mesto so prispele številnejše enote jugoslovanske armade, na celjskem magistratu pa je zagospodarila nova oblast. Po dobrih štirih letih brutalne nemške okupacije je bilo mesto ob Savinji ponovno v slovenskih rokah.⁸¹

⁷⁷ Žagar-Milovanović, n. d., str. 32; Martin Klančičar – Nande, Zadnji dnevi okupacije Celja, Arhiv MNZC, fascikel 40, mapa VI.

⁷⁸ Prim: Milica Molek-Gabrovec, Bitka kakor življenje dolga, str. 669–672.

⁷⁹ Miroslav Stiplovšek, Šlandrova brigada, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana, Maribor 1971, str. 690–693.

⁸⁰ Prepis povelja se nahaja v arhivu MNZC; prim: Rolanda Fugger-Germadnik, Prvi koraki v svobodi, Celjski zbornik 1984, str. 66.

⁸¹ O zadnjih dneh okupacije glej tudi prispevek B. Repeta.

Tone Kregar

CELJE IM WIDERSTAND GEGEN DEN BESATZER

Zusammenfassung

Als am 11. April 1941 die deutsche Besatzungsmacht Celje besetzte, übernahm sie zuerst alle behördlichen, verwaltungsmässigen und öffentlichen Strukturen, es folgten Germanisierung und Nazifizierung in allen Bereichen des öffentlichen und privaten Leben. Auf die Assimilierungspolitik des Besatzers, die in gröbster Form durchgeführt wurde, reagierte die hiesige Bevölkerung, ähnlich wie anderenorts in der slowenischen Steiermark auf verschiedene Art. Bei der überwiegenden nazifizierten deutschen Minderheit fiel die deutsche Propaganda, verbunden mit bestimmten sozialen Maßnahmen auf fruchtbaren Boden auch bei einem bestimmten Teil der slowenischen Bevölkerung. Von der neuen Macht erhoffte sie sich ein besseres Leben und eine gerechtere Ordnung, als sie damals im jugoslawischen Königreich herrschte. Auf der anderen Seite vertrieb bzw. siedelte die Besatzungsmacht bereits in den ersten Wochen und Monaten die slowenische politische, Wirtschafts- und die kulturelle Elite aus ihren Heimen aus, d.h. jene Bevölkerungsschicht, die nach den deutschen Erwartungen das größte Hindernis im Germanisierungsprozess darstellte und in deren Kreisen sich Ansätze eines nationalen und antifaschistischen Widerstands bilden könnten. Aber schon derartige Maßnahmen (und später noch die Zwangsmobilisierung in die Wehrmacht) verringerten die Sympathie bzw. den Toleranzgrad gegenüber dem Besatzer in beträchtlichem Maße und trotz der erwähnten Tatsache existierte im Gebiet von Celje noch immer eine beträchtliche Anzahl von nationalbewussten Menschen aus verschiedenen gesellschaftlich-sozialen Schichten und Gruppen und ideologischen Überzeugungen, die sich mit der passiven Haltung gegenüber dem Besatzer nicht abfinden konnten. Davon zeugt eine verhältnismäßig schnelle und kräftige Entwicklung der Widerstandsbewegung in den ersten Monaten nach der Besetzung. Dem Widerstand schlossen sich neben den organisierten Kommunisten und den christlichen Sozialisten sowie linksgerichteten Industriearbeitern auch Bewohner aus Handwerks-, Beamten- und sonstigen Bürgerschichten an, die der Zwangsaussiedlung entgangen waren. Das zweite bedeutende Fundament des Widerstands, das mittelbar auch die Ereignisse in der Stadt beeinflusste, war die periphere bzw. die umwohnende Bevölkerung vom Lande, die sich in der Zeit der Besetzung und des Widerstands als nationalbewusstestes und zuverlässigstes Segment der damaligen slowenischen Gesellschaft zeigte.

Der Widerstand gegen den Besatzer bekam bald ein organisiertes Bild, denn am sechsten Juli 1941 wurde in Govce über Huda jama das Kreiskomitee der Befreiungsfront des slowenischen Volkes OF Celje gegründet, und noch am gleichen Tag auf der Sitzung beim christlichen Sozialisten Ciril Debeljak im Rakuns Haus in der Ljubljanska Straße auch die OF für Celje. Das Stadtkomitee der OF begann in Verbindung mit den Partei- und SKOJ-Zellen (Bund kommunistischen Jugend Jugoslawiens) und Gruppen, Verbände und OF-Komitees in der Peripherie sowie in diversen Unternehmen und Organisationen der Stadt ins Leben zu rufen. Bereits am Vorabend des ersten Mai 1941 kam es zu den ersten Flugblatt- und Propagandaaktionen, die größte davon verlief in der Nacht vom 6. auf den 7. Juli und

erfasste sozusagen die gesamte Stadt Celje mit Vororten. Am 20. Juli 1941 entstand aus den Reihen der Kommunisten und der SKOJ-Mitglieder auch der erste Partisanenverband im Celjer Gebiet – die Celjer Truppe, die aber nach einigen erfolglosen Aktionen Ende August des gleichen Jahres zerschlagen wurde. Ebenso viele Opfer beklagte die Widerstandsbewegung in der Stadt, der verbleibende Kern konnte sich aber noch einige Zeit halten. Zu einem schlimmeren Einbruch in die Celjer Befreiungsbewegung kam es im Frühling 1942. In der Zeit der schlimmsten Nazigewalt wurde die Widerstandsbewegung sozusagen geköpft, die OF-Mitglieder und Anhänger sowie ihre Familienangehörige endeten vor den Gewehrläufen, in Kinder- und in Konzentrationslagern.

Celje konnte sich nach dem blutigen Jahr 1942 praktisch nicht mehr erholen, wegen der allgegenwärtigen Angst vor den deutschen Repressalien konnte sich auch das Widerstandsnetz nicht mehr so erneuern und solche Tätigkeiten an den Tag legen, wie in den ersten zwei Besatzungsjahren. Die Befreiungsbewegung verlegte sich in die Vororte von Celje und in die umliegenden Dörfer, von wo sie Kontakte mit der Stadt aufrechterhalten konnte; sie sammelte das erforderliche Material und versorgte die Partisanenverbände mit immer mehr Neuzugängen, unter ihnen auch viele Wehrmachtsdeserteure. Auch mit ihrer Hilfe erlebte die slowenische Steiermark im Sommer und Herbst 1944 eine wahre Partisanenrenaissance und die Entstehung der ersten befreiten Gebiete. Den Aufschwung, der eine baldige Freiheit versprach und den Bewohnern auch große Hoffnungen aber auch neuen Mut brachte, konnten weder die schreckliche deutsche Winteroffensive, noch die brutale Gewalt, die ihren tragischen Höhepunkt durch die Erhängungen auf Stranice am 12. Februar 1945 erlebte, aufhalten. Den Glauben an einen Endsieg bekräftigte auch eine gewagte Aktion von sechs mutigen Celjer OF-Aktivisten, die in der Nacht vom 14. auf den 15. Dezember 1945 die berüchtigten Celjer Gefängnisse stürmte und einige Dutzende zum Tode verurteilte Häftlinge befreite. Die politischen Außendienstler aus den OF-Reihen und der KPS setzten im Frühling 1945 mit der Anwerbung neuer Mitarbeiter sowie mit der Koordinierung der Wiederbelebung von OF-Organisationen in der Stadt fort. In den letzten Wochen vor der Befreiung war die OF-Organisation in der Stadt bereits sehr gut strukturiert und sehr verzweigt. In Erwartung einer baldigen Kapitulation Deutschlands begann man bereits mit den Vorbereitungen auf die Befreiung bzw. auf die Machtübernahme in der Stadt. Wegen des massierten Rückzuges der feindlichen Militärtruppen waren die Verhandlungen mit den vom Celjer Außendienst und von den politischen Aktivisten geführten Gruppen stark eingeschränkt und dauerten mehrere Tage, jedenfalls bis zum 10. Mai 1945, als mit begeistertem Empfang durch die Celjer Stadtbewohner größere Partisanenverbände einmarschierten; damit war Celje auch offiziell befreit.

Tone Kregar

THE RESISTANCE IN CELJE

Summary

When the German forces occupied Celje on 11 April 1941, their first move was to take over the entire government, administrative and public infrastructure followed by Germanisation and Nazification in all levels of public and private life. The response amongst the population of Celje to the policy of acculturation carried out by the occupying forces in the most ruthless way possible varied, just as in the rest of the Slovenian Styrian territories.

The German propaganda carried out in conjunction with certain social measures fell on fertile ground not only with the predominantly Nazified German minority, but also amongst a certain part of the Slovenian population. This section of the population entertained hopes of the new German authorities providing them with a better life and a more just social system than the one in effect during the time of the Yugoslav monarchy. However, already during the first few weeks and months of the occupation, the Germans had evicted the Slovenian political, economic and cultural elite from their homes and deported them. This removed the stratum of society which, according to their calculations, posed the greatest obstacle to the process of Germanisation and within which the seeds of national resistance and a liberation movement could have developed.

These actions alone, along with the subsequent forced mobilizations into the German army, were enough to reduce the sympathies or tolerance of many towards the occupying forces. Despite the above listed measures taken by the Germans, there was still a large number of nationally aware people left in Celje from various walks of life, social strata, groups and of various ideological convictions, who were not prepared to adopt a passive attitude towards the occupying forces. The relatively rapid and widespread growth of the resistance network during the first few months of the occupation bears witness to this. Alongside the organised Communists, Christian Socialists and left-wing oriented workers from the industrial sector, the resistance also drew its numbers from amongst the small-business owners, civil servants and other social strata within the city, which had themselves not been afflicted by the deportations. The second most important foundation of the resistance, which had an indirect effect also on events in the city, was the regional farming population, which, during the time of the occupation and resistance, proved to be the most nationally aware and reliable segment of Slovene society at that time.

The resistance against the Germans soon began to assume an organised form, with the founding of the Celje Regional Committee of the Liberation Front in Govce near Huda Jama on 6 July 1941. In addition to this, the meeting for the founding of the municipal committee of the Celje Liberation Front was held on the same day in the home of the Christian Socialist Ciril Debeljak in Rakun House on Ljubljanska Cesta Street. The municipal committee of the Liberation Front, in conjunction with the Party and SKOJ cells and groups, began founding groups and committees of the Liberation Movement in

the outer suburbs and in various companies and organisations throughout the city. On the eve of 1 May 1941, the first campaign for the dissemination and aerial distribution of propaganda material took place. The largest of these, which encompassed the whole of Celje and all its outer suburbs, occurred during the night of the 6th to the 7th of July. On 20 July 1941, the first Partisan unit in the Celje region was also formed from amongst the ranks of the Communists and SKOJ members, the Celje Company, which, however, was destroyed after a number of successful battles at the end of August of the same year. The resistance movement in Celje itself also suffered a large amount of casualties, yet its core succeeded in surviving a considerably longer period.

The Germans achieved the greatest breakthrough into the Celje liberation movement in the spring of 1942. During the peak of the Nazi terror, the leadership of the liberation movement was destroyed, while the lives of its members and the members of the Liberation Front and their families ended before firing squads, in concentration camps and children's camps. Celje practically never recovered from the bloody year of 1942 and because of the omnipresent fear of German violence, the resistance network could never achieve the level of operations it had during the first two years of occupation. The liberation movement did, however, find a foothold again in Celje's outer suburbs and the surrounding villages. Here, it maintained contact with the city, collected the necessary materials and sent the ever-growing number of new recruits to the Partisan units, amongst them numerous deserters from the German army. This also helped in bringing about the powerful renewal of the Partisan forces in Slovenian Styria in the summer and autumn of 1944, and the formation of the first liberated territories. The momentum thus gathered, with its promise of imminent freedom bringing the population great hope and a renewal of their courage, could not be curbed by the vehement German offensive launched that winter. Nor could the brutal violence of the occupying forces which reached its tragic peak with the hangings in Stranice on 12 February 1945, achieve this aim.

Faith in the final victory was additionally reinforced by the daring actions of six brave activists of the Celje Liberation Front, who on the night of the 14th to the 15th of December 1944, emptied the notorious Celje gaols, setting free dozens of prisoners awaiting the death sentence. The field political activists in the ranks of the Liberation Front and the Communist Party of Slovenia continued in the beginning of spring 1945 with the recruitment of new compatriots and the co-ordination of their activities with the reviving organisations of the Liberation Front in the city. During the last weeks before the liberation, the Liberation Front organisation operating within the city was already very well structured and widespread. In anticipation of the pending German capitulation, preparations for the liberation of the city and the takeover of power in the city by the organisation had already begun. The negotiations in progress between the German authorities and the organisation of the Liberation Front conducted by the Celje field and political activists were strongly obstructed by the large number of withdrawing enemy troops. Negotiations subsequently lasted several days, until, cheered on and greeted enthusiastically by the population of Celje, several larger Partisan units marched into town on 10 May 1945, and Celje was also officially liberated.

Božo Repe

**PREVZEM OBLASTI V CELJU
IN OKOLICI LETA 1945**

»Kadar bo znala zadnja kuharica vladati državo, bo dobro na svetu«¹

Stavek, ki naj bi ga izrekel sovjetski diktator Josip Visarionovič Džugašvili – Stalin, so si celjske oblasti po drugi svetovni vojni vzele za moto pri izgradnji nove, ljudske oblasti.

Povojni sistem ljudske demokracije in nato socializma je bil vzpostavljen na mešanici navdušenja in represije. Slovensko (jugoslovansko) partizansko vojsko so po okrašenih mestih in vaseh sprejemale množice s cvetjem, z godbami in proslavami. V navdušujočih govorih so novopečeni mladi politiki, prepričani, da lahko spremenijo svet, še v partizanskih uniformah obljubljali svetlo prihodnost: enakopravno življenje narodov v novi Jugoslaviji, odpravo socialnih krivic in enakost med ljudmi. Človeške žrtve med drugo svetovno vojno so bile velike, tako zaradi okupatorjevega nasilja kot bojev in medsebojnih spopadov. Tudi za Slovence je bila druga svetovna vojna totalna vojna. V celoti je življenje med vojno ali neposredno po njej izgubilo več kot 70.000 Slovencev, njena posledica pa so bile tudi množične migracije zaradi političnih in nacionalnih razlogov. Vojna je prizadela gospodarstvo, zlasti infrastrukturo.

Socialna struktura družbe se je začela naglo spreminjati. Nova elita so postali vodilni ljudje iz partizanskega in predvojnega revolucionarnega gibanja, ki so večinoma izšli iz nižjih slojev in so bili pomanjkljivo izobraženi. Izvedena sta bili agrarna reforma in nacionalizacija. Cerkev je bila z nasilnimi ukrepi ločena od države. Pojem meščanstva je dobil negativni prizvok. Ključni kriterij za doseg položaja v družbi je postal politični in ne strokovni. Ena glavnih novih značilnosti je postala egalitarnost. Vpeljan je bil kult fizičnega dela, medsebojnega tekmovanja v doseganju zastavljenih delovnih rezultatov, udarništva. »Junakom borbe naj slede junaki dela«, je bilo tedaj vodilno geslo, ki ga je izrekel Boris Kidrič. Na kulturnem in umetniškem področju se je povečeval sovjetski vpliv, kulturni ustvarjalci so postali državni uradniki, organizirani v stanovskih društvih, prevladujoča smer v umetnosti je postal socrealizem. V razmerah zelo skromnega standarda in vsesplošnega pomanjkanja so oblasti oskrbo, še zlasti mestnega prebivalstva, skušale reševati s prisilnim odkupom pridelkov in živine pri kmetih (ti so se temu upirali), z administrativnim razdeljevanjem živil (živilske in druge nakaznice) ter z mednarodno pomočjo Unrre. Uvedena je bila večja socialna in zdravstvena zaščita, še posebna skrb pa je bila namenjena zaščiti in varstvu otrok ter zagotovitvi enakih možnosti za šolanje vsem slojem prebivalstva. Med zapoznelimi procesi modernizacije slovenske družbe, ki so jih nove oblasti na hitro skušale uresničiti v okviru uvajanja novega družbenega reda, je bila tudi ženska emancipacija. Ta je bila pojmovana na specifičen, socialistični način; glavne nosilke enakopravnosti so bile revolucionarke, ki so se prebile v politični vrh med vojno in so svet dojemale »skozi Marxa in Lenina« ter z »ognjem svetega zanosa.«² Ženske naj bi v vsakem pogledu, tudi kar zadeva fizično delo, postale enakovredne moškim. Dobile so volilno pravico, večje možnosti zaposlitve, porodniški dopust (sprva zelo skromen, manj kot trimesečni). Zasedle so okrog 10 % vodilnih položajev v politiki. Politično angažiranje naj bi potekalo predvsem skozi množično Protifašistično žensko zvezo, kot eno množičnih organizacij, ki pa je, tudi na Celjskem, le stežka našla svojo vlogo. »AFŽ je pri nas trenutno najšibkejša organizacija.

¹ Nova pot, informacijski vestnik OO OF, Celje 9. 6. 1945.

² Božo Repe, Pomen prvih povojnih volitev in z njimi povezanih sprememb za žensko emancipacijo v Sloveniji, zbornik Naše žene volijo, Urad za žensko politiko, Ljubljana 1999, str. 87–99.

Okrajni odbor šteje 3-člansko tajništvo in 32-članski plenum. Vaških odborov AFŽ je 93, izmed katerih pa jih samo 66 aktivno dela. Ženska organizacija pomaga v glavnem pri delu odborom OF, v krajevne NOO je bilo izvoljenih 54 žena. Žene so se volitvam povsod odzvale, volile pa so skoro povsod le moške kandidate, je zapisano v enem od tedanjih poročil.³

Kljub tem posebnostim je začeti proces v kasnejših desetletjih omogočil, da se je zaposlilo skoraj dve tretjini žensk, da so se po doseženi izobrazbi postopoma izenačevale z moškimi, v posameznih poklicih (tudi intelektualnih) pa začele tudi prevladovati.⁴

Razmere v Celju ob koncu druge svetovne so bile odsev splošnih razmer v Sloveniji: mešanica veselja ob koncu strahotne morije, ki jo je prinesla druga svetovna vojna, velikih pričakovanj od nove povojne ureditve in obračunov z resničnimi ali domnevnimi kolaboracionisti, razrednimi in nacionalnimi sovražniki. Zaradi specifičnih vojnih razmer, velikega nasilja nad slovenskim prebivalstvom in vloge nemške manjšine (t. i. folksdojčerjev) v njem, je bil ta obračun v Celju in okolici verjetno še ostrejši kot kje drugje in tudi v nacionalnem smislu prav nič selektiven, saj so nemško poreklo, še pogosteje pa »nemškutarstvo« pripisali tudi marsikateremu Slovencu.⁵ Tako kot na celotnem Štajerskem se je med vojno tudi v Celju nacistična oblast »v veliki meri oprla na domače nemštvo (kadrovanju je služila evakuacija v začetku aprila)⁶, medtem ko so višje stopničke hierarhije zasedli predvsem avstrijski nacisti.«⁷ Obračun z nemštvom na Slovenskem (za katerega so se sicer zavzemale oziroma ga že med vojno načrtovale vse

³ Pismo Okrajnega komiteja KPS Celje-okolica Okrožnemu komiteju KPS, 1. oktober 1945, ARS, dislocirana enota I, fond Okrožni komite ZKS Celje, leto 1945, škatla 37.

⁴ Več o tem: Božo Repe, *Rdeča Slovenija*, Sophia, Ljubljana 2003.

⁵ Velika večina folksdojčerjev je po vojni zbežala sama. Del je bil zaprt v taboriščih Strnišče, Brestrnica, Hrastovec, Kamnica, Teharje, Filovci, Hrastnik, Tezno, Kočevje, Begunje, Šentvid in verjetno še kje) in nato poslan z železniškimi transporti v Avstrijo in Nemčijo ali s tovornjaki do meje in nato neposredno preko zelene meje. Postopki so bili podobni kot pri deportacijah slovenskih prebivalcev med drugo svetovno vojno (ljudje so morali spakirati takoj in vzeti s sabo le najnujnejše osebne stvari in nekaj obleke). Po podatkih statističnega urada Kulturbunda naj bi bilo v Sloveniji januarja 1941 28.075 folksdojčerjev. Med vojno naj bi jih po raznih virih ostalo okrog 24.000 (od tega 15.000 Kočevjarjev), ob koncu vojne jih je pobegnilo približno 16.000. Izseljenih jih je bilo okrog 9000. Koliko jih je znotraj te številke izgubilo življenje po vojni bodisi zaradi usmrtev bodisi zaradi krutega ravnanja in nečloveških razmer v taboriščih, v celoti ni znano. Raziskovalna skupina je identificirala 589 usmrtenih, zadnjo leto 1948 (glej članek: Božo Repe, *Nemci na Slovenskem po drugi svetovni vojni*, objavljeno v: Dušan Nečak (ur. in vodja projekta), »Nemci« na Slovenskem, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Ljubljana, 2002, druga izdaja). Ta številka se približno ujema s še ne dokončnimi ugotovitvami Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani. Tudi za Celje in okolico natančnih števil ni več mogoče ugotoviti. Ilustrativen pa je podatek, da v ohranjenih gradivih obstaja oznaka transport 220 in transport 220 iz Te (Teharji), ki nedvomno pomenita usmrtev in ki se pojavljata izključno na celjskem območju. Ta oznaka zaznamuje usodo 162 ljudi, od tega 87 slovenske, 60 nemške, 10 avstrijske, 4 češke in 1 hrvaške narodnosti (glej Repe, navedeni članek, in Mateja Malnar, *Analiza fonda Kulturbunda v Arhivu MNZ, diplomatska naloga, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta v Ljubljani*, 1987).

⁶ Pod pretvezo ogroženosti – Nemci na bi bili v Sloveniji žrtve zatiranja in celo pogromov – je tik pred nemškim napadom na Jugoslavijo v začetku aprila 1941 prišlo do množične evakuacije folksdojčerjev iz Slovenije, tudi iz Celja. Na drugi strani meje, v Avstriji so nato potekale še zadnje priprave za njihovo vrnitev, okupacijo in nacistični prevzem oblasti na okupiranih ozemljih.

⁷ Več o tem: Tone Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*, Maribor 1968 (glej tudi druga dela istega avtorja); Aleksander Žižek, *Kratek oris strukture in delovanja Štajerske domovinske zveze na Celjskem v letih 1941 do 1945*, Celjski zbornik 1993, str. 199–266 (citat str. 204).

politične opcije na Slovenskem in ne le zmagovita partizanska),⁸ je sicer potekal tudi v kontekstu razrednega obračuna oziroma prevzema oblasti, agrarne reforme in nacionalizacije. Nekateri najpomembnejši voditelji nacističnega aparata na Štajerskem in v Celju so pa smrt doživeli še pred koncem vojne, nekateri (npr. vodja civilne uprave dr. Sigfried Uiberreither) so uspeli pobegniti in kasneje emigrirati v Ameriko, val povojnih procesov pa »je zajel 'manjše ribe' (*Paidascha, Georga in Paula Skoberneteta, Roberta Himmerja, Jožeta Krella in druge*) in ostale nepomembneže, ki so jih v tisku sicer opisovali kot vojne zločince velikega kalibra.«⁹

Kakorkoli že: druga svetovna vojna je končala neusmiljen, več kot stoletje trajajoč obračun med narodoma, ki žal nista zmogla življenja niti drug ob drugem, kaj šele drug z drugim. Prvi povojni popis prebivalstva je na tedanjem ozemlju Ljudske republike Slovenije leta 1948 naštel 1824 Nemcev in 582 Avstrijcev, skupaj torej 2406 oseb. Nemštvo je kot prevladujoča politična in ekonomska sila izginilo iz celotne Štajerske in tudi iz Celja.

Celje je zadnje dni vojne doživljalo bolj intenzivno kot večina drugih krajev v Sloveniji. V mesto so se nagnetle bežeče nemške, četniške, ustaške in druge enote, ki so se skušale rešiti z begom proti severu, v Avstrijo, kjer naj bi se predale britanskim enotam. Z nemškimi oblastmi sprva ni šlo vse gladko, saj so člane okrajnega odbora OF vzeli za talce in jih zastražili na dvorišču magistrata. Predati se niso hoteli ustaši, ki so v Celje prišli 7. maja, zato sta na zahtevo predstavnika 4. operativne cone v Celje prispela dela Kozjanskega in Kamniško-zasavskega odreda. Boji z ustaši so potekali v vsej širši okolici Celja, ustaške enote, ki so se prebijale proti Velenju in naprej, pa so grozile, da bodo Celje požgale, če jim ne bo omogočen prost prehod. Zaradi takih razmer je vodstvo 4. operativne cone v Celje (in nato v Dravograd ter Maribor) poslalo večino Šlandrove in Zidanškove brigade, na pomoč pa je (potem ko je bil osvobojen Maribor) prišel tudi en bataljon Prekmurske brigade, ki se je v Grobelnem spopadel z ustaši, jih premagal, nato pa nadaljeval pot v Štore in v Celje. V samem mestu so poleg enot kamniško-zasavskega odreda in Šlandrove brigade delovale tudi lokalne enote Narodne zaščite, ki so razoroževale sovražnike in varovale gospodarske objekte ter drugo premoženje. Vodstvo 4. operativne cone je s šibkimi silami uspelo sovražne enote deloma razorožiti, deloma pa z zaporami (pomembna je bila zlasti tista pri Dravogradu) ustvariti aliupočasniti njihov beg, hkrati pa so partizanske enote in enote Narodne zaščite ustvarjale možnost za prevzem oblasti. 10. maja 1945 je generalni štab Jugoslovanske armade objavil, da je Celje osvobojeno, čeprav so v okolici še divjali večji boji. 12. maja sta celjsko območje dosegli najprej 11. in 5. divizija 1. armade JA, nato pa še 16. divizija 3. armade. Jugoslovanske armade so večino nemških in kvistlinških enot nato zajele in razorožile še na slovenskih tleh, le del pa se je uspel prebiti do Koroške in se predati britanskim enotam. 13. maja 1945 je bila v Celju prva večja proslava osvoboditve.¹⁰

⁸ O nemški manjšini na Slovenskem in vzrokih za njeno izginotje po drugi svetovni vojni glej že omenjeno študijo »Nemci na Slovenskem, Dušan Nečak (ur. in vodja projekta), Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Ljubljana, 2002, druga izdaja.

⁹ Aleksander Žižek, Kratak oris strukture in delovanja Štajerske domovinske zveze na celjskem v letih 1941 do 1945, Celjski zbornik 1993, str. 266.

¹⁰ Več o tem: Nov na Slovenskem (več avtorjev), Ljubljana 1978, str. 997–999; Konec druge svetovne vojne v Jugoslaviji (ur. Dušan Biber), Borec št. 12, 1985; Miroslav Stiplovšek, Šlandrova brigada. Knjižnica

Spominski vir osvoboditev Celja opisuje takole: »Na hišah v Celju so vihrale naše zastave. Na dvorišču magistrata je vrvelo nemških zbeganih vojakov, oboroženih ustašev, četnikov in drugih. Že popoldne 8. maja so Nemci izpustili člane okrajnega odbora. Ti so odšli v okolico mesta. Trgovine, tovarne, železniško postajo, mostove, skladišča hrane v Spodnji Hudinji so stražile enote Narodne zaščite, ki jo je vodil Ivan Veber. Uradna kapitulacija je bila objavljena v noči od 8. na 9. maj. 9. maja 1945 se je od Rogaške Slatine in Kozjanskega pa do Vojnika in Teharij vila več kot 250 00-glava množica vojske, civilnega prebivalstva, vozov, živine itd. istega dne so poveljniki vseh vrst sovražnikovih enot prišli v pisarno magistrata in zahtevali, da jim Milica da partizansko patroljo za spremstvo po partizanskem ozemlju, na poti v Ljubljano. Tam se bodo predali anglo-ameriški vojski. Ko so spoznali, da je tudi v Ljubljani partizanska vojska, so postavili drugo zahtevo. Zase so zahtevali celjske vojašnice in druge objekte. Grozili so, da bodo požgali in uničili Celje, če ne sprejmejo njihovih zahtev. Zasedba vojaških objektov v Celju in nastanitev Nemcev v mestu ni prišla v poštev, ker mesta niso mogli spremeniti v taborišče za vojne ujetnike. Zato so se dogovorili o razorožitvi in umiku iz Celja. Kolone, ki so prihajale s Kozjanskega, so preusmerili na Vojnik, proti Vitanju in Mislinjski dolini. 9. maja zvečer so prišli v Celje nekateri člani OK KPS za Celje in člani štaba 4. operativne cone. Zidanškovo brigado, ki je 10. maja 1945 vkorakala kot prva enota naše vojske v Celje, je prebivalstvo sprejelo z veseljem in cvetjem. Še isti dan zvečer je na železniško postajo v Celje prispela tudi Prekmurska brigada (I. bataljon). Nekateri enote SS in ustaši niso hoteli odložiti orožja. Preoblačili so se v civilne obleke, vdrali v hiše, ropali v Celju in okolici. 12. maja zjutraj je v Celje vkorakala 2. divizija in za njo še isti dan 5. divizija 3. armade. Do 15. maja so enote teh divizij dokončno razorožile okupatorja in se usmerile proti avstrijski meji.«¹¹

Kaotična situacija, ogromno število ljudi, ki so v zadnjih dneh vojne in prvih dneh po njej šli skozi Celje ali se vanj vračali (izgnanci, interniranci in drugi), vsesplošno pomanjkanje hrane in pomanjkljiva higiena so mesto in okolico izpostavili nevarnosti različnih epidemij. To je bila prva velika preizkušnja za organe, ki so prevzemali oblast, predvsem pa za zdravstveno službo, ki je izziv uspešno prestala. »Z močno preventivno akcijo je uspelo zdravstveni oblasti v Celju preprečiti večjo epidemijo pegavice, griže in podobnih obolenj v svojem okrožju. Hkrati pa so skozi to akcijo vzpostavili močnejši stik s kraji (oziroma njihovimi zdravstvenimi kadri) in svojo regijo nasploh, kar je kasneje koristilo pri organizaciji široke javne zdravstvene mreže na Celjskem.«¹²

Nova formalna oblast je izšla iz organov Osvobodilne fronte, to je iz Okrajnega odbora OF Celje-mesto, ki je bil ustanovljen jeseni 1944, nato pa obnovljen spomladi (marca)

NOV in POS, Ljubljana 1971, str. 685–689; Mirko Fajdiga, Zidanškova brigada, Knjižnica NOV in POS, Ljubljana 1975, str. 685–698; Tone Ferenc, Druga svetovna vojna v Evropi se je končala v Sloveniji: ob petdesetletnici bridkega poraza sil osi in veličastne zavezniške zmage. Prešernov koledar, Ljubljana 1995, str. 87–101; isti avtor: Priprave na konec vojne, objavljeno v: Slovenija v letu 1945 (zbornik referatov), Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1996, str. 7–36. Glej tudi: Hedvika Verhovšek, Delo KP in OF na območju OK KPS Celje od aprila 1944 do osvoboditve, Celjski zbornik 1986, str. 159–175.

¹¹ Milica Molek Gabrovec, članica OK KPS Celje, objavljeno v: Bitka, kakor življenje dolga, Cankarjeva založba Ljubljana 1978, str. 669–671.

¹² Savina Četina Žuraj, Mestne funkcije Celja v luči gospodarskega in političnega razvoja v prvi polovici 20. stoletja, magistrska naloga, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta Ljubljana 2003, str. 66.

Nemci se umikajo skozi Celje, maj 1945.

1955.¹³ Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji se je na novo ureditev začelo sistematično pripravljati kmalu po drugem zasedanju AVNOJ-a novembra 1943, ko so v grobem postali jasni obrisi nove jugoslovanske države, Slovenija pa je v njej postala ena od federalnih enot (kasneje republik). Spomladi 1944 je bila načrtovana tudi nova teritorialna ureditev Slovenije (ki se je sicer kasneje zelo pogosto spreminjala). Predsedstvo SNOS je 21. maja 1944 sprejelo odlok o krajih in okrožjih ter njihovi politični oblasti (narodnoosvobodilnih odborih) in na tej podlagi je bilo celjsko območje upravno razdeljeno na okraja Celje-mesto in Celje-okolica.¹⁴ Te, še provizorične odločitve, je septembra 1945 dopolnil Zakon o upravni razdelitvi federalne Slovenije, ki je bil sprejet septembra 1945.¹⁵ Nova oblika upravnih enot, ki je bila vpeljana po vojni, sprva ni poznala občin, pač pa je uvedla kraje, (in v mestih) četrti ter okrožja, od predvojne ureditve pa so se ohranili okraji (prej t. i. srezi). Celje je tako v obdobju, ki ga obravnavamo, postalo sedež okrožja Celje, okraja Celje-mesto in okraja Celje-okolica.¹⁶

Administrativne (re)organizacije, ki jih je Celje doživljalo v mesecih po drugi svetovni vojni (seveda pa tudi prej in kasneje), so odsevale željo novih oblasti po čim bolj učinkovitem obvladovanju položaja, kar pa v zgodovini Celja vse od srede 19. stoletja dalje – še posebej z ozirom na njegovo nacionalno mešano strukturo prebivalstva – ni bilo nič posebnega.¹⁷ Tisto, kar so vnesle nove oblasti, je bila razredna komponenta, ki je povsem nanovo pregnetla socialno strukturo mesta.

Že v pripravah na osvoboditev je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja zavzelo stališče, da na območjih, kjer so narodnoosvobodilni odbori šibki ali pa jih sploh ni, prevzame oblast vojska. Odbori OF naj bi prevzeli oblast le na območjih, kjer ni narodnoosvobodilnih odborov in/ali ni možno vzpostaviti vojaške oblasti. Zato je bilo sprva določeno, naj bi oblast na Celjskem prevzela vojska, potem pa je bil načrt zaradi

¹³ Vzpostavitev oblasti, volitve in upravno-politične spremembe v Celju in okolici povzemam po ohranjenih zapisnikih, poročilih in drugih gradivih okrajnih komitejev KPS in okrožnih komitejev KPS Celje-mesto in Celje-okolica (ARS, dislocirana enota I, Okrožni komite ZKS Celje) ter po: Janko Orožen, Oris sodobne zgodovine Celja 1941–1979, Celjski zbornik 1980; Rolanda Fugger Germadnik, Prvi koraki v svobodi, Celjski zbornik 1984; Milko Mikola, Razvoj oblasti na območju Celja 1945–1954, Celjski zbornik 1985; isti avtor, Mestni ljudski odbor Celje 1945–1954, Zgodovinski arhiv Celje (Inventarji 1), Celje 1987; Hedvika Verhovšek, Delo KP in OF na območju OK KPS Celje od aprila 1944 do osvoboditve, Celjski zbornik 1986; Razvoj mesta Celja 1945–1963 (vodič po stalni razstavi), Celje 1988; Branko Goropevšek, Naše poti: 50 let Novega tednika: prvih 50 let – od Nove poti do Novega tednika, Celje 1995; Tamara Kolarič, Volitve v okraju Celje-mesto v obdobju 1945–1951, diplomska naloga, Pedagoška fakulteta Maribor 1994; Franc Majcen, Upravnopolitični razvoj celjskega območja od osvoboditve leta 1945 do uvedbe komunalnega sistema 1955, diplomska naloga, Pedagoška fakulteta Maribor 1998; Stanislava Ferjanc, Volitve v narodnoosvobodilne odbore 5. avgusta 1945, okraj Celje-mesto, diplomska naloga, Pedagoška fakulteta Maribor 1999; Savina Četina Žuraj, Mestne funkcije Celja v luči gospodarskega in političnega razvoja v prvi polovici 20. stoletja, magistrska naloga, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta Ljubljana 2003.

¹⁴ Uradni list SNOS št. 2, leto 1944.

¹⁵ Uradni list SNOS in Narodne vlade Slovenije št. 33, 8. 9. 1945 (do delnih sprememb, ki pa za to obravnavo niso bistvene, je prišlo v začetku leta 1946).

¹⁶ O vseh nadaljnjih spremembah glej Božo Grafenauer, Lokalna samouprava na Slovenskem. Teritorialno-organizacijske strukture, Pravna fakulteta Maribor, 2000.

¹⁷ Več o tem glej Janez Cvirni, Trdnjavski trikotnik, Obzorja Maribor, 1997. Glej tudi dela istega avtorja in drugo literaturo v monografiji »Nemci« na Slovenskem 1941–1955 (ur. Dušan Nečak, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani 2002, druga izdaja).

razmer deloma spremenjen. Novo oblast so seveda predstavljali ljudje, ki so izšli iz narodnoosvobodilne borbe. Sprva (od 9. maja 1945 do volitev 5. avgusta 1945) je bilo na mestni ravni okrajni odbor OF Celje-mesto z raznimi odseki,¹⁸ ki ga je vodil sekretar Martin Klančičar (Nande),¹⁹ ko je postal komisar pri komandi mesta, pa ga je zamenjala Milica Molek Gabrovec (Lenka). Okrajni odbor OF Celje-okolica je vodil sekretar Marjan Žagar, nato pa Slavo Černelič.²⁰ Na nižjih ravneh so organe oblasti predstavljali krajevni in četrtini odbori OF. Že od začetka je med okrajnim komitejem KPS za Celje in okrajnim odborom OF obstajala tesna povezava. »Kar pet od šestih članov okrajnega komiteja je bilo hkrati v sestavu okrajnega odbora OF.«²¹

Kljub navedenim personalnim povezavam pa je danes že skoraj stereotipno stališče, kako je »partija« (KPS) iz ozadja obvladovala vse, OF pa je bila le njena »eksponzura«, precej posplošeno, kar velja tudi za celjsko območje. Tak odnos se je oblikoval postopoma v naslednjih letih, še posebej za leto 1945 pa poročila kažejo, da gre za nekakšno skorajda stihijsko stanje, v katerem so med sabo le delno povezane centre moči predstavljali vojska, Ozna (ta s partijskimi organi in organi oblasti skorajda ni sodelovala),²² organi OF in organi ljudske oblasti. Še v začetku leta 1946 je bilo v Okrajnem komiteju KPS Celje-mesto le 222 komunistov,²³ ki niso mogli obvladovati vsega, mnogi pa bodisi zaradi goreče angažiranosti in številnih funkcij bodisi zaradi premajhne »izgrajenosti« niso znali vzpostaviti »pravih« hierarhičnih razmerij med posameznimi organizacijami in organi in so verjeli v OF kot tisto množično organizacijo, ki ji pripada resnična oblast. Partijski organi so tako npr. šteli za napako, »da so člani Okrožnega Komiteta delali po OF liniji.«²⁴

¹⁸ Finančni, personalni, informacijski in propagandni, stanovanjski, gradbeni, prometni, vojaški, stanovanjski, prosvetni odsek, odsek za narodno imovino, za kmetijstvo in gozdarstvo, za notranje zadeve, za trgovino in preskrbo, socialno skrbstvo in ljudsko zdravstvo, za ugotavljanje vojnih zločinov ter še nekateri odseki.

¹⁹ Okrajni odbor OF Celje-mesto so sestavljali: Klančičar Martin (Nande) – sekretar, Žagar -Milovanovič Ivanka – organizacijska sekretarka, Gorenšek - Cvar Danica (Vlasta) – sekretarka Zveze slovenske mladine, Anka – referentka za finance, Brglez - Dobrina Milena – sekretarka Slovenske profifašistične ženske zveze, Krušič Vera – referentka za socialno skrbstvo, Komerički Drago (Aljoša) – načelnik odseka za prehrano, Anton Senica (Boris) – načelnik odseka za ugotavljanje zločinov, Bobovnik Mišo – načelnik odseka za upravo narodne imovine, Janko Štrukelj (Hary) – TOI, Prešeren – referent za obnovo, Jovanov – predstavnik Delavske enotnosti.

²⁰ Orožen, Oris sodobne zgodovine Celija, str. 61.

²¹ Rolanda Fugger Germadnik, Prvi koraki v svobodi, Celjski zbornik 1984, str. 66.

²² Že na začetku avgusta 1945 je bila izražena zahteva: »Tako je treba odpraviti nepravilne odnose med OZN-o in Komiteti! Povezati OZN-o s Komiteti. Vsak član KP mora biti OZN-ovec.« (Poročilo o seji Okrožnega Komiteta KPS Celje dne 6. VIII. 1945, ARS, dislocirana enota I, škatla 37. Konec leta (5. 12. 1945) pa je Okrožni komite Celje Centralnemu komiteju KPS med drugim poročal naslednje: »Partija v OZNI je tudi precej otopela, ne toliko kar se tiče organizacije, temveč to zadeva zavest. Ravno radi tega se čuti pri posameznih organih naveličanost dela, ki je sedaj ukrojeno skoro izključno na sistemu vojaške discipline. Sekretar partijske organizacije okrožne OZNE ni odgovarjal, ker skoro ni hotel vzdrževati kontakta z okrožnim komitetom, temveč so vse, še celo partijsko članarino upravljali po liniji OZNE. Posledica vsega tega je bila, da ni OZNA skoro nikdar informirala partije o zadevah političnega karaktera, ki bi partiji zelo prav prišla za upravljanje s položajem. Tudi sam okrožni načelnik je kazal pretirane znake osamosvojitve ...« (ARS, dislocirana enota I, fond Okrožni komite ZKS Celje, škatla 37).

²³ Zapisnik seje Okrajnega komiteja KPS Celje-mesto, 17. 2. 1946, ARS, dislocirana enota I, Fond Okrajni komite ZKS Celje.

²⁴ Poročilo o seji Okrožnega Komiteta KPS Celje dne 6. VIII. 1945, ARS, dislocirana enota I, škatla 37.

I. okrožna manifestacija v Celju, 28. 5. 1945.

Mladinke iz Gornjega Grada na I. okrožni manifestaciji v Celju, 28. 5. 1945.

Po volitvah 5. avgusta so oblast 12. avgusta prevzeli narodnoosvobodilni odbori, odbori OF pa so (p)ostali zgolj politična telesa. Narodnoosvobodilni odbor Celje-mesto se je v začetku leta 1946 preimenoval v Okrajni ljudski odbor Celje-mesto, kmalu zatem pa v Mestni ljudski odbor Celje (MLO Celje). Analogno so se preimenovali tudi četrtni in krajevni narodnoosvobodilni odbori v četrtne in krajevne ljudske odbore, vendar so bili že avgusta 1946 ukinjeni, MLO Celje pa je prevzel njihove pristojnosti.

Prve povojne volitve v Celju in v okolici v Krajevne narodnoosvobodilne odbore in v narodnoosvobodilni odbor Celje-mesto niso potekale nič bistveno drugače kot drugod po Sloveniji. Sestavljen je bil spisek volivcev, v katerega pa niso bili vključeni tisti, ki so se tako ali drugače »pregrešili zoper narod«, med njimi, kot je določal dopolnjen volilni odlok SNOS z dne 30. junija 1945, tudi belogardisti, plavogardisti, domobranci, kulturbundovci in gestapovci. Spisek črtanih pa, vsaj sodeč po poročilih, ni bil velik: v volilnem okraju Celje-okolica je bilo črtanih 496 ljudi (1, 2%),²⁵ v volilnem okraju Celje-mesto pa 267 (2, 25%).²⁶ Volilni spiski so bili sicer nepopolni, vendar javni. Na njih sestavo je tako ali drugače lahko vplivala tudi »ljudska presoja«, nato pa so jih do jesenskih volitev dopolnili: »Množice vestno pregledujejo vol. imenike, katere smo imeli na vpogled do 24. septembra 1945 in smo imeli precej slučajev, da so ljudje reklamirali tiste, ki so bili v vol. imeniku za izbris.«²⁷ Volilna pravica je bila splošna za vse državljanke in državljane starejše od 18 let, ker opozicija na volitvah ni nastopila, je bila na voliščih nameščena t. i. skrinjica brez liste, popularno imenovana »črna skrinjica«, volitve pa so potekale z volilnimi kroglicami. Volitve so bile predvsem manifestacija za novo ljudsko oblast in ne resnična izbira, ljudi pa so nanje pripravljali z množičnimi predvolilnimi sestanki in zborovanji. Prvo tako zborovanje je bilo 29. julija v mestnem parku v Celju. Še na dan volitev so aktivisti hodili od hiše do hiše in prepričevali ljudi, naj pridejo na volišče. Ponekod so, po poročilih krajevnih ljudskih odborov in okrožnega komiteja KPS, premožnejši kmetje, pa tudi kak duhovnik (h kateremu so potem poslali prepričevati agenta Ozne), pred njimi zapirali vrata, zabeležen je bil celo napad neke gospodinje z vilami na dva aktivista. Za slabši volilni rezultat (ki pa volitev v celoti ni mogel ogroziti) so bili po mnenju partijskih organov ponekod krivi tudi volilni odbori, ki niso znali jasno oziroma prepričljivo obrazložiti način glasovanja (v Socki je tako več kot 50 % volivcev svojo kroglico vrglo v skrinjico brez liste).²⁸

Kljub takim in podobnim zapletom se je volitev udeležilo kar 98,51 % volivcev.

MLO Celje je imel okrajno (nato mestno) skupščino s 55 odborniki, izvoljenimi neposredno za tri leta, in izvršilni odbor MLO s predsednikom, tajnikom in člani.²⁹

²⁵ Poročilo Okrajnega komiteja KPS Celje-okolica Okrožnemu komiteju KPS, 1. oktober 1945, ARS, dislocirana enota I, fond Okrajni komite ZKS Celje.

²⁶ Poročilo okrajnega komiteja KPS Celje-mesto Okrožnemu komiteju KPS Celje, 2. 10. 1945, ARS, dislocirana enota I, fond Okrajni komite ZKS Celje.

²⁷ Prav tam.

²⁸ Poročila o volitvah v KLO, fond OK KPS Celje-okolica, ARS, dislocirana enota I (glej tudi Franc Majcen, Upravnopolitični razvoj celjskega območja od osvoboditve leta 1945 do uvedbe komunalnega sistema 1955, str.47-48.).

Prvi predsednik izvršilnega odbora MLO Celje je bil v letih 1945-1946 Močnik Vladimir, nato Svetek Andrej (1946-1948), Kokalj Stane (1948-1951) in Jerman Riko (1951-1952).

Skupščina se je konstituirala 12. avgusta 1945.³⁰ Pri MLO so delovali razni odseki³¹ in komisije (med pomembnejšimi so bile KUNI – Komisija za upravljanje narodne imovine, komisija za zaplembe in mestna planska komisija). V letu 1946 in kasneje so bile ustanovljene tudi direkcije, ki so upravljale z mestnimi podjetji. Taka struktura oblasti se je ohranila do leta 1952, ko je z uvedbo samoupravljanja in z decentralizacijo prišlo do večjih reorganizacij, med drugim tudi do uvedbe zbora proizvajalcev.

Za federalne volitve v ustavodajno skupščino Demokratične federativne Jugoslavije 11. novembra 1945 sta bila volilna okraja Celje-mesto in Celje-okolica združena v en volilni okraj. Te volitve so potekale po zveznem volilnem zakonu, sprejetem na 3. zasedanju AVNOJ-a oziroma začasne narodne skupščine avgusta 1945 v Beogradu, ki je bil glede odvzema volilne pravice natančnejši kot odlok SNOS, volilni spiski pa so bili kljub temu tudi v Celju še vedno precej pomanjkljivi. Volilnih upravičencev je bilo skupaj 13.649, glasovalo jih je 13.390, to je 98,1 %, kandidat okrožne kandidatne liste za zvezno skupščino, domačin Franc Leskošek - Luka (predvojni sindikalist in eden od vodilnih revolucionarjev) je v Celje-mestu dobil 12.366 glasov, skrinjica brez liste pa 1034. Na federalni kandidatni listi za skupščino narodov je kandidat Josip Vidmar, književnik in predsednik SNOS-a dobil 12.379 glasov, skrinjica brez liste pa 985. Nekoliko nižji rezultati so bili v Celju-okolica. Tu je od 52 049 na volišča prišlo 50.534 volilnih upravičencev (97,04 %), za Leskoška jih je glasovalo 45.986 (91 %), za skrinjico brez liste pa 4548 (9 %). Vidmar je dobil 45.481 glasov (90 %), skrinjica brez liste pa 5035 (10 %).³²

Zadnja volilna faza v času prevzema oblasti so bile volitve ljudskih odposlancev v ustavodajno skupščino LR Slovenije oktobra 1946. Na volitvah sta nastopala po dva kandidata s svojima namestnikoma. V Celju-mestu, razdeljenem na dve volilni enoti, sta v prvi volilni enoti zmagala Franc Leskošek in njegov namestnik Jakob Draksler proti Fedorju Gradišniku (lekarnarju) in namestniku Francu Žganku (ključavničarju), ter Boris Kidrič (zvezni minister za industrijo) ter namestnik Franc Popit (sekretar okrožnega odbora OF Celje), ki nista imela protikandidata. V drugi volilni enoti so zmagali Ivan Ocvirk, Rudi Hribar, Jože Lampert, Peter Štante, Milica Gabrovec, Jože Brilej in Alojzij Lešnik proti protikandidatom Ivanu Vodovniku, Štefanu Trobišu, Alojziju Korenu, Alojziju Zupanku, Albinu Zupancu, Ivanu Zdolšku in Cenu Jančiču. Vsi kandidati so bili preverjeni kadri in privrženci narodnoosvobodilnega gibanja in novih oblasti, na vseh volitvah, tako lokalnih kot republiških in zveznih, pa so kandidate predlagale družbenopolitične organizacije.

Tako kot predstavniška in izvršna se je po vojni zamenjala tudi sodna oblast. Sprva civilna sodišča niso delovala, med majem in septembrom 1945 so kazensko sodstvo opravljala vojaška sodišča in sodišča narodne časti (ta so prenehala delovati 25.

³⁰ Za predsednika je bil izvoljen, kot že omenjeno Vladimir Močnik, za podpredsednico Emilija Gabrovec, za tajnika Hinko Kamnikar, za odbornike pa Čilenšek Rudi, Lešek Simon, Dobrotinšek Anton, ing. Štrukelj Janko, Komerički Drago in Jošt Meilhor (zapisnik I. zasedanja okrajne narodne skupščine za mesto Celje, ki se je vršila dne 12.8. 1945 ob 16 uri v poslopju Okrajnega narodnega odbora Celje-mesto [Objavljeno v Mikola: mestni ljudsko odbor Celje 1945-1954 str. 12-13].

³¹ Finančni odsek, gospodarski odsek, odsek za trgovino in preskrbo, odsek za delo, odsek za socialno skrbstvo in ljudsko zdravstvo, prosvetni, gradbeni, stanovanjski odsek.

³² Nova pot št. 19, 16. november 1945.

Sodni proces proti okupatorjevim sodelavcem v Celju, 12. 7. 1945.

avgusta 1945).³³ Od jeseni dalje sta v Celju delovali Okrožno sodišče v Celju (s podrejenimi okrajnimi sodišči v Gornjem gradu, Slovenskih Konjicah, Šmarju pri Jelšah, Šoštanju in Trbovljah) in Okrajno sodišče v Celju, ki je bilo prav tako podrejeno okrožnemu. Stalne sodnike in sodnike prisednike Okrajnega sodišča v Celju so izvolili odborniki skupščin okrajnih narodnoosvobodilnih odborov Celje-mesto in Celje-okolica 12. in 30. avgusta, na prvih zasedanjih. Sodnike Okrožnega sodišča v Celju je imenoval Okrožni odbor OF Celje na svoji seji 22. avgusta 1945. V kasnejših letih je tudi sodstvo doživelo več reorganizacij (leta 1949 je bilo Okrožno sodišče v Celju ukinjeno in je prešlo pod pristojnosti Okrožnega sodišča v Ljubljani, deloma tudi Okrožnega sodišča v Mariboru, leta 1951 pa je bilo znova ustanovljeno).

Proces agrarne reforme in nato nacionalizacije je v Celju potekal gladko, saj so večino premoženja na osnovi patriotične nacionalizacije lahko poddržavili že v letih 1945–1946.³⁴ V Okraju Celje-okolica je bilo po zakonu o agrarni reformi razlaščenih okrog 8500 hektarov zemlje (kakšnih 500 zemljiških posesti), od tega dobrih 13 % veleposestev, dobra 2 % zemlje bank in podjetij, 5,39 % cerkvene in samostanske zemlje, 12 % zemlje nekmečkih lastnikov, 2,41 % zemlje velikih kmetov, vse ostalo (skoraj 63 %) pa z zaplembami. Kot je leta 1948 poročal partijski sekretar, so jo zaplenili *»ljudem, ki so sodelovali z okupatorjem. Ti ljudje so bili v veliki večini vaški magnati, ki pa so se vezali na okupatorja radi svojih razrednih interesov. Taka je bila pot buržoazije povsod v državi, taka je bila tudi pri nas, to je pot nacionalnega izdajstva.»*³⁵ Po istem viru je bilo od celotnega agrarnega sklada 70 % gozdov, ki so ostali v državnem sektorju, od obdelovalne zemlje pa je je ostalo v državnem sektorju 46 %, zadruga so je dobile 11 %, agrarni interesenti pa 42,4 %. Še istega leta (1948) pa se je zaradi informbiroja tudi na Celjskem začela kolektivizacija, s katero naj bi dokazali, da jugoslovanska partija ne dopušča *»kapitalističnih elementov na vasi.»* Kmete, ki so komaj dobili zemljo, so silili, naj jo dajo v zadruga.

Podoben proces kot agrarno reformo se je zgodil tudi z nacionalizacijo, kjer je bilo med leti 1945 in 1948 zajeto predvsem premoženje oseb nemške narodnosti in premoženje nemškega rajha ter njegovih državljanov, to je približno 350 gospodarskih podjetij oziroma preko 70 % vseh industrijskih podjetij. Enega od industrijskih simbolov Celja, Tovarno emajlirane posode, so v upravo predstavnika ljudske oblasti prevzela že 10. maja 1945, 25. maja je ministrstvo za industrijo imenovalo novega upravitelja (inženirja Riharda Pompeta), lastnik tovarne inženir Maks Adolf Westen pa je zapustil državo in se na koncu nastanil v Argentini, kjer je tudi umrl. Ob koncu vojne se je v tovarni organizirala Narodna zaščita, ki je imela nalogo, da prepreči uničenje tovarne (podobno je bilo tudi v vseh drugih večjih industrijskih obratih v Celju), lastnik Westen

³³ Več o povojnih sodnih procesih glej: Božo Repe, *Povojni sodni procesi*, objavljeno v zborniku *Povojna zgodovina na Slovenskem*, Koroški pokrajinski muzej, Slovenj Gradec 1992, str. 54–63; Jera Vodušek Starič, *Prevzem oblasti*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1992, za celjsko območje pa Milko Mikola, *Sodni procesi na Celjskem 1944–1951*, Celje 1995.

³⁴ Več o tem: Milko Mikola, *Nacionalizacija zasebnih gospodarskih podjetij na Celjskem*, Celjski zbornik 1991, str. 139–156.

³⁵ Referat sekretarja na partijski konferenci Celje-okolica 1948, material predkongresne okrajne partijske konference Celje-okolica, ARS, dislocirana enota I, fond Okrožni komite ZKS Celje.

pa je na zahtevo OF in KPS pri nemških oblasteh uspešno posredoval, da so industrijska podjetja v Celju ostala nepoškodovana.³⁶

»Z razlastitvijo proti-državnih in proti-ljudskih elementov se je nenehno krepil in utrjeval državni sektor. Z nacionalizacijami pa se je tako razširil in ojačal, da lahko potom združnega sektorja usmerja vse gospodarstvo našega mesta.«³⁷ Celje je bilo od 10. novembra 1944 do 5. aprila 1945 kar šestnajstkrat bombardirano, vendar industrija ni bila zelo prizadeta. Kljub temu pa je bila zaradi posledic vojne, pomanjkanja finančnih sredstev, surovin in šibke strokovne delovne sile daleč od predvojne proizvodnje. Huje kot z industrijo je bilo s stavbami (42 porušenih, 456 poškodovanih). »Mesto se je poskušalo izkopati iz ruševin, pri čemer so v prvi vrsti računali na prosotvoljno delo, zlasti mladine. Celjska mladina se je izkazala. Zasuti so bili jarki v okolici Celja, odstranjeni bunkerji, očiščene struge.«³⁸ Obnovitvene zadruga so s prostovoljnim delom in posojili uspešno obnovile mesto. Celje je naglo raslo v regionalni center, kljub vojnim izgubam in izgonu folksdojčerjev se je nenavadno hitro povečevalo število prebivalstva (po štetju leta 1931 18.000 prebivalcev, leta 1945 že okoli 20.000 prebivalcev), kar je povzročalo hudo stanovanjsko krizo ter še dodatne težave z oskrbo, ki so jih oblasti skušale reševati s prisilnim odkupom in živilskimi nakaznicami.

Politična organiziranost se je v naslednjih mesecih in letih polagoma zložila v deloma načrtovano, deloma pa improvizirano strukturo ljudske oblasti. Njen sestavni del so bile poleg KPS množične (kasneje družbenopolitične) organizacije. V OF (kasneje Ljudsko fronto) je po začetnem obotavljanju³⁹ vstopila večina ljudi, tudi kar nekaj duhovnikov, v sindikatu je bilo ob začetku leta 1946 91 % delavcev⁴⁰ (v industrijskem Celju je to pomenilo več kot 55 % prebivalstva), po začetnih težavah sta svojo vlogo v sistemu dobili tudi ženska in mladinska organizacija.

Revolucionarnemu valjarju na gospodarskem in političnem področju je sledilo organiziranje šolstva (Celje je v naslednjih letih postalo pomembno izobraževalno središče) in ljudske kulture. Agitacijsko propagandna komisija (agitprop) je s študijskimi krožki, raznimi oblikami mitingov (t. i. partizanski večeri), stenski časopisi in drugimi kulturno-propagandnimi oblikami skušala angažirati ljudi tudi na kulturnem področju ter jih usmeriti v novi čas egalitarnosti. Preko krajevnih ljudsko-prosvetnih svetov, v katerih je »dobila Partija /.../ močan klin«,⁴¹ so politiki preprostim ljudem skušali odpreti novo obzorje socialno pravičnejšega sveta, čeprav jim je za velike podvige primanjkovalo kadra. Še leta 1948 sta bila med 21 režiserji le dva partijca, od 47 knjižničarjev 6, od 15 pevovodij pa 4.⁴² Kljub težavam se je ljudska kultura krepila. Čeprav so se agtipropovci pritoževali, da ljudje slabo berejo (zlasti čez poletje), da ni dovolj knjig (kar

³⁶ Janko Orožen, *Tovarna emajlirane posode v Celju (1894—1945)*, Celjski zbornik 1975–1976 str. 399.

³⁷ Referat sekretarja Okrajnega komiteta KPS Celje-mesto, ki ga je imel na okrajni partijski konferenci v Celju 12. junija 1948 ob V. kongresu KPS, ARS, dislocirana enota I, fond Okrožni komite Celje 1948.

³⁸ Rolanda Fugger Germadnik, *Prvi koraki v svobodi*, Celjski zbornik 1984, str. 71 in 72.

³⁹ »Ponekod gledajo ljudje vpis v OF s precejšnjo rezerviranostjo, oziroma ga primerjajo »Heimatbundu.« (Poročilo okrajnega komiteja KPS Celje-okolica Okrožnemu komiteju KPS Celje, oktober 1945, ARS, dislocirana enota I, fond Okrožni komite ZKS, leto 1945, škatla 37).

⁴⁰ Zapisnik seje Okr. Kom. KP dne 17.2. 1946, ARS, dislocirana enota I, Okrožni komite ZKS, leto 1946.

⁴¹ Okrajni komite KPS Celje-okolica, Agit-prop: Letno poročilo za 1947, Celje, dne 7. 8. 1948, ARS, dislocirana enota I, fond Okrožni komite ZKS.

⁴² Prav tam.

Zborovanje v mestnem parku, 29. 7. 1945

je bila posledica nacističnega uničevanja med okupacijo, a tudi povojne ideološke selekcije), pa je v okraju Celje-okolica tri leta po vojni delovalo 52 ljudskih knjižnic, 10 ljudskih univerz, 21 amaterskih gledališč, 9 moških, 2 ženska, 8 mešanih in 12 mladinskih zborov, štiri godbe na pihala in en tamburaški zbor. Razmere v mestnem okraju, ki je imel že prej močno kulturno tradicijo, so bile še boljše.

Novi družbeni red po letu 1945 je bil uveden revolucionarno. Svojo vizijo – socialno pravičnejšo družbo je uresničeval na silo, bil je brutalen (tudi zločinski) do mnogih družbenih skupin in posameznikov, a tudi deležen podpore pri večini prebivalstva, ki je verjela v boljši jutri. Celje in okolica sta v njem prvič v zgodovini dosegla nacionalno gospodarstvo in po kriznih povojnih letih tudi spodobno gospodarsko in socialno rast. Kuharice v času, ko so iz Celja tovarišu Marinku in CK KPS pošiljali »*plamteče in revolucionarne pozdrave*«, sicer niso zavladatale, v njih imenu so to počeli partijski in drugi funkcionarji, so pa imeli delavci najbrž več besede kot kdaj prej in kdaj pozneje. Najbrž so zato imeli mnogi pisci – kar se pokaže že ob bežnem prelistavanju Celjskih zbornikov in drugih publikacij, ki pišejo o novejši celjski zgodovini – do prevzema oblasti leta 1945 včasih faktografsko-nevtralen, do leta 1990 pa v glavnem afirmativen odnos. Z novo družbeno spremembo v letih 1990–1991 so ga nekateri precej spremenili. Ni naloga pisca tega članka, da ocenjuje, ali je šlo za vpliv časovne distance, nova znanstvena spoznanja, opustitev samocenzure, dolgo zatajevano drugačno ideološko prepričanje ali kaj drugega. Brez namena po relativiziranju, a z željo, da bi bralci dogajanje v Celju leta 1945 morda razumeli tudi v globljem zgodovinskem kontekstu, naj na koncu zgolj spomnim, da se je eden od celjskih trgov (podobno pa velja tudi za druge trge in ulice) samo v 20. stoletju imenoval kaj različno: Bismarckov trg (1900), Krekov (1923), zatem Aleksandrov trg oziroma Trg kralja Aleksandra, Bismarckplatz (1941), Titov trg (1945)⁴³ in danes znova Krekov trg.

⁴³ Metka Plank, Imena celjskih ulic in trgov do leta 1945, Celjski zbornik 1987, str. 355–358.

Božo Repe

MACHTÜBERNAHME IN CELJE UND UMGEBUNG IM JAHRE 1945

Zusammenfassung

Der Autor beschreibt in diesem Artikel den Machtwechsel in Celje und Umgegend nach dem Zweiten Weltkrieg. Celje erlebte die letzten Tage des Krieges viel intensiver als die meisten anderen Orte in Slowenien. In der Stadt konzentrierten sich auf dem fluchtartigen Rückzug befindliche Wehrmacht, Tschetniks, Ustascha und sonstige paramilitärische Einheiten, die sich durch Flucht gegen Norden, nach Österreich, zu retten versuchten, wo sie sich britischen Einheiten ergeben sollten. Die Stadt wurde am 10. Mai 1945 befreit. Die Macht in Celje übernahmen zuerst die Organe der Befreiungsfront – OF, dann wählte man repräsentative Organe der Volksmacht, an der Spitze der Stadtvolksausschuss Celje, der eine Bezirks- (später Stadt-) versammlung mit 55 Ausschussmitgliedern, die unmittelbar für drei Jahre gewählt wurden, und einen Exekutivausschuss MLO mit Präsidenten, Sekretär und Mitgliedern hatte. Die Versammlung konstituierte sich am 12. August 1945.

Das System der Volksdemokratie und dann des Sozialismus wurde in einer Mischung von Begeisterung und Repressionen herbeigeführt. Die soziale Struktur der Gesellschaft begann sich sehr rasch zu verändern. Die neue Elite wurde aus führenden Personen aus der Partisanen- und aus der Vorkriegszeitbewegung zusammengestellt, diese stammten meistens aus niederen sozialen Schichten und waren mangelhaft ausgebildet. Agrarreform und Nationalisierung wurden durchgeführt. Durch gewaltsame Maßnahmen trennte man die Kirche vom Staat. Der Begriff Bürgertum bekam einen negativen Beigeschmack. Das Schlüsselkriterium zur Erreichung einer Position in der Gesellschaft wurde politisch und unsachlich. Eines der neuen Merkmale wurde der Egalitarismus. Eingeführt wurde der Kult der physischen Arbeit, gegenseitige Wettbewerbe zur Erreichung der aufgestellten Arbeitsergebnisse, Aufbauschicht.

Die politische Organisiertheit stellte sich in den folgenden Monaten und Jahren teilweise aus einer geplanten und teilweise aus einer improvisierten Struktur der Volksmacht zusammen. Ihr Bestandteil waren außer der Kommunistischen Partei Sloweniens, die am einflussreichsten war auch überaus viele (später Gebietskörperschaften) Organisationen. Der Organisation OF (später Volksfront) traten nach anfänglichem Zögern die meisten Menschen bei, unter anderem auch einige Priester, in den Gewerkschaften waren zu Jahresbeginn 1946 sogar 91 % der Arbeiter organisiert (im industriellen Celje bedeutete dies mehr als 55 % der Bewohner), nach einigen Anfangsschwierigkeiten bekamen auch die Frauen- und Jugendorganisation ihre Rolle im System.

Der Prozess der Agrarreform und dann die Durchführung der Nationalisierung verlief in Celje reibungslos, denn das meiste Vermögen (mehr als 70 %) konnte aufgrund der patriotischen Nationalisierung bereits in den Jahren 1945-1946 verstaatlicht werden.

So wie die Repräsentativ- und Exekutiv- wurde nach dem Krieg auch die Gerichtsgewalt ausgetauscht. Zuerst arbeiteten die Zivilgerichte noch nicht, zwischen Mai und

September 1945 wurde die Strafgerichtsbarkeit von Militärgerichten und von Gerichten der Nationalehre (diese wurden am 25. August 1945 aufgelöst) durchgeführt.

Wegen der spezifischen Kriegsverhältnisse, der großen Gewalthandlungen über die slowenische Bevölkerung und der Rolle, welche die deutsche Minderheit (der sogen. Volksdeutschen) darin spielte, kam es nach dem Krieg zu einer schrecklichen Abrechnung mit der deutschen Minderheit, die aber nicht richtig im nationalen Sinn selektiv war, denn man schrieb die deutsche Abstammung, häufiger aber das „Deutschtum“ auch so manchen Slowenen zu.

Der revolutionären Walze auf dem wirtschaftlichen und politischen Gebiet folgte die Organisierung des Schulwesens (Celje wurde in den folgenden Jahren ein bedeutendes Bildungszentrum) und der Volkskultur.

Die neue Gesellschaftsordnung, eingeführt 1945, wurde revolutionär durchgeführt. Ihre Vision – eine sozialgerechtere Gesellschaft – wurde auch in Celje gewaltsam verwirklicht, sie führte eine egalitäre Gesellschaft ein, gleichzeitig versuchte sie aber dem Volk möglichst viele Rechte und sozialen Schutz zu gewährleisten.

Božo Repe

THE TAKEOVER OF POWER IN CELJE AND ITS SURROUNDINGS IN 1945

Summary

In this contribution, we look at the takeover of power in Celje and its surroundings after WWII. Celje experienced the final days of the war more intensively than most of the other cities in Slovenia. The city was inundated by fleeing German, Chetnick, Ustashi and other units, all trying to save themselves by heading northwards into Austria, where they were to surrender to the British units. On 10 May 1945, the city was liberated.

Government of the city of Celje was first taken over by bodies of the Liberation Front, followed by elected members of the bodies of the People's Government. The primary of these was the Municipal People's Committee of Celje, which established a district (later a municipal) assembly of 55 committee members, elected directly for three years, and an Executive Committee of the Municipal People's Organisation (MLO) with a president, secretary and members. The assembly was constituted on 12 August 1945.

The post-war system of people's democracy, followed by Socialism, was established on a foundation of enthusiasm and repression. The social structure of society began to undergo rapid changes. A new elite arose, comprised of the leaderships of the Partisan and pre-war revolutionary movements, which had predominantly come from the lower classes and therefore were lacking in education. An agrarian reform and the process of nationalisation were carried out and the Church was separated from the state, also by means of violent measures. The concept of bourgeoisie received a negative connotation. The key criteria for achieving status in society became one's political, not professional standing. Egalitarianism became one of the main new characteristics of society. The cult of physical labour and competitiveness in achieving set working goals, or "shock working", was introduced.

Over the next several months and years the political organisation of society gradually crystallised into a partly planned and partly improvised structure of the people's government. It was comprised, in addition to the Communist Party of Slovenia which was the most important constituent organisation, of the organisations of the masses, which later became socio-political organisations. After a period of initial hesitation, the majority of people joined the Liberation Front, which later became the People's Front, including a number of priests, while 91% of all workers were already trade union members in 1946. In the industrial city of Celje, this amounted to over 55% of the population. After a few initial difficulties, the women's and youth organisations were also given a role within the system.

The agrarian reform, followed by the process of nationalisation, proceeded smoothly in Celje, as the bulk of the private property, over 70%, had been easily nationalised already in 1945 to 1946, on the basis of the patriotic nationalisation act. Just as in the state representative and executive branches of government, change also took place in the judiciary branch after the war. Initially, the civil courts were not in operation, and military courts and the courts of national honour exercised the penal justice system. The

courts of national honour ceased to operate on 25 August 1945. Owing to the specific wartime conditions, such as the tremendous violence perpetrated against the Slovene population and the role played by the German minority, the so-called "Volksdeutsche", a campaign of retribution was launched against the German minority. This was also by no means selective in the nationalistic sense, as many a Slovene was accused of having German ancestry or even more frequently, of having German affinities.

The revolutionary changes that swept over the areas of the economy and politics was followed by the organisation of a people's culture and a new school system, causing Celje to become an important centre of education over the next few years. The new social order introduced in 1945 was instated by means of revolution. Its vision, that of a socially more just society, was also realised by force in Celje, establishing an egalitarian society, while at the same time attempting to ensure maximum rights and social security for the people. Power also changed hands in the judicature and a campaign of retribution was carried out against the German minority.

Mitja Ferenc

**TABORIŠČE TEHARJE
IN PRIKRITA GROBIŠČA
V SLOVENIJI**

Izrazi zamolčana grobišča, poveljna grobišča, fojbe ali izraz prikrita grobišča, ki se je sedaj najbolj uveljavil, so oznaka za grobišča skupinskih in posamičnih usmrtilcev pripadnikov oboroženih formacij protipartizanskega tabora in tudi civilistov ob koncu 2. svetovne vojne ter tudi med vojno samo. V politični, publicistični in deloma strokovni rabi se je zanje uporabljal tudi izraz (množična) poveljna grobišča.

Iz Koroške do Teharij

Britanske enote so sredi maja 1945 začele jugoslovanskim oblastem s Koroške vračati oborožene pripadnike protipartizanskega gibanja in civiliste. Med 18. in 23. majem 1945 so vrnili okoli 13.000 Hrvatov, od teh okoli 3000 civilistov, med 24. in 26. majem pa okoli 4000 pripadnikov Srbskega dobrovoljskega korpusa (t. i. ljotičevce) ter nekaj pripadnikov Srbske državne straže (t. i. nedičevce) in četnikov. V nedeljo 27. maja so prišli na vrsto pripadniki Slovenske narodne vojske (SNV), ki jo je na papirju pred koncem vojne ustanovil Slovenski narodni odbor.¹ Sestavljali so jo pripadniki Slovenskega domobranstva, Gorenjske samozaščite (Gorenjsko domobranstvo), del Policijskega zbora v Ljubljani in nekaj četnikov. Iz taborišča Vetrinje pri Celovcu, kamor so bili internirani, so jih britanske enote vsak dan do vključno 31. maja vozile do železniških postaj Podgorje (Maria Elend) in Pliberk (Bleiburg), kjer so jih sprejele enote Jugoslovanske armade in jih z vlaki prek Podrožce in Jesenic ali pa Dravograda odpeljale v Jugoslavijo. V celoti naj bi zavezniki vrnili okoli 10.000 oseb, od tega okoli 9500 domobrancev in policistov ter okoli 600 civilistov. Vendar se v virih pojavljajo različne številke; od 8263 do 11.850.² Večina ocen se giblje med 8000 in 11.000 vrnenih pripadnikov SNV.

Transporte iz Podgorja so čez sprejemni taborišči v Radovljici in Kranju usmerili na škofjeloški grad in v osrednje taborišče v šentviških Škofovih zavodih v Ljubljani in nato večinoma v Kočevski Rog. Iz Pliberka vrnjene osebe so vodili prek Slovenj Gradca ali Maribora. Za 27. maj ni podatka, da bi iz Pliberka odšel transport, pač pa so tega dne iz Podgorja odšli še (zadnji?) četniki in ustaši ter domobranci ter 600 Slovencev – civilistov, pa orožniški in tehnični bataljon ter del štajerskega četniškega odreda.³ Transport, ki je 28. maja krenil iz Pliberka, sta sestavljala del od okoli 200 civilistov in 2800 vojakov 4. (gorenjskega) polka SNV in dopolnilni bataljon, transport 29. maja pa 3. polk SNV pod poveljstvom Maksa Kunstlja. 30. maja je krenil iz Pliberka 2. polk pod poveljstvom Vuka Rupnika, ki pa se je zadnji čas izognil izročitvi. Tega dne je vodstvo SNV končno spoznalo (prve informacije o izročitvi jugoslovanskim oblastem so dobivali že od noči s 26. na 27. maj dalje, vendar jim niso verjeli), da so jih Britanci prevarali, tako da je poveljnik 1. polka, ki bi moral kreniti tega dne na pot, vojsko razpustil. Kljub

¹ Okoli 40 pripadnikov Slovenske narodne vojske (SNV) naj bi prek Jesenic prepeljali že 24. maja s prvim transportom Srbov.

² The Repatriations from Austria in 1945. Cowgill Inquiry, London 1990, str. 299.

³ Iz virov ni povsem jasno, ali gre le za skupno 600 oseb, izročeni tega dne (glej: Franc Grum, Stane Pleško, Vetrinjska tragedija, Cleveland 1960 (dalje: Vetrinjska tragedija), str. 40), ali pa za 1300, kot jih navaja vojni dnevnik britanskega 5. korpusa; Boris Mlakar: Slovensko domobranstvo 1943–1945. Ustanovitev, organizacija, idejno ozadje (dalje: Mlakar, Slovensko domobranstvo), str. 511.

temu jih je z zadnjim transportom 31. maja odšlo še veliko – po nekaterih podatkih prek 1900 ljudi.⁴

V Slovenj Gradcu so domobrance in civiliste spravili z vagonov in namestili v vojašnici. Organi slovenske OZNE so tu že izvajali prve delitve in tudi prve likvidacije.⁵ Transport, ki je iz Pliberka krenil 28. maja popoldne, je zvečer prišel do Slovenj Gradca in nadaljeval pot šele 31. maja skupaj s transportom z dne 29. maja.⁶ Naložili so jih na tovarne vagonne in z večkratnimi vožnjami pripeljali do Mislinje, kjer se jih je nabralo do 2000 (3000⁷). Zaradi razrušene proge so pot nadaljevali peš skozi Hudo luknjo do Velenja, kamor so prispeli do mraka oz. noči. Okoli 4. ure zjutraj so jih znova naložili na tovarne vagonne in odpeljali do Celja, kamor so prispeli 1. junija zjutraj. Nekaj jih je vožnjo, predvsem pa hojo, izkoristilo za beg, saj stražarji (večina omenja srbohrvaško govoreče vojake) niso bili posebej pazljivi. Tako je na tem odseku ušlo nekaj domobrancev, med njimi npr. Vinko Levstik in poveljnik 3. polka Maks Kunstelj.⁸

Transport, ki je iz Pliberka odpeljal 30. maja, je šel po drugi poti, prek Maribora. Pripeljal pa je v Celje 31. maja zjutraj, torej en dan pred transportom, ki je odšel 29. maja. Tudi transport z 31. maja je peljal prek Maribora. Od Dravograda so jih spremljali pripadniki slovenskega Knoja.⁹

Preživeli opisujejo, da se je odnos do njih spremenil, ko so jih v Celju sprejeli pripadniki slovenske Ozna in Knoja, kjer se je začelo pretepanje in poniževanje.¹⁰ Tu so že začeli odbirati oficirje, podoficirje in duhovnike.¹¹ Sledila je pot do nekaj kilometrov oddaljenega taborišča Teharje, vzhodno od Celja.

Taborišče Teharje

Do kraja, kjer je bilo taborišče Teharje, nas pot pripelje po cesti iz Celja proti Rogaški Slatini, mimo Cinkarne do križišča v zaselku Selce. Pri kažipotu Teharsko grobišče zavijemo levo proti Bukovžlaku in Proseniškemu. Po nekaj manj kot 2 km zavijemo desno mimo komunalnega odlagališča na parkirišče.

Med 2. svetovno vojno je bil tu nemški center za predvojaško vzgojo. Do konca maja 1945 so ga spremenili v zbirno taborišče.¹² Kdo ga je izbral, ni mogoče reči. Po vsej

⁴ Drčarjev dnevnik, Vetrinjska tragedija, str. 40, navaja 500 vrnjenih tega dne, britanski vir po 1950, saj je po vsej verjetnosti tudi iz Podgorja odpeljal še en transport; Mlakar, Slovensko domobranstvo, str. 510, 511. Za 31. maj se navaja tudi število 2700; Franc Ižanec, Odprti grobovi, IV, Buenos Aires 1971 (dalje Ižanec, Odprti grobovi IV), Dokument št. 150, str. 85.

⁵ Ižanec, Odprti grobovi IV, str. 93.

⁶ Jože Cerar, Ili skozi Teharje in ostati živ, Zaveza, 2000, št. 37, str. 52–54.

⁷ Ižanec, Odprti grobovi IV, pričevanje Slavka Smoleta, str. 207.

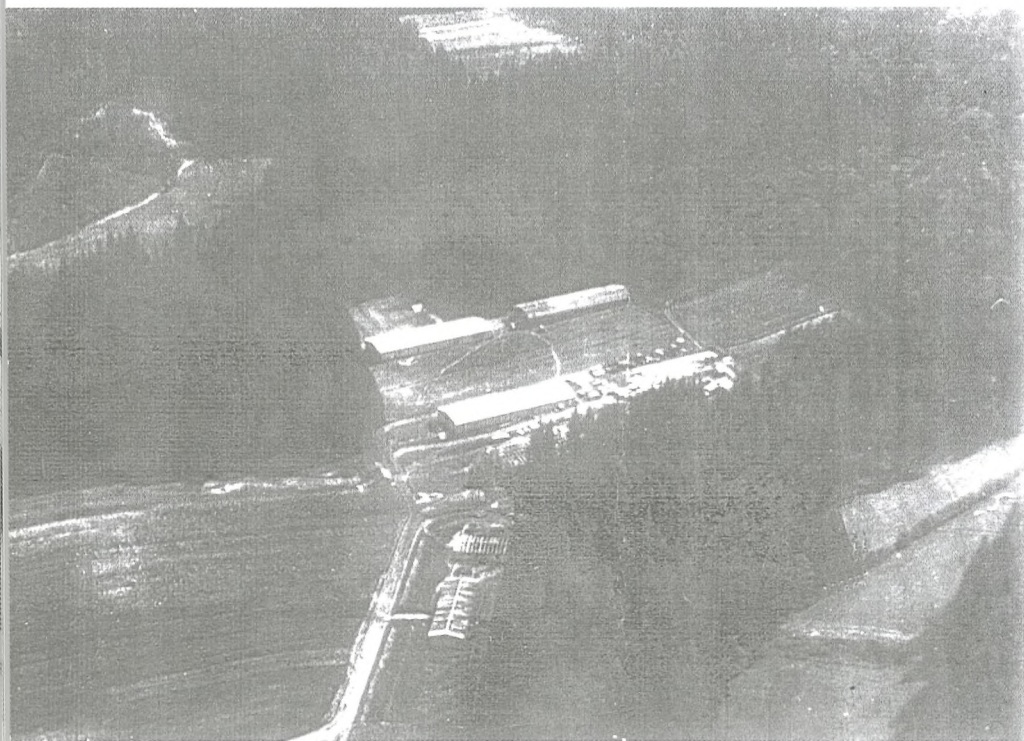
⁸ Za resnični konec vojne (film), izjava Vinka Levstika; Franc Ižanec, Odprti grobovi II, Buenos Aires 1970 (dalje: Ižanec, Odprti grobovi II), str. 89, 90, dok. št. 27.

⁹ Zdenko Zavodlav, Iz dnevninskih zapiskov mariborskega oznovca (izbrani listi), 1. del: leto 1945, Maribor 1990, str. 45, 46.

¹⁰ Policijska uprava (dalje PU) Celje, Uradni zaznamek (dalje UZ), Jože Grdadolnik, 10. 10. 1997.

¹¹ PU Celje, dopis Marijana Velikonje, PU Celje, 10. 6. 2000.

¹² Glede na dopis oddelka Ozne za okrožje Celje centrali v Ljubljano 30. maja, v katerem sprašujejo, kam naj dostavijo iz Pliberka v Slovenj Gradec vrnjene slovenske domobrance, je moč domnevati, da taborišče na Teharjah konec maja še ni bilo urejeno in namenjeno za sprejem; ARS III, OZNA za Slovenijo, Oddelek za okrožje Celje.

Taborišče Teharje med vojno.

verjetnosti je vplivalo dejstvo, da je z že zgrajenimi barakami in ugodno prometno lego, ki jo je imelo bližnje Celje, bilo najprimernejše. Ležalo je v majhni dolinici pod vasjo Vrhe, na gozdni poseki, obdani s smrekovim gozdom. O številu barak so podatki različni in nezanesljivi. Ob urejanju taborišča so v zapore spremenili tudi skladišča.

Sestavljalo naj bi ga okoli 17 velikih barak in še nekaj manjših. Osrednji del taborišča, ki je ležal najnižje, je obsegal šest večjih barak (na skici taborišča številke 10, 11, 12, 13, 14 in 15) in štiri dvorišča (na skici taborišča številke 16, 17, 18 in 19). Vse okoliške barake so bile postavljene že nekoliko v bregu. Da bi preprečili pobege, so taborišče ogradili z železno mrežo in bodečo žico (okoli 500 m širine in 800 m dolžine). Za lažji nadzor so postavili opazovalnice in naredili čistine. Z bodečo žico so sredi junija ogradili tudi posamezne večje barake in štirikoten prostor sredi taborišča, ki je bil posut z debelim kamenjem.¹³ Taborišče je bilo obdano s stražnimi stolpi.¹⁴ Vodila ga je slovenska Ozna; zaslíševanja zaprtih so opravljali slovenski pripadniki Ozne, varovanje in eksekucije pa so izvajali pripadniki Knoja. Poveljnik taborišča je bil Tone Turnher, za odločujoči osebi pa viri omenjajo še Milana Venišnika in Jožeta Škulja.

Teharje so bile taborišče predvsem za okoli 4000–4500 s Koroške vrnjenih slovenskih domobrancev in civilistov, a tudi za druge. Število jetnikov v taborišču se v izjavah zelo razlikuje, saj so jih stalno odvažali, v majhnem številu tudi dovažali nove, enako velja za število usmrčenih in umrlih jetnikov. Ujetnike raznih narodnosti so po navedbah prič zbirali tudi v različnih drugih pripravnih objektih. Poleg taborišča na Teharjih so bila v Celju in okolici še druga zasilna oz. začasna taborišča, ki so delovala le do končnega »čiščenja«. Nemški vojni ujetniki so bili večinoma zbrani na športnem stadionu Westen in na Bežigradu,¹⁵ četnike so zaprli v kletne prostore takratne občine na Teharjah,¹⁶ Hrvate v vrtnarijo Medlog in kmetijo Fazarinc ter v taborišče Bežigrad,¹⁷ Slovence še v zapore Stari pisker, stavbo nekdanje policije, klet domačije Strmecki itd.

Življenje v taborišču

Ob prihodu v taborišče so morali domobranci (pod grožnjo smrti) oddati zlatino, ure, nahrbtnike s hrano, opasače, ostala pa so jim oblačila. Opravljena je bila prva selekcija. Domobranske ujetnike so postavili v vrsto pred okna barake, kjer so morali zasliševalcu in zapisničarici povedati osnovne podatke: ime in priimek, rojstni kraj in datum, kateri enoti pripadajo in staž pri domobrancih, po nekaterih izjavah pa tudi, katerih bitk so se udeleževali. Nekateri niso dajali pravih podatkov in se tako za nekaj časa izognili najhujšemu. Kaže, da vsi niso bili zaslišani takoj po prihodu v taborišče, temveč dan ali dva kasneje. Po kratkih informativnih zaslišanjih so ujetnike razdelili v tri skupine. Verjetno so sezname nato tudi primerjali s podatki, ki jih je Ozna zbrala v letih 1944–45, in opravili poizvedbe v domačih krajih. V skupini A so bili zlasti mladoletni

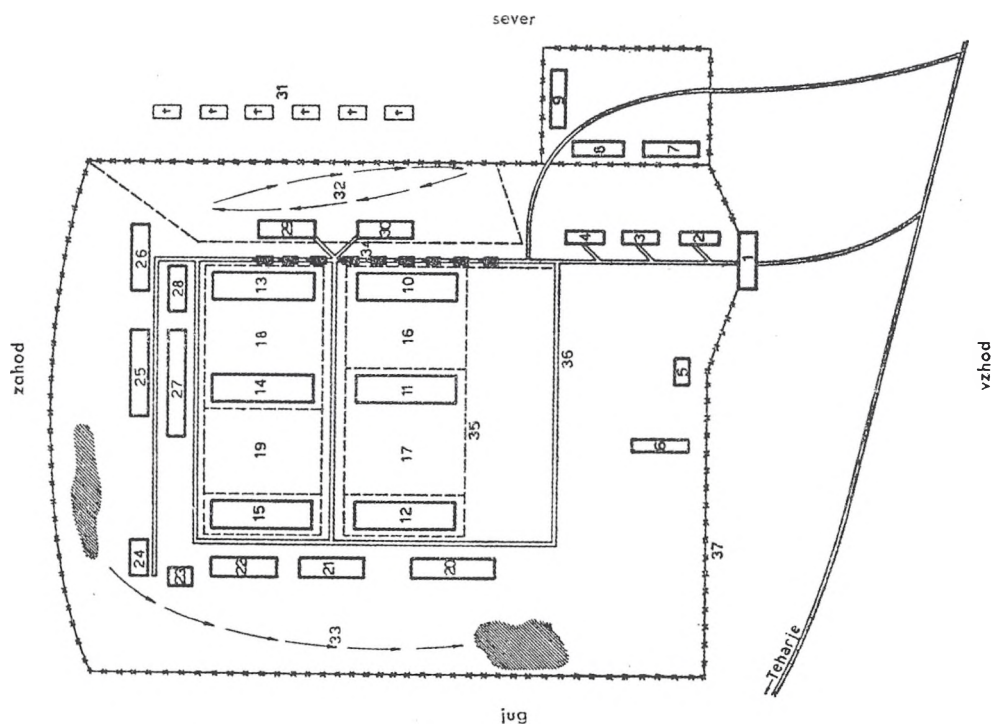
¹³ Matjaž Klepec, *Teharje so tlakovane z našo krvjo*, Buenos Aires 1973 (dalje: Klepec, *Teharje*), str. 48–51; primerjaj številko (78) z Ižanec, *Odprti grobovi IV*, str. 101.

¹⁴ Ižanec, *Odprti grobovi IV*, str. 210.

¹⁵ Roman Leljak, *Teharske žive rane*, Ljubljana 1990 (dalje: Leljak, *Teharske žive rane*), str. 51, 52, izjava domačina Z. D.

¹⁶ Leljak, *Teharske žive rane*, str. 57, zapis izjave Franca Šolarja.

¹⁷ Kot kaže, nekateri to taborišče zamenjujejo s teharskim; Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, treće izdanje, Zagreb 1993, dokument št. 17, str. 298–300.

Skica teharskega taborišča (Matjaž Klepec, Teharje so tlakovane z našo krvjo, Buenos Aires 1973, str. 49):

1 - vhod v taborišče; 2 - stražarnica; 3 - ambulanta in »sodišče«; 4 - delavnica; 5 - Kočevarji; 6 - opeka; 7 - konjenica; 8–10 - Kočevarji; 11 - ženske in otroci; 12 - moški civilisti; 13 - baraka A; 14 - baraka B; 15 - baraka za duhovnike; 16–17 - dvorišče; 18 - manjše dvorišče, kamor so nagnali prve jetnike; 19 - večje C dvorišče, kjer so stali za usmrtitev določeni; 20 - konjušnica; 21 - pralnica; 22–24 - šupa; 25 - skladišče, pod njim klet, imenovana bunker, kjer so mučili domobranske častnike in poznane domobrnce; 26 - taboriščna posadka; 27 - partizanska menza; 28 - pisarne, kjer so zasliševali in odrejali domobrnce v skupine A, B in C; 29 - umivalnice; 30 - stranišča; 31 - jame za mrlične na severni strani taborišča; 32 - tu so mladoletni domobranci nosili posekana drevesa in jih metali na mrtve v jamah; 33 - od sive lise med prednjo šupo (24) in skladiščem (25) so mladoletni domobranci, ki so jim prizanegli s smrtjo, konec junija in v začetku julija 1945 vozili prst do sive lise med zunanjo žično ograjo in konjušnico (20), kjer so bili protitankovski jarki, prvi grob pobitih domobranskih časnikov; 34 - prostor, kjer so za pokol zvezane domobrnce metali na tovarnjake, črni pravokotniki so vozila; 35 - žične ograje v taborišču in okrog ograj; 36 - ceste znotraj in zunaj taborišča; 37 - zunanja žična ograja.

domobranci do 18 let, ki naj bi jih izpustili, vendar so bili tudi ti, kot pričajo viri, obsojeni na prisilno delo, del pa tudi odpeljan na morišča. V skupino B so uvrstili mladoletne domobrance, stare od 18 do 21 let, in domobrance z manj kot eno leto staža, predvsem tiste, ki so se domobrancem pridružili po 1. januarju 1945, ter bolničarje. Tej skupini naj bi sodili pred vojaškimi sodišči. V skupino C so uvrstili vse ostale.¹⁸ Ta skupina je bila najštevilnejša in določena za usmritev. Seveda je pri selekciji in kasnejši usodi bilo največ odvisno od trenutne odločitve zasliševalca. Medtem ko so ostale namestili v barake, so tisti iz skupine C morali ostati na dvorišču. Oficirje (in podoficirje), okoli 80, so zaprli ločeno, v bunker, kjer so z njimi še prav posebej obračunavali.¹⁹ Ker so ob prihodu domobranci, zlasti oficirji in podoficirji, navajali napačne osebne podatke, jih je vodstvo taborišča poskušalo z različnimi metodami identificirati, a pri tem niso imeli veliko uspeha. Tako so pobeg 21. junija organizirali prav oficirji Rupnikovega bataljona, za katere vodstvo taborišča ni vedelo.²⁰

Življenje v taborišču so v svojih spominih opisali nekateri zaporniki.²¹ Poleg straha, kaj bo z njimi, so se taboriščniki spopadali z nešteti težavami: z ušmi, stenicami, boleznimi, predvsem pa z lakoto in žejo. Tistim v skupini A in B, s katerimi so na splošno bolje ravnali, so dali nekoliko boljšo hrano, vrnili naj bi jim tudi nahrbtnike s hrano.²² Dobili so dva obroka; zajtrk – vodo z okusom kave in kosilo, ki je bilo največkrat suha zelenjava in krompir ter pol kilograma kruha za 5 oseb.²³ Večerje ni bilo. Po nekaj dneh so bili telesno in duševno povsem izčrpani. Še slabše se je godilo tistim iz skupine C, ki so po nekaj dneh tako obnemogli, da niso mogli iti niti po hrano, še zlasti, ker so jim v tistih vročih junijskih dneh odtegnili tudi potrebno količino vode. Včasih so jim skozi ogrado s hrano in pijačo pomagali domobranci iz skupin A in B, čeprav je bilo prepovedano z njimi celo govoriti.²⁴ V začetku so hrano kuhali in delili italijanski vojni ujetniki. Tiste iz skupin A in B so občasno uporabljali za manjša opravila v taborišču, večina pa se je po nekaj ur na dan »kratkočasila« s pobijanjem uši na svojih oblekah. Zdravnik je najhujše obolele sicer oskrboval, vendar je bila ta pomoč nezadostna in tudi prepozna.

V emigraciji zapisana pričevanja opisujejo odnos do zapornikov kot nezaslišana mučenja, zlasti domobranskih častnikov. Opisujejo stradanje, izpostavljanje pekočemu soncu oziroma ležanje na kamenju, šikaniranje, tepež, samovoljne ustrelitve taboriščnikov s strani vodstva taborišča, trpljenje in smrt otrok, tudi dojenčkov.²⁵ Nekoliko drugače pa se življenja v taborišču spominjajo tisti, ki so v zadnjih letih

¹⁸ PU Celje, dopis Marijana Velikonje, 10. 6. 2000.

¹⁹ PU Celje, UZ – Jože Gidadolnik, 10. 10. 1997; Ižanec, Odprti grobovi, IV, str. 110.

²⁰ Tine Velikonja, Stari Hrastnik, Zaveza, 2002, št. 46 (dalje: Velikonja, Stari Hrastnik), str. 48. Drugače razlaga njegov brat Marijan, ki pravi, da domobrance Rupnikovega bataljona niso razdelili po skupinah, ampak so jih držali ločeno v sosednji ogradi v severnem delu taborišča. Po nekaj dneh so jih nekega večera vse skupaj odpeljali; PU Celje, dopis Marijana Velikonje, 10. 6. 2000.

²¹ Ivan Korošec, Teharje. Krvave arene, Ljubljana 1994 (dalje Korošec, Teharje); Leljak, Teharske žive rane; Klepec, Teharje; Marijan Tršar, Dotik smrti, Ljubljana 2000, Janez Zdešar, Spomini na težke dni, Ljubljana 1990 (dalje: Zdešar, Spomini).

²² Ižanec, Odprti grobovi IV, str. 96.

²³ Zdešar iz skupine C navaja, da je bila za kosilo običajno voda z nekaj listi suhega zelja ali voda z redko kuhanim koruznim zdrobom. Kruh pa so dobili v treh tednih trikrat; Zdešar, Spomini, str. 42 in 46.

²⁴ Zdešar, Spomini, str. 50.

²⁵ Tine Velikonja, Šle so s svojimi skozi Teharje, Zaveza, 1994, št. 12, str. 17–29.

Pogled na območje taborišča iz zraka, 1956.
 (Mitja Ferenc, Aleš Hafner, Alenka Kolšek, Peter Skoberne, Spominski park Teharje.
 Smernice za načrt ureditve, Ljubljana 1991).

organom pregona dajali uradne razlage. Le redki so namreč potrjevali množična, sistematična mučenja in trpljenje ter smrt otrok, če odmislimo seveda težavne pogoje za preživetje v takšnem taborišču.

V taborišče naj bi tudi posamezni aktivisti s terena prihajali poizvedovat po svojih krajanih. Nekatere naj bi tudi odvedli in se je za njimi zgubila sled.²⁶ Kot kaže, so taborišče obiskali tudi nekateri visoki funkcionarji nove oblasti, npr. 1. junija predsednik Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njegovih pomagačev dr. Lado Vavpetič in sredi junija minister za kmetijstvo Janez Hribar.²⁷

Trditve, da je ob taborišču grobišče, kjer naj bi izginila večina taboriščnikov (omenja se celo 5000–6000 žrtev), nimajo trdnih podlag. V zapisih, nastalih po vojni v emigraciji, pogosto navajajo streljanja taboriščnikov, vendar je iz izjav razvidno, da osebe, ki so zapisovalcem dajale podatke, niso bile neposredne priče. Možno je, da so zapisovalci zgodbam pričevalcev tudi kaj dodali in jih pomešali. Če zgodbe primerjamo med seboj, se namreč marsikaj ne ujema. Ker drugih virov ni, je zato še težje ločiti zrno od plevla in iz zgodb dobiti prave podatke.²⁸ Vseeno velja omeniti nekatere kraje, ki se v bližini taborišča pojavljajo kot možna grobišča: Čatrov travnik severno od taborišča, območje današnje komunalne deponije in območje nekdanjih vojaških skladišč zahodno od taborišča, pregrada za Travnikom (vsa v Bukovžlaku), pokopališče Teharje, območje Bežigrada itd. Spominski zapisi zadnjih let navajajo, da so večino taboriščnikov odpeljali na morišča drugam in da naj bi ob taborišču bilo le nekakšno prirčno grobišče, kjer so pokopavali tiste, ki so v taborišču umrli zaradi bolezni in lakote ali pa so bili tako pretepeni, da so jim dali milostni strel, pa tudi take, ki so jih postrelili v svarilo povsem brez razloga, iz objestnosti. Nekateri, ki niso bili dovolj močni, da bi zdržali bolečine, so napravili tudi samomor.²⁹

Pod Sv. Ano je izviral potok, ki se je vil po dolinici pod taboriščem proti ravnini. Na levi strani potoka, 10 m nad njim, v pobočju, je bil izkopen okoli 100 m dolg jarek, v katerega so pokopavali žrtve.³⁰ O grobišču zvemo največ od Pavla Kogejja, ki je pokopal okoli 20 oseb in bil eden od taboriščnikov, zadolženih za pokope. Osebe in njihovo lego v jarku si je zapisoval v knjižico, ki jo je imel skrito v čevljih z namenom, da bi kasneje ob izkopih umrle lažje identificirali. Žrtve so pokopavali drugo ob drugo in na vsako nasuli nekaj centimetrov prsti. Ko je bila vrsta izpolnjena, so začeli polagati v drugo.³¹ Danes, ko je območje prekrito z več kot 10 m visokim nasutjem odpadkov, je njihov izkop skorajda nemogoč.

Do dolgo je veljalo prepričanje, da so v bližini taborišča, za hribom sv. Jožefa v bližini Čatrove graščine med cesto in reko Voglajno,³² že kmalu po njihovem prihodu, 3. ali 4.

²⁶ PU Celje, Magnetogram pogovora s Pavlom Kogejem; Ižanec, Odprti grobovi IV, str. 106.

²⁷ Zdešar, Spomini, str. 49, 32.

²⁸ O problematiki spominskih zapisov glej Tine Velikonja: Stari Hrastnik, Zaveza, št. 46, september 2002, str. 40–66 (dalje: Velikonja, Stari Hrastnik).

²⁹ Ižanec, Odprti grobovi IV, str. 109

³⁰ Justin Stanovnik, Teharska nedelja, Zaveza, 1992, št. 6, str. 9–13; PU Celje, UZ – Justin Stanovnik, 2. 2. 1998.

³¹ PU Celje, Magnetogram izjave Pavla Kogejja v oddaji TV Slovenija Povojni poboji, 12. 12. 1996.

³² Ižanec, Odprti grobovi IV, str. 214.

junija³³ ustrelili okoli 80 domobranskih častnikov in podčastnikov. Iz zapisa enega izmed oficirjev, ki se je rešil na poti do morišča, pa zvemo, da so častnike 2. junija odpeljali nekam zahodno od Savinje.³⁴ Streljanje nekaj minut po odhodu prvega transporta, ki ga nekateri omenjajo, bi lahko bilo povezano s pobegom nekaj domobrancev.³⁵

Bolj znana je zgodba o likvidaciji treh taboriščnikov iz skupine A (neznana oseba hrvaške narodnosti, domobranec Vesel in Jože Krampelj iz Ščurkov pod Turjakom). Datumi očitvidcev so sicer različni. Tako naj bi konec junija (Stanovnik) ali med 5. in 12. junijem (M. Velikonja) nekaj taboriščnikov poslali na čiščenje skladišč v kletne prostore barak, kjer je bil komandni kader taborišča. Tam so bili shranjeni nahrbtniki, ki so jih taboriščniki morali oddati ob prihodu. Trije (ali več) so pri tem vzeli konzerve hrane, kar je opazil »komisar«, izbral tri in jih zaradi tatvine obsodil na smrt. Vsi taboriščniki so se morali postrojiti, iz bunkerja so privedli trojico, prebrana jim je bila obsodba – smrt z ustrelitvijo. Trojico so odpeljali, z njimi pa tudi okoli 10 izbranih taboriščnikov, ki so pobjo lahko spremljali. Odšli so do dolinice potoka, do že omenjenega jarka, ki so ga uporabljali za pokope. Tam jih je z revolverjem ustrelil v tilnik partizan, ki so ga trije očitvidci prepoznali.³⁶ V policijskem preverjanju leta 1996 in 2000 je oseba dejanje zanikala,³⁷ kazenskega postopka pa policija ni uvedla. S tem v zvezi je potrebno povedati, da so nekatere priče prepoznale posameznike, ki so v taborišču opravljali pomembnejše naloge, vendar vsi, ki so še živi, zanikajo dejanja, s katerimi jih povezujejo. Eden od stražarjev v taborišču je pred parlamentarno komisijo zatrjeval, da likvidacij na Teharjah ni bilo, da omenjenega komandanta Turnherja v taborišču ni videl, prav tako tudi ne slovenskih oficirjev.³⁸

Poleg vrnjenih civilistov in pripadnikov SNV so na Teharjah zapirali tudi kočevske Nemce³⁹ z naselivitvenega območja ob Savi in Sotli, druge pripadnike nemške manjšine, v okolici aretirane civiliste in tiste, ki so jih zajeli na begu proti Avstriji. Tako so v Šoštanjju zaustavili vlak, nemški transport, na katerem so bile slovenske družine. V Šoštanjju so jih naložili na tovornjake ter odpeljali v taborišče Teharje. Tu so otroke, mlajše od 15 let, ločili od mater (očete so ločili že prej).⁴⁰ Te »teharske otroke« so

³³ Ižanec, *Odprti grobovi IV*, str. 11, 112.

³⁴ Filip Žakelj, *Revolucija okrog Limbarske gore*, Buenos Aires, 1979, str. 287–295, zapis izpovedi Jožeta Cerarja (dalje: Žakelj, *Revolucija*).

³⁵ Zdešar, *Spomini*, str. 33.

³⁶ PU Celje, UZ – Jože Grdadolnik, 10. 10. 1997; Pismo Jožeta Grdadolnika PU Celje, 7. 12. 1997; Justin Stanovnik, *Teharska nedelja, Zaveza*, 1992, št. 6, str. 9–13; PU Celje, UZ – Justin Stanovnik, 2. 2. 1998; PU Celje, *Pričanje Marijana Velikonje*, 10. 6. 2000.

³⁷ PU Celje, *Poročilo PU Celje ODT Celje*, 26. 10. 2001; UZ, 24. 10. 1996, 10. 4. 2000.

³⁸ Glede na druge podatke, ki jih navaja, je njegova izjava neverodostojna, možna pa je pomota in zamenjava Teharij z drugim taboriščem v bližini. Priča trdi, da je bil komandant Bogo Milenković iz Kragujevca, komisar pa Milan Obradović iz Kraljeva. Prav tako naj bi pri predaji taboriščnikov komuniciral s srbsko govorečimi nadrejenimi; bile naj bi le 3–4 barake, datumi se ne ujemajo ... Vmesno poročilo Preiskovalne komisije za raziskovanje poveljnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih tovrstnih nepravilnosti, *Poročevalec Državnega zbora*, št. 42, 17. 10. 1996 (dalje: *Vmesno poročilo Preiskovalne komisije*), str. 50, pričevanje Ivana Mithansa.

³⁹ Ižanec, *Odprti grobovi IV*, str. 106.

⁴⁰ V zapisih, ki so po vojni nastajali v emigraciji, večkrat omenjajo na soncu umirajoče dojenčke, a le redko so to neposredni očitvidci. Eden, ki trdi, da jih je osebno videl, je Franc Kreže, ki je zapisal, da je po približno 6 tednih bivanja v taborišču Teharje moral nekega dopoldneva skupaj s še nekaj sojetniki pobrati v krogu premera 8 m 20 trupel dojenčkov in jih z dvema nosiloma prenesti in zakopati v jamo v že večkrat omenjenem

odpeljali v poseben dom, začasno otroško zavetišče, v prostore gostilne pri Petričku ob reki Savinji. Glede na režim, ki je vladal v njem, je bilo to neke vrste otroško taborišče. Otroci so običajno postali sirote ali pa so jih po odsluženi zaporni kazni ali amnestiji poiskale in ponovno prevzele matere.⁴¹

Iz taborišča na morišča

Večino domobrancev so prepeljali na morišča v okolici Hrastnika že prve dni po prihodu. Prvi so bili na vrsti oficirji, ki so bili na Teharjah zaprti posebej. Odpeljali so jih 2. ali 3. junija zvečer, najverjetneje v rudniške razpoke na hribu Starega Hrastnika,⁴² ki so jih nato polnili vsak dan do 8. junija. Še v dolini pod hribom, kjer so jih razkladali, je uspelo pobegniti Jožetu Cerarju, poveljniku domobranske postojanke v Lukovici. Janezu Ozimku, ki je morišče tudi najpodrobneje opisal, je uspelo pobegniti iz jame 5. junija,⁴³ 7. junija v jutranjih urah je enako uspelo Antonu Petkovsku,⁴⁴ istega dne zvečer pa na poti do morišča še Lojzetu Opeki.⁴⁵ V Arhivu Slovenija hranijo tudi zapisnik o zaslišanju Vladimirja Zingra iz Ljubljane, ki se je 6. junija prav tako rešil s hrastniškega morišča.⁴⁶

Sprva so taboriščnike odvažali ponoči, in to večkrat, kmalu pa tudi podnevi. Postopek, ki so ga opazovali taboriščniki, je bil naslednji: V taborišče je prišlo nekaj oficirjev, ki so začeli klicati taboriščnike po seznamu. Izbranim so najprej s telefonsko žico⁴⁷ zvezali roke na hrbtu, nato so zvezali še po dva skupaj. Skupaj sta morala preko zaboja stopiti na tovornjak, prekrit s ponjavo. Tovornjak so napolnili in ko se je zmračilo, je odpeljal v neznano. Vrnil se je po približno 3 urah. Postopek naj bi izpeljali brez kričanja in udarcev. Izbranim je bilo rečeno, da jih peljejo v delovno taborišče.⁴⁸ Nekateri preživeli menijo, da pri izbiri niso imeli nobenega sistema in da so jih klicali preprosto po skupinskih seznamih, narejenih ob prihodu v taborišče. To je trajalo en teden, torej do 8. junija, nakar so transporte nenadoma prekinili. Kaže, da se je streljanje nadaljevalo po pobegu skupine domobrancev iz taborišča 21. junija, ko so v treh nočeh med 22. in 24. junijem odpeljali še zadnje iz skupine C.⁴⁹

Koliko taboriščnikov so na večer odpeljali na morišča, ni znano. Navajajo se različna števila prevoznih sredstev in ujetnikov. Za prvi dan navajajo štiri tovornjake, nekdo drug

pobočju pod Sv. Anjo; PU Celje, Lastnoročno napisana izjava Franca Krežeta, napisana ob prisotnosti Petra Urbanca 16. 4. 1993 v Kanadi; glej tudi Ižanec, *Odprti grobovi IV*, str. 213.

⁴¹ PU Celje, UZ – Ivana Pivec, 22. 10. 1996; Stanka Rajer, 2. 12. 1996; Izjave Lotke Pirc, Albine Podkoritnik, Rezke Osterman v oddaji TV Slovenija Povojni poboji, 12. 12. 1996; Ivan Ott, *Ukradeno otroštvo*, Maribor 1991, str. 157; Monika Kokalj - Kočevar, *Mama, kam gremo?* Borec 1998, št. 567–569, str. 382–401; *Temna stran meseca. Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990* (uredil Drago Jančar), Ljubljana 1998 (dalje: *Temna stran meseca*), pričevanje Albine Podkoritnik, roj. Rajer, str. 504–506.

⁴² Žakelj, *Revolucija*, str. 288.

⁴³ Ižanec, *Odprti grobovi IV*, str. 224–228.

⁴⁴ Franc Ižanec, *Odprti grobovi I*, Buenos Aires 1965 (dalje: *Ižanec, Odprti grobovi I*), str. 60–70.

⁴⁵ Ižanec, *Odprti grobovi I*, str. 48–59.

⁴⁶ *Temna stran meseca*, str. 413, izjava Vladimirja Zingerja. Možno je, da so se pobegli tudi zmotili v datumih. Tako Zdešar navaja kot datum prvega transporta že 1. junij; Zdešar, *Spomini*, str. 32, 33.

⁴⁷ PU Celje, UZ – Jože Grdadolnik, 10. 10. 1997.

⁴⁸ PU Celje, UZ – Tine Velikonja, 4. 6. 1997.

⁴⁹ Justin Stanovnik, *Množična morija mladoletnih domobrancev na Teharjah, Zaveza*, 2002, št. 46 (dalje: *Stanovnik, Množična morija*), str. 67.

šest, skupaj okoli 300 oseb, in to vsak dan skoraj do konca junija.⁵⁰ Spet drugi govorijo o 100 do 200 vsak večer in tudi o 10 tovornjakih s po 30 do 40 taboriščnikov.⁵¹ Nekdo se spominja sedem ali osem tovornjakov s po nekaj sto domobrancev vsak večer,⁵² šofer tovornjaka pa, da je bilo voženj na večer več. Sredi junija se je tudi zgodilo, da že pripravljenih za transport niso odpeljali, ker tovornjakov ni bilo.⁵³ Za zadnje Transporte konec junija so uporabili le dva tovornjaka.⁵⁴

Po vsej verjetnosti domobrancev niso vozili v jašek Sv. Barbara v Hudi jami, za katerega domnevamo, da so v njem pobiti Hrvati, čeprav bi pričevanje že umrle priče, šoferja tovornjaka, pred parlamentarno komisijo lahko napeljevalo tudi na to.⁵⁵

Do sredine junija so večino uvrščenih v skupino C že odpeljali. Ostalo jih je okoli 80, ki jih niso imeli na seznamu oziroma so imeli napačne podatke o njih in so se zato izognili transportom. Te so ponovno zaslišali.⁵⁶ Proti koncu meseca junija so ostali v taborišču večinoma le še mlajši od 18 let. Kaže, da so vsaj dvakrat, okrog 10. junija in v začetku avgusta, med mladoletniki napravili novo selekcijo: odbrane so s kamioni odvažali ter jih v bližini Celja pobili.⁵⁷ To so izvedli s prevaro. Eden od vodij v taborišču je zbranim domobrancem dejal, naj izstopijo tisti, ki so starejši od 17 let in imajo daljši staž pri domobrancih, ker da bodo šli v delovno taborišče. Veliko taboriščnikov, ki tem pogojem niso ustrezali, se je lahkoverno javilo. Okoli 100 domobrancev so zunaj taborišča slekli, zvezali in odpeljali, domnevno v Zahom v Savinjski dolini. Usoda druge skupine mladoletnih domobrancev je povezana z začetkom avgusta, torej s časom, ko je že bila sprejeta odločitev o amnestiji (3. avgust, objavljena 5. avgusta). Izbrali so 80–100 domobrancev, ki so zvečer čakali na dva tovornjaka. Ker je prišel le eden, jih je odpeljal le okoli 40.⁵⁸ Kaže, da so to skupino odpeljali v Griže, v t.i. Dolino zvončkov in jih tam usmrtili.⁵⁹

Iz taborišča Teharje so večkrat poskušali pobegniti, a le redki taboriščniki so uspeli. Največji pobeg se je zgodil 21. junija, ko je skupina enajstih domobrancev s pilo prepilila žice na prvi ograji in napravila odprtino. Napadli so stražarja, ki je pred njimi pobegnil, in se prevalili preko druge ograje. Za sedem se pobeg ni končal uspešno, štirje pa so se rešili in pobegnili čez mejo.⁶⁰

⁵⁰ PU Celje, Magnetogram pogovora s Pavlom Kogejem v oddaji TV Slovenija Povojni poboji, 12. 12. 1996.

⁵¹ Ižanec, *Odprti grobovi IV*, str. 114.

⁵² Stanovnik, *Množična morija*, str. 67.

⁵³ Zdešar, *Spomini*, str. 53.

⁵⁴ Stanovnik, *Množična morija*, str. 67.

⁵⁵ Vmesno poročilo Preiskovalne komisije, str. 36; zapis pričevanja Jakoba Ugovška. Priča, ki je vozila zapornike in ujetnike iz različnih krajev Slovenije, trdi, da so ljudi na tovornjakih, katere so strožarji prisilili peti domobranske pesmi, vozili s Teharij do rudnika Laško. Isti navaja tudi odvoze s Teharij do protitankovskega jarka Mostec pri Dobovi.

⁵⁶ Zdešar, *Spomini*, str. 44, 45.

⁵⁷ Stanovnik, *Množična morija*, str. 66–71.

⁵⁸ Stanovnik, *Množična morija*, str. 69, 70.

⁵⁹ Ob evidentiranju prikritih grobišč v RS smo 4. 11. 2002 poskušali območje pregledati z detektorjem za odkrivanje kovin, vendar je bilo delo zaradi številnih odpadkov in smeti neuspešno.

⁶⁰ Poročilo preiskovalne komisije, pričanje Ivana Korošca, str. 49; Korošec, *Teharje*, str. 154; Zdešar, *Spomini*; Franc Grmek, *Orli pod Triglavom*, Ljubljana 1995, str. 137.

Amnestija

Julija se je taborišče že zelo spraznilo. Večinoma so ostali le mladoletni. Te je med 19. in 24. julijem obsodilo Vojaško sodišče mesta Celje oz. Vojaško sodišče Mariborskega vojnega področja, senat v Celju. 405 ohranjenih odločb kaže, da so bili vsi obsojeni na odvzem svobode s prisilnim delom za obdobje nekaj mesecev do največ enega leta in da so kazen začeli prestajati 12. maja 1945 (predaja Angležem). Po odloku predsedstva AVNOJ-a s 3. 8. 1945⁶¹ so večji del obsojencev, zlasti mladoletne, pomilostili. Iz teharskega taborišča so v začetku avgusta izpustili okoli 400 zapornikov, v glavnem mladoletnikov,⁶² ostalo jih je 409.⁶³ Nekateri zaporniki trdijo, da so za pot domov dobili dokumente, drugi temu oporekajo. Znano je, da vsi izpuščeni iz zaporov in taborišč niso prišli domov. Nekatere od njih so nato izvensodno usmrtili po odločitvi krajevnih nosilcev oblasti oziroma so jih pričakale in usmrtille različne neformalne skupine »maščevalcev« ali pa so izginili kasneje.⁶⁴ Koliko je takšnih primerov bilo med amnestiranci s Teharij, še ni ugotovljeno.

»Uredite« komunalnih in cinkarniških deponij

Po opravljenem t. i. čiščenju v maju in juniju in po izpustitvi amnestiranih avgusta 1945 je taborišče postalo kazensko taborišče za obsojence. Ko so ga ukinili, so kaznjence premestili večinoma v Maribor. Kasneje so odstranili tudi barake, vendar ni znano kdaj. Do začetka 70. let prejšnjega stoletja območje ni spreminjalo videza. Leta 1974 pa so tja pripeljali gradbene stroje. Okrog delovišča so postavili žično ogrado in območje začeli spreminjati v deponijo za odpadni material iz celjske Cinkarne. Kopali in odvažali so zemljo in piritne odpadke in z njimi gradili prvo, najnižjo pregrado. Pri tem so naleteli na kosti. Že predhodno so bili delavci opozorjeni, da naj takšno najdbo takoj javijo. Izjave, kaj so v resnici storili, pa si nasprotujejo. Po eni verziji naj bi kosti zasuli in tam niso več kopali,⁶⁵ po drugi pa so jih porinili v spodnji del zgornje pregrade.

Širše območje nekdanjega taborišča in grobišča se torej zdaj razprostira tam, kjer sta danes dve odlagališči odpadnega materiala Cinkarne Celje: odlagališče odpadnega materiala titanovega dioksida (sadre) oz. t. i. zgornje odlagališče⁶⁶ – odlagališče trdih odpadkov, pa t. i. spodnje odlagališče⁶⁷ ter odlagališče komunalnih odpadkov.⁶⁸ Kar

⁶¹ Ukaz o amnestiji in pomilostitvi, Slovenski poročevalec, št. 93, 7. 8. 1945.

⁶² ARS, III, seznam amnestiranih oseb iz Teharij; glej tudi objavljen seznam v Milko Mikola, Sodni procesi na Celjskem 1941–1951, Celje 1995, str. 48, 51–60.

⁶³ Brez navedbe vira; Jera Vodušek Starič: Prevzem oblasti 1944–1946, Ljubljana 1992, str. 273.

⁶⁴ Pavel Kogej, Krvava rihta pod Krvavcem, Demokracija, 12. 2. 1998, str. 12; Poročilo preiskovalne komisije, odgovori Borisa Mlakarja, str. 73.

⁶⁵ Komisija Vlade RS za reševanje vprašanih prikritih grobišč, dopis Tineta Velikonje, 27. 12. 2002. Posnetek izjave buldožerista Viktorja Mihaliča hrani T. Velikonja.

⁶⁶ Zgornje odlagališče sadre – umetno jezero ima površino 26,4 ha. Na severnem delu jezero omejuje zemeljska pregrada, ki se začne na koti 295 m in je visoka 37 m ter dolga 513,5 m. Vanjo je vgrajeno 640.177 m³ gline, melja in piritnih ogorkov. Skupni volumen odlagališča znaša 3.810.500 m³, koristni volumen pa 66.000 m³ manj.

⁶⁷ Zemeljska pregrada odlagališča trdih odpadkov se prične na koti 253 m. Visoka je 10 m in dolga 140 m. Vanjo je vgrajenih 36.731 m³ melja, piritnih ogorkov in gline. Volumen odlagališča znaša 208.350 m³. odlagališče pa ima površino 4,5 ha.

Spodnja pregrada odlagališča piritnih ogorkov je od ceste Slance - Proseniško oddaljena 200 m, obe odlagališči pa sta od kompleksa Cinkarne Celje oddaljeni manj kot 2 km. Na spodnje odlagališče so dovažali

nekaj dejstev govori v prid temu, da so deponijo za odpadke Cinkarne izbrali načrtno, z namenom, da bi prekrili grobove in zabrisali sledi. Po izgradnji nove deponije sadre Za travnikom, ki je od prve oddaljena okoli 2 km, so z odlaganjem sadre v zgornjem odlagališču prenehali, saj je bilo že polno. Odlaganje piritnih in zemeljskih odpadkov v spodnjo deponijo so končali že v letih 1991–1992. Območje so posejali s travo, vendar zdaj tam potekajo dejavnosti, ki so v nasprotju s pieteto do umrlih.

Tri odlagališča, ropot, smrad, prah, v bližini tudi kasneje ukinjeno vežbališče za motokros, igrišče za golf itd. so do neprepoznavnosti spremenili in razvrednotili podobo območja grobišča in taborišča Teharje. Na podlagi primerjave letalskih posnetkov iz let 1953 in 1990 ugotavljam, da je grobišče več kot 10 m globoko zahodno od sredine igrišča za golf (prej odlagališče trdih odpadkov Cinkarne) in sega prav do temeljev druge pregrade, za katero se širi t. i. Teharsko jezero.⁶⁹

Spominski park Teharje

Leta 1993 je občina Celje zavarovala območje taborišča in grobišča Teharje. Na njem niso dovoljeni posegi, ki bi spreminjali aktualno stanje. Poseben dogovor občine in Cinkarne,⁷⁰ po katerem bi vzpostavili celovitost z ograjo razmejenega parka (Spominski park in zatravljeno spodnje odlagališče), slednja kljub pritožbam celjske Teharske komisije in Komisije Vlade RS za ureditev vprašanj prikritih grobišč, ter kljub prijavam in odločbi inšpekcije, se nikakor ne uresniči. Tako občina kot Cinkarna sta tolerirali, da je Društvo za golf Cinkarne Celje območje nad grobišči uredilo v vadbišče za golf z vsemi spremljajočimi napravami in objekti; tako sta ga dejansko namenila za športno-rekreativno dejavnost. Leta 1995 je bil sprejet Odlok o ureditvenem načrtu za park spomina Teharje.⁷¹ Država je sklenila, da bosta teharski spominski park in kapela pri Jami pod Krenom na Kočevskem Rogu osrednja simbolna objekta spomina na več tisoč pomorjenih v letu 1945. Spominski park se sicer gradi po načrtih arhitekta Marka Mušiča,⁷² vendar so dela večkrat zastala, tudi zaradi težav na ravni projektant – investicijska služba Ministrstva za delo. Samo sanacija še nedokončanega osrednjega spominskega objekta je stala 30 milijonov tolarjev, dosedanja gradnja pa preko 500 milijonov.⁷³ Še ne dokončani Spominski park je bil svečano odprt 10. oktobra 2004.

trde odpadke s posebnimi tovornjaki iz Cinkarne po cesti, sadro pa so na zgornje odlagališče transportirali po podzemnem cevovodu.

⁶⁸ Zahodno od obeh odlagališč Cinkarne so uredili mestno deponijo za komunalne odpadke, ki so jih začeli dovažati l. 1972. Površina odlagališča je znašala 15 ha.

⁶⁹ Mitja Ferenc, Aleš Hafner, Alenka Kolšek, Peter Skoberne, Spominski park Teharje. Smernice za načrt ureditve, Ljubljana 1991.

⁷⁰ Arhiv Komisije Vlade RS za ureditev vprašanj prikritih grobišč, Dogovor o aktiviranju novega cevovoda za novo akumulacijo nad Parkom spomina Teharje, 23. 10. 1998.

⁷¹ Ur. l. RS, št. 9/95.

⁷² Komisija Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč, gradiva za seje; Edvard Kovač, Pravica do imena: Zamisel spominskega parka na Teharjah, Ampak, november 2001, str. 20–22.

⁷³ Dopis predsednika Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč ministru dr. Vladu Dimovskemu, 27. 10. 2003; Tiskovna konferenca, 8. 10. 2004.

Otvoritev Spominskega parka Teharje, 10. oktober 2004

Preiskava o odgovornosti

Vzporedno z urejanjem Spominskega parka Teharje poteka tudi preiskava, katere namen je odkriti in obsoditi krivce za poboje, ki pa doslej še ni dala rezultatov. Študentski list Tribuna je že 21. 12. 1989 vložil ovadbo zoper neznane storilce povojnih pobojev na Teharjah oziroma njegovi okolici, in sicer za kazniva dejanja vojnega hudodelstva zoper vojne ujetnike in spodbujanja h genocidu in vojnemu hudodelstvu.⁷⁴ Ko je policija ugotavljala podatke o žrtvah povojnih pobojev oz. zapornikov iz taborišča Teharje, je poskušala pridobiti podatke tudi od amnestiranih domobrancev. Pripravili so seznam 378 oseb, od katerih so za 127 pridobili natančne naslove, vendar jih je 22 že umrlo (l. 1994).⁷⁵ Samo z namenom rekonstrukcije dogajanja v zaporu je policija opravila 93 razgovorov z različnimi osebami. Razgovore je opravila tudi z nekaterimi neposrednimi ali posrednimi pričami zunaj taborišča, ki pa niso hotele nastopati v morebitnem postopku pred sodiščem kot priče, prav tako pa so se izogibale navajanju podatkov o storilcih oz. osebah, ki naj bi dajale naloge za izvršitev pokolov. Izražali so strah pred morebitnimi posledicami, ker naj bi glavni krivci za pokole še živeli, se izgovarjali, da so o tem že govorili parlamentarni komisiji itd.⁷⁶ Izjave iz druge roke se pri tem tudi razlikujejo od izpovedi neposrednih očitvidcev dogodkov.

Osebe, ki so jih zlasti anonimne prijave dolžile likvidacij ali dejanj, povezanih z slabim ravnanjem z zaporniki, ali pa so bile povezane z delovanjem oz. vodenjem taborišča, so očitana dejanja zanikali.⁷⁷ Ob vseh opravljenih razgovorih policija brez ohranjenega arhivskega gradiva in zaradi velikega števila že umrlih prič ni mogla niti za eno osebo zbrati dovolj dokaznega gradiva za uvedbo kazenskega postopka.⁷⁸

V zadnjih letih je Nova slovenska zaveza med 90 preživelimi taboriščniki izvedla anketo in v kasnejših pogovorih z njimi slabo raziskane dogodke podrobno zapisala. Njihove izjave še čakajo na zgodovinsko obravnavo in pripravo knjige o Teharjah.⁷⁹

Prikrita grobišča na Celjskem

V Celju in njegovi okolici je evidentiranih največ množičnih grobišč na Slovenskem. Odlok o zavarovanju in začasnem urejanju grobišč in grobov vojnih in povojnih žrtev revolucije na območju občine Celje je evidentiral 30 lokacij,⁸⁰ ki jih je Teharska komisija

⁷⁴ ODT, kazenska ovadba Študentskega lista Tribuna, 21. 12. 1989.

⁷⁵ V gradivu amnestiranih so navedeni priimki in imena, rojstni podatki ter kraj oziroma naslov, kamor so bili napoteni. Podatki, ki so jih amnestirani, navajali ob izpustitvi so lahko pomanjkljivi, netočni, osebe so lahko izmišljene ali resnične.

⁷⁶ PU Celje, Poročilo Urada kriminalistične službe UNZ Celje Temeljnemu javnemu tožilstvu Celje z dne 19. 1. 1991 in 15. 9. 1994.

⁷⁷ PU Celje, Dopolnitev poročila o povojnih pobojih vojnih ujetnikov Urada kriminalistične službe okrožnemu javnemu tožilstvu, 16. 6. 1995.

⁷⁸ Pavel Jamnik, Ugotovitve policijskega preiskovanja povojnih pobojev. »Akcija sprava«. Zaključno poročilo, marec 2004.

⁷⁹ Velikonja, Stari Hrastnik, str. 50.

⁸⁰ Ur. l. RS, št. 12/93, 15/93, 56/99.

0. Spominski park Teharje, 1. Bežigrad – Gaji – Čret, 2. Mlinarjev Janez, 3. Zgornja Hudinja – Nova vas, 4. Košnica, 5. Selce – razdelilna transformatorska postaja, 6. Mestno pokopališče Mirna pot, 7. Tumova ulica, 8. Tudrez, 9. Babno, 10. Socka, 11. Zgornje Selo, 12. Trnovlje pri Socki, 13. Čatrova hosta, 14. Sončni park, 15. Bezovica, 16. Vojnik – pokopališče, 17. Višnja vas, 18. Šmarjeta – Hmezad, 19. Medlog – Slovenijales,

MO Celje v poizvedbah o lokaciji celjskih povojnih in medvojnih grobišč zbrala na podlagi izjav neposrednih in posrednih prič ter anonimnih sporočil. Kasneje so bila opisana še dodatna.⁸¹ Ne glede na to, da je potrebno ohraniti kritično distanco do virov, zlasti ustnih, in da so zapisane ocene o številu žrtev verjetno pretirane, pa so nam zaradi pomanjkanja pisnih virov spominski zapisi in izjave neposrednih prič skoraj edine sledi, ki nas privedejo do lokacije grobišč. Ker se država razen v nekaj redkih primerih načrtnega raziskovanja – sondiranja grobišč še ni lotila, je posamezne lokacije še nemogoče potrditi ali zavreči.

Med 13. in 16. novembrom 2001 so delavci podjetja Veking iz Celja sondirali teren na trasi priključka z avtoceste na cesto Celje – Žalec v Medlogu (grobišče Slovenijales). Sondažo so opravili na trasi, dolgi 600 m, tako da so diagonalno na vsake 4 m napravili izkop, širok 80, dolg 110 in globok 200 cm. Na zaključnem območju med potokom Ložnico in cesto, ki vodi proti Lopati, velikem 15 x 15 x 20 m v obliki trikotnika, je bilo sondiranje izvedeno tako, da so odkopali vso zemljo do globine 2 m. Pri tem niso našli nobenih ostankov človeških teles ali drugih sledi, ki bi kazale na obstoj grobišča.⁸² Po mnenju nekdanjega predsednika Teharske komisije Janeza Črneja se je projektant pri sondaži spretno izmaknil območjem z grobišči.⁸³

Nasprotno pa so primeri, ki posamezne evidentirane lokacije potrjujejo. Najbolj tipičen primer je grobišče v delu preiskanega protitankovskega jarka na Zgornji Hudinji.⁸⁴ Dne 8. oktobra 1996 je pri izkopu (iskanju posmrtnih ostankov) z gradbenim strojem na travniku v bližini Osnovne šole Frana Roša delovna ekipa⁸⁵ našla posmrtno ostanke ljudi, ostanke usnjenih obuval in kos prepletene žice.⁸⁶ Vodja izkopavanja Janez Črnej je o najdbi obvestil policijo. Preiskovalni sodnik je domneval, da gre za žrtve t. i. povojnih pobojev, taka dejanja pa je moč opredeliti kot vojna hudodelstva in je zato odredil zavarovanje grobišča in nadaljevanje izkopa s strani pogrebnega podjetja Veking, d.o.o. iz Celja.⁸⁷ Ker zemljišče ni bilo primerno za izkop, saj je bila jama poplavljena s talnico, prav tako pa je bila skupina pristojnih⁸⁸ pred dilemo, v kakšnem obsegu naj izkopavanje v nekdanjem protitankovskem jarku začnejo, so izkop začeli skoraj leto

20. Medlog – Lipovškov travnik, 21. Vojnik – Hmeljišče, 22. Vojnik – pod gozdom, 23. Lindek – pod gradom, 24. Bukovje, 25. Rakova steza – pod Stražo, 26. Rakova steza – Stražica, 27. Kozjek, 28. Mestni park, 29. Na gričku – Petriček

⁸¹ Janez Črnej, Grobišča na Celjskem. V zborniku Slovenija 1941–1948–1952 Tudi mi smo umrli za domovino. Zamolčani grobovi in njihove žrtve, Ljubljana – Grosuplje 2000, str. 234–243.

⁸² PU Celje, dopis PU Celje ODT Celje, 22. 11. 2001.

⁸³ Ustna izjava avtorju, 28. 4. 2004.

⁸⁴ Evidentiranje prikritih grobišč v RS, ID 172, Celje – Grobišče Zgornja Hudinja.

⁸⁵ Pod vodstvom Janeza Črneja, predsednika Teharske komisije.

⁸⁶ Vodja izkopavanja Janez Črnej je o najdbi obvestil Policijsko postajo Celje. Na kraj izkopa je odšla policijska ekipa in kraj zavarovala do prihoda komisije Urada kriminalistične službe UNZ Celje in okrožnega državnega tožilca ter preiskovalnega sodnika. Slednji je odredil zavarovanje grobišča in nadaljevanje izkopa s strani pogrebnega podjetja Veking iz Celja. Že izkopane posmrtno ostanke so prenesli v Splošno bojnišnico Celje; ODT Celje, zapisnik dežurnega preiskovalnega sodnika Zorana Lenovška, št. I KD 268/96, 8. 10. 1996.

⁸⁷ ODT Celje, dopis okrožnega državnega tožilstva preiskovalnemu sodniku, št. KTN 923/96, 9. 10. 1996.

⁸⁸ Skupino so sestavljali: izvedenca Inštituta za sodno medicino, podpredsednik okrožnega sodišča v Celju, okrožni državni tožilec, kriminalista UNZ Celje, pomočnik komandirja PP Celje, predstavnik Splošne bolnišnice Celje, direktor pogrebnega podjetja Veking d.o.o., zdravstveni inšpektor in preiskovalni sodnik; Arhiv ODT Celje, zapisnik preiskovalnega sodnika št. I KPD 268/96 z dne 10.10.1996.

kasneje, 8. septembra 1997. V jami 2,40 m x 3 m x 1,5 m so delavci podjetja Veking, d.o.o. v treh dneh izkopali posmrtno ostanke več deset trupel. 10. septembra 1997 se je izkopavanje končalo, obe jami so zasuli.⁸⁹ Izvedensko mnenje Inštituta za sodno medicino v Ljubljani je bilo, da posmrtni ostanki pripadajo najmanj 40 osebam, različnih starosti in obeh spolov, med katerimi so identificirali 37 moških oseb in 3 ženske osebe. Poimenska identifikacija zaradi pomanjkanja bistvenih primerjalnih podatkov ni bila možna. Posmrtnih ostankov, ki bi lahko pripadali otrokom, ni bilo. Večina umrlih je bila iz srednjega starostnega obdobja, nekaj pa je bilo tudi starejših oseb. Poleg človeških ostankov so izkopali žične zanke, ki so vezale bodisi kosti podlahti, bodisi so se nahajale prosto ob kosteh zgornjih udov, kar pomeni, da so osebe bile s to žico zvezane, preden so bile usmrčene. Po mnenju sodnih izvedencev z Inštituta za sodno medicino, naj bi bili usmrčeni po koncu druge svetovne vojne. Čeprav je pri najmanj 25 osebah smrt nastopila zaradi strelnih poškodb glave in možganov, o čemer pričajo ugotovljene poškodbe kosti lobanje, pa ob izkopu posmrtnih ostankov ni bil najden noben tulec. To bi lahko potrjevalo nekatere izjave, da so jih usmrtili drugje. Večina strelnih poškodb se nahaja na zadnjem delu lobanje, v zatilju, kar je značilno za t. i. likvidatorske strele.⁹⁰ Posmrtni ostanki so shranjeni v prostorih Inštituta za sodno medicino v Ljubljani. Na podlagi ostankov osebne⁹¹ in vojaške⁹² opreme je sodni izvedenec za področje militarij vseh zakopanih in ustreljenih oseb ni mogel povsem nesporno opredeliti kot jasno določeno skupino glede na njihovo državno pripadnost ali status. Najdeni predmeti pa omogočajo sklepanje, da gre za skupino vojaških oseb, najverjetneje večinoma pripadnikov oboroženih sil NDH. Za eno osebo je ta opredelitev nesporna, za del drugih zelo verjetna, ena oseba pa je bila verjetno pripadnik četniških formacij.⁹³ Po izvedenih izkopih so jami zasuli. Grobišče so ponovno označili s križem, ki ga je postavila občinska komisija za raziskovanje povojnih pobojev. (t. i. Črnejeva komisija).

Z izkopi 40 trupel v nekdanjem protitankovskem jarku je bil obstoj grobišča potrjen na območju dolžine 4,20 m in širine 3 m. Naprej se ni raziskovalo, tako da ni znan celoten obseg grobišča. Predvideva se, da se v jarku, vzhodno in zahodno od izkopa, še nahajajo posmrtni ostanki, kar pa bi bilo potrebno ugotoviti s sondiranjem.

Drug primer, le nekaj sto metrov stran, je grobišče v zasutem jarku za protiletalske topove ob gostišču Klukec, kjer so delavci ob kopanju temeljev za izgradnjo vodovoda 20. avgusta 1996 naleteli na golenično kost in čevelj ter nekaj manjših prhljivih kosti. Obvestili so pristojne, ki pa so dovolili nadaljevanje del. 22. avgusta, ko so našli še več

⁸⁹ ODT Celje, dopis Urada kriminalistične službe UNZ Celje okrožnemu državnemu tožilstvu, št. 0221/24-15990-S-24/B-85/91, 22. 9. 1997.

⁹⁰ Arhiv ODT Celje, dopis Medicinske fakultete, Inštituta za sodno medicino, št. E 166/97 BJ/PK, 17. 2. 1998. Sodna izvedenca doc. dr. Jože Balažič, dr. medicine, ter asistent Peter Kadiš, dr. medicine.

⁹¹ Zavoj prve pomoči z nemškimi napisom, denarnica in v njej zalepljeni lističi z natisnjenim besedilom v hrvaškem jeziku, žepni nož, kondomi, moški kovinski brivnik, ročaj zobne ščetke, kovinski žlici, lesen svinčnik, ženski glavnik za spenjanje las, ostanki propadle železne konzerve, več kosov lesenih vžgalic v šopu, več kosov prepletene žice.

⁹² Hlače, pasovi za hlače, opasači, čutarica, kovinski gumbi, kos slabo ohranjenega črnega blaga, verjetno ostanek uniforme, 26 kosov čevljev oziroma obuval, od katerih je večina visokih vojaških.

⁹³ Arhiv ODT Celje, dopis Janeza J. Švajncerja z izvedenskim mnenjem okrožnemu sodišču v Celju, št. 31/1, 2002.

kosti, pa je dežurna preiskovalna sodnica na podlagi ogleda lokacije odredila, naj podjetje Veking izkoplje trupla. 24. avgusta so izkopali 64 stegenic, 13 celih in več zdrobljenih lobanj. Našli so tudi kosti rok, zvezanih z žico. Poleg ostankov trupel so izkopali različne predmete (čevlji, pasovi, žlica, glavniki, tulec naboja kalibra 7.65 mm, zlat poročni prstan itd.). Po ugotovitvah sodnega izvedenca z Inštituta za sodno medicino so na šestih lobanjah bile strelne poškodbe (strel od zadaj), na dveh pa poškodbe od udarca s topo silo. Posmrtne ostanke so začasno shranili na patologiji Splošne bolnišnice Celje, najdene predmete pa na UNZ Celje.⁹⁴

Na posmrtne ostanke so pri izvajanju gradbenih del naleteli že v preteklosti, vendar so le-te bolj ali manj na skrivaj odstranili in prepeljali na mestno pokopališče ali kam drugam. S tem v zvezi je pomembno, da v Sloveniji še nimamo objekta oz. prostora, kjer bi človeške ostanke dostojno pokopali; tudi zato kosti z Zgornje Hudinje že 7 let ležijo na Inštitutu za sodno medicino. Prostor za pokope je predviden v Spominskem parku Teharje. Občina Celje je pričakovala, da bodo ob izgradnji priključkov na avtocesto naleteli na veliko število trupel in je ponujala prostor na mestnem pokopališču, kjer bi lahko pokopali okoli 15.000 trupel.⁹⁵ Zaradi še neurejenih prostorov za pokope Inštitut za sodno medicino ni bil več pripravljen sprejemati v hrambo posmrtnih ostankov izvensodnih povojnih pobojev, saj je imel skladišča polna. Tudi zaradi tega je Državno tožilstvo RS vodje okrožnih in višjih državnih tožilstev zaprosilo, da do nadaljnjega ne predlagajo izvedb ekshumacij iz grobišč, kjer so začeli z aktivnostmi, v upanju pač, da bodo Vlada RS in občine čimprej omogočile spoštljivo shranitev izkopanih posmrtnih ostankov.⁹⁶ Od takrat so pretekla že tri leta.

Prikrita grobišča v Sloveniji

Republika Slovenija je potrebovala 12 let, da je sprejela Zakon o vojnih grobiščih, v katerega so vključena (a ne vsa) tudi t. i. prikrita grobišča. Nekaj časa bo še potrebno, da bodo sprejeti razni podzakonski akti, na podlagi katerih jih bo (če sploh) moč urejati. Samo postavljanje enotnih spominskih znamenj naj bi potekalo deset do dvajset let. Osnovno sistematično evidentiranje po enotni metodologiji se je lahko začelo šele leta 2002. V obdobju marec 2002–februar 2003 sva dr. Mitja Ferenc (vodja) iz Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč in Mateja Bavdaž iz Ministrstva za kulturo s pomočjo poznavalcev grobišč na terenu in kriminalisti obiskala (pri ogledih je bil običajno prisoten tudi Tine Velikonja iz Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč) in zajela podatke o vsakem grobišču in jih obdelala po enotni metodologiji (pripravila mag. Ksenija Kovačec – Naglič, Ministrstvo za kulturo). Delo se je kasneje lahko nadaljevalo avgusta 2003, ko sta Ministrstvo za delo in Ministrstvo za kulturo sklenili dogovor o sodelovanju pri evidentiranju prikritih grobišč v RS. S satelitsko navigacijo (GPS) sva do oktobra določila 390 lokacij grobišč, naredila okoli 3400 fotografij, pripravila 998 topografskih in ortofoto kart, zbrala, prenesla in uredila okoli 2800 skic, zemljevidov, fotografij in druge dokumentacije, pripravila 295 kart s parcelnimi številkami, opravila številne avdio in video zapise. Za vsako grobišče sva

⁹⁴ ODT Celje, operativno poročilo ODT Celje Državnemu tožilstvu RS, 27. 8. 1996; Poročilo podjetja Veking, d.o.o. o poteku del prekopa posmrtnih ostankov na osnovi odredbe I-Kpd 209/96.

⁹⁵ Dopis župana občine Celje Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve, 27. 2. 2002.

⁹⁶ ODT Celje, dopis, 3. 12. 2001.

podala identifikacijske podatke (oznaka, evidenčna številka, ime, sinonim), opis grobišča (kratek in daljši opis, tip, geslo, kategorija, narodnost, označitev, status) in lokacijo grobišča (naselje, občina, centroid, karta; TTN5, TK25, kratek in daljši opis lokacije, opis dostopa in zaris lokacije) itd. Do konca leta 2004 bo v evidenci nekaj čez 400 lokacij grobišč, za leto 2005 pa je na seznamu za evidentiranje ostalo še najmanj 130 lokacij. Evidentiranje ne obravnava le grobišč povojnih pobojev, temveč vsa prikrita grobišča, tudi tista iz časa med vojno kot tudi grobišča padlih v zaključnih bojih, za katere ni bilo poskrbljeno ali pa se zanje ni vedelo.

Če ne upoštevamo grobišč iz maja 1945, je nekaj več kot desetina doslej evidentiranih⁹⁷ t. i. medvojnih. Iz leta 1942 so to npr. grobišča v Krimski jami, Žiglovici nad Ribnico, Griču pri Klevežu, Čužnji vasi, lški vasi.⁹⁸ Drugo večjo skupino grobišč lahko umestimo v čas septembra in oktobra 1943, po kapitulaciji Italije. Gre za usmrtitve in poboje zajetih vaških stražarjev in četnikov ter nekaterih civilistov, npr. Travna gora, Mačkovec, Mozelj, Jelendoš – prekopani v Hrovačo, Bavdle pri Grčaricah, Mihovska jama itd.⁹⁹ Iz leta 1944 so npr. grobišča v Gorenji Trebuši, Lajše pri Cerknem, Suhor, jama Klemenca, iz zime 1945 pa Zakriž pri Cerknem itd.¹⁰⁰

Med sklepnimi boji za osvoboditev Slovenije so se s slovenskega ozemlja in čezenj umikale na avstrijsko Koroško in tudi v Italijo številne oborožene enote, ki so se bojevale na strani nemških oboroženih sil proti jugoslovanski in slovenski narodnoosvobodilni vojski in gibanju. Med umikom jih je spremljalo tudi večje število civilistov. V strahu pred JA in novimi oblastmi so se želeli predati Angležem in Američanom.

Grobišč oboroženih pripadnikov in civilistov iz NDH je v Sloveniji le nekaj manj kot slovenskih. Ob umikanju iz Hrvaške preko slovenskega ozemlja se je njihova pot v večjem številu končala že v Bistrici ob Sotli,¹⁰¹ v Krakovskem gozdu pri Kostanjevici ob Krki in v okolici Krškega,¹⁰² na poti do Celja in v okolici Celja. Veliko število jih je končalo na poti iz Velenja do Dravograda – v okolici Gornjega Doliča, v mislinjski dolini, okolici Slovenj Gradca. Najdemo jih v Kamniku in bližnjih krajih (Kamniška Bistrica, Podgorje, Sidol).¹⁰³ Kaže, da so Hrvati tudi v dveh jaških Sv. Barbare v Hudi jami. Tisti, ki so jih vrnili iz Koroške sredi maja 1945, so končali bodisi v Zgornji Lipnici blizu Radovljice ali v grobiščih v Crngrobu, predvsem pa v Kočevskem Rogu.¹⁰⁴ Našli bi jih tudi v protitankovskem jarku pri Dobovi.¹⁰⁵

⁹⁷ Mitja Ferenc, Mateja Bavdaž, Evidentiranje prikritih grobišč v RS, stanje oktober 2004 (dalje: Evidentiranje prikritih grobišč); Mitja Ferenc, Kako do evidence prikritih grobišč v RS, Prispevki za novejšo zgodovino, 1/2004, str. 125-141.

⁹⁸ Evidentiranje prikritih grobišč, ID148 Krimška jama; ID 99 Jama Žiglovica; ID 165–177 Klevež 1–3; ID 168, 169 Lukovnik 1, 2; ID 35 Grobišče Romov.

⁹⁹ Prav tam, ID 100, 194 Travna gora 1, 2; ID 196 Mačkovec; ID 120 Mozelj.

¹⁰⁰ Prav tam, ID 31–33, 143, Makceva grapa 1, 2, Podgrivska grapa, Petrova grapa; ID 93 Lajše; ID 181 Zakriž.

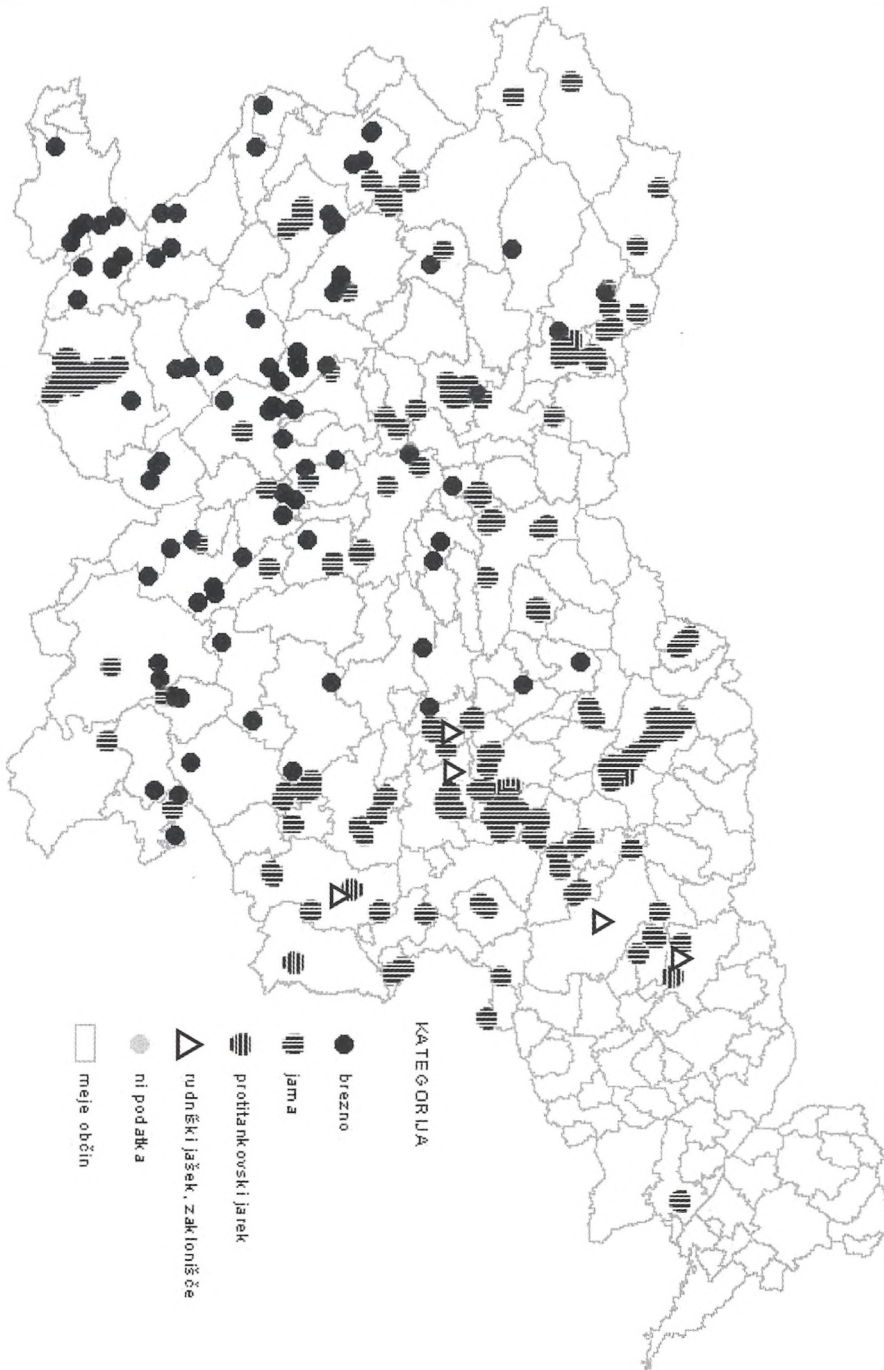
¹⁰¹ Prav tam, ID 1, 2, 9, 92 Grobišča v strelskem jarku pod hribom Čehovec, pri novem in starem gasilskem domu, pri osnovni šoli; ID 56, 57 Ples – Grobišči pod hribom Vinagora 1 in 2.

¹⁰² Prav tam, ID 101, 102 Sajevce 1, 2; ID 157 Mrtvice. Domnevno tudi v Hafnerjevem grabnu v Brestanici.

¹⁰³ ID 95 Cuzakov travnik; ID 78–81, 96 Macesovec, Šimov plaz, Kraljev hrib, Kopišča 1, 2, Dolski plac; ID 61–64 Podgorje 1–4; ID 103 Jevnik.

¹⁰⁴ Prav tam, ID 128, 129 Lancovo 1, 2; ID 68–72 Crngrob 1–5.

¹⁰⁵ Prav tam, ID 53 Protitankovski jarek v Mostecu.

Evidentirana grobišča v RS, stanje oktober 2004.

Največje grobišče Hrvatov pa je v Tezenskem gozdu. Tu so aprila 1999 v samo 70 metrih protitankovskega jarka, prek katerega so speljali avtocesto, odkopali 1179 trupel.¹⁰⁶

Vrnjene vojake srbske narodnosti (četniki, Srbski dobrovoljski korpus, Srbska narodna straža) naj bi ustrelili v Kočevskem Rogu, na Pohorju, v Kamniku in njegovi okolici, vendar še ni ugotovljeno, kje natančno. Del tistih četnikov, ki so jih zajeli blizu Laškega, leži v rudniških razpokah Starega Hrastnika.

Največ lokacij z nemškimi vojaki je doslej znanih v okolici Ilirske Bistrice,¹⁰⁷ na Gorenjskem (Mošnje, Križe pri Trziču, Kranjska gora, Kočna, Goriče, morda tudi v Begunjah na Gorenjskem, v Mojstrani)¹⁰⁸ in v nekaj v kraških brezni na Primorskem (Bukovje, Divača, Obrov).¹⁰⁹

Slovenske domobrance, ki so bili vrnjeni prek Podrožce, so zaprli deloma v loški grad in nato del v manjših skupinah usmrtili na različnih lokacijah v okolici (Pevno, Trnje, Gabrovo, Bodovlje, Sopotnica).¹¹⁰ Večino so prepeljali v zbirno taborišče Šentvid in od tam največ v kraške jame v Kočevskem Rogu. Predvidevamo, da jih največ leži v Jami pod Macesovo gorico. Manjši del je končal na Golem, morda v Brezarjevem breznu v Podutiku oziroma nato v bližnji Kucji dolini. Ob koncu vojne zajeti domobranski ranjenci so verjetno končali v brezni nad Glažuto, Iško ter v Iški vasi.¹¹¹ Tiste, ki so jih vračali prek Pliberka in Teharij, so odpeljali večinoma do rudniških razpok Starega Hrastnika in v njegovo okolico.

Množičnejša grobišča slovenskih civilistov so zlasti v bližini taborišč Ozne (npr. Strnišče, Hrastovec v Slovenskih goricah, Bréstrnica) oz. njenih okrajnih zaporov. V hribu Gorica nad Šoštanjem naj bi poleg Hrvatov in kočevskih Nemcev končali tudi nekateri meščani Šoštanja,¹¹² v 13 evidentiranih lokacijah v Mariji Reki in na Knezdolu so domačini iz Posavja,¹¹³ v Košnici pretežno celjski meščani. Domačini iz vasi okoli Logatca leže v tamkajšnjih brezni.¹¹⁴ Iz Idrije so jih verjetno vozili na Jelični vrh.¹¹⁵ Del na silo prepeljanih civilistov iz Koroške so usmrtili na Lešah pri Prevaljah. Civiliste iz Maribora so vodili na morišča na Pohorju. V Zgornji Bistrici so jih »pokopavali« še v začetku l. 1946. Avgusta 2001 in februarja 2002 so tam iz dveh rogov oziroma zaklonišč izkopali 431 skeletov.

¹⁰⁶ PU Maribor, Poročilo o izkopavanju na trasi Bohova Tezno.

¹⁰⁷ Mitja Ferenc, »Grobovi so zravnani in zaraščeni.« (Seznam grobov sovražnikovih vojakov padlih iz časa 2. svetovne vojne na območju občine Ilirska Bistrica). Prispevki za novejšo zgodovino, 1/2004, str. 160-168. Dokument ki ga je pripravila verjetno UDBA med letoma 1957 in 1963 obsega v občini 120 grobišč z 1387 nemškimi vojaki z navedbo lastnika parcele, imenom parcele, številom žrtev in stanjem grobišča.

¹⁰⁸ Prav tam, ID 131, 132, 133 Mošnje – Grobišča Zgoša, Senožeta, Lisičji Rep; ID 152 Kočna; ID 159 Savsko naselje; ID 149 Goriče; ID 151 Mlačca,

¹⁰⁹ Prav tam, ID 10 Brezen v Martinovih hrastnicah; ID 13 Kačna jama; ID 42 Kaserova jama; ID 88 Jama pod Kotarjevo ogrado

¹¹⁰ Prav tam, ID 73 Matjaževa jama; ID 74 Podtrn; ID 75, 76 Lovrenška grapa 1 in 2; ID 77 Bodovlje, ID 292, 293 Muretovina 1 in 2.

¹¹¹ Prav tam, ID 3 Brezno pri Konfinu 1; ID 34 Koščevo brezno; ID 34 Grobišče ranjencev.

¹¹² Prav tam, ID 176 – 180 Gorice 1-3, Družmirje 1,2.

¹¹³ Prav tam, ID 29, 51, 52, 183 -192 Kregarjev graben 1-13; ID 43 Grobišče za Lovsko kočjo.

¹¹⁴ Prav tam, ID 40 Brezno na Repišah; ID 47 Jama Gradšnica; ID 45 Šemonovo brezno.

¹¹⁵ Prav tam, ID 38, 39 Brusova grapa 1, 2; ID 110 Zakovski gozd pod Strmco.

Na Primorskem so v treh breznih na Trnovski planoti pri krajih Trnovo, Grgar, Voglarji pretežno osebe, ki so jih jugoslovanske oblasti aretirale na območju Gorice,¹¹⁶ v Ajdovščini in breznih v okolici Idrijskega Loga pa verjetno del tistih, ki so jih po umiku iz Gorice prepeljali v taborišče v Ajdovščini.¹¹⁷ V kraške jame so jih vozili tudi iz Trsta in s Koprškega.¹¹⁸

Množičnih usmrtitev je bilo v Sloveniji največ od maja do julija 1945 – gre zlasti za vrnjene ali doma zajete slovenske domobrance ter ujetnike in jetnike iz drugih jugoslovanskih pokrajin – in nato do januarja 1946, ko gre za največ Nemcev, Italijanov ter kolaborantstva osumljenih Slovencev. Do posameznih skrivnih usmrtitev pa je prihajalo tudi še pozneje.

Evidentirane lokacije grobišč bo treba raziskati, zavarovati, urediti, označiti. To zahteva tako pieteta do tam pokopanih kot zavezanost obljubam in deklaracijam, ki smo jih kot država sprejeli.

¹¹⁶ Prav tam, ID 162 Trnovo – Zalesnika, ID 163 Voglarji – Brezno za Cvetrežem, ID 164 Grgar – Brezo Podgomila.

¹¹⁷ Prav tam, ID 105 Ajdovsko polje (nemški in italijanski vojaki – prekopani l. 2002); ID 36, 37 Ajharjeva in Andrejčkovo brezno.

¹¹⁸ To je po vsej verjetnosti 7 jam v občini Koper in Sežana (Špirnca, Jama pri Socerbskem kalu, Socerbska sveta jama, Višenica, Bremce, Dolska jama, Socerbska jama za vrhom). Iz njih so jamarji julija 1992 iznesli posmrtna ostanke okoli 60 oseb. Do pomladi 2004 so ležali v skladiščih Inštituta za sodno medicino v Ljubljani, v letu 2004 bodo pokopani na pokopališču v Kopru.

Mitja Ferenc

VERNICHTUNGSLAGER TEHARJE UND VERDECKTE GRÄBER IN SLOWENIEN

Zusammenfassung

Britische Einheiten übergaben der neuen jugoslawischen Macht zwischen dem 27. und 31. Mai 1945 aus dem Auffanglager Vetrinja in Kärnten die Anhänger der Slowenischen Nationalarmee (SNV), diese bestand überwiegend aus Slowenischen Landwehrmännern, der Gorenjska Selbstwehr (Oberkrainer Landwehr), einem Teil des Polizeikorps aus Ljubljana und aus einigen Offizieren. Insgesamt wurden von den Alliierten etwa 10.000 Personen abgeschoben, davon 9.500 Landwehrmänner und Polizisten sowie rund 600 Zivilisten. Die Transporte aus Podgorje wurden über die Auffanglager in Radovljica und Kranj auf das Schloss von Škofja Loka und in das zentrale Lager der Šentvidler Bischofsanstalt in Ljubljana geführt und dann überwiegend auf die Hinrichtungsstätte in Kočevski Rog. Aus Bleiberg abgeschobene Personen führte man über Slovenj Gradec oder Maribor. Ihre Endstation war das Vernichtungslager Teharje bzw. Tüchern. Die neue Macht erweiterte das ehemalige deutsche Lager für vormilitärische Ausbildung, umzäunte rund 17 größere und einige kleinere Baracken mit Eisengittern und Stacheldraht und stellte Beobachtungsstellen und Wachtürme auf, auch wurden Waldlichtungen gerodet. Dies alles wurde von der OZNA (Abteilung für Volksschutz bzw. zentraler Geheimdienst) geleitet, die Verhöre der Verhafteten wurden von den slowenischen Anhängern der OZNA durchgeführt, Sicherung und Exekutionen dagegen vom KNOJ (Korps der nationalen Verteidigung Jugoslawiens). Lagerbefehlshaber war Tone Turnher, als entscheidende Personen erwähnen die Quellen aber auch noch Milan Venišnik und Jože Škulj.

Das Lager Teharje war vor allem für rund 4.000 bis 4.500 aus Kärnten abgeschobenen slowenischen Landwehrmännern und Zivilisten aber auch für andere Personen bestimmt: Angehörige der deutschen Minderheit und Zivilisten. In den Aussagen unterscheiden sich die Angaben über die Anzahl der Inhaftierten im Lager sehr, denn laufend wurden diese abtransportiert, in kleineren Zahlen wurden auch neue gebracht, das gleiche gilt auch für die hingerichteten und gestorbenen Häftlinge. Häftlinge verschiedener Nationalitäten zog man auch in anderen geeigneten Gebäuden und Notlagern zusammen. Nach einem kurzen informativen Verhör (persönliche Angaben, Einheit, Kämpfe) wurden die Häftlinge dann in drei Gruppen aufgeteilt. Wahrscheinlich wurden die Angaben dann auch mit jenen Daten verglichen, welche die OZNA in den Jahren 1944–1945 sammelte, dann wurden Nachforschungen in den Heimatorten durchgeführt. In der Gruppe A befanden sich vor allem minderjährige Landwehrmänner bis zum 18. Lebensjahr, die man anscheinend freiließ, jedoch wurden auch sie, wie die Quellen bezeugen, zu Zwangsarbeit verurteilt, einige wurden aber auf die Hinrichtungsstätten gebracht. In die Gruppe B ordnete man Jugendliche vom 18. bis zum 21. Lebensjahr ein und Landwehrmänner mit weniger als einem Jahr Dienst, vor allem jene, die sich nach dem 1. Januar 1945 angeschlossen hatten sowie die Sanitäter. Für diese Gruppe sollten die Urteile von einem Militärgericht gefällt werden. In die zahlenmäßig größte Gruppe C, wurden dann alle restlichen zur Hinrichtung eingeordnet. Im Rahmen des

Lagers befand sich eine Grabstätte, in der man alle jene begrub, die im Lager wegen Krankheit oder Hungers starben, oder so brutal geprügelt wurden, dass man ihnen den Gnadenschuss gab, aber auch solche, die grundlos zur Warnung, aus Übermut, erschossen wurden. Einige verübten auch Selbstmord, weil sie die Schmerzen und Leiden nicht mehr ertrugen. Heute ist das Gebiet mit einer mehr als 10 m hohen Mülldeponieaufschüttung bedeckt, eine Ausgrabung ist schier unmöglich.

Außer mit der Angst vor dem Schicksal mussten sich die Lagerinsassen mit unzähligen Schwierigkeiten, vor allem mit Krankheiten, Hunger und Durst auseinandersetzen. Am schlimmsten ging es jenen aus der Gruppe C, ein wenig besser den übrigen Insassen, alle waren aber nach einigen Tagen körperlich und seelisch völlig erschöpft. Die medizinische Versorgung war unzureichend, kam aber oft auch zu spät.

Die meisten Landwehrmänner brachte man schon in den ersten Tagen nach dem Eintreffen auf Hinrichtungsstätten in der Umgebung von Hrastnik, das waren überwiegend Bergwerksspalten auf dem Berg Stari Hrastnik. Zuerst kamen die Offiziere, die in Teharje gesondert inhaftiert waren, an die Reihe. Die Abtransporte begannen am 2. oder am 3. Juni abends und wurden dann jeden Tag bis zum 8. Juni weitergeführt. Einigen gelang die Flucht. Einige Überlebende sind der Meinung, dass bei der Auswahl kein System verwandt wurde, die Aufrufung einfach nach Gruppenverzeichnissen, die man bei Eintreffen in das Lager erstellte, erfolgte. Dies dauerte eine ganze Woche bis zum 8. Juni, worauf man die Transporte auf einmal unterbrach. Es deutet daraufhin, dass die Erschießungen nach der Flucht einer Gruppe von Landwehrmännern aus dem Lager am 21. Juni fortgesetzt wurden, als in drei Nächten, vom 22. bis zum 24. Juni, noch die letzten aus der Gruppe C abtransportiert wurden. Gegen Ende Juni verblieben zum Großteil nur noch solche im Lager, die jünger als 18 Jahre waren. Es deutet darauf hin, dass sie unter den Jugendlichen mindestens zweimal, um den 10. Juni und Anfang August, eine neue Selektion machten, die Ausgewählten wurden mit Lastwagen weggebracht und in der Nähe von Celje exekutiert. Im Juli leerte man das Vernichtungslager schon sehr stark. Die Überlebenden wurden zwischen dem 19. und 24. Juli vor ein Kriegsgericht gestellt und verurteilt. Der Großteil der Verurteilten, vor allem die Minderjährigen, wurden durch eine Amnestie im August 1945 begnadigt. Freigelassen wurden etwa 400 Inhaftierte, übrig blieben 409. Jedoch kehrten die Freigelassenen nicht alle nach Hause zurück, einige wurden bei ihrer Heimkehr getötet.

Nach der durchgeführten sogen. Säuberung im Mai und Juni und nach der Freilassung der Amnestierten im August 1945 wurde dieses Lager zum Straflager für Verurteilte. Nach dessen Auflösung wurden die Sträflinge zum Großteil nach Maribor verlegt. Später wurden auch die Baracken beseitigt, wann das geschah ist nicht bekannt. Bis Anfang der 70. Jahre des vorigen Jahrhunderts wurde dieses Gebiet optisch kaum verändert, 1974 begann man es aber in eine Deponie für Abfallmaterial aus der Zinkhütte Celje und für den Stadtmüll umzuwandeln. So wurde der Lagerplatz bis zur Unkenntlichkeit verändert und das Bild des Lagers und der Grabstätten von Teharje völlig entwertet. Letztere liegen mehr als 10 m tief, westlich der Mitte des Golfplatzes (früher Halde für Hartabfälle aus der Zinkhütte) und reichen bis in das Fundament der zweiten Sperre, hinter der sich der sogen. Teharje See erstreckt.

Der Staat widmete Teharje neben der Kapelle an der Jama pod Krenom auf dem Kočevski Rog ein zentrales Symbolgebäude zum Gedenken an die mehrere tausend Ermordeten. Die Gedenkstätte wurde nach einem Entwurf des Architekten Marko Mušič errichtet. Das Gefallenendenkmal eröffnete man am 10. Oktober 2004. Parallel zur Planung des Erinnerungsparks Teharje laufen aber auch noch Untersuchungen, um die Schuldigen für das Morden aufzuspüren und zu verurteilen, bis jetzt ergaben sie noch keine Ergebnisse. Bei allen durchgeführten Gesprächen konnte die Polizei ohne erhaltenes Archivmaterial und wegen der große Anzahl bereits gestorbener Zeugen nicht einmal für eine Person ausreichend Beweismaterial zusammenstellen, um gegen sie ein Strafverfahren einzuleiten.

In der Stadt Celje und ihrer Umgegend sind die meisten Massengräber auf slowenischem Boden erfasst.

Ungeachtet dessen, dass eine kritische Distanz zu den Quellen zu bewahren ist, vor allem zu den mündlichen, und darauf, dass die Schätzungen über die Opferzahl wahrscheinlich auch ein wenig übertrieben dargestellt sind, sind wegen des Mangels an schriftlichen Quellen Niederschriften aus der Erinnerung und Aussagen unmittelbarer Zeugen fast die einzige Spur, die uns vor Ort führen. Weil der Staat, außer in einigen seltenen Fällen geplanter Erforschung – Sondierung von Grabstätten noch nicht in Angriff nahm, sind die einzelnen Orte noch nicht zu bestätigen oder zu verwerfen. Auf dem Gebiet von Celje wurden nur zwei untersucht.

Im kleineren Teil eines Panzergrabens in Zgornja Hudinja wurde zwischen 1996 und 1997 Überreste von mindestens 40 Personen ausgegraben, die aller Wahrscheinlichkeit nach den NDH Streitkräften (Unabhängiger Staat Kroatien) zuzuordnen sind. Der zweite Fall ist die Grabstätte im verschütteten Flakgraben neben dem Wirtshaus Klukec, wo 1996 bei Ausschachtungsarbeiten mehrere Dutzend Leichen gefunden wurden. Auf sterbliche Überreste stieß man schon bei Bauarbeiten in der Vergangenheit, jedoch wurden diese mehr oder weniger in aller Stille beseitigt und auf den Stadtfriedhof oder anderenorts gebracht.

Die Republik Slowenien brauchte 12 Jahre, um ein Kriegsgräbergesetz zu verabschieden. In diesem Gesetz sind auch (aber nicht alle) sogen. verdeckte Gräber berücksichtigt. Es wird noch einige Zeit erforderlich sein, um diverse Durchführungsvorschriften zu verabschieden, aufgrund derer dies (wenn überhaupt) zu regeln ist. Nur für die Aufstellung einer ganzheitlichen Gedenkstätte sollten zehn bis zwölf Jahre vergehen. Eine fundamentale und systematische Erfassung nach einer einheitlichen Methodologie konnte erst 2002 in Angriff genommen werden. Im Zeitraum März 2002–Februar 2003 und August 2003–Oktober 2004 haben Dr. Mitja Ferenc aus der Regierungskommission der Republik Slowenien zur Fragenlösung von verdeckten Grabstätten und Mateja Bavdaž aus dem Kulturministerium mithilfe von Kennern von Gräbern auf dem Gelände und von Kriminologen Angaben über 390 Standorte erfasst und diese besucht.

Während der Endgefechte um die Befreiung Sloweniens zogen sich zahlreiche bewaffnete Einheiten, die alle auf der Seite der deutschen Streitkräften gegen die jugoslawische und die slowenische Nationalbefreiungsarmee und Bewegung gekämpft

hatten, über das slowenische Gebiet nach österreichisch Kärnten wie auch nach Italien zurück. Während des Rückzugs wurden sie auch von einer Masse von Zivilisten begleitet. In ihrer Angst vor der Jugoslawischen Armee und den neuen Herrschern wollten sie sich lieber den Engländern und den Amerikanern übergeben.

Gräber von bewaffneten Anhängern und Zivilisten aus den NDH-Reihen gibt es in Slowenien etwas weniger als slowenische. Beim Rückzug aus Kroatien über das slowenische Gebiet endete ihr Weg in größerer Zahl meistens schon in Bistra ob Sotli, im Krakovski Wald bei Kostanjevica ob Krka und in der Umgebung von Krško, auf dem Weg nach Celje und in der Umgebung von Celje. Eine große Anzahl beendete ihren Rückzug auf dem Weg von Velenje bis Dravograd – in der Umgebung von Gornji Dolič, in Mislinjatal und in der Umgebung von Slovenj Gradec. Sie findet man in Kamnik und in den naheliegenden Orten. Es deutet daraufhin, dass auch in zwei Stollen der Hl. Barbara in Huda jama Kroaten vergraben liegen. Jene, die sich Mitte Mai 1945 aus Kärnten zurückzogen, endeten entweder in Zgornja Lipnica in der Nähe von Radovljica oder in den Gräbern von Crngrob vor allem aber in den Wäldern des Kočevski Rog. Sie könnte man auch im Panzergraben bei Dobova finden. Die größte Gräberstätte von Kroaten befindet sich aber im Tezenski Wald. Hier wurden im April 1999 auf einer Länge von nur 70 m Panzergraben, über den die Autobahn gebaut wurde, 1.179 Leichen ausgegraben.

Die zurückkehrenden Soldaten serbischer Nationalität (Tschetniks, Serbische Freiwilligenkorps, Serbische Bürgerwehr) sollen im Kočevski Rog, auf dem Pohorje, in Kamnik und Umgebung hingerichtet worden sein, eine genauere Stelle wurde noch nicht festgestellt. Einen Teil jener Tschetniks, die man in der Nähe von Laško festnahm, liegen in den Bergwerkspalten von Stari Hrastnik.

Die meisten Massengräber mit deutschen Soldaten sind in der Umgebung von Ilirska Bistrica, in Gorenjska und in Karster Schächten in Primorska bekannt.

Die slowenischen Landwehrmänner, die man über Področja zurückbrachte, wurden teilweise im Schloss von Loka eingesperrt, und in kleineren Gruppen in verschiedenen Orten in der Umgebung (Pevno, Trnje, Gabrovo, Bodovlje, Sopotnica) schließlich hingerichtet. Die meisten wurden in das Auffanglager nach Šentvid abtransportiert und von hier aus am häufigsten in die Karster Höhlen auf dem Kočevski Rog. Wir sind der Meinung, dass die meisten in Jama pod Macesnova gorica liegen. Ein kleinerer Teil endete in Golo, vielleicht in der Brezar Schlucht in Podutik bzw. dann in der Nähe des Kucjatal. Bei Kriegsende gefangene und verwundete Landwehrmänner endeten aller Wahrscheinlichkeit nach in den Felsspalten über Glažuta, Iška sowie in Iška vas, etc. Jene, die man über Bleiburg und Teharje zurückbrachte, endeten zum Großteil in den Bergwerksspalten des Stari Hrastnik und seiner Umgebung.

Massengräber von slowenischen Zivilisten befinden sich insbesondere in der Nähe der OZNA-Lager (z.B. Strnišče, Hrastovec in Slovenske gorice, Brestrnica) bzw. in ihren Bezirksgefängnissen. Im Berg Gorice nad Šoštanjem endeten außer den Kroaten und den Gottscheern auch einige Bewohner aus Šoštanj, in 13 erfassten Orten in Marija Reka und in Knezdol liegen Einheimische aus Posavje, in Košnica überwiegend Bewohner aus Celje. Einheimische aus dem Dorf um Logatec liegen in den dortigen

Felsspalten. Aus Idrija brachte man sie wahrscheinlich nach Jelični vrh. Auf gewaltsame Art zurückgebrachte Zivilisten aus Kärnten wurden in Leše pri Prevaljah exekutiert. Zivilisten aus Maribor führte man auf Hinrichtungsstätten nach Pohorje. In Zgornja Bistrica wurden sie bereits Anfang 1946 „bestattet“. Im August 2001 und im Februar 2002 wurden dort aus zwei Stollen bzw. Schutzräumen 431 Skeletts freigelegt.

In Primorska findet man in den Höhlen auf der Trnovska Hochebene bei den Orten Trnovo, Grgar und Voglarji überwiegend von der jugoslawischen Herrschaft auf dem Gebiet von Gorizia verhaftete Personen, in Ajdovščina und in den Abgründen in der Umgebung von Idrijski Log liegt wahrscheinlich jener Teil, den man beim Rückzug aus Gorizia in die Lager nach Ajdovščina brachte. Aber auch aus Triest und aus der Gegend von Koper erfolgten Transporte in die Karster Höhlen.

Die Massenhinrichtungen in Slowenien fanden zum Großteil von Mai bis Juli 1945 statt, und dies vor allen an den Zurückgebrachten oder Zuhause festgenommenen slowenischen Landwehrmännern sowie an Gefangenen aus anderen Teilen Jugoslawiens; danach, bis Januar 1946 am meisten an Deutschen, Italienern sowie der Kollaboration verdächtigten Slowenen. Zu einzelnen geheimen Hinrichtungen kam es aber auch noch später.

Mitja FERENC

THE TEHARJE CONCENTRATION CAMP AND THE SECRET GRAVES IN SLOVENIA

Summary

Between 27 and 31 May 1945, British troops delivered members of the Slovenian National Army (SNV) from the holding camp in Vetrinje in Carinthia into the hands of the Yugoslav authorities. The SNV was comprised of members of the Slovenian Home Guard, the Gorenjska Self-Defence Organisation (Gorenjska Home Guard), a part of the police force in Ljubljana, and a few Chetnicks.

On the whole, the Allies were to repatriate around 10,000 persons, of these approximately 9,500 members of the Home Guard and police force, and 600 civilians. The transports from Podgorje went via the holding camps in Radovljica and Kranj, and then on to the castle in Škofja Loka and the central concentration camp on the premises of the Ljubljana Bishopric in the city's suburb of Šentvid. From here, most of the prisoners were taken to the killing grounds in Kočevski Rog. The route of the refugees sent back by the Allies from Pliberk proceeded via Slovenj Gradec or Maribor. The final station here was the Teharje concentration camp. The former German boot camp was adapted by the new authorities and around 17 of the larger and a number of the smaller barracks were surrounded with wire mesh and barbed wire. Guard houses and towers were built and the area around the camp cleared.

The camp was run by the Slovenian OZNA. Members of this organisation also conducted the interrogations of the prisoners, while the KNOJ was in charge of security and carried out the executions. The commander of the camp was Tone Turnher, and sources also list Milan Venišnik and Jože Škulj as principal figures. Teharje was the concentration camp where mainly around 4,000 to 4,500 of the Home Guard members and civilians handed over by the Allies were detained, along with civilians from the German minority. The number of prisoners in the camp differs considerably from statement to statement, as there were constant transports going out and new arrivals coming in. The same also applies to the number of executed and deceased prisoners. Prisoners of various ages were detained also in a number of other suitable buildings and makeshift camps. After relatively brief informative interrogations, on such information as personal data, unit, and battles fought in, they were divided into three groups. The lists compiled in this way were probably compared with the prisoners' statements and the data compiled by the OZNA in 1944 to 1945, such as identities being investigated by operatives in their home towns.

Group A consisted mainly of underage Home Guard members, less than 18 years old, who were to be released, but who were, according to the sources, condemned to forced labour and a part of them also taken to the killing grounds. Group B contained underage Home Guard members aged from 18 to 21 years and Home Guard members who had served for less than a year, above all those who had joined up after 1 January 1945, and medics. This group was to stand trial before a military court. The largest group, group C, contained all the other persons, who were marked for execution. Within

the premises of the camp, there was also a grave-pit. Here were buried those who had died in the camp due to illness or starvation, or who had been so brutally beaten that they were given a mercy shot, as well as those who were killed outright as a warning to others, or simply out of sheer wantonness. Some also committed suicide because of the unbearable pain they were subjected to. Today, with this area covered in over 10 metres of industrial waste, the exhumation of their bodies is rendered almost impossible.

In addition to the constant anxiety over their fate, the inmates were also faced with numerous other difficulties, such as disease, hunger and thirst. Worst off were the inmates in group C, while the others were treated only slightly better. All, however, were physically and mentally totally exhausted only a few days after their arrival. The health care was insufficient and mostly provided too late. The majority of the Home Guard were taken to the killing fields close to Hrastnik already in the first few days after their arrival, predominantly to chasms caused by mining in the hill of Stari Hrastnik. The first to be killed were the officers who had been detained in separate barracks in Teharje. Groups were taken to the killing grounds starting on the night of the 2nd or 3rd of June, and then every subsequent evening until 8 June.

Some succeeded in escaping from these places of death. According to the testimonials of some of the survivors, there was no method in these executions, and the victims were called up simply by the list compiled upon their arrival in the camp. This went on for one whole week until 8 June, after which the transports were suddenly halted for a while. It seems that the killings continued after the escape of a group of Home Guard members from the camp on 21 June, when in the three following nights, from 22 to 24 June, the last of the people in group C were executed. Towards the end of June, the camp was mainly inhabited by those younger than 18 years.

It seems that at least twice, around 10 June and at the beginning of August, a new selection was made from amongst these youths, in which those singled out were taken by truck to somewhere in the vicinity of Celje and killed there. By July, the camp was already almost completely empty. The survivors were sentenced before a military court between 19 and 24 July. The greater part of these prisoners – particularly those who were under-aged, were pardoned with the general amnesty declared in August 1945. Around 400 prisoners were released at that time, leaving 409 still in the camp. Yet not all those released were allowed to go home. A number of them were mysteriously killed on the way. At the end of the so-called "cleansing" in May and June, and upon the release of those pardoned in August 1945, the premises were converted into a labour camp for those convicted. When it was closed down, most of the inmates were transferred to facilities in Maribor. Later, the barracks were also torn down, although it is not known when.

Until the beginning of the 1970s, the area underwent no changes. In 1974, however, it was turned into a dumping ground for industrial waste from the Cinkarna Celje zinc factory. Two separate industrial dumps for the zinc factory and the city dump established on the premises had succeeded in completely obliterating beyond recognition and demeaning the area where the Teharje concentration camp and grave-pits were once located. The latter lies over 10 metres underground, west of the centre of the golf course (formerly the dumping ground for solid waste from the zinc factory) and extends all the

way to the foundations of the second sluice-gate behind which lies the so-called lake of Teharje.

The state has designated that the central memorial in memory of the several thousands who were killed should stand in Teharje, in addition to the chapel near Jama Pod Krenom in the Kočevski Rog region of Slovenia. Construction of the memorial park designed by Marko Mušič was completed in October 2004. In parallel with the landscaping of the Teharje memorial park, an inquest is also in progress, the aim of which is to discover and bring to justice those guilty of the killings. However, this inquest has not produced any results to date. Despite all the interviews conducted by the police, it has been impossible in view of the lack of preserved archival records and the fact that few witnesses are still alive today, to compile enough evidence for even one indictment or court hearing. Records show that the largest number of mass graves in Slovenia are located in Celje and its surroundings.

The principle of maintaining a critical distance concerning historical sources, particularly oral ones has been adhered to. Furthermore, it has been taken into account the fact that recorded assessments of the number of victims may be exaggerated, owing to a lack of preserved written sources. Despite these measures, memoirs and statements of direct witnesses are almost the only clues we have to the locations of these graves. As the State, with the exception of a few rare cases of methodical research, has not yet devoted its resources to taking soundings of the mass graves, it is impossible to verify or discount many possible locations. Only two so far have been researched in the area of Celje.

In a small section of the anti-tank trenches in Zgornja Hudinja, the remains of at least 40 persons were exhumed in 1996 and 1997, who were most likely members of the armed forces of the NDH (Independent State of Croatia). The second example is the mass grave in a filled in anti-aircraft battery trench near the Klukec Inn, where during the construction works for the foundations in 1996, the remains of several dozen bodies were found. This is not the first case where the remains of victims were uncovered during construction work, yet before, these were always removed more or less secretly and taken to the municipal graveyard or elsewhere.

The Republic of Slovenia needed 12 years to pass the Law on Wartime Graves, which includes some, but not all of the so-called "hidden graves". It will take some time for the various regulatory decrees to be passed, and until that time, it will not be possible to mark and tend these graves, if at all. The task of erecting unified memorials alone is planned to take from ten to twenty years. The basic, systematic creation of records following a unified methodology was only able to begin in 2002. In the periods from March 2002 to February 2003 and August 2003 to October 2004, a team visited and gathered data on 390 locations. This group consisted of Dr. Mitja Ferenc from the committee of the Government of Slovenia for resolving issues pertaining to the hidden graves, and Mateja Bavdaž from the Ministry of Culture, together with experts on these graves and criminalists.

During the final battles for the liberation of Slovenia, numerous armed units beat their retreat from and through Slovenian territory headed for Austrian Carinthia and Italy. These had fought on the side of the German armed forces against the Yugoslav and

Slovenian national liberation army and movement. During the retreat, several hundred civilians accompanied them. From fear of the Yugoslav Army and the new authorities, they chose rather to surrender to the English and to the Americans. There are only slightly fewer graves of civilians and members of the armed units of the NDH in Slovenia than Slovene graves. Upon retreating from Croatia via Slovenian territory, large numbers were cut short already in Bistrica Ob Sotli, in the Krakovski Gozd forests near Kostanjevica Ob Krki and in the area of Krško; on the way to Celje and in the city's surroundings.

A large number found their demise on the path from Velenje to Dravograd – in the area of Gornji Dolič, in the Mislinja valley, or the surroundings of Slovenj Gradec. One can also find their graves in Kamnik and the surrounding settlements. It seems that Croats were also buried in two ditches at Sveta Barbara, near Huda Jama. Those who were returned from Carinthia in mid May 1945 ended up mostly in Kočevski Rog, in Zgornja Lipnica near Radovljica, or in the graves at Crngrob. Their remains can also be found in the anti-tank trenches near Dobova. The largest mass grave of Croats, however, is located in Tezenski Gozd. Here, along the length of only 70 metres of an anti-tank trench, over which a motorway had been built, 1,179 bodies were discovered in April 1999.

According to sources, the soldiers of Serbian nationality that were returned, comprised of Chetnicks, Serbian Voluntary Corps, and Serbian National Guard, were shot in Kočevski Rog on the Pohorje plateau, and in Kamnik and its surroundings, although it is not yet known exactly where. Some of the Chetnicks that were captured close to Laško lie in the chasms caused by mining in the hill of Stari Hrastnik. The largest number of graves containing German soldiers to date have been found around Ilirska Bistrica, in the Gorenjska region, while some are also located in the karst chasms in the Primorska region. The Slovenian Home Guard soldiers who were returned via Področce were incarcerated first in the castle of Škofja Loka, after which many of them were executed in small groups at various locations in the town's nearby surroundings, such as Pevno, Trnje, Gabrovo, Bodovlje, and Sopotnica.

The majority were then taken to the holding camp in the Ljubljana suburb of Šentvid and from there mostly to the karst caves in Kočevski Rog. Most likely, the majority lie in the cave of Jama near Macesnova Gorica. A smaller percentage of them were executed at Golo, possibly in the chasm of Brezarjevo Brezno in Podutik. When this chasm became full, nearby Kucja Dolina was then used for this purpose. The bodies of the executed wounded soldiers of the Home Guard captured towards the end of the war were probably disposed of in the chasms by Glažuta, in Iška and in Iška Vas, and other locations. Those who were returned via Pliberk and Teharje were, for the most part, taken to the mining chasms of Stari Hrastnik and the town's surroundings.

The larger graves of Slovenian civilians are located close to the concentration camps run by the OZNA, such as Strnišče, Hrastovec in the Slovenske Gorice hills, and Brestrnica, or in the OZNA-run district goals. In addition to the Croats and Kočevje Germans, inhabitants of the town of Šoštanj are also believed to be buried in the hill of Gorice Nad Šoštanjem. In 13 recorded locations in Marija Reka and in Knezdol, Slovenes from the Posavje region were buried, while predominantly inhabitants of the

city of Celje were killed and buried in Košnica. Inhabitants of the villages around the town of Logatec were also buried in the karst chasms in that area. The condemned from Idrija were probably taken to Jelični Vrh. A number of the civilians forcibly transported from Carinthia were put to death in Leše, near Prevalje. Civilians from Maribor were led to the killing grounds on the Pohorje Plateau and in Zgornja Bistrica; accounts say they were "burying 'em" still in the beginning of 1946. In August 2001 and in February 2002, 431 skeletons were exhumed in two anti-mortar trenches there.

In the Primorska region, the chasms on the Trnovska Planota plateau close to the settlements of Trnovo, Grgar and Voglarji revealed the bodies of mainly those persons arrested by the Yugoslav authorities in the areas of Gorica. Furthermore, Ajdovščina and the chasms surrounding Idrijski Log most likely hold the bodies of a part of those who were taken to the camp in Ajdovščina after the withdrawal of the occupying forces from Gorica. The karst caves also hold the bodies of many taken from Trieste and Koper and the surrounding areas.

The largest number of mass killings took place in Slovenia from May to July 1945, during which time mainly the soldiers of the Slovenian Home Guard returned to Yugoslavia by the Allied forces, or captured in Slovenia were executed, along with prisoners and captives from the other Yugoslav regions. Thereafter, until January 1946, mostly Germans, Italians and Slovenes suspected of collaboration with the occupying forces were executed. The executions did not cease at this time, however, as individual instances of secret executions also occurred at later dates.

SINOPSIS

94(497.4 Celje)"1941/1945"

† **Tone FERENC**, dr., znanstveni svetnik v pokoju, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana

NEMŠKA OKUPACIJA CELJA IN OKOLICE

Razprava opisuje nemško okupacijo Celja in okolice v letih 1941–1945, okupatorjevo civilno oblast na upravni, socialni in gospodarski ravni. Posebno pozornost razprava posveča predvideni formalnopравни priključitvi Spodnje Štajerske k nemškemu Rajhu in posledični čimprejšnji prilagoditvi zasedenih ozemelj tistim v sami Nemčiji.

329.4(497.4 Celje)"1941/1945"

94(497.4 Celje)"1941/1945"

Aleksander ŽIŽEK, mag., arhivski svetovalec, Zgodovinski arhiv Celje, Teharska 1, SI-3000 Celje

»ŠE NIKOLI NISMO BILI TAKO MLADI, MOČNI, VERNI IN FANATIČNI, KAKOR SMO DANES!«

Šele po dolgoletnem raziskovanju "dogodkovne zgodovine" se je svetovna (in seveda tudi slovenska) zgodovinska znanost posvetila tudi manj "prelomnim" in manj "usodnim" temam. Mednje prav gotovo sodi tudi preučevanje množičnih organizacij, ki v sodobnosti skrbijo za "pravilno" družbeno držo posameznika. Zlasti usodna je vloga tovrstnih množičnih organizacij v najrazličnejših totalitarizmih (od nacizma in fašizma do ortodoksnega socializma), kjer predstavljajo podaljšano roko režima, ki grobo poseže tudi v najintimnejšo sfero posameznikovega življenja.

Prav zaradi teh skupnih potez vseh totalitarističnih organizacij je raziskava o delovanju Štajerske domovinske zveze na Celjskem v letih 1941–1945 uporabna kot informacija in svarilo hkrati, saj so ideje o "edini pravi poti in edinem pravem sistemu" mnogokje še danes žive in tlijo pod krinko demokratičnih in večstrankarskih sistemov.

94(497.4 Celje)"1941/1945"

† **Tone FERENC**, Ph.D., Historical Adviser (retired), Institute of Modern History, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana; posthumous publication.

THE GERMAN OCCUPATION OF CELJE AND ITS SURROUNDINGS

The paper describes the German occupation of Celje and its surroundings during the years 1941-1945; the civil administration of the occupying forces on the administrative, social and economic levels; and the efforts made to adapt the administration in the occupied territory of Lower Styria to that of Germany as speedily as possible, pending its planned formal and legal annexation to Germany.

329.4(497.4 Celje)"1941/1945"

94(497.4 Celje)"1941/1945"

Aleksander ŽIŽEK, M.A. Hist., Archival Advisor, Historical Archives of Celje, Teharska 1, SI-3000 Celje

»NEVER BEFORE HAVE WE BEEN SO YOUNG, SO STRONG, WITH AS MUCH FAITH AND FANATICISM AS WE HAVE TODAY!«

It was not until numerous years of researching "event-oriented history" had passed that the historical profession throughout the world, including Slovenia, began focusing also on less "pivotal" and "momentous" events. An example is the study of large mass organisations, which in modern times ensure the "proper" social attitude and conduct of the individual. A particularly decisive role has been played by such organisations within the various totalitarian regimes (from nazism and fascism to orthodox socialism), where they function as the long arm of the regime, which makes direct incursions into even the most intimate spheres of the lives of individuals.

It is precisely due to these actions common to all totalitarian organisations that this study on the operations of the Styrian Heimatbund in Celje during 1941-1945 is extremely useful as both a source of information and a warning, as the idea of "only one right path and only one right system" is still very much alive today and flourishing under the guise of many a democratic and multiparty system.

94(497.4 Celje)"1941/1945"

Tone Kregar, mag., višji kustos, Muzej novejšje zgodovine Celje, Prešernova 17, SI-3000 Celje

OKUPACIJSKO NASILJE NA CELJSKEM

Prispevek govori o nasilju, ki ga je nacistični okupator med vojno izvajal na celjskem območju. Predstavljene in opisane so najbrutalneje oblike in kategorije nasilja (izseljevanje, streljanje talcev, deportacije v otroška in koncentracijska taborišča ...), ki so na kakršenkoli način povezane s Celjem med drugo svetovno vojno in katerih žrtev je bilo v pretežni meri civilno prebivalstvo.

94(497.4 Celje)"1941/1945"

355.425(497.4 Celje)"1941/1945"

Tone Kregar, mag., višji kustos, Muzej novejšje zgodovine Celje, Prešernova 17, SI-3000 Celje

CELJE V UPORU PROTI OKUPATORJU

Prispevek prinaša pregled razvoja odporniškega gibanja v mestu Celje in njegovi neposredni okolici v obdobju nemške okupacije 1941–1945. Na upor, ki se je pod vodstvom komunistov razplamtel že v prvih mesecih po nemški zasedbi Celja, je okupator odgovoril z brutalnimi ukrepi in ga v letu 1942 skoraj popolnoma zadušil. Zaradi povsod prisotnega strahu pred nemškim nasiljem, odporniške mreže v mestu poslej ni bilo več mogoče obnoviti. Pač pa se je osvobodilno gibanje reorganiziralo v primestnih naseljih, izvajalo akcije in se od tam pripravljalo na nemško kapitulacijo ter prevzem oblasti v mestu.

94(497.4 Celje)"1941/1945"

Tone KREGAR, M.A. Hist., Senior Curator, Celje Museum of Recent History, Prešernova 17, SI-3000 Celje

NAZI TERROR IN CELJE

The paper looks into the violent deeds perpetrated by the Nazi occupying forces during the war in the Celje area and presents a categorized and descriptive list of the most brutal incidents and forms of terror, such as extortion, the shooting of hostages, and deportations to children's and adults' concentration camps. It also examines incidences connected in any way with Celje during WWII, where the victims were predominantly from amongst the civilian population.

94(497.4 Celje)"1941/1945"
355.425(497.4 Celje)"1941/1945"

Tone KREGAR, M.A. Hist., Senior Curator, Celje Museum of Recent History, Prešernova 17, SI-3000 Celje

THE RESISTANCE IN CELJE

The article gives an account of the development of the resistance movement in the city of Celje and its immediate surroundings during the German occupation from 1941-1945. The German occupying forces retaliated to the resistance that flared up under the leadership of the communists already in the first few months following the occupation of the city, with brutal acts of retaliation which almost succeeded in smothering it in 1942. The paralysing fear of the German terror that permeated the city made it impossible to re-establish the resistance network after that date. The movement, however, found a foothold in the surrounding villages, from where it carried out operations and made preparations to take over control of the city upon capitulation of the Germans.

352/354(497.4 Celje)"1945"

Božo REPE, dr., red. prof., Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana

PREVZEM OBLASTI V CELJU IN OKOLICI LETA 1945

Pisec v članku opisuje zamenjavo oblasti v Celju in okolici po drugi svetovni vojni. Celje je zadnje dni vojne doživljalo bolj intenzivno kot večina drugih krajev v Sloveniji. V mesto so se nagnetle bežeče nemške, četniške, ustaške in druge enote, ki so se skušale rešiti z begom proti severu, v Avstrijo, kjer naj bi se predale britanskim enotam. 10. maja 1945 je bilo mesto osvobojeno. Oblast v Celju so najprej prevzeli organi Osvobodilne fronte, potem pa so bili izvoljeni predstaviški organi ljudske oblasti; glavni je bil Mestni ljudski odbor Celje. Zamenjala se je tudi sodna oblast. Izvedeni sta bili agrarna reforma in nacionalizacija. Prišlo je do obračuna z nemško manjšino. Revolucionarnim spremembam na gospodarskem in političnem področju je sledilo organiziranje šolstva in ljudske kulture. Nove oblasti so svojo vizijo – socialno pravičnejšo družbo – tudi v Celju uresničevale na silo, uvedle so egalitarno družbo in skušale ljudem zagotoviti čim več pravic in socialne zaščite.

94(497.4 Teharje)"1945"

Mitja FERENC, dr., docent, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana

TABORIŠČE TEHARJE IN PRIKRITA GROBIŠČA V SLOVENIJI

Razprava opisuje taborišče Teharje in usodo spomladi in poleti 1945 v domovino vrnjenih slovenskih domobrancev. V Sloveniji je okoli 400 posameznih in množičnih prikritih grobišč različnih narodnosti, ki jih država Slovenija odkriva in ureja šele po šestdesetih letih.

352/354(497.4 Celje)"1945"

Božo REPE, Ph.D., Associate Professor, Department of History, Faculty of Arts, University of Ljubljana, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana

THE TAKEOVER OF POWER IN CELJE AND ITS SURROUNDINGS IN 1945

In this study, the author describes the takeover of power in Celje and its surroundings after WWII. Celje experienced the final days of the war more intensively than most of the other cities in Slovenia. The city was overrun by fleeing German, Chetnick, Ustash and other units, all trying to save themselves by heading northwards into Austria, where they were to surrender to the British units. On 10 May 1945, the city was liberated. The government of the city of Celje was first established by bodies of the Liberation Front, followed by elected members of the bodies of the People's Government, the primary of which was the Municipal People's Committee of Celje. Power also changed hands in the judicature. An agrarian reform and the process of nationalisation were carried out and a campaign of retribution was launched against the German minority. The revolutionary changes in the economy and the political arena were followed by the organisation of the field of education and a people's culture. The new authorities also realized their vision of a socially just society by force in Celje by establishing an egalitarian society in their attempt to ensure maximum rights and social security for the people.

94(497.4 Teharje)"1945"

Mitja FERENC, Ph.D., Assistant Professor, Department of History, Faculty of Arts, University of Ljubljana, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana

THE TEHARJE CONCENTRATION CAMP AND THE SECRET GRAVES IN SLOVENIA

The paper describes the concentration camp of Teharje and the fate of the Slovene Home Guard members returned to Yugoslavia in the spring and summer of 1945. There are over 400 secret individual and mass graves of members of several nations in Slovenia, the existence of which the former communist government of this country only revealed to the public after 60 years, when they also began tending these burial sites.

